MDIS Tashkent

MANAGEMENT, MARKETING AND FINANCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 3, ISSUE 3

Management Development Institute of Singapore in Tashkent

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 3 ISSUE 3
APRIL 2026

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali 2026-yil 3-soni

ISSN 3030-3745 | WWW.JMMF.UZ

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2024-yil 27-sentabrdagi 361/5-sonli qaroriga muvofiq dissertatsiyalarning asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Texnika, iqtisodiyot, yuridik (huquq) fanlari yo‘nalishlari bo‘yicha yozilgan ilmiy maqolalar nashr etiladi.

Tashkent 2026

ISSN 3030-3745
"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnali 2026-yil 3-soni – 2026-yil aprel.

Tahrir hay'ati

Tahrir hay'ati raisi

Mamatkulov Ilhom Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.*

Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

Ishanxodjayeva Dildora Aleksandrovna	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti Tadqiqot, innovatsiyalar va xalqaro munosabatlar bo'yicha direktor, i.f.f.d. (PhD)*

Tahrir hay'ati mas'ul kotibi

Hasanov Tohir Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti konsultanti, i.f.d., dotsent.*

Tahrir hay'ati a'zolari

Eric Kuan	*Singapur menejmentini rivojlantirish instituti prezidenti (MDIS, Singapore), PhD, professor.*
Paul van Gardingen	*Bangor universiteti prorektori (Bangor University, UK), PhD, professor.*
Abigail Moriarty	*Sanderland universiteti Markaz rahbari (University of Sunderland, UK), PhD, professor.*
Rob Burton	*Tissayd universiteti decani (Teesside University, UK), PhD, professor.*
Mamatkulov Abdurashid	*Toshkent davlat agrar universiteti professori, i.f.d., professor.*
Bektemirov Abdumalik	*Samarqand iqtisodiyot va instituti kafedra mudiri, i.f.d., professor.*
Raxmonov Nuriddin	*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi, Moliya va moliyaviy texnologiyalar fakulteti dekani, PhD*
Aliyeva Deniza	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.d.*
Abdullayev Baxrom	*Urganch davlat universiteti rektori, fiz-mat.f.d.,dotsent.*
Raximxodjayeva Nodira	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dekani, i.f.f.d.*
Xo'jayev Jamol	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, t.f.f.d.*
Kurbonova Dilafruz	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.f.d.*
Bektemirov Abduxamid	*Samarqand davlat universiteti dotsenti, PhD.*
Veluthedan Sreekanth	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Alekha Panda	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Firas Halawani	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Maged al Dubai	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Manjunath Bharmappa Ramesh	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*

"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus (OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

© Management Development Institute of Singapore in Tashkent
© International Scientific Journal "Management, Marketing and Finance"
© Authors

KIRISH SO‘ZI

Ma’lumki, bozor munosabatlari hukmron bo‘lgan iqtisodiy tizimda erkin raqobat muhitini shakllantirish hamda aholi turmush darajasini yuksaltirishda marketing faoliyati alohida ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv sharoitida marketing nafaqat mahsulotni sotish vositasi, balki korxona va tashkilotlar strategik boshqaruvida muhim rol o‘ynovchi mexanizm sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, marketing — bozorda shakllanadigan iqtisodiy munosabatlarni faollashtirish vositalari, mahsulot ishlab chiqarish va uni bozorga olib chiqishdagi tizimli yondashuvlar, bozor muhitidagi o‘zgarishlarga moslashish, xaridorlarga tabaqalashtirilgan yondashuv asosida xizmat ko‘rsatish, innovatsion va raqobatbardosh mahsulotlar yaratish, kon’yunktura o‘zgarishlarini tahlil qilish hamda marketing kommunikatsiyalarini, xususan reklama va PR faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishni o‘z ichiga oladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, mamlakatimizda ta’lim sohasiga, xususan oliy ta’lim tizimiga berilayotgan keng ko‘lamli e’tibor natijasida marketing fani zamonaviy bilim sohasi sifatida shakllanmoqda. Bozor iqtisodiyotida marketing tamoyillarining qo‘llanilishi, u orqali yuqori samaradorlikka erishish imkoniyati yaratilmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, tadbirkorlikni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratishda ham marketing yondashuvlari muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxona va tashkilot marketing strategiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishi orqali raqobatbardosh ustunlikka erisha oladi.

Ayniqsa**, “Management, Marketing and Finance” (“Menejment, Marketing va Moliya”)** nomli xalqaro ilmiy jurnal sahifalarida chop etilayotgan maqolalar orqali mamlakatimizda turli sohalarda marketing yondashuvlarining amaliy samaradorligi chuqur tahlil qilinmoqda. Bu esa, marketingning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

I. Mamatkulov,
Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d., professor

On April 1 of the current year, a roundtable discussion titled “The Economic Benefits of English Literacy in the Global Tourism Market” was held at the Management Development Institute of Singapore in Tashkent. The event was initiated by the Tourism and Hospitality School in collaboration with the Language and Communication School. The roundtable brought together representatives from leading institutions in tourism and hospitality, English Language Teaching (ELT), English for Specific Purposes (ESP), and linguistics. Among the participants were delegates from Central Asian University, Uzbekistan State World Languages University, and Millat Umidi University, alongside other organizations specializing in continuing and professional education. Discussions during the event focused on several key themes, including the importance of English literacy in the global tourism industry, the role of emotional intelligence in service delivery, the impact of digitalization, effective crisis management skills for managerial performance, and strategies for enhancing service quality. Participants emphasized the growing influence of English proficiency on workforce competitiveness and shared practical recommendations aimed at strengthening language skills within the industry.

The roundtable highlighted that English literacy is a critical driver of economic growth in tourism and hospitality. Particular attention was given to the need for improving employees’ language proficiency as a means of increasing service standards and enhancing international competitiveness. Participants concluded that promoting and expanding English language learning is essential for aligning with future industry trends and maximizing economic benefits in the global tourism market. Overall, the event reinforced the strategic importance of English literacy in workforce development and underscored its role in supporting sustainable growth within the tourism and hospitality sector.

Joriy yilning 8-aprel kuni Angren shahar 4-son texnikumi vakillari Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutiga (TSMRI) tashrif buyurishdi. Tashrif davomida ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan muhim masalalar muhokama qilindi va bir qator amaliy ishlar amalga oshirildi.

Xususan, TSMRI hamda Angren shahar 4-son texnikumi o‘rtasida tuzilgan memorandum doirasida texnikumda Turizm fakultetini tashkil etish va xorijiy ta’lim dasturlari asosida o‘qitish jarayonlarini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kelishuvlar mustahkamlandi.

Shuningdek, Toshkent viloyatida ta’lim va turizm yo‘nalishlarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun TSMRI bazasida bakalavr, magistratura, PhD hamda doktorlik dissertatsiyalarini tayyorlash va himoya qilish jarayonlarida amaliy yordam ko‘rsatish masalalari ham ko‘rib chiqildi. Ushbu tashabbuslar hududda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tashrif doirasida mehmonlar uchun TSMRI kampusi bo‘ylab tanishtiruv (campus tour) tashkil etildi. Unda zamonaviy o‘quv infratuzilmasi, ta’lim jarayonlari va talabalar uchun yaratilgan sharoitlar bilan yaqindan tanishish imkoniyati yaratildi.

“TALABALAR LIGASI – 2026” NING SHAXMAT BO‘YICHA SHAHAR BOSQICHI

2026-yil 9–10-aprel kunlari Amir Temur bobokalonimiz xotirasiga bag‘ishlangan “Talabalar ligasi – 2026” ning Shaxmat bo‘yicha shahar bosqichi Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida yuqori saviyada tashkil etildi.

Mazkur yirik sport tadbirida 44 ta oliy ta’lim muassasasi vakillari ishtirok etib, kuchli raqobat, sport ruhi va do‘stona muhit namoyon bo‘ldi. Institut yana bir bor yirik sport musobaqasiga mezbonlik qilib, talabalar sportini rivojlantirishdagi faol ishtirokini tasdiqladi.

Tadbirning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, institut rektori Ilhom Mamatkulov musobaqada shaxsan ishtirok etib, g‘olib va sovrindorlarni o‘zi taqdirladi. Bu esa musobaqaga alohida nufuz va ko‘tarinki ruh bag‘ishladi.

Eng quvonarlisi, ushbu bosqich g‘oliblari musobaqaning keyingi Respublika bosqichiga yo‘llanmani qo‘lga kiritdi, bu esa ularning yuksak mahorati va munosib natijasining yorqin ifodasidir.

Joriy yilning 15-aprel kuni Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish institutida yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning oldini olish va ularning huquqiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan profilaktik tadbir bo‘lib o‘tdi. Tadbirni institut rektori ochib berib, yoshlarning ta’lim-tarbiyasi, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va huquqbuzarliklardan yiroq bo‘lishi muhimligini ta’kidladi.

Uchrashuvda IIV Akademiyasi magistratura tinglovchisi, podpolkovnik X. Javlonov “yoshlar o‘rtasida bezorilik va tan jarohati yetkazish jinoyatlarining oldini olish” mavzusida ma’ruza qildi. Ma’ruza davomida talabalarga ushbu jinoyatlarning huquqiy oqibatlari, javobgarlik choralari hayotiy misollar asosida tushuntirildi.

Shuningdek, yoshlar nizoli vaziyatlarda hissiyotlarga berilmasdan, qonun doirasida harakat qilishga chaqirildi. Tadbir ochiq muloqot tarzida o‘tib, talabalar o‘zlarini qiziqtirgan savollarga mutaxassisdan batafsil javoblar oldilar.

MDIS Tashkent hosted the Students/Staff Liaison Committee Meeting on April 17, 2026, a key platform for fostering collaboration and enhancing the quality of education. During the meeting, students actively engaged by sharing insightful ideas and concerns regarding the ongoing second semester of the 2025-2026 Academic Year.

The meeting provided an excellent opportunity for students to voice their opinions and contribute to the ongoing improvement of educational programmes and services.

The MDIS Tashkent administration is committed to carefully reviewing all student feedback and addressing the concerns raised. Special attention will be given to areas that require improvement, with the development of appropriate strategies to ensure a better learning environment.

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни
ривожлантириш институти ректори, и.ф.д., доц.
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647836

Аннотация. *Мазкур мақолада туризм соҳаси мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида ижтимоий, иқтисодий, маданий-маърифий, сиёсий ва бошқа муносабатларни қамраб олувчи тизим сифатида намоён бўлаётгани, соҳадаги субъектлар ўртасида муносабатлар кенг қамровли ва мураккаб бўлиб, уларни аниқ, қатъий ўрнатилган ва барқарор ҳуқуқий нормалар билан тартибга солмасдан туризмдан кўзланган мақсадга эришиш мураккаблиги, туризм хизматлари соҳасини ривожлантиришнинг таркибий қисмлари, унинг мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги ўрни ҳамда меҳнат муносабатларини ривожлантиришдаги роли ва бошқа шу каби долзарб масалаларига эътибор қаратилган.*

Калит сўзлар: *туризм, туризм салоҳияти, тараққиёт параметрлари, модернизация, диверсификация, стратегия, ихтисослаштириш, ташқи ва ички туризмни ривожлантириш.*

Хизматлар соҳаси жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида ижтимоий, иқтисодий, маданий-маърифий, сиёсий ва бошқа муносабатларни қамраб олувчи тизим сифатида намоён бўлмоқда. Шу сабабли соҳадаги субъектлар ўртасида муносабатлар серқирра, кенг қамровли ва мураккаб муносабатлар бўлиб, уларни аниқ, қатъий ўрнатилган ва барқарор ҳуқуқий нормалар билан тартибга солмасдан туризмдан кўзланган мақсадга эришиш жуда мураккаб. Шунингдек, туризм хизматлари соҳасида давлатлар билан давлатлар, давлатлар билан халқаро ташкилотлар, белгиланган тартибда рўйхатга олинган ва сайёҳлик хизмат кўрсатиш ҳуқуқига эга, лицензияси бўлган корхоналар, муассаса ва ташкилотлар, сайёҳларга хизмат кўрсатувчи барча жойлаштириш воситалари, умумий овқатланиш ва транспорт корхоналари, маданий-маърифий, спорт муассасалари, сайёҳлар, туристик гуруҳ раҳбарлари, экскурсия етакчилари, сайёҳларнинг хавфсизлигини таъминлаш хизмати ходимлари, туристлар ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи идоралар, ташкилотлар ва бошқа субъектлар ўртасидаги муносабат жараёнларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан соҳанинг ташкилий-иқтисодий томондан тўғри шакллантирилганига боғлиқ. Сабаби, туризм хизматлари соҳасининг ривожланиши ташкилий жиҳатдан оптимал ва хизматлар бозори конюктурасига нисбатан эгилувчан бўлса, хизмат кўрсатиш сифати ва самарадорлиги шунча юқори бўлади.

Шунинг билан, хизматлар соҳасининг Ўзбекистон миллий иқтисодиётида тутган ўрни ва унинг пандемиядан кейинги ҳолати баҳолаш, унинг падемиядан олдинги фаол ҳолатига қайтариш ҳамда Ўзбекистон шароитида туризм хизматлари соҳасини жадал ривожлантириш Концепсияси доирасида унинг ташкилий иқтисодий механизмларини такомиллаштириш йўллари таҳлил қилиш, бу борада мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф этиш борасида тадқиқотларни амалга ошириш муҳим илмий ахамиятга эга.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон миллий иқтисодиётини диверсификация қилиш, ҳудудларни жадал ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш, аҳолининг даромадлари ва турмуш даражасини ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини оширишдек устувор вазифаларнинг ижросини таъминлашда туризм хизматлари соҳасига муҳим стратегик тармоқ сифатида қаралмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли «Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони билан тасдиқланган «2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси»да туризмни ривожлантириш бўйича қўйилган мақсадли кўрсаткичларга эришишнинг етти йиллик дастурининг белгиланиши бу соҳада амалга оширилиши керак бўлган ишларнинг кўплиги ва уларни амалиётга тадбиқ қилишда барча имкониятлардан тўлиқ фойдаланишни тақозо қилади.

Ўзбекистонда туризмни тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш бўйича давлат томонидан реал ҳаётда амалга оширилаётган ва тармоқнинг улкан салоҳиятини рўёбга чиқаришга қаратилган самарали макроиқтисодий сиёсат – 2020 йилда жамият тараққиётида тўсатдан юзага келган ҳамда иқтисодий тизимларни издан чиқариб, жаҳон иқтисодий инқирозининг юзага келишига сабабчи COVID-19 нинг тарқалиши муносабати билан катта қийинчиликларга дуч келди. Табиийки, Ўзбекистонга боғлиқ бўлмаган ушбу дунёвий жараёнлар мамлакат иқтисодий ҳаётига ҳам жуда кучли салбий таъсир кўрсатди. Айниқса, ўзига хос хусусиятларга эга ва халқаро туризмнинг тараққиёти мамлакатлараро интеграцион алоқалар мустаҳкамлигига бевосита боғлиқ бўлган туризм тармоғига коронавирус пандемиясининг салбий таъсири жуда катта бўлди.

Шунингдек, бугунги кунда (пандемиядан кейин) Ўзбекистонда туризм хизматлари соҳасини жадал ривожлантириш мақсадида унга миллий иқтисодиётнинг «ўсиш нуқталаридан» бири сифатида қаралаётган бўлсада, соҳа фаолиятида фойдаланилмаётган имкониятлар, ташкилий-иқтисодий жиҳатдан камчиликлар ва муаммоларнинг мавжудлиги кўзга ташланмоқда. Ўтказилган таҳлилларга кўра, мамлакатда иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари: транспорт, меҳмонхоналар бизнеси, умумий овқатланиш, савдо-сотиқ ва бошқа маиший соҳаларда ҳам иккиламчи талабнинг юзага келиши натижасида бир қатор камчилик ва муаммоларнинг юзага келаётганлиги аниқланди. Ушбу камчиликларни қуйидагиларда кўриш мумкин:

● Ўзбекистонга ташриф буюрган ёки ички сайёҳнинг кўпчилиги геолокация тизими яхши йўлга қўйилмаганини, мамлакатга мустақил ташриф буюрувчи сайёҳ ўзи истаган жойга боришда ва истаган нарсасини топишда қийинчиликларга дуч келишини айтишган. Кейинги муҳим эътирозлардан бири бу интернет сифати ўртача кўрсаткичдан пастлиги, меҳмонхоналар, ресторан, кафе, жамоат транспортларида Wi-Fi тизими жуда заиф ишлаши ёки умуман мавжуд эмаслигидир.

● мамлакатда меҳмонхоналар ва транспорт нархи озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотлар (кийим-кечак, ичимликлар, совғалар в.б.) билан таққосланганда анча қиммат ҳисобланади. Мамлакат ҳудудларини бир-бири билан боғлашда муаммоли вазиятлар мавжуд (масалан, туристик мавсумнинг энг қайноқ пайтларида ҳам Шаҳрисабздан Хивага тўғридан тўғри авиақатновлар йўлга қўйилмаган).

● Мамлакатга ташриф буюрган туристлар фикрига кўра, Ўзбекистонга саёҳат қилишдаги энг катта ноқулайлик рўйхатдан ўтиш билан боғлиқ. Мамлакатга кириш ва чиқиш

учун, ҳатто меҳмонхонада жойлашиш ва тарк этиш жараёнида ҳам алоҳида бланка тўлдирилади. Шунингдек, Ўзбекистонда валютани хусусий айирбошлаш шохобчалари мавжуд эмас ва уни фақат банкларда ва ихтисослашган айирбошлаш хизматларида алмаштириш мумкин. Устига устак, шанба якшанба кунлари аксарият банкларнинг фаолият юритмаслиги сабабли валютани айрбошлашнинг деярли имкони йўқ.

● Бугунги кунда ижтимоий тармоқлар реклама учун энг арзон қулай восита бўлсада, туристларнинг фикрича, унда Ўзбекистон ҳақида тўлиқ маълумот олишнинг иложи йўқ. Мисол учун, дин ишлари бўйича қўмита маълумотларига кўра, ҳозирда Туркияда 30 миллиондан зиёд Нақшбандия тариқатига эътиқод қилувчи инсонлар истиқомат қилади. Аммо ўтказилган сўровномаларга кўра, уларнинг кўпчилиги шайх Баҳоуддин Нақшбанд мақбарасининг Бухорода экани ҳақида маълумотга эга эмас .

● Ташриф буюрувчиларнинг фикрича, меҳмонхона номерларининг сифатини олдиндан билиш қийин, танлов жараёнида турли хил вариантларни бир бири билан солиштириш бироз мураккаб. Шунингдек, мамлакатда 3-4 категорияга мос келадиган сифатли жамоавий турар жой бинолари етишмайди. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Концепциясида юқорида саналган ва ўз ечимини кутаётган муаммо ва камчиликларни бартараф этиш бўйича аниқ вазифалар ва чора тадбирлар Дастури белгиланган бўлишига қарамасдан уларнинг амалиётда ҳали ҳам мавжудлиги бир тарафдан Ўзбекистонда туризм хизматларини жадал ривожлантириш борасидаги изчил сиёсатнинг самарадорлиги паст даражада эканлигидан далолат берса, иккинчи томондан уларни жаҳонда рўй берган пандемия оқибатларининг салбий натижаси деб баҳолаш мумкин.

Демак, амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, туризм хизматлари соҳасини миллий иқтисодиётнинг муҳим стратегик соҳаси сифатида ривожлантириш, туристик хизматларни диверсификациялаш ва сифатини ошириш ҳамда туристик инфратузилмани, шу жумладан хорижий сармояларни жалб қилиш ва самарали реклама-маркетинг ишларини олиб бориш эвазига такомиллаштириш, шунингдек, Концепцияда белгиланган мақсадли кўрсаткичларга эришишда кўп жиҳатдан тармоқ иқтисодиётида давлатнинг фаол иштирокига эҳтиёж сезилади. Туризмни жадал суръатлар билан ривожлантириш давлатнинг бевосита ва фаол иштирокисиз, унинг пухта ўйланган тезкор чора-тадбирларисиз, юқори самара берувчи сиёсатисиз амалга ошмайди. Келгусида Ўзбекистон туризм хизматлари соҳасини ривожлантириш борасидаги ишлар самарадорлиги давлат ҳокимияти органлирининг туризм соҳасини бошқаришдаги иқтисодий, ижтимоий-маданий, экологик, молиявий, қиёфавий ва маркетинг нуқтаи назардан олиб борадиган сиёсатига боғлиқ.

Ўзбекистон туризм хизматлари соҳасининг тараққиётига тўсиқ бўлаётган муаммо ва камчиликларни тезкорлик билан бартараф этиш ҳамда соҳани келгусида жадал ривожлантиришда белгиланган устувор вазифаларни бажаришнинг ягона йўли соҳани аниқ тизим ва дастур асосида бошқаришдир. Бунда белгиланган устувор вазифарларнинг самарали амалга оширилиши ҳамда унинг натижадорлиги кўп жиҳатдан тизимли ёндашувга боғлиқ. Агар вазифалар қанчалик аниқ бир тизим ва дастур асосида амалиётга тадбиқ қилинса кутилаётган натижага эришиш самарадорлиги шунча юқори бўлади.

Амалга оширилиши тавсия этилаётган устувор вазифалар Ўзбекистонда туризм хизматлари соҳасини жадал ривожлантириш, уни пандемиядан олдинги фаол ҳолатга қайтариш ва жаҳон туризм бозорида муносиб ўрин эгаллашнинг муҳим омили сифатида

қаралиши зарур. Бу жараёнлардан кутилган натижага эришиш учун давлат тадбиркорлик субъектлари ва туризмга масъул давлат ташкилотлари ўртасида ўзаро муносабатлар ва ўзаро ҳамкорлик алоқаларини мувофиқлаштириб турилиши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “2019-2021 йилларда Тошкент вилоятида туризм соҳасини жадал ривожлантириш тўғрисида”ги Қарори. // www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 10 июндаги “Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини тиклаш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 433-сонли Қарори. // www.lex.uz;
3. Alieva, M. T. (2023). Development of smart tourism in Uzbekistan. “Journal of Tourism Futures” №1. P. 189-202.

ЎЗБЕКИСТОНДА МАКРОИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни
ривожлантириш институти ректори, и.ф.д., доц.
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647855

Аннотация. *Мазкур мақолада туризм соҳасини ривожлантириш жуда катта иқтисодий самара бериши, чунки у хорижга ресурс чиқармай (пахта, газ, нефть) валюта олиб кириш имконини бериши, кўпгина ривожланган мамлакатларда туризмдан келадиган даромад бошқа соҳаларга қараганда анча кўпроқ валюта тушумларини келтириши, Бирлашган Миллатлар Жаҳон Туризм Ташкилоти (UNWTO) маълумотларига кўра, жаҳон ЯИМнинг 10,4%и, дунёдаги инвестицияларнинг 7%и, солиқ тушумларининг 5%и, жаҳондаги истеъмолчилик харажатларининг 11%и ва ҳар 16 та янги яратилаётган иш ўрнининг биттаси туризм ва меҳмондўстлик индустриясининг ҳиссасига тўғри келиши ва бошқа шу каби долзарб масалаларига эътибор қаратилган.*

Калит сўзлар: *туризм, туризм салоҳияти, тараққиёт параметрлари, модернизация, диверсификация, стратегия, ихтисослаштириш, ташқи ва ички туризмни ривожлантириш.*

Жаҳонда туризм соҳаси барча инфратузилмаларни ривожлантиришга бевосита ва билвосита таъсир кўрсатадиган ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида гавдаланади. Замонавий туризм транспорт, ижтимоий ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг юқори даражада ривожланишига асосланган бўлиб, бу охир-оқибат уни иқтисодиётнинг юқори рентабелли соҳасига айлантиради. Ўзбекистон Республикасида мустақиллигимизнинг илк кунлариданоқ туризм соҳасини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, мазкур соҳа билан шуғулланувчи корхоналарга имтиёзлар яратиб бериш, шунингдек, туризм соҳаси учун инфратузилмани шакллантириш борасидаги ишлар жадал суръатлар билан давом эттирилмоқда.

Бирлашган Миллатлар Жаҳон ТуризмТашкилоти (United Nations World Tourism Organization (UNWTO)) маълумотларига кўра, бутун жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 10,4%и (2017 йилда унинг ҳажми 8,3 трлн. АҚШ долларига тенг бўлди), дунёдаги инвестицияларнинг 7%и, солиқ тушумларининг 5%и, жаҳондаги истеъмолчилик харажатларининг 11%и ва ҳар 16 та янги яратилаётган иш ўрнининг биттаси айнан туризм ва меҳмондўстлик индустриясининг ҳиссасига тўғри келмоқда. Мазкур тармоқда аҳолининг иш билан бандлик даражаси 2016 йилга нисбатан 103% га ўсди ва 2017 йилда туризм ва сайёҳлик соҳасида бевосита 118,4 миллион киши (жаҳондаги умумий бандларнинг 3,8%и) иш билан банд бўлган бўлса, билвосита (туризмга хизмат кўрсатадиган тармоқлар билан бирга) 313,2 миллион киши фаолият кўрсатмоқда.

Мамлакатимизда ҳам туризмни ривожлантириш борасида бир қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ва унинг минтақавий тузилмалари штат бирликларининг оширилгани, ҳудудларда туризм департаментлари ва бошқармалари, ҳоким ўринбосарлари лавозимлари ташкил этилгани мазкур ташкилотларнинг имкониятларини кенгайтирда катта рол ўйнамоқда. Ўзбекистон

Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги Қонуни 2019 йил 18 июлда қабул қилинган, унда соҳанинг ҳозирги ривожланиш босқичидан келиб чиққан ҳолда янги тушунчалар киритилди, туризм бўйичадавлат сиёсатининг принциплари ва асосий йўналишлари белгиланди. Шунингдек, туристик фаолият субъектлари тоифаларга ажратилди. 47 та давлат фуқаролари учун виза режими бекор қилинди ҳамда визасиз режимга эга мамлакатлар сони 86 тага етди. Бундан ташқари виза жараёнларини соддалаштириш мақсадида электрон виза олиш имкониятига эга мамлакатлар сони 57 ни ташкил этди. Қўшимча равишда, “Ватандош”, “Талаба”, “Академик”, “Зиёратчи” ва “Тиббиёт” виза турлари жорий этилди. Қилинган ишлар натижаси таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ўтган давр билан солиштирганда 2019 йилда мамлакатимизга келган сайёҳлар сони 26,2 фоизга кўпайди. Визасиз режим жорий этилган давлатлардан ташриф буюрган сайёҳлар сонида эса 58 фоиз ўсиш кузатилди. Натижада, сайёҳларни жойлаштириш масканларининг юкланиш даражаси 62 фоиздан 84 фоизга кўпайди. Охирги йилларда туризм соҳасидаги янги тенденцияларга мос ва кенг сегмент талабларига жавоб берадиган хостеллар бозорини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу мақсадда 2019 йилда мамлакатда кам бюджетли туризм инфратузилмаси ва хостеллар бизнесини янада рағбатлантириш учун хостелларни мажбурий сертификациялаш тартиби бекор қилинди ва бошқа бир қатор талаблар соддалаштирилди. 2019 йилнинг ўзида республикада 161 та янги хостеллар қуриб фойдаланишга топширилди. Улар томонидан бир вақтнинг ўзида 5666 нафар сайёҳга хизмат кўрсатиш имконияти яратилди.

Туризмни ривожлантириш омилларига чипталарининг нархи арзон бўлган авиакомпаниялар-лоукостерлар (lowcosters) ҳам таъсир кўрсатади. Польшада туризм ривожланишига авиакомпанияларнинг таъсир этувчи жиҳатлари ўрганилганда, тадқиқот натижасига кўра, лоукостерлар унчалик машҳур бўлмаган жойларда туризмни ривожлантиришга ҳисса қўшган ҳамда кичик шаҳарларда ушбу соҳанинг тараққий этишига хизмат кўрсатган. Мазкур тадқиқотда бошқа омиллар ҳам ўрганилган. Масалан, қишки туризмга нисбатан талабнинг юқори даражаси ҳамда янги йўналишларга хизмат кўрсатувчи лоукостерларнинг янги маршрутлари пайдо бўлгани сабабли

Республикамизда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича мавжуд имконият ва шароитлардан самарали фойдаланишда қийинчиликлар бўлиб, халқаро туризм йўналишида республикага ташриф буюрувчиларнинг талаб эҳтиёжларини қондириш талаб даражасида эмас. Бунинг асосий тўсиқларидан бири, ҳали бу соҳада инфраструктуранинг етарли даражада ривожланмаганлиги ва туризмни давлат томонидан бошқаришнинг энг самарали усулларини жорий қилиш билан боғлиқ бўлган муаммолар чуқур ўрганилмаганлигидир. Мазкур тадқиқот доирасида, Республикамизда туризм соҳасини тартибга солиш бўйича қабул қилинган қонун ва қонун ости ҳужжатларини таҳлил қилиш натижасида қуйидаги номувофиқлик ва муаммолар мавжудлигига гувоҳ бўлдик:

1. Туризм соҳасида фаолият юритувчи ташкилотларда хизмат кўрсатувчи гидлар фаолияти, уларга қўйиладиган талаблар, уларни сертификатлаштириш ҳамда малакасини ошириш масалалари бўйича махсус тартиблар ишлаб чиқилган. Аммо мустақил тарзда гидлик фаолияти билан шуғулланиш, уларга қўйиладиган талаблар, уларнинг ҳуқуқий мақоми ва уларнинг малакасини ошириш бўйича соҳага оид бирорта юридик ҳужжатда тўхталиб ўтилмаган.

2. Туристларга мамлакатимиздаги тарихий обидалар, тарихий шахслар, давлатнинг ҳудудий ва маъмурий тузилиши, шунингдек, урф-одатлар ва анъаналар тўғрисида маълумот берувчи гид-таржимонлар ўзлари бераётган маълумотларнинг тўғрилиги ва асосланганлиги учун шахсан жавобгарлиги масаласи ҳамда уларга бериладиган жазо тури қонун ва қонун ости ҳужжатларида аниқ белгилаб қўйилмаган ва ҳоказо.

Юқорида келтириб ўтилган камчилик ва номувофиқликларни бартараф этиш бевосита соҳанинг янада ривожланиши ва мазкур фаолиятнинг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамланишига ёрдам беради. Тадқиқот доирасида Австрия Республикасининг туризм тизими ва соҳани давлат томонидан ҳуқуқий тартибга солиш масалалари таҳлил қилинди ҳамда ўрганиш натижалари асосида Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини тартибга солиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди. Австрия Федератив Республикаси Марказий Европада жойлашган давлат бўлиб, 9 та федерал ҳудудлардан ташкил топган.

Мамлакат туризм соҳасида дунёнинг етакчи давлатларидан бири ҳисобланиб, мамлакат ЯИМ нинг 35% туризм соҳаси ҳиссасига тўғри келади. Мамлакатнинг туристик марказлари Вена ва Залсбург шаҳарлари ҳисобланади. Австрия Федерал Республикасида туризм соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш бўйича махсус федерал қонунқабул қилинмаган. Лекин ҳар бир федерал ҳудуд бўйича махсус қонунлар ва қонун ости ҳужжатлари қабул қилинган. Мамлакатдаги туризм соҳасини ривожлантириш ва тартибга солиш масалалари солиқ қонунчилиги, божхона қонунчилиги, халқаро савдо ва иқтисодий муносабатлар қонунчилиги асосида тартибга солинади. Австрияда туризм соҳасини давлат томонидан ҳуқуқий тартибга солиш борасидаги энг асосий ҳужжат “Европа туризмини рақобатбардош ва барқарор тарзда ривожлантириш бўйича” Европа иттифоқи Дастури ҳисобланади. Австрия Европа Иттофоқига аъзо давлат сифатида бу Дастурнинг бажарилишини таъминлайди. Мамлакатда туризм соҳаси Австрия миллий туризм ташкилоти (Austrian National Tourist Office, Österreich Werbung) ҳамда Австрия Иқтисодиёт, оила ва ёшлар вазирлиги (Ministry of Economy, Family and Youth) томонидан ривожлантирилади ва тартибга солинади. Бунда Австрия миллий туризм ташкилоти мамлакатда туризм маркетинги соҳасини ривожлантириш билан шуғулланади ва мазкур соҳа бўйича энг асосий ташкилот ҳисобланади. Австрия Иқтисодиёт, оила ва ёшлар вазирлиги эса туризм соҳасини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, тартибга солиш, назорат қилиш, молиялаштириш ва бошқа вазифаларни бажаради. Австрияда туризмни ривожлантириш бўйича миллий дастур қабул қилинган бўлиб, у давлат томонидан туризмни қўллаб қувватлашнинг ҳуқуқий ва иқтисодий механизми бўлиб хизмат қилади.

Дастурдаги асосий вазифалар:

Солиқ имтиёзлари, субсидия ва дотациялар;

Туризм соҳасини ривожлантириш ва туристик хизматлар истеъмолчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни қўллаб қувватловчи миллий қонунчилик ва норматив ҳужжатларни такомиллаштириш;

Мамлакатга кириш ва ундан чиқиш пайтида виза чекловларини камайтириш;

Нархларни қисқартириш ва бошқа турли имтиёзлар бериш йўли билан номавсумий туризмни рағбатлантириш;

Ижтимоий туризмни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш;

Туристлар ҳавфсизлигига қўйиладиган талабларни кучайтириш ва ва бу соҳадаги ҳуқуқий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш;

Давлат томонидан атроф муҳитни муҳофаза қилиш, маданий ва тарихий меросни асраб-авайлаш бўйича қонунчиликни мустаҳкамлаш.

Бугунги кунда ривожланган давлатларда “Европанинг ақлли туризм пойтахти” ташаббуси (The European Capital of Smart Tourism initiative) илгари сурилмоқда. Ушбу ташаббус “ақлли туризм” воситаларини, чора-тадбирларини қамраб олади ҳамда шаҳарларда тўртта тоифа: бақарорлик, ногиронлиги бор инсонлар учун махсус имкониятлар яратиб бериш, рақамлаштириш, маданий мерос ва ижодкорона ёндашув бўйича амалга оширилаётган лойиҳалардан хабардорликни оширишни назарда тутади. Туризмни ривожлантириш стратегияси маҳаллий ҳамжамиятларни мазкур соҳа орқали қанчалик кўп қўллаб-қувватласа, у мамлакатда шунчалик барқарор бўлади. Олинадиган даромадлардан фойдаланишнинг эн яхши йўли ёдгорликларни таъмирлаш, ҳамжамиятни қўллаб-қувватлаш, одамларга ҳуқуқ ва имкониятлар бериш, камбағаллик даражасини пасайтириш. Барқарор туризм ҳам меҳмонларнинг, ҳам уларга мезбонлик қилувчи шаҳарларнинг хавфсизлигини таъминлаши, атроф-муҳитнинг ифлосланишига ва аҳоли тиқилинч бўлишига йўл қўймаслиги керак. Туристлар оқимини адолатли тақсимлаш ҳам барқарорлик учун муҳим аҳамиятга эга. Бу ривожланган мамлакатлар учун ҳам, ривожланаётган мамлакатлар учун ҳам бирдай муҳим.

Хулоса сифатида, ўрганилган хорижий тажриба, эгалланган назарий билимлар ҳамда бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш натижасида ишлаб чиқилган қуйидаги таклиф ва тавсияларни келтириб ўтамиз:

1.Ўзбекистон Республикасида маҳаллий туризмни ривожлантириш мақсадида мамлакат ҳудудида ҳаракатланувчи сайёҳларнинг ҳаракатланиш тартиби, уларга яратиб бериладиган шароитлар ва имтиёзлар бўйича алоҳида ҳужжат ишлаб чиқиш ва туризм соҳасида фаолият юритувчи гидлар малакасини ошириш, уларнинг кўникма ва билимларини баҳолаш бўйича махсус дастурий тизим яратиш;

2.Туристларга мамлакатимиздаги тарихий обидалар, тарихий шахслар, давлатнинг ҳудудий ва маъмурий тузилиши, шунингдек, урф-одатлар ва анъаналар тўғрисида маълумот берувчи гид-таржимонлар бераётган маълумотларнинг тўғрилиги ва асосланганлиги жавобгарлик масаласини туризм қонунчилигида аниқ белгилаб қўйиш ҳамда уларга бериладиган жазо турини Ўзбекистон Республикаси “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги Кодексда мустаҳкамлаб қўйиш;

3.Туристик ташкилотлар томонидан хорижий валюталарнинг Ўзбекистонга киритилишини янада рағбатлантириш мақсадида, уларга солиқ имтиёзлари бериш, яъни уларнинг хорижий валютадаги даромадларининг маълум қисмини солиқлардан озод қилиш;

4.Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш учун секторлараро муносабатларни тартибга солувчи ва ривожлантирувчи меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш. Бунда соҳа ривожида нодавлат секторнинг иштирокини кенгайтириш масалаларининг ҳуқуқий асосларини яратиш;

5.Ўзбекистонда туризм соҳасига янги ахборот коммуникация технологияларини жорий қилиш бўйича махсус лойиҳа ишлаб чиқиш ва шу мавзуда халқаро конференциялар ташкиллаштириш;

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантириш ва давлат томонидан ҳуқуқий тартибга солиш борасида катта ютуқларга эришилди. Мазкур соҳани ривожлантириш мақсадида тадбиркорларга

жуда катта имтиёз ва имкониятлар яратиб берилганлиги соҳа ривожининг асосий омили бўлди. Шу билан бир қатордабаъзи бир камчилик ва фойдаланилмаётган имкониятлар борки, уларни бартараф этиш ва бу йўлда ривожланган хорижий давлатларнинг ижобий тажрибаларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611-сонли Фармони. // www.lex.uz
2. Мухаммедова З.М. Туризмни инновацион ривожлантиришда инвестицион ресурслар иқтисодий самарадорлигини ошириш: Иқт. фан. фалс. д-ри дисс. автореф. – Самарқанд: СамИСИ, 2020. – Б.18.;
3. Муминов Н.Г. Перспективы развития государственного управления в сфере туризма в Узбекистане // Экономика и финансы (Узбекистан), 2022 г, №5, С.2-10.

STATISTIK MA'LUMOTLARNI JAMLASH NAZARIYASI VA AMALIYOTINI O'QITISHDA INTERAKTIV VA AMALIY YONDASHUVLARNING AHAMNIYATI

[1]Otamurod Madiyev, [2]Dildora Xudayberdiyeva
[1]XIU REKTORI, [2]TIIU O'QITUVCHISI
https://doi.org/10.5281/zenodo.19922054

Annotatsiya. *Ushbu maqolada statistik ma'lumotlarni jamlash nazariyasi va amaliyotini o'qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Statistik bilimlarni o'zlashtirish jarayonida talabalarni faollashtirish, ularning analitik va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada an'anaviy o'qitish usullarining cheklangan jihatlari tahlil qilinib, interaktiv metodlar hamda amaliy topshiriqlardan foydalanish orqali o'quv jarayonini samarali tashkil etish yo'llari asoslab berilgan. Shuningdek, statistik ma'lumotlarni jamlash bosqichlarini real misollar asosida o'rgatish talabalar tomonidan mavzuning chuqurroq anglanishiga xizmat qilishi ko'rsatib o'tilgan. Natijada interaktiv va amaliy yondashuvlar statistikani o'qitishda muhim pedagogik omil ekanligi xulosa qilinadi.*

Kalit so'zlar: *statistika, ma'lumotlarni jamlash, interaktiv metodlar, amaliy yondashuv, analitik fikrlash, ta'lim samaradorligi, o'qitish metodikasi, statistik tahlil.*

Аннотация. *В данной статье подчеркивается важность интерактивных и практических подходов в преподавании теории и практики обобщения статистических данных. Активизация студентов и развитие их аналитического и логического мышления считаются ключевыми факторами в процессе приобретения статистических знаний. В статье проанализированы ограничения традиционных методов обучения и обоснованы способы эффективной организации учебного процесса с использованием интерактивных методов и практических заданий. Кроме того, показано, что преподавание этапов обобщения статистических данных с использованием примеров из реальной жизни способствует более глубокому пониманию предмета студентами. В заключение делается вывод о том, что интерактивные и практические подходы являются важными педагогическими факторами в преподавании статистики.*

Ключевые слова: *статистика, сбор данных, интерактивные методы, практический подход, аналитическое мышление, эффективность обучения, методика преподавания, статистический анализ.*

Abstract. *This article highlights the importance of interactive and practical approaches in teaching the theory and practice of statistical data summarisation. Activating students and developing their analytical and logical thinking are regarded as key factors in the process of acquiring statistical knowledge. The article analyses the limitations of traditional teaching methods and substantiates ways to effectively organise the learning process through the use of interactive methods and practical assignments. Furthermore, it is shown that teaching the stages of compiling statistical data using real-world examples contributes to students' deeper understanding of the subject. In conclusion, it is concluded that interactive and practical approaches are important pedagogical factors in the teaching of statistics.*

Keywords: *statistics, data collection, interactive methods, practical approach, analytical thinking, educational effectiveness, teaching methodology, statistical analysis.*

KIRISH. Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli transformatsiya va ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish jarayonlarining kengayib borishi statistik bilimlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Xususan, statistik ma’lumotlarni jamlash nazariyasi va amaliyoti turli sohalarda — iqtisodiyot, ijtimoiy tadqiqotlar, boshqaruv va ta’limda muhim vosita sifatida qo‘llanilmoqda. Shu sababli talabalarni statistik fikrlashga o‘rgatish, ularni ma’lumotlarni to‘g‘ri yig‘ish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, statistikani o‘qitishda an’anaviy yondashuvlar ko‘pincha nazariy tushunchalarni yod olish bilan cheklanib qoladi. Natijada talabalar formulalarni bilsa-da, ularni real vaziyatlarda qo‘llashda qiyinchilikka duch keladi. Ayniqsa, statistik ma’lumotlarni jamlash bosqichlari — ma’lumotni to‘plash, guruhlash va umumlashtirish jarayonlarini amaliy jihatdan anglash yetarli darajada shakllanmaydi. Bu esa statistik bilimlarning hayotiy ahamiyatini pasaytiradi.

Shu nuqtai nazardan, statistikani o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlarga murojaat qilish zarurati ortib bormoqda. Interaktiv metodlar talabani dars jarayoniga faol jalb etadi, amaliy topshiriqlar esa nazariy bilimni real vaziyat bilan bog‘lash imkonini beradi. Ayniqsa, real ma’lumotlar asosida ishlash, kichik tadqiqotlar o‘tkazish va natijalarni muhokama qilish talabada statistik tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, bugungi talaba axborotni tez qabul qiladigan, amaliy faoliyatga moyil bo‘lgan subyekt sifatida qaraladi. Shu bois ta’lim jarayonini uning ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish muhimdir. Statistik ma’lumotlarni jamlashni o‘rgatishda interaktiv va amaliy yondashuvlardan foydalanish aynan shu ehtiyojni qondiradi hamda o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Shu asosda statistik ma’lumotlarni jamlash nazariyasi va amaliyotini o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlarning ahamiyatini nazariy jihatdan o‘rganish, ularning ta’lim samaradorligiga ta’sirini tahlil qilish mazkur maqolaning asosiy yo‘nalishini tashkil etadi.

Tadqiqot yondashuvi. Mazkur maqolada statistik ma’lumotlarni jamlash nazariyasi va amaliyotini o‘qitish masalasi nazariy tahlil asosida, lekin aniq o‘rganish yo‘llari bilan yoritildi. Tadqiqotda asosiy e’tibor talabaga statistik bilimni qanday yetkazish emas, balki uni qanday qilib tushunarli, amaliy va hayotiy mazmunga ega shaklda o‘zlashtirish mumkinligiga qaratildi.

Shu maqsadda statistikani o‘qitishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan interaktiv va amaliy yondashuvlar bosqichma-bosqich tahlil qilindi. Xususan, statistik ma’lumotlarni jamlash jarayonining har bir bosqichi — ma’lumot to‘plash, guruhlash va umumlashtirish — qanday metodlar orqali osonroq anglanishi mumkinligi izohlandi. Bu jarayonda real hayotiy misollar, kichik amaliy topshiriqlar va muhokamaga asoslangan usullar alohida e’tiborga olindi.

Tahlil davomida shuni ko‘rsatishga harakat qilindi: agar talaba statistikani faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki real ma’lumotlar bilan ishlash jarayonida o‘rgansa, u bilimni chuqurroq anglaydi va uni mustaqil qo‘llay oladi. Shu bois tadqiqotda o‘rganish yo‘llari va ularning kutilayotgan natijalari o‘zaro bog‘liq holda quyidagi jadvalda tizimlashtirildi:

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, statistikani o‘qitishda o‘rganish yo‘llari to‘g‘ri tanlansa, talabaning bilimni o‘zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshadi. Ayniqsa, real

ma’lumotlar bilan ishlash va amaliy topshiriqlar bajarish talabaning statistik fikrlashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘rganish yo‘li	**Amalga oshirish mazmuni**	**Kutilayotgan natija**
Real ma’lumotlar bilan ishlash	Talabalarga kundalik hayotga oid statistik ma’lumotlar (so‘rovnoma, kuzatuv) beriladi	Talaba statistik tushunchalarni hayot bilan bog‘laydi
Guruhli muhokama	Talabalar kichik guruhlarda ma’lumotlarni tahlil qiladi va xulosa chiqaradi	Mantiqiy fikrlash va muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi
Amaliy topshiriqlar	Ma’lumotlarni to‘plash, jadvalga joylashtirish va umumlashtirish ishlari bajariladi	Nazariya amaliy ko‘nikmaga aylanadi
Interaktiv savol-javob	O‘qituvchi va talaba o‘rtasida muhokamaga asoslangan savollar beriladi	Talabaning faolligi va tushunishi oshadi
Vizual vositalardan foydalanish	Diagramma, grafik va jadval orqali ma’lumotlar ko‘rsatiladi	Murakkab tushunchalar oson anglanadi

1-jadval: Statistik ma’lumotlarni jamlashni o‘qitishda o‘rganish yo‘llari va natijalari

Shuningdek, interaktiv metodlar orqali tashkil etilgan darslar talabaning faolligini oshiradi, uni mustaqil fikrlashga undaydi va o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa statistik ma’lumotlarni jamlash mavzusini o‘qitishda faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, uni amaliy jarayon bilan uyg‘unlashtirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Demak, statistikani o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlardan foydalanish nafaqat o‘rganish jarayonini osonlashtiradi, balki talabaning bilimni chuqur anglashiga, uni mustaqil qo‘llay olishiga va real vaziyatlarda foydalanishiga xizmat qiladi.

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, statistikani o‘qitishda o‘rganish yo‘llari ongli va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda tanlanganda, talabaning bilimni o‘zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshadi. Bunda ayniqsa real ma’lumotlar bilan ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki talaba nazariy tushunchani faqat eshitib emas, balki uni amalda qo‘llash orqali anglaydi. Masalan, oddiy so‘rovnoma tuzish, ma’lumot yig‘ish va uni jadvalga joylashtirish jarayonida talaba statistik ma’lumotlarni jamlashning asl mohiyatini tushunib yetadi. Bu esa uning bilimini yuzaki emas, balki mazmunli va barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Amaliy topshiriqlarning muntazam qo‘llanishi talabaning statistik fikrlashini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. U faqat berilgan ma’lumotni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va

xulosa chiqaruvchi subyektga aylanadi. Natijada talaba statistik ma’lumotlar bilan ishlashda mustaqil qaror qabul qilish, muammoni ko‘ra olish va uni yechish ko‘nikmalarini egallaydi. Bu esa statistikani o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, interaktiv metodlar orqali tashkil etilgan darslar talabaning o‘quv jarayonidagi rolini tubdan o‘zgartiradi. An’anaviy darslarda talaba ko‘proq tinglovchi bo‘lib qolsa, interaktiv yondashuvda u faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi. Savol-javob, guruhli muhokama va muammoli vaziyatlar orqali talaba o‘z fikrini bildirishga, boshqalar bilan solishtirishga va asoslashga harakat qiladi. Bu esa uning nafaqat bilimini mustahkamlaydi, balki mantiqiy va tanqidiy fikrlashini ham rivojlantiradi.

Bundan tashqari, interaktiv va amaliy yondashuvlar o‘rganilgan bilimlarning uzoq muddat saqlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki talaba bilimni faqat yodlab emas, balki uni qo‘llash jarayonida o‘zlashtiradi. Amaliy faoliyat bilan mustahkamlangan bilim esa tez unutilmaydi va zarur vaziyatlarda oson esga tushadi.

Yuqoridagi jihatlar shuni ko‘rsatadiki, statistik ma’lumotlarni jamlash mavzusini o‘qitishda faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanib qolish yetarli emas. Aksincha, uni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, ya’ni talabaning o‘zi ma’lumot yig‘ishi, uni tahlil qilishi va xulosa chiqarishi uchun sharoit yaratish zarur. Aynan shunday yondashuv talabaning statistik bilimini real hayot bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Demak, statistikani o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlardan foydalanish nafaqat o‘rganish jarayonini yengillashtiradi, balki uni mazmunli va samarali qiladi. Bu yondashuv orqali talaba bilimni chuqur anglaydi, uni mustaqil qo‘llashga o‘rganadi hamda real vaziyatlarda foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada statistik ta’limning asosiy maqsadi — analitik fikrlay oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan mutaxassisni shakllantirishga erishiladi.

Shu asosda statistikani o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlarning ustuvorligi nafaqat nazariy jihatdan, balki mantiqiy tahlil orqali ham asoslanadi. Mazkur yondashuvlar talabaning bilimni qabul qilish jarayonini faol va mazmunli shaklga olib chiqadi. Endi ushbu fikrlar umumlashtirilib, nazariy tahlil natijalari quyidagicha ifodalanadi.

Natijalar. Olib borilgan nazariy va amaliy tajriba tahlillari asosida statistik ma’lumotlarni jamlash nazariyasi va amaliyotini o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlardan foydalanishning bir qator muhim natijalarga olib kelishi aniqlandi.

Avvalo, statistik bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida talabaning faol ishtiroki ta’minlanadi. Interaktiv metodlar orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabani passiv tinglovchidan faol fikrlovchi subyektga aylantiradi. Bu esa bilimni chuqurroq anglash va mustahkam o‘zlashtirishga olib keladi.

Ikkinchidan, statistik ma’lumotlarni jamlash jarayonining amaliy jihatlari talaba uchun aniq va tushunarli bo‘ladi. Real ma’lumotlar bilan ishlash, ularni guruhlash va umumlashtirish kabi faoliyatlar orqali talaba nazariy tushunchalarni hayotiy misollar asosida anglaydi. Natijada u statistik jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligini mustaqil ravishda tushunib yetadi.

Uchinchidan, talabaning analitik va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish jarayonida talaba muammoni chuqurroq ko‘ra boshlaydi hamda unga nisbatan asosli qaror qabul qilishga o‘rganadi.

To‘rtinchidan, interaktiv va amaliy yondashuvlar talabaning mustaqil ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi. Talaba o‘qituvchidan tashqari holatda ham ma’lumot yig‘ish, uni qayta ishlash va natija chiqarish jarayonlarini bajarishga intiladi. Bu esa uning o‘quv faoliyatida mustaqillik darajasini oshiradi.

Beshinchidan, o‘quv materialining esda qolish darajasi ortadi. Amaliy faoliyat bilan mustahkamlangan bilim nazariy tushuntirishga nisbatan uzoqroq saqlanadi va zarur vaziyatlarda oson qo‘llaniladi.

Yuqoridagi natijalar umumlashtirilganda, statistik ma’lumotlarni jamlashni o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti ekanligi aniqlanadi. Mazkur yondashuvlar talabaning bilimni chuqur anglashiga, uni mustaqil qo‘llay olishiga hamda real vaziyatlarda samarali foydalanishiga xizmat qiladi.

Demak, statistikani o‘qitish jarayonini samarali tashkil etishda interaktiv va amaliy metodlar asosiy pedagogik omil sifatida qaralishi zarur. Ushbu xulosadan kelib chiqib, mazkur yondashuvlarning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ularni qo‘llash shartlarini yanada chuqurroq tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Muhokama. Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va amaliy yondashuvlar statistikani o‘qitishda sezilarli ustunliklarga ega bo‘lsa-da, ularning samaradorligi bir qator omillarga bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Avvalo, bu metodlar o‘qitish jarayoniga shunchaki qo‘shib qo‘yiladigan element emas, balki butun dars tuzilmasiga integratsiyalashgan holda qo‘llanishi zarur. Ya’ni interaktivlik va amaliy faoliyat darsning asosiy mazmuniga aylangandagina kutilgan natija yuzaga chiqadi.

Shu bilan birga, statistikani o‘qitishda amaliy topshiriqlarni tanlash masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Agar topshiriqlar real hayot bilan bog‘liq bo‘lsa, talaba ularni bajarishda yuqori darajada qiziqish bildiradi va faol ishtirok etadi. Aks holda, topshiriq formal xarakterga ega bo‘lib qoladi va kutilgan pedagogik samarani bermaydi. Demak, amaliy yondashuvning samaradorligi uning mazmuniga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlanadi.

Interaktiv metodlarning qo‘llanilishi ham o‘ziga xos yondashuvni talab etadi. Masalan, guruhli muhokama yoki savol-javob jarayonlari talabaning fikrlashini faollashtiradi, biroq bu jarayonni o‘qituvchi to‘g‘ri boshqarmasa, u tartibsiz yoki samarasiz tus olishi mumkin. Shu sababli interaktiv metodlar o‘qituvchining metodik mahorati bilan uzviy bog‘liq ekanligi muhokama jarayonida alohida qayd etiladi. Bundan tashqari, statistikani o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlarning qo‘llanilishi vaqt va tashkiliy jihatdan ham muayyan talablarni qo‘yadi. Masalan, an’anaviy darsga nisbatan bunday mashg‘ulotlar ko‘proq tayyorgarlikni talab etadi. Biroq bu qo‘shimcha mehnat o‘zini oqlaydi, chunki natijada talabaning bilim sifati va mustaqil fikrlash darajasi sezilarli darajada oshadi.

Shuningdek, muhokama natijasida yana bir muhim jihat aniqlanadiki, interaktiv va amaliy yondashuvlar statistikani faqat o‘quv fan sifatida emas, balki real hayotda qo‘llaniladigan vosita sifatida anglashga yordam beradi. Bu esa talabaning statistikaga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi va uni o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Umuman olganda, interaktiv va amaliy metodlar statistikani o‘qitishda yuqori samaradorlikka ega bo‘lsa-da, ularni qo‘llashda tizimlilik, maqsadlilik va metodik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Shu shartlar ta’minlangandagina mazkur metodlar o‘zining haqiqiy pedagogik qiymatini namoyon etadi.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan nazariy tahlillar, muhokama va natijalar umumlashtirilganda, statistik ma’lumotlarni jamlash nazariyasi va amaliyotini o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlar ta’lim samaradorligini oshiruvchi asosiy omil ekanligi aniqlandi. Biroq bu samaradorlik o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi, balki ma’lum shartlar va yondashuvlar asosida tashkil

etilgandagina kutilgan natijaga olib keladi. Shu sababli o‘qitish jarayonida qaysi omillarga e’tibor qaratish zarurligi va ular qanday natijaga olib borishi tizimli tarzda aniqlashtirildi.

Mazkur jihatlarni yanada aniqroq ko‘rsatish maqsadida statistikani o‘qitishda samaradorlikni belgilovchi asosiy omillar, ularni amalga oshirish yo‘llari hamda kutilayotgan natijalar quyidagi jadvalda umumlashtirildi:

Omil	**Amalga oshirish yo‘li**	**Qo‘llaniladigan yondashuv**	**Kutilayotgan natija**
Darsni interaktiv tashkil etish	Savol-javob, guruhli muhokama, muammoli vaziyatlar	Interaktiv yondashuv	Talabaning faolligi va darsdagi ishtiroki oshadi
Amaliy topshiriqlarni qo‘llash	Real ma’lumot yig‘ish, jadval tuzish, tahlil qilish	Amaliy yondashuv	Nazariy bilim amaliy ko‘nikmaga aylanadi
Real hayotiy misollardan foydalanish	Kundalik hayotga oid statistik ma’lumotlar bilan ishlash	Kontekstual yondashuv	Talaba bilimni hayot bilan bog‘laydi
Mustaqil ishlashni rag‘batlantirish	Individual topshiriqlar, kichik loyihalar berish	Faol o‘rganish yondashuvi	Talabaning mustaqil fikrlashi rivojlanadi
Vizual vositalardan foydalanish	Diagramma, grafik va jadval orqali tushuntirish	Ko‘rgazmali yondashuv	Murakkab tushunchalar oson anglanadi
O‘qituvchining metodik tayyorgarligi	Interaktiv metodlarni to‘g‘ri tanlash va qo‘llash	Metodik yondashuv	Dars samaradorligi oshadi

2-jadval: Statistikani o‘qitishda samaradorlikni oshirish omillari va natijalari

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, statistikani o‘qitishda samaradorlik birgina metod bilan emas, balki bir nechta omillarning o‘zaro uyg‘unligi orqali ta’minlanadi. Ayniqsa, interaktiv va amaliy yondashuvlarning birgalikda qo‘llanilishi talabaning bilimni chuqur anglashiga, uni mustaqil qo‘llay olishiga va real vaziyatlarda foydalanishiga olib keladi.

Shuningdek, ushbu omillar tizimli ravishda amalga oshirilganda o‘quv jarayonida quyidagi natijalar yuzaga keladi: talabaning analitik fikrlashi rivojlanadi, statistik ma’lumotlar bilan ishlash

ko‘nikmalari shakllanadi, bilimlarning esda saqlanish darajasi ortadi hamda o‘quv jarayoni mazmunli va samarali tus oladi.

Demak, statistik ma’lumotlarni jamlashni o‘qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlarni maqsadga yo‘naltirilgan holda qo‘llash ta’lim samaradorligini oshirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Shu asosda ishlab chiqilgan tavsiyalar o‘qitish jarayonini takomillashtirishga hamda talabalarni zamonaviy talablar darajasida tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Garfield, J., & Ben-Zvi, D. (2008). *Developing students' statistical reasoning: Connecting research and teaching practice*. Springer.
2. Cobb, G. W. (2007). The introductory statistics course: A Ptolemaic curriculum? *Technology Innovations in Statistics Education, 1*(1), 1–15.
3. Chance, B. L., Ben-Zvi, D., Garfield, J., & Medina, E. (2007). The role of technology in improving student learning of statistics. *Technology Innovations in Statistics Education, 1*(1), 1–26.
4. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
6. Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education, 93*(3), 223–231. https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x
7. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). Active learning increases student performance. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 111*(23), 8410–8415. https://doi.org/10.1073/pnas.1319030111
8. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge. *Teachers College Record, 108*(6), 1017–1054.
9. Moore, D. S. (1997). New pedagogy and new content: The case of statistics. *International Statistical Review, 65*(2), 123–137.
10. Qizi, J. D. U., & Qizi, M. N. B. (2024). MEDIASAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI TALABALARDA MA’NAVIY TAHDIDGA QARSHI KURASHUVCHANLIKNI TARBIYALASH. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 32), 856-858.
11. Qizi, J. D. U., Sevinch, X. M., Ruxshona, R., & E’Zoza, Q. (2024). TA’LIM MENEJMENTIDA VA TA’LIMNI TASHKIL QILISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO ‘LLASHNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 354-355.
12. Ben-Zvi, D., & Garfield, J. (2004). *The challenge of developing statistical literacy, reasoning and thinking*. Kluwer Academic Publishers.
13. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2*(1), 3–10.

РАЗВИТИЕ РЫНОЧНЫХ ФАКТОРОВ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РОСТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ФИРМЕННЫХ МАГАЗИНОВ “SAG EXPRESS”)

Мусаева Шоира Азимовна
Профессор Самаркандского института экономики и сервиса
Orsid code -0009-0000-9577-6976
https://doi.org/10.5281/zenodo.19629982

Введение. В современных условиях неопределенности рыночной ситуации усиление маркетинговой ориентации в деятельности предприятия, подготовка и принятие обоснованных управленческих решений требуют проведения содержательного маркетингового анализа. Его можно рассматривать как средство повышения эффективности деятельности предприятия, способ решения многих проблем: оценка рынка, собственных возможностей, поведения конкурентов и др. Основная цель аналитической работы, проводимой на предприятии, – укрепление рыночных позиций и повышение его конкурентоспособности. В научной и прикладной литературе данная тема изучается с точки зрения экономики, менеджмента, маркетинга и стратегического анализа.

Анализ литературы по теме На основе зарубежного опыта следует отметить, что Вопросы развития безналичных платежей и цифровизации финансового сектора Узбекистана в последние годы получили широкое освещение как в научных исследованиях, так и в аналитических обзорах. и их практическим применением занимались многие экономисты, в том числе М. Портер, Д. Эванс, И. Ансофф, М. Берман, М. Голубков, П. Самуэльсон, Д. К ним можно отнести таких известных ученых, как Маршалл.

Необходимо отметить ученых, внесших большой вклад в развитие теории маркетинга, при этом исследования, проводимые в области маркетинга в нашей стране на протяжении многих лет, базировались на национальных особенностях. К ним можно отнести Ж.Зайналов, Э.Шавкиев, М.Мухаммедов, М. Шарифходжаева, Ш. Эргашходжаева, Ш.Мусаева и других.

Методология исследования. В исследовании использовался систематический подход, маркетинговый анализ, бенчмаркинг и цифровые показатели. Для сбора и анализа данных с платформ социальных сетей применялись методы массового наблюдения

Анализ результата. Таким образом, анализ маркетинговой деятельности предприятия — это системный процесс оценки и интерпретации информации о маркетинговой среде, стратегии и инструментах, направленный на повышение эффективности рыночной деятельности и достижение коммерческих целей организации.

Основные этапы анализа маркетинговой деятельности и сбыта можно описать нижеследующей таблицей:

В рамках оценки эффективности маркетинговой деятельности были рассмотрены ключевые методы и инструменты анализа продаж, позволяющие выявить сильные и слабые стороны текущей стратегии реализации продукции.

Таблица 1. Основные этапы анализа маркетинговой деятельности и сбыта

Метод/Инструмент	Описание	Применение
Анализ структуры продаж	Исследование структуры продаж по продуктам, регионам, каналам сбыта.	Оценка доли каждого продукта/канала в общем объеме продаж.
Анализ динамики продаж	Изучение изменений объемов продаж за разные периоды.	Оценка тенденций роста или спада. Прогнозирование на основе исторических данных.
Анализ ценовой эластичности спроса	Оценка зависимости объема продаж от изменения цены.	Определение оптимальной ценовой политики для максимизации прибыли.
ABC-анализ	Классификация продукции по объему продаж (A — самые прибыльные товары, B — средней прибыли, C — низкой прибыли).	Определение приоритетных товаров для улучшения управления запасами и стратегий сбыта.
Портфельный анализ	Оценка различных продуктов или брендов на основе их доли на рынке и темпов роста.	Выбор стратегий для роста в сегментах с высокой долей и темпами роста.
Анализ сезонности продаж	Оценка зависимости продаж от сезона, праздничных периодов и экономических циклов.	Планирование запасов и рекламных акций, улучшение прогнозирования спроса.
SWOT-анализ	Оценка сильных и слабых сторон, возможностей и угроз в процессе сбыта.	Разработка стратегии сбыта и минимизация рисков.
Прогнозирование спроса	Прогнозирование будущего объема продаж на основе исторических данных и трендов.	Оптимизация производства и складских запасов.

Объектом анализа выступила сеть фирменных магазинов "SAG EXPRESS", специализирующаяся на розничной продаже фирменной продукции компании ООО “SAG”. Сеть фирменных магазинов “SAG EXPRESS” представляет собой сеть специализированных розничных магазинов, осуществляющих реализацию ковров и ковровых покрытий по территории Республики Узбекистан. Проект был основан в 2021 году как розничное направление компании SAG и на сегодняшний день имеет более 15 точек по всей Республике Узбекистан. Компания действует под единым брендом, предлагая покупателям широкий ассортимент продукции, а также комплекс сопутствующих услуг, включая бесплатную доставку, профессиональное измерение помещений, подгонку и обрезку изделий. Это позволяет позиционировать SAG EXPRESS не только как продавца ковров и ковровых покрытий, но и как поставщика полного сервиса в области оформления интерьеров.

Сеть магазинов представлена в нескольких форматах: XP — флагманские магазины с арт-инсталляциями и эксклюзивными коллекциями ковров, XL — магазины с широким ассортиментом продукции, и XS — компактные экспресс-точки в центральных районах

городов. Такая многоформатная модель позволяет компании гибко адаптироваться к различным категориям покупателей и условиям размещения торговых точек. В каждом регионе магазины оформлены в едином фирменном стиле и работают по стандартизированной ценовой политике, что обеспечивает прозрачность условий покупки и повышает лояльность потребителей.

Цифровое присутствие компании также играет значительную роль в продвижении продукции и взаимодействии с клиентами. SAG EXPRESS активно использует онлайн-платформы и социальные сети для информирования потребителей о новых поступлениях, акциях и особенностях коллекций. Официальный сайт и Instagram-страницы отдельных магазинов служат каналами прямой связи с покупателями и стимулируют рост онлайн-продаж.

Таким образом, SAG EXPRESS можно рассматривать как один из ярких примеров современной розничной сети, совмещающей традиционные торговые подходы с инновационными формами взаимодействия с потребителями. Развитие сети происходит на фоне растущего интереса к оформлению интерьеров, что делает её деятельность актуальной для анализа в контексте рыночных трансформаций и потребительского поведения в регионе. С момента запуска проекта SAG EXPRESS в 2021 году компания активно расширяет свою географию присутствия, открывая новые точки продаж по всей территории Узбекистана. Как видно из таблицы 2, сеть охватывает значительное количество регионов, включая Самаркандскую, Навоийскую, Ташкентскую, Хорезмскую, Каракалпакстан, Сурхандарьинскую и Джизакскую области. Географическое распределение торговых точек свидетельствует о стратегическом стремлении бренда быть ближе к конечному потребителю во всех ключевых административно-территориальных единицах страны.

Также следует отметить активную экспансию в последние годы — более 10 магазинов были открыты только в 2023–2024 гг., что указывает на интенсивную фазу масштабирования бизнеса. При этом разнообразие форматов (XL, XS, специализированные магазины в малых городах) отражает гибкий подход компании к формированию каналов сбыта в зависимости от плотности населения и покупательской активности региона.

Таблица 2. Общая информация о фирменных магазинах SAG EXPRESS

№	Фирменный магазин	Расположение	Адрес
1	Самарканд Рудаки	Самаркандская область	Город Самарканд, улица Рудаки, 55
2	Самарканд Джамбай	Самаркандская область	Джамбайский район, улица Катта Кишлок, дом №33
3	Самарканд Гелион	Самаркандская область	улица Ибн Сины, 23А
4	Самарканд Лифтовый	Самаркандская область	город Самарканд, ул. Спитаменшох 270 Лифтостроительный завод
5	Навои Янги базар	Навоийская область	г., Навоий, ул., Галвбв Шох
6	Навои 2	Навоийская область	Улица Ислама Каримова

7	SAG XL Marvarid	Навоийская область	Навоийская обл., Карманинский р, ул Карманы 9-й дом
8	SAG Bekobod	Ташкентсткая область	город Бекабад, 13-Микрорайон ул. А.Темура
9	SAG xs	Город Ташкент	Город Ташкент, Малая кольцевая дорога, 22-24
10	SAG XL	Город Ташкент	Город Ташкент, улица Большая кольцевая дорога, 111
11	Шоурум “Ургенч”	Хорезмская область	город Ургенч, улица Ёгду
12	Фирменный магазин в Ургенче	Хорезмская область	город Ургенч, ул. И.Дустов 114
13	Хива	Хорезмская область	город Хива
14	Магазин Шимбай	Республика Каракалпакстан	Чимбайский район, "Бердах" МФЙ Дослик махалля 6-й дом
15	Фирменный магазин Нукус	Республика Каракалпакстан	город Нукус, улица Ерназара Алакоза, 171/дом №2
16	SAG Express Сурхандарья	Сурхандарьинская область	Город Термез, напротив Гранд Алмаз
17	SAG Express Джиззак	Джизакская область	город Джиззак, махалля Кахраман

Учитывая масштабность географии и разнообразие форматов магазинов, становится актуальным анализ эффективности их работы, а также оценки структуры и динамики продаж. На данном этапе важно определить, в какой степени сеть магазинов выполняет свои коммерческие задачи, обеспечивая стабильный товарооборот, оптимальную оборачиваемость запасов и высокую клиентскую активность.

Переходя к анализу маркетинговой деятельности и сбыта SAG EXPRESS, целесообразно рассмотреть следующие аспекты:

- Объёмы продаж по регионам и магазинам: выявление наиболее и наименее эффективных точек сбыта, а также факторов, влияющих на различия в товарообороте.
- Форматная эффективность: сравнительный анализ магазинов форматов XP, XL и XS с точки зрения выручки, операционной прибыли, рентабельности.
- Сезонные и региональные особенности спроса: оценка влияния климатических, культурных и инфраструктурных факторов на сбытовую активность в различных областях.

Такой подход позволит не только дать количественную оценку результатам работы магазинов, но и выявить ключевые зоны роста и резервы повышения эффективности сбыта. Источниками данных для анализа маркетинговой деятельности и сбыта послужили данные по фирменным магазинам SAG EXPRESS компании ООО “SAG” за 2023 - 2024 год взятые с ERP – системы 1С.

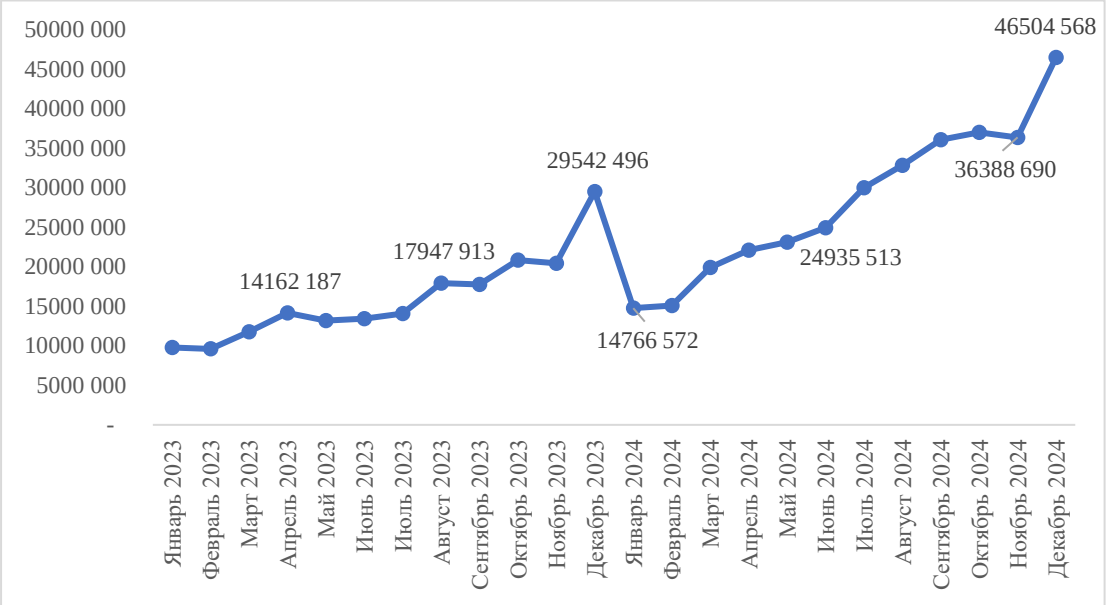

Диаграмма 1. Динамика выручки полученной от деятельности фирменных магазинов "Sag Express" за период 2023 – 2024 год. (в млн. сумах)

Анализ динамики выручки деятельности "SAG EXPRESS" за период 2023–2024 гг. показал устойчивый рост выручки, с начального уровня около 10 млрд сум в январе 2023 года до 46,5 млрд сум в декабре 2024 года. Это свидетельствует о положительном развитии деятельности продаж компании. Во-вторых, отчетливо прослеживается сезонный характер продаж: в декабре каждого года фиксируются пиковые значения выручки (29,5 млн в 2023 г. и 46,5 млн в 2024 г.), что, скорее всего, связано с предпраздничным спросом.

Для детального анализа выручки мы проанализировали динамику выручки в разрезе фирменных магазинов "SAG EXPRESS" функционирующих более 2 лет. Анализ выручки семи магазинов за 2023–2024 годы позволил выделить три устойчивых сегмента по уровню доходности: лидеры, средний сегмент и аутсайдеры.

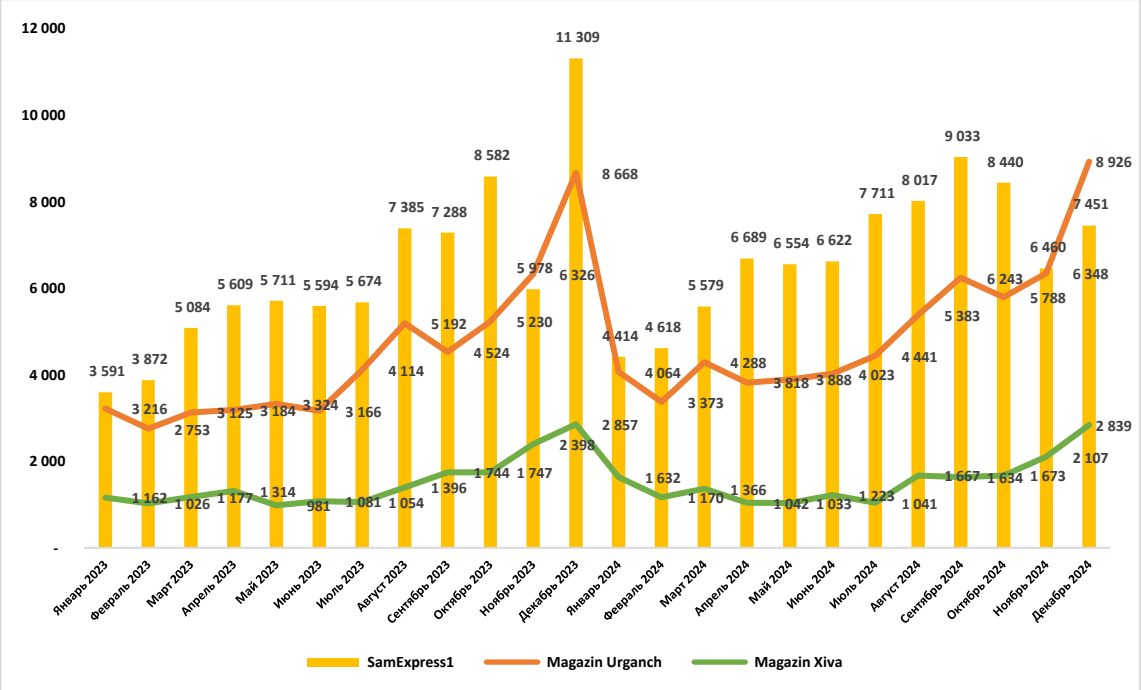

Диаграмма 2. Динамика выручки в разрезе магазинов лидеров

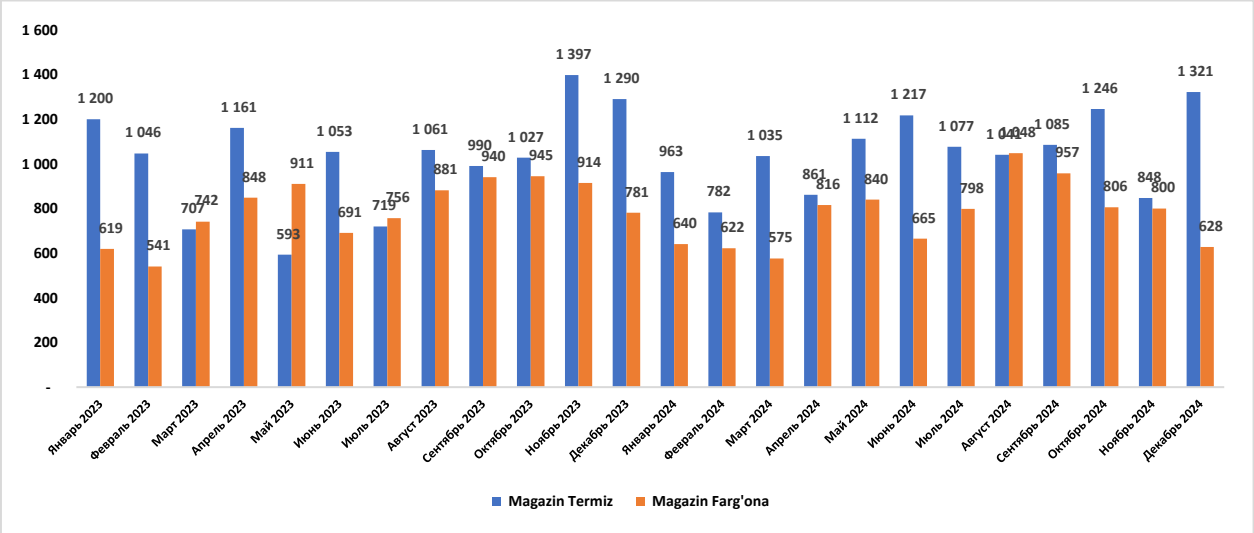

Диаграмма 3. Динамика выручки в разрезе магазинов аутсайдеров

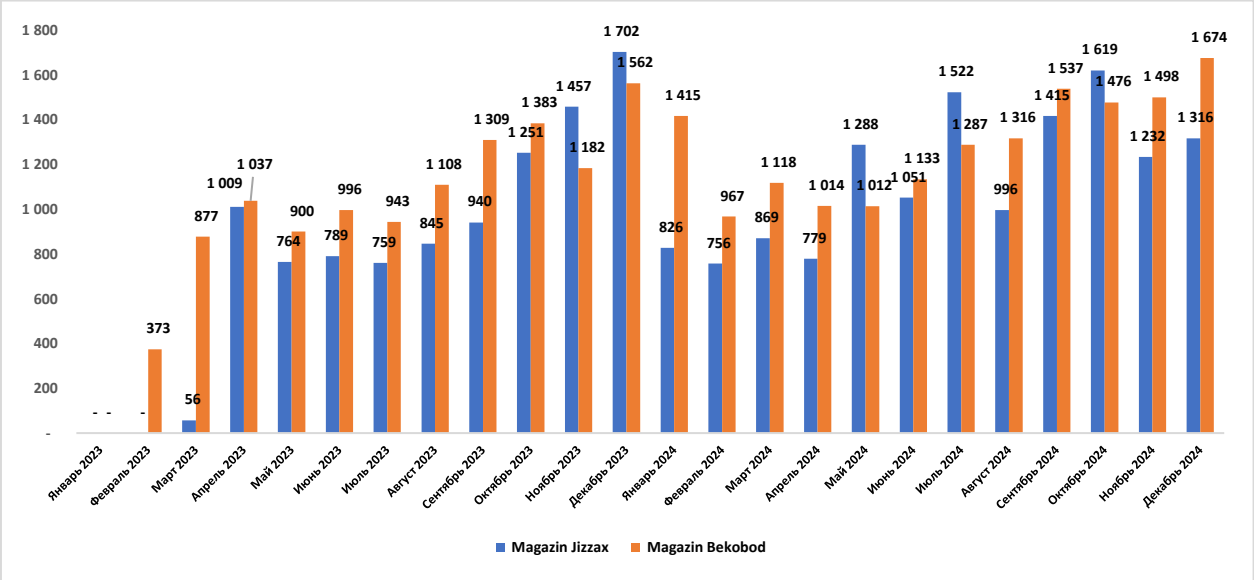

Диаграмма 4. Динамика выручки в разрезе магазинов среднего сегмента

Лидирующую группу формируют магазины SamExpress1 и Magazin Urganch, демонстрирующие стабильно высокую выручку с ярко выраженной сезонностью. Среднемесячные показатели у этих магазинов составляют порядка 7 500–8 000 млн сум., а пиковые значения достигают 11 309 млн сум. (SamExpress1, декабрь 2023) и 8 926 млн сум (Urganch, декабрь 2024). Основные пики продаж приходятся на ноябрь – декабрь и август.

Средний сегмент представлен магазинами Xiva, Jizzax, Bekobod и Termiz, где среднемесячная выручка варьируется от 1 200 до 2 200 млн сум. Эти магазины показывают умеренный, но устойчивый рост. Например, Jizzax увеличил выручку с 56 до 1 316 млн сум, а Bekobod — с 373 до 1 674 млн сум. У всех представителей среднего сегмента наблюдается сезонный пик в декабре и рост в сентябре–октябре, что может быть связано с подготовкой к праздничным периодам и к сезонным похолоданиям.

Аутсайдером по уровню выручки остаётся магазин Farg‘ona, демонстрирующий среднюю выручку около 700 млн сум. Прирост за два года в среднем составил +240 млн сум., а сезонные колебания минимальны. Это может свидетельствовать о слабой рыночной позиции или насыщенности конкуренцией в локации.

Сезонность в целом ярко выражена у большинства магазинов: декабрь является самым прибыльным месяцем почти для всех, а также наблюдаются всплески в августе и сентябре. Это говорит о влиянии сезонного спроса (подготовка к праздникам, сезонным похолоданиям и др.) на структуру выручки.

Таким образом, магазины существенно различаются по уровню и динамике выручки, а также по степени подверженности сезонным колебаниям.

Таблица 3. Классификация магазинов по выручке и сезонной активности

Группа	**Магазины**	**Ср. выручка /мес**	**Коэфф. сезонности***	**Характер сезонности**
Лидеры	SamExpress1, Urganch	7 500–8 000	1.6–1.8	Высокая
Средний сегмент	Xiva, Bekobod, Jizzax, Termiz	1 200–2 200	1.2–1.5	Средняя/умеренная
Аутсайдер	Farg‘ona	~700	~1.1	Слабая

Для анализа цикличности и характера динамики выручки от продаж был использована эконометрическая модель Фурье – анализа.

Фурье-анализ (анализ с помощью преобразования Фурье) — это математический инструмент, который используется для разложения сложных временных рядов на сумму синусоидальных компонент. В экономике и финансах он применяется для выявления скрытых периодических закономерностей и циклов в данных. В качестве аналитической формы сезонной волны иногда применяется уравнение следующего вида:

$$\overline{y_t} = a_0 + \sum_{k=1}^{m} (a_k coskt + b_k sinkt),$$

Где k – степень точности гармоники тригонометрического многочлена;

t – время.

Это уравнение представляет собой ряд Фурье, где время (t) выражается в радиальной мере или в градусах;

Таблица 4. Уровни (y_t) при различных фазах цикла (в радианах и градусах)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Радиальная мера	0	$\frac{\pi}{6}$	$\frac{\pi}{3}$	$\frac{\pi}{2}$	$\frac{2\pi}{3}$	$\frac{5\pi}{6}$	π	$\frac{7\pi}{6}$	$\frac{4\pi}{3}$	$\frac{3\pi}{2}$	$\frac{5\pi}{3}$	$\frac{11\pi}{6}$
Градусы	0	30	60	90	120	150	180	210	240	270	300	330
Уровни (y_t)	(y_1)	(y_2)	(y_3)	(y_4)	(y_5)	(y_6)	(y_7)	(y_8)	(y_9)	(y_{10})	(y_{11})	(y_{12})

Параметры уравнения выравненных уровней, определяемых рядом Фурье, находят по способу наименьших квадратов. Не излагая здесь вывода, приведем готовые формулы, используемые для исчисления указанных выше параметров уравнения ряда Фурье:

$$a_0 = \frac{\sum y}{n}; a_k = \frac{2\sum ycoskt}{n}; b_k = \frac{2\sum ysinkt}{n}$$

Ниже построим уравнения для 7 фирменных магазинов и проанализируем каждые из них:

Таблица 5. Результаты сезонных компонент выручки розничных магазинов на основе тригонометрического разложения Фурье

	A0	cos(t)	sin(t)	cos(2t)	sin(2t)	cos(3t)	sin(3t)
Magazin Urganch	**5 048,6**	**198,4**	**- 770,8**	**- 52,6**	**-281,3**	**-73,4**	**- 411,8**
SamExpress1	**6 799,2**	**- 608,1**	**- 564,5**	**-288,6**	**11,5**	**21,0**	**-206,4**
Magazin Xiva	**1 535,5**	**163,5**	**- 237,4**	**28,2**	**- 98,5**	**-17,8**	**-123,6**
Magazin Termiz	**1 048,9**	**- 33,7**	**-31,7**	**6,2**	**- 40,1**	**16,6**	**1,9**
Magazin Farg‘ona	**766,1**	**- 64,1**	**-40,0**	**- 24,1**	**19,4**	**22,0**	**- 33,2**
Magazin Jizzax	**1 139,1**	**- 81,1**	**- 126,4**	**- 32,7**	**- 61,3**	**- 7,9**	**27,9**
Magazin Bekobod	**1 287,3**	**27,3**	**- 140,9**	**14,5**	**- 27,4**	**5,2**	**- 35,6**

Таблица 6. Сравнительный анализ результатов Фурье - анализа

	A0	Амплитуда первой гармоники	Амплитуда второй гармоники	Амплитуда третьей гармоники
Magazin Urganch	**5 048,6**	**795,9**	**286,2**	**418,3**
SamExpress1	**6 799,2**	**829,8**	**288,8**	**207,5**
Magazin Xiva	**1 535,5**	**288,3**	**102,4**	**124,8**
Magazin Termiz	**1 048,9**	**46,3**	**40,6**	**16,7**
Magazin Farg‘ona	**766,1**	**75,6**	**31,0**	**39,8**
Magazin Jizzax	**1 139,1**	**150,2**	**69,5**	**29,0**
Magazin Bekobod	**1 287,3**	**143,5**	**31,0**	**36,0**

Анализ семи магазинов показывает сильную неравномерность в распределении выручки и сезонной активности. Магазины можно чётко разделить на три группы по средней выручке (параметр A0 в уравнении Фурье):

Лидеры — *SamExpress1* (6799) и *Urganch* (5049). Вместе они формируют более **65% совокупной выручки** всей сети. Кроме высокой выручки, они демонстрируют и наибольшую сезонную волатильность: суммарная амплитуда Фурье-компонент составляет 1971,4 у SamExpress1 и 1931,3 у Urganch. Это указывает на сильную зависимость от времени года, особенно от годовых и квартальных колебаний (доминируют синусоиды первой и третьей гармоники). Для этих магазинов пиковые нагрузки могут превышать базовый уровень продаж на 25–30%, что критично для управления запасами, персоналом и рекламной активностью. При этом низкие месяцы могут опускать продажи почти на 1000–1200 единиц от среднего уровня.

Средний сегмент — *Xiva* (1535), *Bekobod* (1287) и *Jizzax* (1139). Выручка в 3–5 раз ниже, чем у лидеров. У Xiva также зафиксирована сравнительно высокая сезонность — 757, что говорит о наличии чётко выраженных пиков. У Bekobod и Jizzax амплитуда скромнее — 372 и 294 соответственно. Это означает, что сезонное планирование здесь менее критично, но есть потенциал усиления активности в определённые месяцы. Спрос может меняться на 15–20% от среднего.

Аутсайдеры — *Termiz* (1049) и *Farg'ona* (766). Уровень сезонности у них самый низкий: 203 и 265. Продажи ровные, без ярких пиков. Это может быть следствием низкого трафика, ограниченного спроса или устаревшего формата. При такой стабильности, но низкой выручке, целесообразно рассматривать либо перезапуск, либо закрытие магазина, если уровень постоянных издержек не покрывается выручкой.

Другим немаловажным фактором, отражающим эффективность маркетинговой деятельности, является анализ спроса и изучение его составляющих. **Анализ спроса** — это процесс изучения объема и структуры потребительского спроса на товары и услуги с целью выявления факторов, влияющих на его формирование, изменение и динамику, а также для прогнозирования будущего поведения потребителей на рынке. Для детального анализа спроса мы решили построить гистограмму зависимостей "цена – объём продаж"[1] для фирменных магазинов за 2024 год.

Проведённый анализ по семи магазинам показал (Диаграммы 5,6), что основной спрос сосредоточен в ценовых интервалах до 200 тыс сум, особенно в сегменте 100 –200 тыс сум, где уверенно лидируют SamExpress1 и Urganch. Магазин Bekobod выделяется самым высоким объёмом продаж в дешёвом сегменте (до 100 тыс сум), что говорит о сильной ориентации на массового потребителя. Во всех магазинах наблюдается резкое снижение продаж при переходе к более высоким ценовым категориям, особенно свыше 300 тыс сум. Это свидетельствует о том, что основной спрос сосредоточен в доступных и среднеценовых продуктах. Магазины Xiva, Farg'ona и Termiz демонстрируют сравнительно низкие объёмы, что может быть связано с ограниченной клиентской базой или ассортиментом. В целом, рынок демонстрирует чёткую чувствительность к цене, и стратегия продаж должна быть сфокусирована на поддержке и расширении ассортимента в пределах до 200 000 сум.

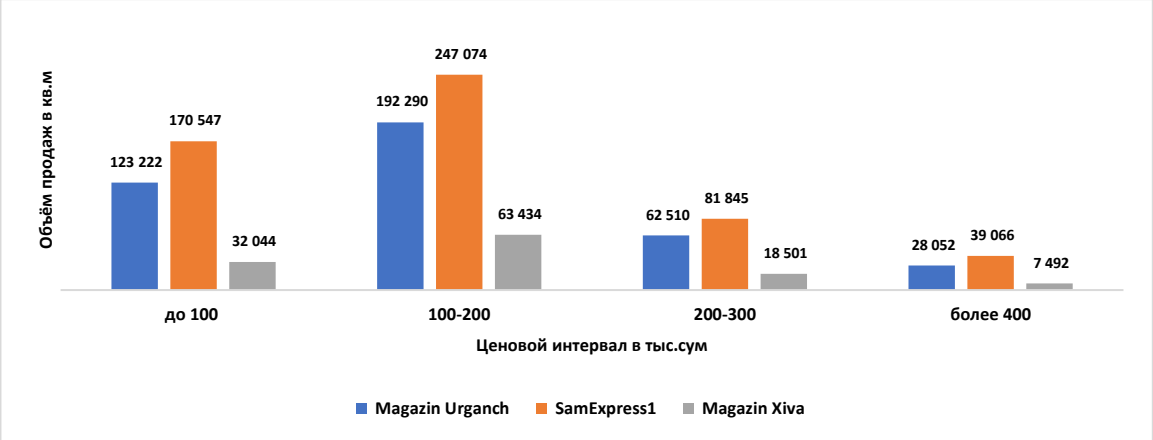

Диаграмма 5. Диаграмма распределения продаж ковров (в кв.м) по ценовым сегментам и магазинам.

[1] **Гистограмма зависимости "цена – объём продаж"** — это график, отображающий изменение объёма продаж в зависимости от диапазонов цен, позволяя выявить ценовые уровни, при которых достигается наибольшая выручка.

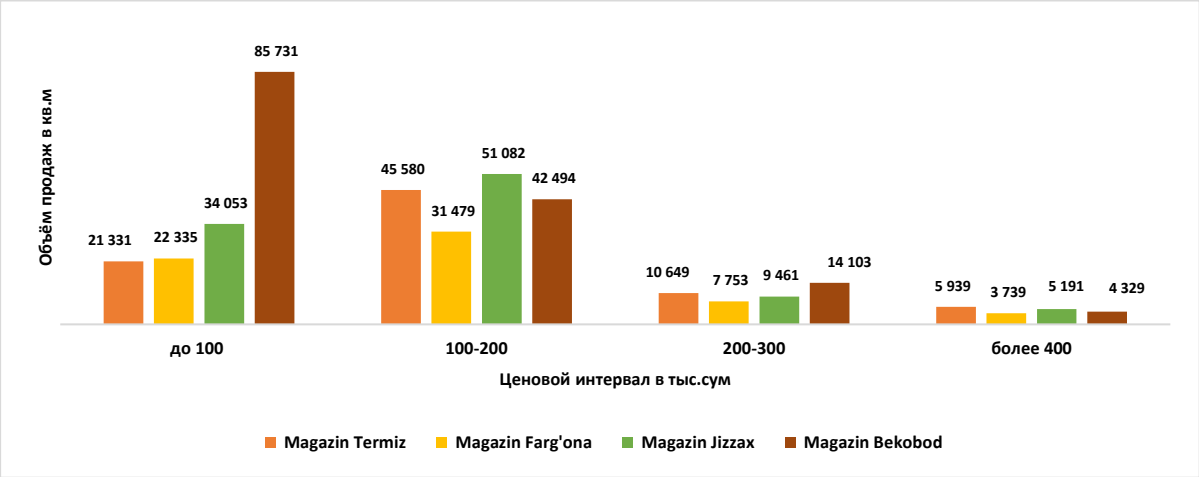

Диаграмма 6. Диаграмма распределения продаж ковров (в кв.м) по ценовым сегментам и магазинам.

Анализ структуры продаж по семи магазинам демонстрирует ярко выраженную ориентацию на ценовые категории до 200 тыс. сум, которые составляют от 74% до 87% от общего объема продаж в каждом магазине. Наиболее сбалансированную структуру имеют Magazin Urganch и SamExpress1, где продажи в сегменте до 100 тыс. сум составляют 30% и 32%, а в категории 100–200 тыс. сум — 47% и 46% соответственно; суммарно — 77% и 78%.

У Magazin Xiva и Magazin Termiz доля продаж в среднем ценовом сегменте (100–200 тыс. сум) составляет 52% и 55%, что является максимальным показателем среди всех торговых точек, тогда как на дешёвый сегмент приходится 26% в обоих случаях. Magazin Farg‘ona и Magazin Jizzax показывают высокие доли продаж в категории до 100 тыс. сум — 34% у обоих, а в сегменте 100–200 тыс. сум — 48% и 51%, что указывает на устойчивую работу с бюджетно-ориентированной аудиторией.

Таблица 7. Структура распределения продаж ковров по ценовым сегментам и магазинам.

	Magazin Urganch	SamExpress1	Magazin Xiva	Magazin Termiz	Magazin Farg‘ona	Magazin Jizzax	Magazin Bekobod
до 100	30%	32%	26%	26%	34%	34%	58%
100-200	47%	46%	52%	55%	48%	51%	29%
200-300	15%	15%	15%	13%	12%	9%	10%
более 400	7%	7%	6%	7%	6%	5%	3%

В то же время Magazin Bekobod выделяется наиболее смещённой структурой — 58% продаж приходится на ценовой интервал до 100 тыс. сум, что значительно выше среднего, тогда как на категорию 100–200 тыс. сум — всего 29%, а продажи товаров дороже 400 тыс. сум составляют лишь 3%, что вдвое ниже, чем у большинства других магазинов. Во всех точках сегмент 200–300 тыс. сум остаётся сравнительно слабо развитым, варьируясь от 9% (Jizzax) до 15% (Urganch, SamExpress1, Xiva). Продажи в категории свыше 400 тыс. сум наименьшие по доле: в среднем 5–7%, за исключением Bekobod, где их доля минимальна.

Эти данные подтверждают, что основная конкурентная борьба разворачивается в диапазоне до 200 тыс. сум, формируя около 80% продажной базы практически для всех участников.

Заключение

Важным направлением развития перерабатывающей промышленности является повышение экономического потенциала предприятий. Рост потенциала позволяет не только

удовлетворять растущие потребности населения в товарах и услугах, но увеличивать их экспорт, обеспечивая международную конкурентоспособность экономики страны.

Проведённые теоретические и практические исследования по изучению данной проблемы позволили нам сделать следующие выводы:

1.Понятие «экономический потенциал» является сложной экономической категорией, охватывающей все уровни и отрасли национальной экономики. В связи с этим, в рамках поставленной цели нами было уточнено определение экономического потенциала, которое позволили ввести некоторые ограничения по кругу исследований. Во-первых, мы использовали его для оценки потенциала отдельных предприятий, а во-вторых, применили метод декомпозиции для изучения разных сторон анализа экономического потенциала.

2. Учёные различных стран едины во мнении, что экономический потенциал включает в себя множество элементов в том числе производственный, трудовой, маркетинговый, инновационный и другие. Хотя есть различия в определении количества элементов, общий подход заключается в системном подходе к анализу экономического потенциала. Это определило цель, задачи и предмет исследования.

3. Изучение экономического потенциала представляет собой сложный аналитический процесс, связанный с обработкой большого объема информации. Учитывая это обстоятельство, основной целью исследования явилось применение методов математического моделирования и программирования для повышения объективности и информативности результатов анализа.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Узбекистан. – Т.: Адолат, 2023г. – 52 с.
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.05.2020 г. № УП-5989. О неотложных мерах по поддержке текстильной и швейно-трикотажной промышленности
3. Указ Президента Республики Узбекистан, от 21.01.2022 г. № УП-53. О мерах по стимулированию глубокой переработки, производства и экспорта готовой продукции с высокой добавленной стоимостью текстильными и швейно-трикотажными предприятиями
4. Мусаева Ш.А. Интегрированные маркетинговые коммуникации. Учебное пособие издательство «Махорат», Самарканд – 2022
5. Мусаева Ш.А. Маркетинговые исследования. Учебник ООО «СТАР-СЕЛ» издательско-творческий отдел. Самарканд-2024

HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA GEOLOGIK RAQAMLI INNOVATSIYALARNI TIJORATLASHTIRISH IMKONIYATLARI

[1]M. Abdurahmanova, [2]Z. Alijonova
[1]Geologiya fanlari universiteti i.f.d.prof., [2]3-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647570

Anotatsiya. *Tezisda hududiy iqtisodiy rivojlanishda geologik raqamli innovatsiyalarni tijoratlashtirish imkoniyatlari mavzusi yoritiladi. O‘zbekiston iqtisodiyotida tog‘-kon sanoati muhim o‘rin tutib, yalpi sanoat ishlab chiqarishning 15–17 foizini ta’minlaydi. Shu sharoitda Hududiy Raqamli Geologiya Platformasi g‘oyasi ilgari surilgan bolib, u konlar bo‘yicha yagona raqamli baza, 3D modellashtirish, startap inkubatori va ekologik monitoringni o‘z ichiga olishi ko‘rsatilgan.*

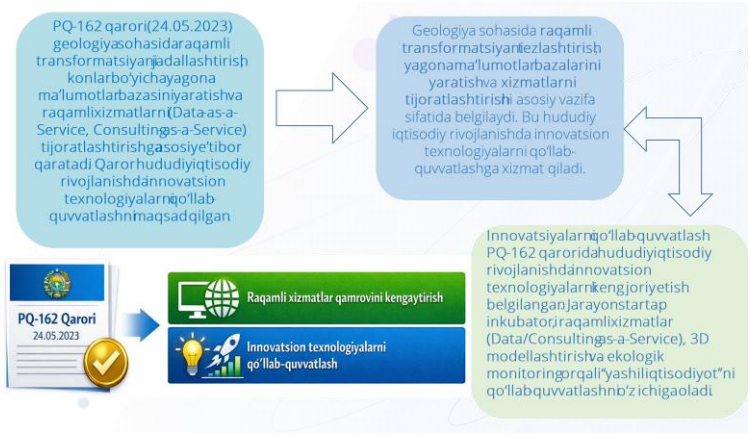
Kalit so‘zlar: *Hududiy iqtisodiy rivojlanish, geologik raqamli innovatsiyalar, tijoratlashtirish, PQ-162 qarori, startap inkubatori, Data-as-a-Service, Consulting-as-a-Service, ekologik monitoring, investitsiya oqimi, “yashil iqtisodiyot”.*

Kirish

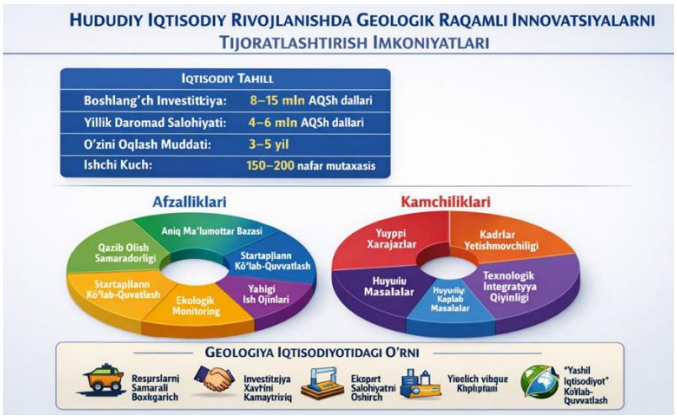
O‘zbekiston iqtisodiyotida tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularni tijoratlashtirish hududiy rivojlanishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tog‘-kon sanoati mamlakat yalpi sanoat ishlab chiqarishining **15–17 foizini** tashkil etib, foydali qazilmalar eksporti umumiy eksport daromadining **10–12 foizini** ta’minlamoqda. Bu ko‘rsatkichlar geologiya sohasining iqtisodiy tizimdagi o‘rni naqadar muhimligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, 2025-yilda geologiya va tog‘-kon sohasiga **2,5 mlrd AQSh dollari** miqdorida investitsiya kiritilgani, resurslarni boshqarishda zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish zarurligini yanada kuchaytirmoqda. Ushbu loyixani ishlab chiqishga asos bo`lgan manbalar 1-rasmda keltirilgan bo`lib, ushbu loyixaning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli xam ko`rsatib o`tilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli xizmatlar qamrovini kengaytirish va hududiy iqtisodiy rivojlanishda innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishni qo‘llab-quvvatlash tog‘risidagi **PQ-162-sonli qarorida** geologiya sohasida raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish, ma’lumotlar bazalarini yaratish va xizmatlarni tijoratlashtirishga asosiy e’tibor qaratilgan.

Professor A. Karimov (2023) tadqiqotlarida raqamli geologiya texnologiyalari investitsiya xavfini kamaytirishi va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashi ta’kidlangan. Olim Sh. Raximov (2024) esa raqamli innovatsiyalar ekologik monitoringni kuchaytirib, “yashil iqtisodiyot” strategiyasiga xizmat qilishini ko‘rsatgan. Shu bois, hududiy iqtisodiy rivojlanishda **Hududiy Raqamli Geologiya Platformasi** g‘oyasi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki ekologik barqarorlikni ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi, 2-rasmda Hududiy iqtisodiy rivojlanishda Geologik raqamli innovatsiyalarni rijoratlashtirish imkoniyatlari o`z avfzalliklari va kamchiliklari bilan keltirib o`tilgan. Geologiyaning iqtisodiyotdagi roli, orni xam keltirilgan bo`lib, shuningdek, loyixani ishlab chiqishdagi iqtisodiy taxlil natijalari xam keltirilgan.

1-rasm Loyixani ishlab chiqishga asos bo`lgan manbalar va uni amalga oshirish bosqichlari.

2-rasm. Hududiy iqtisodiy rivojlanishda Geologik raqamli innovatsiyalarni tijoratlashtirish imkoniyatlari.

Mazkur platforma konlar va resurslar bo‘yicha yagona raqamli baza yaratish, geostatistik va 3D modellashtirish orqali qazib olish samaradorligini oshirish, startap inkubatori orqali innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek Data-as-a-Service va Consulting-as-a-Service mexanizmlari orqali xizmat bozorini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, ekologik monitoring tizimi orqali qazib olish jarayonida atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish imkonini beradi.O‘zbekistonda geologiya iqtisodiyotining ulushi katta, investitsiyalar hajmi ortib bormoqda, davlat siyosati raqamli xizmatlarni qo‘llab-quvvatlamoqda. Endi bu jarayonni tizimli va tijoratlashtirilgan shaklda amalga oshirish uchun **Hududiy Raqamli Geologiya Platformasi** g‘oyasi zarur.

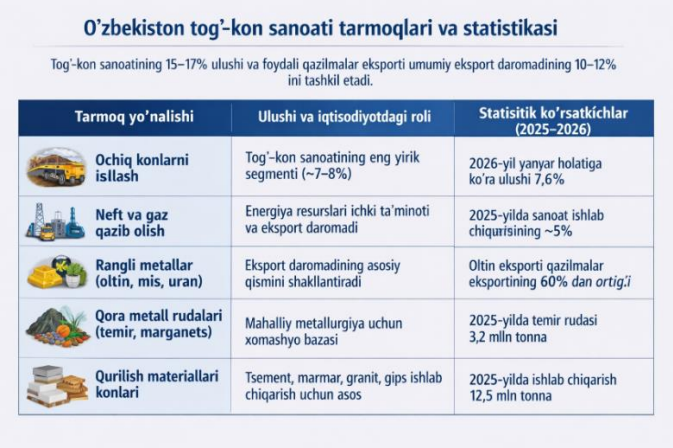
Asosiy qism

Hududiy iqtisodiy rivojlanishda geologik raqamli innovatsiyalarni tijoratlashtirish masalasi O‘zbekiston uchun dolzarbdir. Tog‘-kon sanoati yalpi sanoat ishlab chiqarishning **15–17%** ini tashkil etib, foydali qazilmalar eksporti umumiy eksport daromadining **10–12%** ini ta’minlamoqda. O‘zekiston tog‘ kon sanoati rasmiy statistikasidan buni ko‘rishimiz mumkin . (3-rasm)

3-rasm. Tog-kon sanoatining eksportdagi ulushi.

Bundan tashqari toq-kon sanoati eksportidan mamlakat milliy iqtisodiyotini rivojlantirishga kelib tushadigan daromad xam yalpi milliy maxsulotning sezilarli qismini tashkil etadi.Buni 4-rasmda keltirilgan ma`lumotlardan bilish mumkin.

O'zbekiston tog'-kon sanoati tarmoqlari va statistikasi

Tog'-kon sanoatining 15–17% ulushi va foydali qazilmalar eksporti umumiy eksport daromadining 10–12% ini tashkil etadi.

Tarmoq yo'nalishi	Ulushi va iqtisodiyotdagi roli	Statisitik ko'rsatkichlar (2025–2026)
Ochiq konlarni isllash	Tog'-kon sanoatining eng yirik segmenti (~7–8%)	2026-yil yanyar holatiga ko'ra ulushi 7,6%
Neft va gaz qazib olish	Energiya resurslari ichki ta'minoti va eksport daromadi	2025-yilda sanoat ishlab chiqarisining ~5%
Rangli metallar (oltin, mis, uran)	Eksport daromadining asosiy qismini shakllantiradi	Oltin eksporti qazilmalar eksportining 60% dan ortig'i
Qora metall rudalari (temir, marganets)	Mahalliy metallurgiya uchun xomashyo bazasi	2025-yilda temir rudasi 3,2 mln tonna
Qurilish materiallari konlari	Tsement, marmar, granit, gips ishlab chiqarish uchun asos	2025-yilda ishlab chiqarish 12,5 mln tonna

4-rasm Tog‘-kon sanoati yalpi sanoat ishlab chiqarishi ulushi

Bundan kelib chiqadigi mazkur loyiha orqali nafaqat Geologiya sohasi balki O‘zbekiston iqtisodiyotida juda katta va sezilarni o‘sish bo‘ladi.

Mazkur loyiha quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1.Ma’lumotlar markazi: konlar va resurslar bo‘yicha yagona raqamli baza.

2. Geostatistik va 3D modellashtirish: qazib olish samaradorligini oshirish.

3.Startap inkubatori: innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash.

4.Tijoratlashtirish mexanizmi: Data-as-a-Service va Consulting-as-a-Service xizmatlari.

5.Ekologik monitoring: qazib olish jarayonida ekologik xavflarni kamaytirish.

Ushbu loyihani ishlab chiqish dasturiga geostatistik va 3D modellashtirish amalga Data-as-a-Service va Consulting-as-a-Service , startap inkubatori, ma`lumotlar markazi va ekologik monitoring kiradi (5-rasm).

5-rasm. Hududiy raqamli geologiya platformasi.

Dastlabki xisob-kitoblarga ko‘ra loyihani umumiy 2,5–3 yil muddat davomida to‘liq tayyor bo‘lishi, 3–5 yil ichida o‘zini oqlashi kutilmoqda.

Hududiy Raqamli Geologiya Platformasi O‘zbekiston tog‘-kon sanoatini modernizatsiya qilish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli loyiha hisoblanadi. Loyiha hududiy jihatdan mamlakatning tog‘-kon resurslariga boy hududlarini qamrab oladi. Jumladan, **Navoiy viloyatida oltin, uran va fosforit konlari**, **Qashqadaryo va Surxondaryoda neft, gaz, marmar va gips konlari**, **Farg‘ona vodiysida neft,**

koʻmir va qurilish materiallari, **Toshkent viloyatida temir rudasi va granit konlari**, shuningdek **Jizzax, Samarqand va Buxoroda mis, tuz va bentonit konlari** mavjud boʻlib, ular loyihaning asosiy hududiy qamrovini tashkil etadi. Tarmoq qamrovi boʻyicha loyiha togʻ-kon sanoatining asosiy segmentlarini oʻz ichiga oladi. **Ochiq konlarni ishlash** eng yirik segment boʻlib, yalpi sanoat ishlab chiqarishning 7–8 foizini ta'minlaydi, 2026-yil yanvar holatiga koʻra ulushi 7,6 foizni tashkil etgan. **Neft va gaz qazib olish** energiya resurslari ichki ta'minoti va eksport daromadining muhim manbai sifatida 5 foiz ulushga ega. **Rangli metallar (oltin, mis, uran)** eksport daromadining asosiy qismini shakllantiradi, oltin eksporti foydali qazilmalar eksportining 60 foizidan ortigʻini ta'minlaydi. **Qora metall rudalari (temir, marganets)** mahalliy metallurgiya uchun xomashyo bazasi boʻlib, 2025-yilda 3,2 mln tonna ishlab chiqarilgan. **Qurilish materiallari konlari** tsement, marmar, granit va gips ishlab chiqarish uchun asos boʻlib, 2025-yilda 12,5 mln tonna ishlab chiqarilgan. Moliyaviy jihatdan loyiha uchun **boshlangʻich investitsiya 8–15 mln AQSh dollari** miqdorida belgilangan. Kutilayotgan **yillik daromad salohiyati 4–6 mln AQSh dollari**ni tashkil etadi. Loyiha oʻzini **2,5–3 yil ichida oqlashi** prognoz qilinmoqda.Ishchi kuchi jihatidan loyiha **150–200 nafar mutaxassisni** jalb etadi. Ular orasida geologlar, iqtisodchilar, IT mutaxassislar, ekologlar va texnik xodimlar mavjud boʻlib, hududiy markazlarda qoʻshimcha texnik va yordamchi xodimlar ham faoliyat yuritadi.Iqtisodiy va ekologik ta'sir nuqtai nazaridan loyiha **eksport salohiyatini 10–12 foizga oshiradi**, yangi ish oʻrinlari yaratadi va mamlakatning "yashil iqtisodiyot"ga oʻtish jarayoniga hissa qoʻshadi. Shu bilan birga, ekologik monitoring tizimlari orqali chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish ta'minlanadi.

Loyihaning afzalliklari shundaki unda aniqlik va ishonchli ma'lumotlar bazasi,qazib olish samaradorligi va chiqindilarni kamaytirish,innovatsion startaplarni qo‘llab-quvvatlash,ekologik monitoring va barqaror rivojlanish,yangi ish o‘rinlari va investitsiya oqimi bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda loyiha kamchiliklaridan ham holi emas. Avvalo yuqori boshlang‘ich xarajatlar, malakali kadrlar yetishmovchiligi ,texnologik integratsiya murakkabligi ,huquqiy va tashkiliy muvofiqlashtirish zaruratidan iborat.

Platforma dastlabki bosqichda yuqori investitsiya talab qiladigan loyiha hisoblanadi. Loyiha amalga oshirilishining **0–18 oy oralig‘i risk zonasi** sifatida baholanadi. Bu davrda asosiy xarajatlar texnologik infratuzilma, 3D modellashtirish va GIS tizimlari, ekologik monitoring hamda startap inkubatori uchun sarflanadi. Umumiy investitsiya hajmi 8–15 mln AQSh dollarini tashkil etadi.Risk zonasining mohiyati shundaki, bu bosqichda daromad hali shakllanmaydi, faqat kapital qo‘yilmalar amalga oshiriladi. Shu sababli iqtisodiy xavf darajasi yuqori bo‘lib, loyihaning moliyaviy barqarorligi hali ta'minlanmagan bo‘ladi. Biroq mazkur davrda huquqiy asoslar yaratiladi, kadrlar

tayyorlanadi va ma’lumotlar bazasi shakllantiriladi. Bu jarayonlar keyingi bosqichlarda daromad olish uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Endi loyihaning Geologiya iqtisodiyotidagi o‘rni bunda platforma tog‘-kon sanoatida resurslarni samarali boshqarish, investitsiya xavfini kamaytirish, eksport salohiyatini oshirish va “yashil iqtisodiyot” strategiyasini qo‘llab-quvvatlash orqali hududiy iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hududiy Raqamli Geologiya Platformasi O‘zbekiston tog‘-kon sanoatini modernizatsiya qilish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan strategik tashabbusdir. Loyiha hududiy va tarmoq qamrovi jihatidan keng ko‘lamli bo‘lib, oltin, uran, neft, gaz, rangli va qora metallar hamda qurilish materiallari kabi resurslarni raqamlashtirishni o‘z ichiga oladi. Moliyaviy jihatdan dastlab katta investitsiya talab qilsa-da, 2,5–3 yil ichida o‘zini oqlashi prognoz qilinmoqda. Natijada yillik daromad 4–6 mln AQSh dollarini tashkil etadi, eksport salohiyati 10–12 foizga oshadi, 150–200 yangi ish o‘rni yaratiladi va “yashil iqtisodiyot”ga o‘tishda muhim hissa qo‘shiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **PQ-162-sonli qarori** (24.05.2023) “Raqamli xizmatlar qamrovi va hududiy iqtisodiy rivojlanishda innovatsiyalarni joriy etish to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari (2025) — tog‘-kon sanoati ulushi va foydali qazilmalar eksporti statistikasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Geologiya va tog‘-kon sanoati qo‘mitasi hisobotlari (2025) — investitsiya oqimlari va resurslardan foydalanish ko‘rsatkichlari.
4. Karimov A. (2023). *Geologiya sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligi*. Toshkent: TDIU ilmiy jurnali.
5. Raximov Sh. (2024). *Raqamli innovatsiyalar va ekologik monitoringning “yashil iqtisodiyot”dagi o‘rni*. Samarqand: SamDU ilmiy maqolalar to‘plami.
6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2025). *Hududiy iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari va investitsiya statistikasi*.

TASHQI EKOLOGIK ZARARNI ICHKILASHTIRISH TAMOYILLARI

Sodikov Zokir Rustamovich
Iqtisodiyot fanlari nomzodi, O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat turizmi kafedrasi dotsenti
orcid 0000-0002-0195-4573.
https://doi.org/10.5281/zenodo.19629949

Annotatsiya. *Ushbu maqola tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish tamoyillarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qiladi. Ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar faoliyati natijasida jamiyatga yetkaziladigan zararlarni iqtisodiy xarajatlarga kiritish (internalizatsiya) jarayoni ko‘rib chiqiladi. Maqolada marjinal tamoyil, optimal balans, iqtisodiy rag‘bat, regulyator, adolat va global integratsiya tamoyillari asosiy qoidalar sifatida ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *tashqi ekologik zarar, ichkilashtirish, internalizatsiya, MPC, MSC, MEC, ekologik barqarorlik, iqtisodiy rag‘bat, regulyator, O‘zbekiston*

Abstract. *This article analyzes the principles of internalizing environmental externalities from both theoretical and practical perspectives. The process of incorporating social costs caused by producers’ and consumers’ activities into economic expenses (internalization) is examined. The study emphasizes key principles such as the marginal principle, optimal balance, economic incentives, regulatory control, equity, and global integration.*

Keywords: *environmental externality, internalization, MPC, MSC, MEC, ecological sustainability, economic incentive, regulatory mechanism, Uzbekistan.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются принципы внутренней инкорпорации внешних экологических издержек с теоретической и практической точек зрения. Процесс включения общественных затрат, возникающих в результате деятельности производителей и потребителей, в экономические издержки (интернализация) анализируется. В статье выделены ключевые принципы: маржинальный принцип, оптимальный баланс, экономические стимулы, регуляторный контроль, справедливость и глобальная интеграция.*

Ключевые слова: *экологические внешние эффекты, интернализация, MPC, MSC, MEC, экологическая устойчивость, экономические стимулы, регуляторные механизмы, Узбекистан.*

Kirish. Milliy iqtisodiyotda tashqi ekologik zararni ichkilashtirish mexanizmlarining nazariy asoslari o‘ziga xos hisoblanadi. Xususan, Pigou soliqlari tashqi zararlarni ichkilashtirishning klassik vositasi hisoblanadi. Bu yondashuvga ko‘ra, ifloslantiruvchi faoliyatiga tashqi zarar miqdoriga teng soliq joriy etiladi. Zamonaviy tadqiqotlar karbon soliqlari orqali chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish, yashil texnologiyalarni rag‘batlantirish mumkinligini ko‘rsatadi. Shuningdek, emissiya savdosi tizimi (ETS) esa bozor mexanizmlariga asoslangan samarali instrument hisoblanadi. European Union ETS tizimi bu borada eng muvaffaqiyatli tajribalardan biri bo‘lib, uning afzalliklari ekologik maqsadlarni aniq belgilanishida, bozor orqali resurslar taqsimlanishida, innovatsiyalar rag‘batlantirilishida yuzaga

chiqadi. Bundan tashqari, subsidiyalar va yashil investitsiyalar ham bu boradagi muhim yondashuv mexanizmi hisoblanadi. Chunki, subsidiyalar yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim rol o‘ynaydi. Jahon Banki tadqiqotlariga ko‘ra, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo‘llab-quvvatlash uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish (internalizatsiya) – bu ishlab chiqaruvchi yoki iste’molchining faoliyati natijasida jamiyatga yetkaziladigan zararlarni o‘z ichki xarajatlariga kiritish jarayoni hisoblanadi. Shuning uchun bu jarayonni samarali tashkil etishda bir nechta asosiy tamoyillar mavjud bo‘lib, ular quyidagi tartibda amal qiladi:

1. Marjinal tamoyil (Marginal Principle) bo‘yicha har bir qo‘shimcha ishlab chiqarish birligi natijasida jamiyatga yetkaziladigan qo‘shimcha zarar (MEC) hisobga olinishi kerak. Chunki, zararlarni ortiqcha yoki kam ichkilashtirish ijtimoiy farovonlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, metallurgiya korxonasida ishlab chiqarilgan har bir tonna mahsulot uchun chiqarilgan zarar soliq yoki jarima orqali ichkilashtiriladi.

2. Optimal balans tamoyiliga (Optimality Principle) binoan ichkilashtirish natijasida marjinal xususiy xarajatlar (MPC) bilan marjinal ijtimoiy xarajatlar (MSC) tenglashadigan nuqta topilishi kerak. Bu nuqta – “ijtimoiy jihatdan optimal ishlab chiqarish hajmi”ni belgilab beradi. Shu orqali tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik barqarorlik ta’minlanadi.

3. Iqtisodiy rag‘bat tamoyiliga (Economic Incentive Principle) asosan ichkilashtirish mexanizmlari (soliq, jarima, kvota, subsidiyalar) ishlab chiqaruvchilarni ekologik zararlarni kamaytirishga rag‘batlantiradi. Chunki, rag‘bat yetarli bo‘lmasa, zarar kamaymaydi, ya’ni mexanizm samaradorligi iqtisodiy motivlarga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyasini joriy etgan korxona soliq imtiyozi yoki subsidiya oladi.

4. Regulyator tamoyiliga (Regulatory Principle) binoan davlat ekologik zararlarni ichkilashtirishning tartibga soluvchi rolini bajarishi lozim. Bu tamoyil emissiya standartlari, chiqindi kvotalari, ekologik litsenziyalar va soliq tizimi orqali amalga oshiriladi. Masalan, muayyan mamlakatda sanoat korxonalari CO_2 va PM2.5 emissiyasini davlat belgilagan standartlar bilan cheklaydi.

5. Tenglik va adolat tamoyiliga (Equity Principle) binoan ichkilashtirish barcha iqtisodiy agentlar uchun adolatli va teng bo‘lishi kerak. Xususan, korxonalar va iste’molchilar o‘rtasida zarar xarajatlari teng taqsimlangan va to‘g‘ri bo‘lishilgan sharoitda bozor samarali ishlaydi. Bu tamoyil ijtimoiy barqarorlikni va aholining ekologik huquqlarini himoyalashni ta’minlaydi.

6. Global va milliy integratsiya tamoyiliga (Integration Principle) binoan tashqi zararlar milliy chegaralardan tashqariga ta’sir (masalan, havo va suv havzalari) qilishi mumkin. shuning uchun ichkilashtirish mexanizmlari milliy va global miqyosda uyg‘un bo‘lishi lozim. Masalan, O‘zbekiston sanoat chiqindilari qo‘shni mamlakatlarga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun qo‘shma mamlakatlar bilan ekologik kelishuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatda tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirishning tamoyillari har bir qo‘shimcha zarar marjinal asosda hisobga olinishini, ijtimoiy va xususiy xarajatlar optimal nuqtada uyg‘unlashuvini, iqtisodiy rag‘bat va davlat regulyatsiyasi orqali samaradorlik oshirilishini, adolat va tenglik ta’minlanishini, milliy va global ekologik xavfsizlik mustahkamlanishini ta’minlaydi:

Milliy iqtisodiyotda tashqi ekologik zararni ichkilashtirish tamoyillari bo‘yicha olib borilgan ko‘plab ekonometrik tadqiqotlar bu $CO_2 = f(GDP, IND, POL)$ model asosida bo‘lib, uning natijalari GDP $\uparrow \rightarrow CO_2 \uparrow$; IND $\uparrow \rightarrow CO_2 \uparrow$; POL $\uparrow \rightarrow CO_2 \downarrow$ shularni ko‘rsatmoqda. Bu esa ekologik siyosatning muhimligini tasdiqlaydi. Mazkur jarayonlarni tahliliy asosda tushuntirish (ekonometrik

va iqtisodiy nazariya asosida) mumkin. Bu model CO_2=f(GDP, IND, POL) ko‘plab tadqiqotlarda (masalan, STIRPAT modeli, Environmental Kuznets Curve (EKC) kengaytmalari, panel data regressiyalari) ishlatiladigan funksiya bo‘lib, bu yerda:

- CO_2 – uglerod chiqindilari (odatda tonna yoki kt CO_2 ekvivalent);
- GDP – YaIM (yoki YaIM o‘sish sur’ati / aholi jon boshiga YaIM);
- IND – sanoat ulushi (industry value added / sanoat ishlab chiqarishi);

POL – ekologik siyosat kuchliligini (Environmental Policy Stringency Index, karbon solig‘i, emissiya kvotalari, subsidiyalar va h.k. indeks) bildiradi.

Bu CO_2 = f(GDP, IND, POL) modelning eng muhim matematik xulosasi hisoblanadi. Model odatda $\ln(CO_2_it) = \beta_0 + \beta_1 \ln(GDP_it) + \beta_2 \ln(IND_it) + \beta_3 POL_it + \varepsilon_it$. shaklda yoziladi. Bu log-linear model bo‘lgani uchun koeffitsientlar elastik yoki marginal ta’sirni bildiradi. Natijalar quyidagicha talqin qilinadi:

1. GDP ↑ → CO_2 ↑ ($\beta_1 > 0$, odatda 0,6–1,2 oralig‘ida) bo‘ladi. Iqtisodiy tahlil (Scale Effect - Masshtab samarasi): YaIM o‘sishi iqtisodiy faollikni kuchaytiradi → energiya talabi ortadi → ko‘proq zavod, avtomobil, qurilish, iste’mol vujudga keladi. Hozirgi texnologiya tarkibida energiya manbalari 70–80% fosil yoqilg‘idan iborat bo‘lgani uchun har bir qo‘shimcha 1% YaIM o‘sishi o‘rtacha 0,8–1,0% CO_2 o‘sishiga olib keladi. Bu masshtab samarasi deb ataladi. Ya’ni, ishlab chiqarish ko‘paygani sari “chiqindi” chiqarish hajmi ham ko‘payadi (masalan, Xitoyda 2000–2015-yillarda YIM 4 baravar, CO_2 3 baravar oshgan).

2. IND ↑ → CO_2 ↑ ($\beta_2 > 0$, odatda 0,4–0,9). Kompozitsion samara (Composition Effect): Sanoat (ayniqsa, og‘ir sanoat: metallurgiya, kimyo, sement, neft-kimyo) energiya zichligi eng yuqori sektor hisoblanadi. Sanoatda bir birlik qo‘shilgan qiymat yaratish, xizmat ko‘rsatish yoki qishloq xo‘jaligidan 3–5 baravar ko‘proq CO_2 chiqaradi. Shuning uchun IND ulushi GDPda oshgani sari emissiya intensivligi (CO_2/GDP) ham oshib boradi. Bu kompozitsion samara – iqtisodiyotning “iflos” sektorlarga qarab siljishini bildiradi.

3. POL ↑ → CO_2 ↓ ($\beta_3 < 0$, odatda –0,15 dan –0,45 gacha). Texnika va regulyatsiya samarasi (Technique + Policy Effect): Ekologik siyosat kuchayganda (karbon solig‘i, emissiya savdosi, qat’iy standartlar, yashil subsidiyalar, R&D grantlari) o‘ziga xos mexanizmlar ishga tushadi. Xususan:

- Texnologik o‘zgarish – korxonalar kamroq emissiyali texnologiyalarga (CCS, qayta tiklanadigan energiya, elektr avtomobillar) o‘tadi.
- Xulq-atvor o‘zgarishi – soliqlar qimmatlashtirgani uchun iflos ishlab chiqarish qisqaradi, toza ishlab chiqarish rag‘batlanadi.
- Strukturaviy siljish – sanoat ichida ham “iflos” subsektorlar cheklanadi, “toza” subsektorlar (IT, biomassa, yashil kimyo) o‘sadi.

Natijada, bir birlik POL indeksi oshishi emissiyani 0,2–0,4% (OECD tadqiqotlarida) pasaytiradi.

Umumiy xulosa sifatida bu ekologik siyosatning muhimligini ko‘rsatadi. Tahliliy nuqtai-nazardan GDP va IND iqtisodiy o‘sishning “tabiiy” kuchlari bo‘lib, ular musbat kuch (positive drivers) sifatida harakat qiladi va ular bozorda o‘z-o‘zidan to‘g‘rilanmaydi. Chunki, emissiya – tashqi ta’sir (externality) hisoblanadi. Bozor narxiga atmosferaga chiqarilgan CO_2 kiritilmaydi va natijada ortiqcha emissiya paydo bo‘ladi. POL esa tuzatuvchi mexanizm (corrective instrument) bo‘lib, ikki musbat kuchning salbiy ta’sirini neytrallashtiradi yoki teskari yo‘naltiradi. Bu decoupling (ajralish) hodisasini keltirib chiqaradi: YaIM o‘sadi, ammo CO_2 o‘smaydi yoki pasayadi. Decoupling (ajralish) — ekologik-iqtisodiyotda eng muhim tushunchalardan biri bo‘lib,

iqtisodiy o‘sish (YaIM o‘sishi) bilan atrof-muhitga salbiy ta’sir (masalan, CO_2 emissiyasi, resurs sarfi, ifloslanish) o‘rtasidagi bog‘lanishni buzish yoki zaiflashtirish jarayonini bildiradi.

Masalan, “YaIM o‘sadi, lekin emissiya o‘smaydi yoki hatto pasayadi” — bu decouplingning mohiyatini ko‘rsatadi. Bu “yashil o‘sish” (green growth) ning asosiy sharti hisoblanadi. Decouplingni o‘lchash uchun Tapio decoupling indeksi ishlatiladi. Bu elastiklik koeffitsienti: Decoupling indeksi (D) = (% Δ CO_2) / (% Δ YaIM) (jon boshiga emissiya va jon boshiga YaIM o‘zgarishi nisbatida) bo‘ladi.

Tadqiqot natijasiga ko‘ra quyidagilar farqlanadi:

Decoupling indeksi (D)	Holat talqini (inglizcha)	O‘zbekcha talqini	Ma’nosi va misol
Decoupling indeksi (D)	Holat talqini (inglizcha)	O‘zbekcha talqini	Ma’nosi va misol
$D \leq 0$	Strong (absolute) decoupling	Kuchli (mutlaq) ajralish	YaIM o‘sadi, emissiya mutlaqo pasayadi. Eng yaxshi holat (masalan, Shvetsiya, Germaniya so‘nggi 20 yilda)
$0 < D < 0,8$	Weak decoupling	Zaif ajralish	YaIM o‘sadi, emissiya ham o‘sadi, lekin emissiya o‘sishi YaIMdan ancha sekinroq
$0,8 \leq D \leq 1,2$	Coupling (no decoupling)	Bog‘lanish /ajralish yo‘q	Emissiya va YaIM bir xil sur’atda o‘sadi (rivojlanayotgan mamlakatlarda)
$D > 1,2$	Negative decoupling / expansive negative decoupling	Salbiy ajralish	Emissiya YaIMdan tezroq o‘sadi (eng yomon holat, masalan, ba’zi rivojlanayotgan davlatlarda)

- Absolute decoupling ($D \leq 0$) — global iqlim maqsadlari (Parij kelishuvi, net-zero) uchun zarur.
- Relative decoupling ($0 < D < 1$) — o‘tish bosqichi, lekin yetarli emas.

Decoupling sodir bo‘lish mexanizmlari “tasodifan” emas, balki quyidagi omillar orqali amalga oshiriladi:

1. Texnologik o‘zgarish (technique effect) — energiya samaradorligi, quyosh/shamol, elektr transport kabi.
2. Kompozitsion o‘zgarish (composition effect) — og‘ir sanoatdan xizmatlar va yuqori texnologiyaga o‘tish kabi.
3. Siyosiy choralar (policy effect) — karbon solig‘i, emissiya savdosi, subsidiyalarni olib tashlash, yashil standartlar.
4. Iste’mol odatlari — yuqori daromadli boy mamlakatlarda odamlar toza muhit uchun ko‘proq badal to‘laydi.

Shuning uchun matematik jihatdan: Agar $\beta_1 + \beta_2 > |\beta_3|$ bo‘lsa → siyosat yuritilmagan holatda CO_2 emissiya o‘saveradi. Agar $|\beta_3|$ yetarli darajada katta bo‘lsa (siyosat kuchli) → umumiy hosila salbiy bo‘ladi:

$\Delta CO_2 = \beta_1 \Delta GDP + \beta_2 \Delta IND + \beta_3 \Delta POL < 0$. Bu tenglamada:

- ΔCO_2 – karbon emissiyaning o‘zgarishi;
- ΔGDP – iqtisodiy o‘sish (YAIM o‘zgarishi);
- ΔIND – sanoat ulushi yoki sanoat ishlab chiqarishining o‘zgarishi;
- ΔPOL–ekologik siyosat (regulyatsiya, soliq, EPR, karbon narxi va b.);

❖ β_1, β_2, β_3 – mos ravishda ta’sir koeffitsiyentlari hisoblanadi.

Ushbu formulani shunday umumlashtirish mumkinki, CO_2 emissiyasi – bu iqtisodiy o‘sish va sanoatlashuvning ijobiy bosimi bilan ekologik siyosatning salbiy (kamaytiruvchi) ta’siri o‘rtasidagi kurash natijasiga bog‘liq bo‘ladi. Bu natija EKC gipotezasining keyinggi bosqichini tasdiqlaydi: past darajadagi rivojlanishda emissiya o‘sadi, ammo kuchli institutlar va siyosatlar yordamida yuqori darajada emissiya (masalan, Germaniya, Shvetsiya, Daniya kabi mamlakatlar namunasida) pasayadi. Ushbu empirik natijalar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sish va sanoatlashtirish o‘z-o‘zidan ekologik barqarorlikka olib kelmaydi. Ular faqat kuchli, izchil va ilmiy asoslangan ekologik siyosat mavjud bo‘lgandagina “yashil o‘sish” (green growth) bo‘lishi mumkinligini isbotlaydi.

Shuning uchun har qanday rivojlanish strategiyasida POL o‘zgaruvchisi eng muhim “boshqaruv” parametri hisoblanadi. Demak, bu modelning asosiy g‘oyasi muxtasar qilib ifodalaganda, mamlakatda iqtisodiy o‘sish va sanoatlashtirish o‘z-o‘zidan CO_2 emissiyasini oshiradi, lekin yetarlicha qattiq va samarali ekologik siyosat bu jarayonni to‘xtatib, hatto teskari yo‘naltirishi mumkin. Shuning uchun ko‘plab tadqiqotlarda “Yashil o‘sish” (green growth) faqat kuchli POL mavjud bo‘lgandagina mumkinligi qayd etiladi. Shu bois, yashil kelajak sirkulyar iqtisodiyotni barpo qilish va uni kuchaytirish ustuvorligini talab etadi.

Tadqiqot natijalari milliy iqtisodiyotda yuzaga keladigan ekologik muammolar asosan bozor mexanizmining nomukammalligi, xususan, tashqi samaralar mavjudligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Milliy iqtisodiyotda tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish zaruriyati tashqi ekologik zararlar ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar tomonidan to‘liq hisobga olinmagani uchun resurslardan samarasiz foydalanish va atrof-muhit degradatsiyasiga sabab bo‘lmoqda. Iqtisodiyot nazariyasida bu muammoni hal etishning ikki asosiy yondashuvi mavjud bo‘lib, ular — Arthur Pigou tomonidan asoslangan davlat aralashuvi konsepsiyasi va Ronald Coase tomonidan ilgari surilgan bozor asosidagi kelishuv mexanizmlaridir. Pigou yondashuvi ekologik soliqlar va subsidiyalar orqali tashqi zararlarni ichkilashtirishni nazarda tutsa, Coase yondashuvi mulk huquqlari aniq belgilangan va tranzaksiya xarajatlari past bo‘lgan sharoitda bozor ishtirokchilari o‘zaro kelishuv orqali samarali natijaga erishishini asoslaydi.

Milliy iqtisodiyotda tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish tamoyillari borasidagi tahlillar shuni tasdiqlaydiki, iqtisodiy o‘sish va sanoatlashuv (β_1 va β_2 omillari) ekologik bosimni kuchaytiradi, ekologik siyosat (β_3) esa ushbu bosimni kamaytiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Biroq, ekologik siyosatning samaradorligi uning iqtisodiy o‘sish sur’atlariga nisbatan kuchiga bog‘liq bo‘lib, faqat kuchli va tizimli siyosat vositalari mavjud bo‘lgandagina emissiyalarni kamaytirishga erishish mumkin. Shuningdek, Environmental Kuznets Curve gipotezasi doirasida aniqlanishicha, iqtisodiy rivojlanishning dastlabki bosqichlarida ekologik zararlar ortadi, biroq yuqori daromad va samarali siyosat natijasida ular kamayishi mumkin.

Mamlakatda tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish tamoyillari milliy va global iqtisodiyotda ekologik barqarorlikni ta’minlash hamda resurslardan samarali foydalanishni rag‘batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

1. Marjinal tamoyil asosida har bir qo‘shimcha ishlab chiqarish birligi natijasida yuzaga keladigan zarar hisobga olinishi zarur. Bu ijtimoiy farovonlikni maksimal darajada saqlashga xizmat qiladi.
2. Optimal balans tamoyili ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarida xususiy va ijtimoiy xarajatlarni uyg‘unlashtiradi, bu esa resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi.

3. Iqtisodiy rag‘bat va regulyator tamoyillari ishlab chiqaruvchilarni ekologik zararlarni kamaytirishga motivatsiya qiladi. Shu bois, davlat tomonidan joriy qilingan me’yoriy mexanizmlarning samaradorligini oshiradi.

4. Tenglik va adolat tamoyili ichkilashtirish mexanizmlarining barcha iqtisodiy agentlar uchun adolatli bo‘lishni ta’minlaydi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

5. Milliy va global integratsiya tamoyili ekologik zararlarni kamaytirishda milliy chegaralardan tashqaridagi ta’sirlarni hisobga olish zaruratini ko‘rsatadi, ya’ni ekologik mas’uliyat global xarakterga ega bo‘lishi ta’minlanadi.

Natijada, tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish tamoyillari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolatni ham ta’minlaydigan mexanizm sifatida ishlaydi.

Tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish tamoyillari milliy va global iqtisodiyotda ekologik barqarorlikni hamda resurslardan samarali foydalanishni rag‘batlantirishidan kelib chiqib, takliflarni o‘rtaga tashlash mumkin. Xususan, milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tashqi ekologik zararlarni ichkilashtirish samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

❖ Milliy iqtisodiyotda marjinal xarajatlarni hisobga olish tizimini rivojlantirish orqali har bir sanoat va hudud uchun marjinal tashqi xarajat (MEC) indikatorlarini muntazam o‘lchash va yangilash, ifloslanish manbalariga mos Pigou solig‘i va jarimalarni joriy etish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

❖ Optimal balansni ta’minlash mexanizmlari orqali marjinal ijtimoiy xarajat (MSC) va marjinal xususiy xarajat (MPC) ko‘rsatkichlarini doimiy monitoring qilish, ijtimoiy jihatdan optimal ishlab chiqarish hajmi va narxlarni belgilash uchun iqtisodiy va ekologik indikatorlarni integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

❖ Iqtisodiy rag‘bat va regulyator mexanizmlari orqali ekologik toza texnologiyalarni qo‘llash uchun subsidiyalar va soliq imtiyozlarini kengaytirish, emissiya kvotalari va litsenziyalar orqali korxonalarni barqaror ekologik siyosatga jalb qilish talab etiladi.

❖ Adolat va tenglikni ta’minlash tamoyiliga binoan ichkilashtirish xarajatlarini barcha iqtisodiy agentlar uchun adolatli taqsimlash, aholi ekologik huquqlarini himoya qiluvchi davlat me’yorlarini kuchaytirish kerak bo‘ladi.

❖ Milliy va global integratsiyani rivojlantirish tamoyilidan kelib chiqib qo‘shni mamlakatlar bilan ekologik ma’lumot almashish va kelishuvlar tuzish, mahalliy ekologik siyosatni mintaqaviy va global ekologik standartlarga moslashtirish ustuvor yo‘nalish bo‘lishi kerak.

REFERENCES

1. Daly, H. E. (1996). Beyond growth: The economics of sustainable development. Beacon Press.
2. Dietz, S., & Stern, N. (2015). Endogenous growth, convexity of damages and climate risk. Economic Journal, 125(583), 574–620. https://doi.org/10.1111/ecoj.
3. Ekins, P. (1999). European environmental taxes and charges. Ecological Economics, 31(1), 39–62. https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00048-8
4. Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (2001). Environmental controls, scarcity rents, and pre-existing distortions. Journal of Public Economics, 80(2), 249–267. https://doi.org/10.1016/S0047-2727(00)00112-1

5. IPCC. (2021). Climate change 2021: The physical science basis. https://doi.org/10.1017/9781009157896
6. Kaza, S., Yao, L., Bhada-Tata, P., & Van Woerden, F. (2018). What a waste 2.0. World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1329-0
7. Laffont, J. J. (1994). The new economics of regulation ten years after. Econometrica, 62(3), 507–537. https://doi.org/10.2307/2951654
8. Nordhaus, W. D. (1991). To slow or not to slow. Economic Journal, 101(407), 920–937. https://doi.org/10.2307/2233864
9. OECD. (2016). Extended producer responsibility. https://doi.org/10.1787/9789264256385-en
10. OECD. (2020). Environmental policy stringency index. https://doi.org/10.1787/ens_data-en
11. OECD. (2021). Policy instruments for the environment. https://doi.org/10.1787/epr-2021
12. Pigou, A. C. (1920). The economics of welfare.
13. UNEP. (2020). Global waste management outlook. https://doi.org/10.18356/unep2020
14. UNEP. (2021). Resource efficiency report.
15. World Bank. (2022). Waste management report. https://doi.org/10.1596/wb.
16. Zhang, Y., et al. (2022). Environmental regulation and growth. Ecological Economics. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022
17. Zhou, Y., et al. (2020). Waste policy and sustainability. Journal of Cleaner Production. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РЫНОК ТРУДА И ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

[1]М.Абдурахманова, [2]О. Ортиков
Университет геологических наук. [1]Д.э.н., проф., [2]студент 3-курса
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647777

Аннотация. *В статье рассматривается влияние искусственного интеллекта (далее ИИ) на рынок труда и производительность экономики в Узбекистане. Целью статьи является оценка рисков и возможностей для специалистов различных секторов после внедрения ИИ и анализ изменений производительности экономики страны. Также, изучается потенциал страны для роста благодаря цифровым технологиям и искусственному интеллекту. Методологической основой послужили официальные данные из международных и национальных источников, публикаций и конференций, а также отсылки к последним исследованиям на тему влияния цифровых технологий и ИИ на рынок труда в целом. Сделан вывод о том, что внедрение данных технологий в большей степени приведёт к положительным результатам, потенциал развития страны в сферах ИИ и с экономической точки зрения остаётся высоким.*

Ключевые слова: *Искусственный интеллект, рынок труда, замена рабочих мест, создание рабочих мест, Узбекистан, цифровизация, инновации, производительность экономики.*

Вступление: в последние годы, цифровизация и ИИ становятся неотъемлемой частью каждого сектора экономики. Конечно, потенциальную пользу внедрения данных инноваций, приводящих к значительным усилениям, невозможно исключить. Повышение эффективности, ускорение процессов производства и передачи данных, возможность управления «большими данными» являются одними из ключевых преимуществ ИИ и рассматриваются как главные факторы роста производительности экономики(Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Несмотря на это, вопросы, связанные с угрозами искусственного интеллекта, с рынком труда, продолжают расти. В научной литературе особое внимание уделяется проблематике замещения рабочих мест. Много вопросов касающихся замещению профессии искусственным интеллектом, вызывают опасения работников потерять работу, и считают это большой угрозой для рынка труда(Guo et al., 2022).

Международный опыт государств, активно внедряющих технологии искусственного интеллекта и цифровизации, подтверждает измеримые преимущества данных процессов для экономики, государственного управления и социальной сферы.

Одним из наиболее показательных примеров является Индия, где цифровая система биометрической идентификации Aadhaar охватывает более 1,3 млрд граждан (UIDAI, 2023). Внедрение данной платформы позволило повысить прозрачность системы социальных выплат, сократить транзакционные издержки и ускорить предоставление государственных услуг. Дополнительно цифровая экосистема India Stack способствовала активному развитию

финансовых технологий и расширению доступа населения к банковским сервисам[2] (The Unique Identification Authority of India (UIDAI, 2023). Согласно Government AI Readiness Index 2024, Индия занимает 46-е место в мировом рейтинге[3] (2024-Government-AI-Readiness-Index-2), что отражает высокий уровень институциональной готовности к внедрению ИИ.

Другим примером успешной цифровой трансформации является Эстония. Более 99 % государственных услуг в стране доступны в цифровом формате, включая электронное голосование и цифровую систему здравоохранения (Government of Estonia, 2023). По оценкам правительства, внедрение электронного управления позволяет ежегодно экономить до 2 % валового внутреннего продукта за счёт сокращения административных расходов и оптимизации процессов. (Government of Estonia. (2023)[4]

Глобальные оценки также подтверждают значительный экономический потенциал искусственного интеллекта. Согласно аналитическому отчёту McKinsey Global Institute (2018), масштабное внедрение ИИ способно обеспечить прирост мирового ВВП до 13 трлн долларов США к 2030 году и увеличить ежегодные темпы роста производительности труда до 1,2 %. Наибольший эффект прогнозируется в секторах здравоохранения, логистики, финансовых услуг и промышленности[5] (McKinsey Global Institute. (2018). Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy.).

Отчёты OECD (2023) подчёркивают, что использование ИИ в странах Организации экономического сотрудничества и развития способствует автоматизации рутинных задач, формированию новых профессиональных компетенций и повышению общей эффективности производства. Вместе с тем международные организации отмечают необходимость развития инфраструктуры данных и регулирования этических аспектов применения ИИ[6] (OECD. (2023). OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market. OECD Publishing).

Анализ Всемирного банка (World Bank, 2023) демонстрирует, что цифровизация государственного управления в развивающихся странах способствует снижению административных издержек, повышению прозрачности и стимулированию экономического роста. В совокупности данные примеры подтверждают, что системное внедрение цифровых технологий и искусственного интеллекта оказывает существенное влияние на модернизацию экономики, развитие социальной сферы и повышение производительности[7] (Digital Progress and Trends Report 2023).

Узбекистан является одним из государств, активно ориентированных на внедрение и использование искусственного интеллекта. Ряд указов и постановлений было подписано президентом республики Узбекистан с целью поддержки развития цифровых технологий и ИИ. Также были определены стратегические задачи страны на следующие годы для улучшения экономической производительности, укрепления позиции страны на мировой арене, в том числе в сфере применения искусственного интеллекта (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358). Несмотря на растущий интерес к данной проблематике, влияние искусственного интеллекта на рынок труда в условиях

[2] 2023-24_Final_English_Final.pdf
[3] https://oxfordinsights.com/wp-content/uploads/2024/12/2024-Government-AI-Readiness-Index-2.pdf
[4] Government of Estonia. (2023). *E-Estonia facts and figures*. https://e-estonia.com
[5] MGI-Notes-from-the-AI-frontier-Modeling-the-impact-of-AI-on-the-world-economy-September-2018.ashx
[6] OECD. (2023). *OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market*. OECD Publishing pdf
[7] Digital Progress and Trends Report 2023

развивающихся экономик, включая Узбекистан, остаётся недостаточно изученным. В этой связи целью настоящего исследования является анализ влияния искусственного интеллекта на рынок труда и производительность экономики Узбекистана с акцентом на процессы замещения и создания рабочих мест.

Методология: В этом исследовании используется аналитический подход, основанный на методах качественного и сравнительного анализа. Методологической базой послужили современные теории технологических изменений, концепции человеческого капитала и подходы к анализу влияния цифровых технологии к рынку труда и производительности экономики.

В рамках исследования был проведен анализ научных публикаций и аналитических отчетов международных организаций, посвящённых вопросам влияния искусственного интеллекта на рынок труда, процессам замещения и создания новых рабочих мест, а также изменению структуры занятости.

Анализ нормативно-правовой базы Узбекистан включало изучение правовых актов, направленных на развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта. Данных подход позволило изучение условий внедрения ИИ, также их потенциал влияния на развитие экономики страны. В том числе анализ статистических данных республики Узбекистан позволил получить четких представлений о динамике занятости, уровне производительности труда и степени распространения цифровых технологий в ключевых секторах экономики.

Используемые методы исследования обеспечивают комплексный и системный анализ рассматриваемой проблематики и позволяют сформировать обоснованные выводы о влиянии искусственного интеллекта на рынок труда и производительность экономики Узбекистана.

Результаты Исследования.

1. Динамика занятости в секторе информации и связи.

Анализ статистических данных показал устойчивый рост занятости в секторе информации и связи в период с 2014 года до 2024 года. Численность занятых в данном секторе выросла примерно в 1.53 разы (53%) по сравнению с 2017 годом[8] (NATIONAL STATISTICS COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN).

Для сопоставления, в других отраслях экономики темпы роста занятости оказались существенно нижу: в сфере образования – в 1.193 раза (19,3%), в здравоохранении и социальных услугах – в 1.153 раза (15,3%), в сфере услуг по проживанию и питанию – в 1.160 раза (16,0%)[9] (NATIONAL STATISTICS COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN).

Данные показатели фиксируют опережающую динамику развития сектора информации и связи по сравнению с рядом традиционных отраслей экономики.

2. Динамика валовой добавленной стоимости.

Анализ динамики добавленной валовой стоимости показывает положительную динамику сектора информации и связи на протяжении рассматриваемого периода[10] (NATIONAL STATISTICS COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN). Повышение объёма добавленной стоимости свидетельствует о том, что экономическая активность в данной секторе экономики расширяется. Несмотря на более низкие показатели в сравнении с

[8] https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1315.xlsx
[9] https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1315.xlsx
[10] https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1209.xlsx

ведущими отраслями такие как строительство или перевозка и хранение, темпы роста остаются высокими особенно в последние годы наблюдаемого периода.

3. Позиция Узбекистана в Government AI Readiness Index.

Согласным данным Government AI Readiness Index 2024, регион Южной и Центральной Азии занимает 8-место среди регионов мира, по уровню готовности внедрения технологии искусственного интеллекта[11] (2024-Government-AI-Readiness-Index-2).

Узбекистан занимает 70-е место в рейтинге с показателем 53.45 входя в число стран-лидеров региона наряду сс Индией и Турцией[12] (2024-Government-AI-Readiness-Index-2).

При этом, что регион имеет сравнительно сильные позиции по внедрению технологии ИИ, тогда как показатели в области инфраструктуры данных и представительности данных остаются ниже среднемирового уровня.

Обсуждение: очень важно анализировать и понять нынешнее состояние страны в связи с использованием ИКТ и ИИ.

Klassifikator_ru	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Обрабатывающая промышленность	1599,9	1598,3	1612,9	1597,7	1642,4	1630,1	1661,9	1548,3
Строительство	1290	1205,5	1324,6	1305,6	1350,8	1314,3	1502,2	1360,1
Оптовая и розничная торговля;	1480,2	1401,8	1436,4	1405,4	1535,6	1525,2	1586,1	1504,8
Перевозка и хранение	654,9	645,2	646,1	610,5	654,2	633,1	640,4	601,5
Услуги по проживанию и питанию	313,3	301,9	315,3	302,8	341,1	348,8	367,2	363,5
Информация и связь	64,3	62,7	62,2	58,7	70,5	77,3	87,8	98,6
Государственное управление и оборона	577,8	631,7	636,6	635,9	637,3	636,8	637,9	634,9
Образование	1106,6	1111,7	1134,4	1158,2	1220,5	1268,7	1299,5	1320,2
Здравоохранение и соц. услуги	602,6	604	616,7	669,5	650,8	671,3	694,8	695,2

[13] ***Рисунок 1 Распределение занятых по секторам деятельности***

Полученные данные свидетельствуют о приоритетном характере развития сектора информации и связи и указывают на активное перераспределение рабочей силы в пользу данного сегмента экономики.

Существенный рост занятости в сфере информации и связи может рассматриваться как косвенный индикатор расширения использования цифровых технологий и создания институциональной базы для внедрения решений на основе искусственного интеллекта. Формирование кадрового потенциала на данном секторе является важным условием для дальнейшего распространения ИИ в экономике и повышения общей производительности труда.

Устойчивый рост валовой добавленной стоимости в сфере информации и связи свидетельствует об увеличении экономического вклада данного сектора и отражает расширение цифровых услуг, телекоммуникационной инфраструктуры и связанных с ними видов деятельности. Это показывает формирование условий для внедрения и масштабирования технологий искусственного интеллекта, которые, как правило, развиваются на базе цифровых платформ и информационных систем.

[11] [11] 2024 Government AI Readiness Index
[12] 2024 Government AI Readiness Index
[13] https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1315.xlsx

Данные индекса указывают на наличие структурных ограничений, характерных для региона в целом. В целом не смотря на устойчивость государственного компонента, остаются проблемы в области данных и инфраструктуры, а также в сфере управления и этических аспектов применения искусственного интеллекта. Отставания по данным направлением может сдерживать реализацию полного потенциала ИИ и ограничивать его влияние на долгосрочный рост производительности экономики.

[14]

Рисунок 2Валовая добавленная стоимость отраслей (в текущих ценах, годовые)

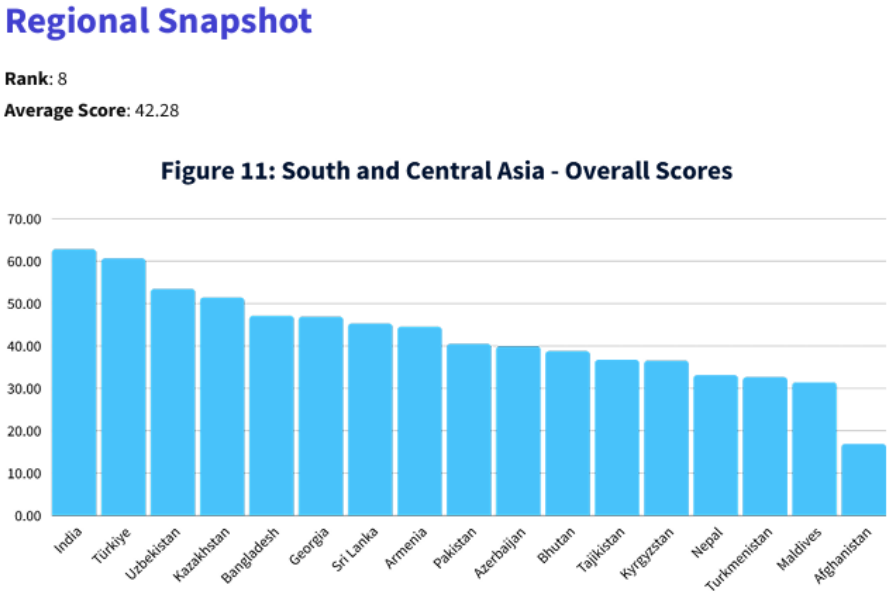

Рисунок 3 Позиции стран Южной и Центральной Азии в Government AI Readiness Index 2024[15]

[14] https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1209.xlsx
[15] 2024 Government AI Readiness Index

Очень важно учитывать стратегическую политику страны, Республики Узбекистан, в достижении данных результатов и институциональную поддержку. Принятие Указа президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 года №УП – 6079 «Об утверждении стратегии – "Цифровой Узбекистан - 2030"»[16] (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358) заложило институциональную основу для цифровой трансформации экономики, предусматривающий внедрение информационно-коммуникационных технологии во все ключевые отрасли и сферы социально-экономического развития.

Реализация положений данного указа, включая развитие электронного правительства, создание IT парков, расширение цифровой инфраструктуры и масштабные программы подготовки кадров, будут значительно влиять развитие сектора информации и связи. Кроме этого, это будет сильно отражено в увеличении доли валовой добавочной стоимости в данном секторе.

Существенное значение для интерпретации результатов имеет и Постановление Президента Республики Узбекистан от 14 октября 2024 года № ПП-358 «Об утверждении стратегии развития технологии искусственного интеллекта до 2030 года»[17] (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358). Особое внимание в рамках указанного постановления уделяется развитие человеческого капитала и подготовке специалистов в области искусственного интеллекта, которое имеет особое место и влияние на ИИ и рынок труда.

«С целью создания условий для развития технологий искусственного интеллекта было принято Постановление (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 17.02.2021 г. № RP-4996) Президента Республики Узбекистан № ПП-4996 от 17 февраля 2021 года «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий искусственного интеллекта». Согласно данному постановлению:

- Начиная с 2021/2022 учебного года в 15 высших учебных заведениях введены курсы и дисциплины, посвященные практическому применению технологий искусственного интеллекта в отраслях экономики и системе государственного управления.
- Начиная с 2023/2024 учебного года в 12 высших учебных заведениях для подготовки кадров в области «Искусственного интеллекта» было принято 572 студента (510 на бакалавриат, 62 на магистратуру).
- Фондом «Эл-юрт умиди» в ведущие зарубежные высшие учебные заведения были направлены молодые специалисты, выразившие желание обучаться по направлению «Искусственный интеллект».»[18] (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358)

Приведённые выше данные доказывают насколько значительное внимание уделяется к развитию ИИ в стране и созданию условий для его развития. При этом, стоит выделить что большинство данных изменений напрямую связаны с подготовкой кадров способных

[16] RP-358-сон 14.10.2024. On the approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030
[17] PQ-358-сон 14.10.2024. Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida
[18] https://lex.uz/uz/docs/7158606#7181593:~:text=%D0%A1%20%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%8E%20%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9,%D0%BF%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8E%20%C2%AB%D0%98%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%C2%BB.

функционированию при условиях Искусственного Интеллекта. Важно учесть, подготовка кадров проводится не только внутри страны, но также и в высших учебных заведениях ведущих зарубежных стран.

Заключение.

Настоящее исследование было направлено на анализ влияния искусственного интеллекта и процессов цифровизации на рынок труда и производительность экономики Республики Узбекистан. Проведённый анализ статистических данных позволил выявить устойчивый рост занятости и валовой добавленной стоимости в секторе информации и связи, что свидетельствует о формировании экономической базы для внедрения цифровых технологий и решений на основе искусственного интеллекта. Полученные результаты показывают, что на рассматриваемом этапе цифровая трансформация в Узбекистане не сопровождается массовым сокращением рабочих мест, а проявляется в виде структурной перестройки рынка труда. Наблюдается перераспределение занятости в пользу отраслей, связанных с информационно-коммуникационными технологиями, а также рост спроса на цифровые компетенции и квалифицированные кадры. Это подтверждает вывод о двойственной природе технологического прогресса, при которой процессы автоматизации сочетаются с созданием новых форм занятости. Анализ позиции Узбекистана в Government AI Readiness Index 2024 демонстрирует наличие институциональных предпосылок для дальнейшего развития искусственного интеллекта. Несмотря на существующие ограничения в сфере инфраструктуры данных и их представительности, страна входит в число ведущих государств региона, что указывает на формирование системного подхода к цифровой трансформации. Существенную роль в выявленных тенденциях играет государственная политика, закреплённая в Стратегии «Цифровой Узбекистан — 2030» и Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года. Реализация данных стратегических документов способствует развитию цифровой инфраструктуры, формированию кадрового потенциала и расширению применения ИИ в ключевых отраслях экономики. В этом контексте влияние искусственного интеллекта на рынок труда в Узбекистане носит институционально поддерживаемый и управляемый характер.

В целом можно заключить, что на текущем этапе искусственный интеллект в условиях Узбекистана выступает преимущественно как фактор модернизации экономики и повышения производительности, а не как источник масштабного вытеснения рабочей силы. Дальнейшая динамика будет зависеть от эффективности реализации стратегических программ, развития инфраструктуры данных и способности системы образования адаптироваться к новым технологическим требованиям. Перспективным направлением будущих исследований представляется более детальный отраслевой анализ влияния ИИ и оценка его долгосрочных социально-экономических эффектов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Government of Estonia. (2023.* (б.д.). Получено из https://e-estonia.com/
2. 2024-Government-AI-Readiness-Index-2. (б.д.). Получено из https://oxfordinsights.com/wp-content/uploads/2024/12/2024-Government-AI-Readiness-Index-2.pdf

3. *Digital Progress and Trends Report 2023.* (б.д.). Получено из https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/95fe55e9-f110-4ba8-933f-e65572e05395/content
4. *Employment distribution by economic sectors.* (б.д.). Получено из https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1315.xlsx
5. *McKinsey Global Institute. (2018). Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy.* (б.д.). Получено из MGI-Notes-from-the-AI-frontier-Modeling-the-impact-of-AI-on-the-world-economy-September-2018.ashx
6. *NATIONAL STATISTICS COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN.* (б.д.). Получено из https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1209.xlsx
7. *NATIONAL STATISTICS COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN.* (б.д.). Получено из https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1315.xlsx
8. *OECD. (2023). OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market. OECD Publishing .* (б.д.). Получено из https://one.oecd.org/document/DELSA/ELSA/WD/SEM(2023)2/en/pdf
9. O‘zbekiston Respublisaki statistika boshqarmasi. (08 08 2025 г.). *Stat.uz.* Получено из https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/labor-market
10. *Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358.* (б.д.). Получено из https://lex.uz/uz/docs/7159258
11. *Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358.* (б.д.). Получено из https://lex.uz/uz/docs/7159258
12. *Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358.* (б.д.). Получено из https://lex.uz/uz/docs/7158606#7181593:~:text=%D0%A1%20%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%8E%20%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9,%D0%BF%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%
13. *Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 14.10.2024 г. № RP-358.* (б.д.). Получено из https://lex.uz/uz/docs/7158606
14. *Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan, от 17.02.2021 г. № RP-4996.* (б.д.). Получено из https://lex.uz/uz/docs/7573787
15. *The Unique Identification Authority of India (UIDAI.* (2023). Получено из 2023-24_Final_English_Final.pdf

НЕЙРОМАРКЕТИНГ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ПОКУПАТЕЛЯ

[1]Мусаева Шоира Азимовна, [2]Усмонова Дилфуза Илхомовна
[1]Профессор Самаркандского института экономики, [2]ДоцентСамаркандский институт экономики и сервиса
Orsid code -0009-0000-9577-6976
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630176

Аннотация. *В данной статье исследуются теоретические основы и прикладные аспекты нейромаркетинга как междисциплинарного направления, объединяющего маркетинг, когнитивную психологию и нейробиологию. Особое внимание уделяется анализу бессознательных механизмов восприятия информации, формирования эмоций и принятия потребительских решений. Цель исследования заключается в выявлении психологических методов воздействия на покупателя и оценке их эффективности в современной рыночной среде. В работе применены методы анализа научных источников, обобщения теоретических положений и интерпретации эмпирических данных. Результаты исследования подтверждают, что использование нейромаркетинговых инструментов позволяет повысить результативность коммуникаций с потребителем и укрепить позиции бренда. В статье также поднимается вопрос этических ограничений применения нейромаркетинга.*

Ключевые слова: *нейромаркетинг, поведение потребителей, эмоциональное воздействие, когнитивные механизмы, сенсорный маркетинг.*

Abstract. *The article explores the theoretical foundations and practical aspects of neuromarketing as an interdisciplinary field combining marketing, cognitive psychology, and neuroscience. Special attention is paid to unconscious mechanisms of perception, emotional formation, and consumer decision-making. The purpose of the study is to identify psychological methods of influencing consumers and assess their effectiveness in the modern market environment. The research methodology includes analysis of scientific sources, theoretical generalization, and interpretation of empirical findings. The results demonstrate that neuromarketing tools increase communication efficiency and strengthen brand positioning. Ethical aspects of neuromarketing application are also discussed.*

Keywords*: neuromarketing, consumer behavior, emotional influence, cognitive mechanisms, sensory marketing.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada neyromarketingning nazariy asoslari va amaliy jihatlari marketing, kognitiv psixologiya hamda neyrobiologiya integratsiyasi sifatida tahlil qilinadi. Iste'molchilarning ong osti darajasida axborotni qabul qilishi, emotsiyalar shakllanishi va qaror qabul qilish jarayonlari o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi xaridorga psixologik ta'sir ko'rsatish usullarini aniqlash va ularning zamonaviy bozor sharoitidagi samaradorligini baholashdan iborat. Ishda ilmiy manbalarni tahlil qilish, nazariy umumlashtirish va ma'lumotlarni sharhlash usullari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, neyromarketing vositalari brend pozitsiyasini mustahkamlash va marketing kommunikatsiyalar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada etik me'yorlarga rioya qilish zarurligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *neyromarketing, iste'molchi xulqi, emotsional ta'sir, kognitiv mexanizmlar, sensor marketing.*

Введение. В современных условиях неопределенности рыночной ситуации усиление маркетинговой ориентации в деятельности предприятия, подготовка и принятие обоснованных управленческих решений требуют проведения содержательного маркетингового анализа. Его можно рассматривать как средство повышения эффективности деятельности предприятия, способ решения многих проблем: оценка рынка, собственных возможностей, поведения конкурентов и др. Основная цель аналитической работы, проводимой на предприятии, – укрепление рыночных позиций и повышение его конкурентоспособности. В научной и прикладной литературе данная тема изучается с точки зрения экономики, менеджмента, нейромаркетинга и стратегического анализа.

Анализ литературы по теме На основе зарубежного опыта следует отметить, что конкурентоспособность предприятия на рынке определяется эффективностью его рыночной политики. Разработкой принципов маркетинга и их практическим применением занимались многие экономисты, в том числе Ф. Котлер, М. Портер, Д. Эванс, И. Ансофф, М. Берман, М. Голубков, П. Самуэльсон, Д. .К ним можно отнести таких известных ученых, как Маршалл.

Необходимо отметить ученых, внесших большой вклад в развитие теории маркетинга, при этом исследования, проводимые в области маркетинга в нашей стране на протяжении многих лет, базировались на национальных особенностях. К ним можно отнести Р. Ибрагимов, Ю. Абдуллаев, А. Салиев, М. Шарифходжаева, Ш. Эргашходжаева, Ш.Мусаева и других.

Методология исследования. В исследовании использовался систематический подход, маркетинговый анализ, бенчмаркинг и цифровые показатели. Для сбора и анализа данных с платформ социальных сетей применялись методы массового наблюдения

Анализ и результаты. Современная экономика характеризуется усилением конкуренции и быстрым развитием информационных технологий, что приводит к изменению поведения потребителей и усложнению механизмов принятия решений. Традиционные методы маркетинговых исследований, основанные преимущественно на опросах и анкетировании, не всегда позволяют выявить реальные мотивы покупателя, поскольку значительная часть решений формируется на бессознательном уровне. В этой связи особую актуальность приобретает нейромаркетинг как направление, ориентированное на изучение нейропсихологических реакций человека в процессе взаимодействия с товаром или рекламным сообщением.Актуальность темы обусловлена необходимостью более глубокого понимания эмоциональных и когнитивных процессов, лежащих в основе потребительского выбора. Современные исследования подтверждают, что рациональный анализ играет второстепенную роль по сравнению с эмоциональными импульсами. Следовательно, изучение особенностей работы мозга позволяет повысить точность маркетинговых стратегий и улучшить коммуникацию между брендом и потребителем.Целью настоящего исследования является анализ психологических методов воздействия на покупателя в рамках нейромаркетинга и оценка их практической значимости для бизнеса.

Методологическую основу работы составляют положения когнитивной психологии, поведенческой экономики и современной теории маркетинга. В процессе исследования был проведён анализ научных публикаций отечественных и зарубежных авторов, посвящённых проблематике нейромаркетинга и поведенческих реакций потребителей. Полученные данные были систематизированы и интерпретированы с целью выявления ключевых механизмов психологического воздействия.Особое внимание уделялось сопоставлению традиционных маркетинговых подходов и методов, основанных на нейрофизиологических измерениях. Такой сравнительный анализ позволил определить преимущества и ограничения применения нейромаркетинговых инструментов в практической деятельности компаний.

Проведённый анализ показал, что в основе нейромаркетинга лежит понимание взаимодействия эмоциональных и рациональных структур мозга. Эмоциональные реакции формируются значительно быстрее логического осмысления информации, что объясняет эффективность визуальных и сенсорных стимулов. Воздействие на лимбическую систему способствует формированию положительных ассоциаций, которые впоследствии влияют на выбор товара.Одним из важных механизмов психологического воздействия являются когнитивные искажения, которые определяют субъективное восприятие информации. Например, восприятие цены во многом зависит от контекста её представления. Если первоначально демонстрируется более высокая стоимость, последующее предложение воспринимается как выгодное. Подобные эффекты активно используются в формировании ценовой политики и рекламных сообщений. Значительное влияние на потребительское поведение оказывает эмоциональный маркетинг. Формирование устойчивой эмоциональной связи между брендом и покупателем повышает уровень доверия и способствует долгосрочной лояльности. Эмоциональные образы, музыка и сюжетные линии рекламных кампаний активизируют память и усиливают запоминаемость бренда. Сенсорное воздействие также играет важную роль в формировании покупательского опыта. Цветовая гамма, освещение, аромат и тактильные характеристики продукта способны влиять на настроение человека и его готовность совершить покупку. Исследования показывают, что гармоничное сочетание сенсорных элементов увеличивает время взаимодействия с товаром и повышает вероятность выбора. Современные технологии позволяют фиксировать нейрофизиологические реакции человека. Использование электроэнцефалографии, отслеживания движения глаз и анализа мимики предоставляет более объективные данные по сравнению с традиционными опросами. Эти методы помогают определить, какие элементы рекламы вызывают наибольший отклик и какие факторы остаются незамеченными.

Полученные результаты подтверждают, что нейромаркетинг представляет собой эффективный инструмент анализа и прогнозирования потребительского поведения. Его применение позволяет компаниям создавать более точные и эмоционально насыщенные коммуникации. Вместе с тем необходимо учитывать сложность интерпретации нейрофизиологических данных и высокую стоимость исследований. Особое внимание следует уделять вопросам этики. Использование знаний о бессознательных механизмах восприятия не должно превращаться в манипуляцию сознанием потребителя. Разработка нормативных стандартов и прозрачность маркетинговых практик являются необходимым условием устойчивого развития данной области.

Практическое применение нейромаркетинга сегодня активно используется крупными международными компаниями при разработке рекламных стратегий, упаковки продукции и организации торгового пространства. Одним из наиболее распространённых направлений является тестирование рекламных роликов с помощью технологий отслеживания движения глаз. Компании анализируют, на какие элементы изображения потребитель обращает внимание в первые секунды просмотра, какие детали остаются незамеченными и в какой момент происходит снижение интереса. Полученные данные позволяют корректировать композицию рекламы, усиливать визуальные акценты и повышать её запоминаемость. В сфере розничной торговли активно применяется сенсорный маркетинг. Крупные торговые сети используют специально подобранные ароматы для создания комфортной атмосферы в зале. Исследования показывают, что приятный ненавязчивый запах увеличивает время пребывания покупателей в магазине, что, в свою очередь, положительно влияет на объём продаж. Аналогичным образом воздействует фоновая музыка. Медленный темп способствует более длительному выбору товаров, тогда как быстрый ритм стимулирует ускоренное принятие решений. В упаковке продукции активно используются принципы визуального восприятия и цветовой психологии. Производители продуктов питания подбирают цветовую гамму таким образом, чтобы вызвать аппетит и доверие. Тёплые оттенки ассоциируются с насыщенностью и свежестью, а зелёные тона формируют представление о натуральности и экологичности. Кроме того, форма упаковки также влияет на восприятие качества. Округлые линии чаще воспринимаются как безопасные и дружелюбные, тогда как острые углы создают ощущение строгости и технологичности. Ценовая политика также нередко строится с учётом когнитивных особенностей восприятия. Например, использование цены с окончанием на девять создаёт ощущение более низкой стоимости по сравнению с округлённым значением. Представление первоначальной высокой цены рядом с акционной формирует эффект выгодной покупки. Такие приёмы основаны на особенностях обработки числовой информации человеческим мозгом. В цифровом маркетинге нейромаркетинговые инструменты применяются при разработке интерфейсов сайтов и мобильных приложений. Расположение кнопок, цвет призывов к действию и структура страницы тестируются с помощью анализа поведения пользователей. Измеряется частота кликов, время удержания внимания и последовательность просмотра элементов. Это позволяет повысить конверсию и упростить путь клиента к покупке. Отдельным направлением является использование анализа мимики и эмоциональных реакций в процессе тестирования новых продуктов. Компании фиксируют микровыражения лица участников фокус-групп, что помогает выявить скрытые эмоции, которые человек может не осознавать или не выражать словами. Такие данные дают более точную картину реального отношения к товару.

В заключение можно сказать что нейромаркетинг является перспективным направлением, объединяющим достижения нейронауки и маркетинга с целью более глубокого понимания потребительского поведения. Психологические методы воздействия, основанные на изучении эмоций, когнитивных процессов и сенсорного восприятия, повышают эффективность маркетинговых стратегий и укрепляют конкурентные позиции компаний. Результаты исследования свидетельствуют о том, что внедрение нейромаркетинговых инструментов способствует формированию устойчивых отношений с клиентами и увеличению экономических показателей деятельности предприятия. В то же

время дальнейшее развитие данной области требует научного обоснования и соблюдения этических норм.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арриели Д. Предсказуемая иррациональность: скрытые силы, определяющие наши решения. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2019.
2. Линдстром М. Buyology: увлекательное путешествие в мозг современного потребителя. Москва: Эксмо, 2018.
3. Канеман Д. Думай медленно… решай быстро. Москва: АСТ, 2020.
4. Черчилль Г., Браун Т. Маркетинговые исследования. Санкт-Петербург: Питер, 2021.
5. Соломон М. Поведение потребителей. Москва: Вильямс, 2020.
6. Kotler P., Keller K. Marketing Management. 15th ed. Pearson Education, 2016.
7. Мусаева Ш.А. Интегрированные маркетинговые коммуникации. Учебное пособие издательство «Махорат», Самарканд - 2022.
8. Мусаева Ш.А. Маркетинговые исследования. Учебник ООО «СТАР-СЕЛ» издательско-творческий отдел. Самарканд-2024

IJTIMOIY XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISHDA INSTITUTSIONAL ISLOHOTLAR: YEVROPA ITTIFOQI VA OSIYO DAVLATLARI TAJRIBASI

Karjavova Xurshida Abdumalikovna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630268

Annotatsiya. *Maqolada ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional islohotlarning roli tahlil qilingan. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ijtimoiy xizmatlar sifati bo'yicha umumiy prinsiplar, foydalanuvchiga yo'naltirilganlik, integratsiyalashgan xizmatlar va monitoring mexanizmlari o'rganilgan. Osiyo davlatlaridan Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur tajribasi asosida jamoaga asoslangan xizmatlar, institutsional modernizatsiya va natijaga yo'naltirilgan boshqaruv masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida ijtimoiy xizmatlar sifatiga ta'sir etuvchi asosiy institutsional omillar aniqlanib, O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*
Keywords: *ijtimoiy xizmatlar, institutsional islohotlar, xizmatlar sifati, Yevropa Ittifoqi, Osiyo davlatlari, integratsiyalashgan xizmatlar, jamoaviy xizmatlar.*

Аннотация. *В статье анализируется роль институциональных реформ в повышении качества социальных услуг. Изучены общие принципы качества социальных услуг, ориентация на пользователя, интегрированные услуги и механизмы мониторинга в странах Европейского союза. На примере азиатских стран, с учетом опыта Японии, Южной Кореи и Сингапура, проанализированы вопросы услуг, предоставляемых на уровне общин, институциональной модернизации и ориентированного на результат управления. В результате исследования выявлены основные институциональные факторы, влияющие на качество социальных услуг, и разработаны практические рекомендации для Узбекистана.*
Ключевые слова: *социальные услуги, институциональные реформы, качество услуг, Европейский союз, азиатские страны, интегрированные услуги, услуги на уровне общин.*

Abstract. *The article analyzes the role of institutional reforms in improving the quality of social services. The general principles of the quality of social services in the European Union countries, user orientation, integrated services and monitoring mechanisms are studied. From Asian countries, based on the experience of Japan, South Korea and Singapore, issues of community-based services, institutional modernization and results-oriented management are analyzed. As a result of the study, the main institutional factors affecting the quality of social services were identified and practical recommendations were developed for Uzbekistan.*
Keywords: *social services, institutional reforms, quality of services, European Union, Asian countries, integrated services, community services.*

Kirish (Introduction)

Zamonaviy global iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish sharoitida aholining turmush darajasini oshirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va inson kapitalini rivojlantirishda ijtimoiy xizmatlar tizimining roli tobora ortib bormoqda. Ijtimoiy xizmatlar nafaqat aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash vositasi, balki jamiyatda barqaror rivojlanish, ijtimoiy

adolat va inklyuziv iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi muhim institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda ijtimoiy xizmatlar tizimining samaradorligi faqat xizmatlar hajmi yoki qamrov darajasi bilan emas, balki ularning sifati, manzilliligi, uzluksizligi va natijadorligi bilan baholanmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish masalasi davlat ijtimoiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, aholining demografik tarkibidagi o‘zgarishlar, jumladan, qarish jarayonining jadallashuvi, urbanizatsiya, migratsiya oqimlarining kuchayishi va oilaviy institutlarning transformatsiyasi ijtimoiy xizmatlar tizimini yangi bosqichga olib chiqishni talab etmoqda.

Mazkur jarayonda institutsional islohotlar alohida ahamiyat kasb etadi. Institutsional yondashuv ijtimoiy xizmatlar tizimini nafaqat tashkiliy jihatdan takomillashtirish, balki uni boshqarish, moliyalashtirish, nazorat qilish va baholash mexanizmlarini tubdan modernizatsiya qilishni nazarda tutadi. Shu bois, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish masalasi ko‘p jihatdan mavjud institutlarning samaradorligi va ularning o‘zaro uyg‘un faoliyatiga bog‘liq hisoblanadi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ijtimoiy xizmatlar sifati bo‘yicha ilg‘or tajribalar shakllangan bo‘lib, bu hududda xizmatlarning sifatini ta’minlashga qaratilgan yagona prinsiplar, standartlar va monitoring tizimlari joriy etilgan. Xususan, foydalanuvchiga yo‘naltirilganlik, inson huquqlariga asoslangan yondashuv, xizmatlarning integratsiyalashganligi va shaffof boshqaruv tamoyillari ustuvor hisoblanadi. Bu esa ijtimoiy xizmatlarning nafaqat samaradorligini, balki ularning barqarorligini ham ta’minlaydi.

Osiyo davlatlarida esa ijtimoiy xizmatlar tizimini isloh qilish jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu hududda demografik bosim, iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar va madaniy omillar ijtimoiy xizmatlar tizimini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda amalga oshirilgan islohotlar ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional yondashuvning yuqori samaradorligini ko‘rsatmoqda. Xususan, jamoaga asoslangan xizmatlar, davlat va nodavlat sektor hamkorligi, raqamli texnologiyalarni joriy etish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ushbu mamlakatlar tajribasining muhim jihatlarini tashkil etadi.

Shu bilan birga, rivojlanayotgan davlatlar, jumladan O‘zbekiston uchun ham ijtimoiy xizmatlar tizimini modernizatsiya qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mamlakatda so‘nggi yillarda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash va xizmatlar sifatini oshirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, mavjud tizimda xizmatlar sifati, ularning integratsiyasi va monitoring mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mavzu bo‘yicha boshqa olimlar ilmiy asarlari qisqacha tahlili.

Ijtimoiy xizmatlar sifati va institutsional islohotlar masalasini o‘rganishda Yevropa ilmiy maktabida, avvalo, xizmatlar sifatini umumiy prinsiplar va boshqaruv standartlari orqali tushuntirish yondashuvi shakllangan. Yevropa Komissiyasi huzuridagi Social Protection Committee ishlab chiqqan Yevropa sifat tizimida ijtimoiy xizmatlar sifatining asosiy mezonlari sifatida qulaylik, ochiqlik, foydalanuvchiga yo‘naltirilganlik, uzluksizlik va natijadorlik ko‘rsatiladi. Bu yondashuv maqolangiz mavzusi uchun muhim, chunki u sifatni faqat xizmat hajmi bilan emas, balki institutsional tashkil etilish darajasi bilan bog‘laydi.

Alfonso Lara Montero, Sarah van Duijn, Nick Zonneveld, Mirella Minkman va Henk Nies Yevropadagi integratsiyalashgan ijtimoiy xizmatlar bo‘yicha tadqiqotlarida xizmatlar sifati alohida

tashkilot faoliyati bilan emas, balki turli sektorlar o‘rtasidagi hamkorlik darajasi bilan belgilanishini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, ta’lim, bandlik, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya institutlari o‘rtasidagi uzviy integratsiya foydalanuvchi uchun yanada yaxlit va natijador xizmatni ta’minlaydi. Shu bois ular institutsional islohotlarning asosiy yo‘nalishi sifatida sektorlararo integratsiya, multidisiplinar boshqaruv va mahalliy darajadagi muvofiqlashtirishni ko‘rsatadi.

Mazkur olimlarning qarashlarida yana bir muhim jihat shundaki, ular ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishni markazlashgan byurokratik tizimni kengaytirish bilan emas, balki moslashuvchan, ehtiyojga asoslangan va foydalanuvchi markazidagi boshqaruv modeli bilan bog‘laydi. Bu yondashuv Yevropa Ittifoqi tajribasida institutsional islohotlarning amaliy mazmunini ochib beradi.

Yaponiya tajribasini tahlil qilgan Takako Tsutsui ijtimoiy xizmatlar sifati, ayniqsa keksalar uchun xizmatlarda, faqat xizmat turini ko‘paytirish orqali emas, balki ularni yagona hududiy tizimga birlashtirish orqali oshishini asoslaydi. Uning fikricha, community-based integrated care system modeli tibbiy xizmat, uzoq muddatli parvarish, profilaktika va kundalik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini bir makonda va bir boshqaruv mantig‘ida birlashtirishi bilan samarali hisoblanadi. Tsutsui bu jarayonda mahalliy hokimiyatlar, xizmat ko‘rsatuvchilar va oilalar o‘rtasidagi koordinatsiya sifatning tayanch omili ekanini qayd etadi.

Peng Song esa Yaponiyadagi community-based integrated care system bo‘yicha tadqiqotida aholining qarishi sharoitida sifatli ijtimoiy xizmatlar yaratish uchun institutlar o‘rtasidagi chegaralarni qisqartirish zarurligini ko‘rsatadi. Uning xulosasiga ko‘ra, samarali modelning asosi — bu xizmatlarni tibbiy, ijtimoiy va maishiy qo‘llab-quvvatlash bloklariga bo‘lib yubormasdan, ularni yagona ehtiyojlar tizimi sifatida boshqarishdir. Bu fikr maqolangiz mavzusidagi institutsional islohotlarning mazmunini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Yapon tajribasining tarixiy shakllanishini o‘rgangan Y. Hatano ham jamoaga asoslangan integratsiyalashgan parvarish tizimi ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda eng muhim shartlardan biri ekanini ko‘rsatadi. U Mitsugi tajribasi misolida isbotlaydiki, xizmatlarning mahalliylashuvi, yagona kirish nuqtasining mavjudligi va hududiy ehtiyojlarga mos boshqaruv aholiga ko‘rsatiladigan yordamning sifatini sezilarli ravishda oshiradi.

Janubiy Koreya bo‘yicha Jon Pareliussen, Hyunjeong Hwang va Axel Purwin ijtimoiy xavfsizlik tarmog‘ini mustahkamlashga bag‘ishlangan OECD tadqiqotida ijtimoiy xizmatlar sifatini faqat moliyalashtirish darajasi bilan izohlash yetarli emasligini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, sifatning oshishi uchun xizmatlarning qamrovi, manzilliligi va ijtimoiy sug‘urta hamda ijtimoiy yordam institutlari o‘rtasidagi uyg‘unlik ta’minlanishi lozim. Ayniqsa, ular Koreyada norasmiy bandlik va keksalar qashshoqligi sharoitida xizmatlar sifati zaif institutlardan ko‘ra, muvofiqlashtirilgan ijtimoiy himoya tizimiga ko‘proq bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Koreya misolida OECDning boshqa tahlillari ham shuni ko‘rsatadiki, xizmat sifati ijtimoiy yordam, bandlik siyosati va sog‘liqni saqlash mexanizmlarining bir-biri bilan qanchalik bog‘langaniga qarab farqlanadi. Bu jihat Pareliussen va hammualliflarining xulosalarini mustahkamlaydi: institutsional islohotning asosiy vazifasi yangi idora yaratish emas, balki mavjud tizimlar o‘rtasida funksional uzviylikni kuchaytirishdir.

Yevropa ijtimoiy xizmatlarida sifatni rivojlantirish bo‘yicha Alfonso Lara Monteroning keyingi ishlari ham xizmat sifati masalasini workforce development, ya’ni kadrlar salohiyati bilan chambarchas bog‘laydi. U ijtimoiy xizmatlar sifati ko‘p jihatdan xodimlarning malakasi, xizmat ko‘rsatish standartlarini tushunishi va turli sektor vakillari bilan birga ishlash kompetensiyasiga

bog‘liq ekanini qayd etadi. Demak, institutsional islohotlar faqat tashkiliy o‘zgarish emas, balki inson kapitalini rivojlantirish dasturlari bilan birga borishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Mazkur tadqiqotda ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional islohotlarning rolini aniqlash maqsadida kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda mantiqiy umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Xususan, Yevropa Ittifoqi va Osiyo davlatlari (Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur) tajribasini o‘rganishda qiyosiy tahlil usuli asosiy metod sifatida qo‘llanilib, turli institutsional modellar va ularning samaradorligi solishtirildi. Shuningdek, ijtimoiy xizmatlar sifati ko‘rsatkichlarini baholashda tizimli yondashuvdan foydalanilib, xizmatlarning mavjudligi, qulayligi, integratsiyalashganligi va natijadorligi o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Tadqiqotda xalqaro tashkilotlar (Yevropa Komissiyasi, OECD va boshqalar) hisobotlari hamda ilmiy manbalar asosida ikkilamchi ma’lumotlar tahlili amalga oshirildi. Olingan natijalar asosida ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan institutsional mexanizmlar umumlashtirildi va ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Maqolaning maqsadi.

Hozirgi bosqichda ijtimoiy xizmatlar tizimini takomillashtirish masalasi ko‘plab davlatlarda ijtimoiy siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda. Bunga, bir tomondan, aholining qarishi, uzoq muddatli parvarish va ijtimoiy himoya xizmatlariga talabning ortib borishi, ikkinchi tomondan esa xizmatlar sifati, qamrovi va natijadorligiga nisbatan talablarning kuchayishi sabab bo‘lmoqda. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, aholining keksayishi uzoq muddatli parvarish va hamjamiyatga asoslangan xizmatlar tizimini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Yevropa Ittifoqida ijtimoiy xizmatlar sifatini ta’minlash uchun umumiy sifat tamoyillari ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda xizmatlarning ochiqligi, qulayligi, uzluksizligi, foydalanuvchiga yo‘naltirilganligi va huquqlarga asoslanganligi asosiy mezon sifatida belgilangan. Bu yondashuv ijtimoiy xizmatlar sifatini faqat xizmat hajmi bilan emas, balki ularning tashkiliy va institutsional pishganligi bilan baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Osiyo davlatlarida ham mazkur masala dolzarb tus olgan. Xususan, Yaponiya aholining tez qarishi sharoitida community-based integrated care tizimini rivojlantirmoqda, Janubiy Koreya esa ijtimoiy xavfsizlik tarmog‘ini mustahkamlash va himoya mexanizmlarini kengaytirishga urg‘u bermoqda. Singapurda esa ijtimoiy xizmatlar sifati va qamrovini oshirish maqsadida ijtimoiy xizmatlar sektorini rivojlantiruvchi institutlar vakolati kuchaytirilmoqda.

Shu jihatdan, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional islohotlarni Yevropa Ittifoqi va Osiyo davlatlari tajribasi asosida o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Mazkur tajribalarni qiyosiy tahlil qilish ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishning samarali mexanizmlarini aniqlash, ularni milliy sharoitga moslashtirish va sohada boshqaruv samaradorligini kuchaytirish imkonini beradi.

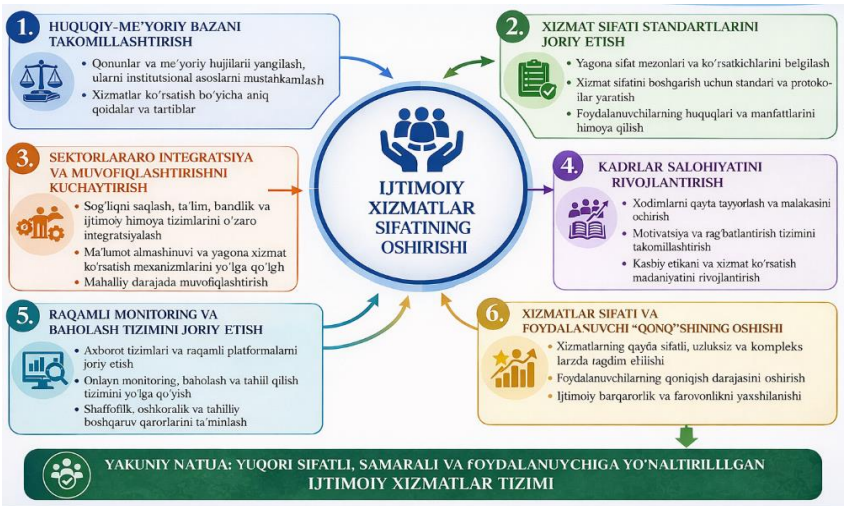
1-jadval

Ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Hudud/davlat	Asosiy institutsional yondashuv	Ustuvor yo‘nalish	Kutilayotgan natija
Yevropa Ittifoqi	Umumiy sifat tamoyillari va metodik ko‘rsatmalar	Xizmat sifati standartlari, foydalanuvchiga	Xizmatlarning shaffofligi, uzluksizligi va

		yo‘naltirilganlik, monitoring	taqqoslanadigan sifat darajasi
Yaponiya	Community-based integrated care system	Tibbiy, parvarish, profilaktika va kundalik qo‘llab-quvvatlashni integratsiyalash	Keksalar uchun yashash joyiga yaqin, uzluksiz va kompleks xizmat
Janubiy Koreya	Ijtimoiy xavfsizlik tarmog‘ini mustahkamlash	Qamrovni kengaytirish, manzillilik, himoya mexanizmlarini uyg‘unlashtirish	Ehtiyojmand guruhlarga xizmat yetkazish samaradorligini oshirish
Singapur	Sektor developer modeli va markazlashgan muvofiqlashtirish	Institutlar salohiyatini oshirish, kadrlar rivoji, xizmat sifati va qamrovi	Ijtimoiy xizmatlar ekotizimining institutsional barqarorligi va natijadorligi

1-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda barcha hududlarda yagona maqsad mavjud bo‘lsa-da, unga erishishning institutsional yo‘llari turlicha. Yevropa Ittifoqida asosiy e’tibor xizmatlar sifati bo‘yicha umumiy tamoyillar va monitoring mexanizmlarini shakllantirishga qaratilgan. Bu modelda sifat me’yoriy va tashkiliy jihatdan mustahkamlanadi. Yaponiya tajribasi esa xizmatlarni alohida bo‘g‘inlar bo‘yicha emas, balki yagona hududiy tizim sifatida boshqarish samaraliroq ekanini ko‘rsatadi. Ayniqsa, aholining qarishi sharoitida tibbiy yordam, parvarish va kundalik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini birlashtirish sifatni oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Janubiy Koreyada institutsional islohotlar ko‘proq ijtimoiy himoya qamrovini kengaytirish va tizimdagi uzilishlarni kamaytirishga yo‘naltirilgan. Bu yerda xizmat sifati, avvalo, ehtiyojmand qatlamga xizmatlarning qanchalik manzilli va samarali yetib borishi bilan belgilanadi. Singapurda esa ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish sektorni rivojlantirishga mas’ul maxsus institutlar orqali ta’minlanmoqda. Bu yondashuv davlatning nafaqat nazorat qiluvchi, balki xizmatlar ekotizimini rivojlantiruvchi subyekt sifatidagi rolini kuchaytiradi.

1-rasm. Ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional islohotlarning asosiy yo‘nalishlari

1-rasmda ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishga olib keluvchi asosiy institutsional zanjir ifodalangan. Undan ko‘rinadiki, sifatni oshirish birgina xizmatlar sonini ko‘paytirish bilan emas, balki izchil institutsional o‘zgarishlar orqali ta’minlanadi. Birinchi bosqichda huquqiy-me’yoriy bazani mustahkamlash zarur, chunki aynan shu bosqich keyingi standartlashtirish va nazorat mexanizmlariga asos yaratadi. Yevropa Ittifoqi tajribasida bu holat yaqqol namoyon bo‘lgan. Ikkinchi bosqich sifat standartlarini joriy etish bilan bog‘liq. Standartlar xizmat ko‘rsatishning minimal va maqsadli darajasini belgilaydi, bu esa hududlar va tashkilotlar bo‘yicha tafovutlarni kamaytiradi. Uchinchi bosqichda sektorlararo integratsiya muhim o‘rin egallaydi, chunki ijtimoiy xizmatlar ko‘pincha sog‘liqni saqlash, ta’lim va bandlik tizimlari bilan uzviy bog‘liq. Yaponiya tajribasi aynan shu integratsiya sifatni oshirishda markaziy omil ekanini ko‘rsatadi. To‘rtinchi va beshinchi bosqichlar - kadrlar salohiyati hamda monitoring tizimi - institutsional islohotlarning amaliy samaradorligini ta’minlaydi. Singapur tajribasida xizmatlar sifatini oshirish uchun sektor tashkilotlari salohiyatini kuchaytirish va markazlashgan muvofiqlashtirishga alohida e’tibor qaratilgan. Umuman olganda, rasm tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional islohotlar o‘zaro bog‘liq va ketma-ket amalga oshiriladigan jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning yakuniy natijasi esa xizmat sifati, qamrovi, uzluksizligi va foydalanuvchi qoniqishining oshishida ifodalanadi.

2-jadval

Ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda Yevropa va Osiyo modellari qiyosiy tahlili

Tahlil yo‘nalishi	**Yevropa Ittifoqi modeli**	**Osiyo davlatlari modeli (Yaponiya, Koreya, Singapur)**	**Ilmiy xulosa**
Asosiy yondashuv	Normativ-huquqiy va standartlashtirilgan	Amaliy, moslashuvchan va natijaga yo‘naltirilgan	Yevropada tizim barqaror, Osiyoda esa samaradorlik yuqori
Institutsional tuzilma	Markazlashgan va qat’iy tartibga solingan	Moslashuvchan, hududiy darajada boshqariladigan	Gibrid model eng maqbul hisoblanadi
Xizmat sifati boshqaruvi	Standartlar va protokollar asosida	Natijadorlik va foydalanuvchi ehtiyojlari asosida	Standart + natija uyg‘unligi zarur
Integratsiya darajasi	Sektorlararo yuqori integratsiya	Hududiy va funksional integratsiya	Integratsiya sifati xizmat samaradorligini belgilaydi
Kadrlar siyosati	Professional standartlar va sertifikatsiya	Doimiy o‘qitish va kompetensiya rivoji	Kadrlar sifati xizmat sifatining asosi
Monitoring va baholash	Kuchli nazorat va audit tizimi	Raqamli va natijaga yo‘naltirilgan monitoring	Monitoring tizimi xizmat sifatini barqarorlashtiradi

Foydalanuvchiga yo‘naltirilganlik	Huquqlarga asoslangan yondashuv	Ehtiyoj va natijaga asoslangan yondashuv	Ikkala yondashuv integratsiyasi samarali
Davlat roli	Regulyator va nazoratchi	Rivojlantiruvchi va koordinator	Zamonaviy modelda davlat – fasilitator
Innovatsiya va raqamlashtirish	Sekin, lekin barqaror joriy etiladi	Tez va keng joriy etiladi	Raqamlashtirish sifatni keskin oshiradi
Umumiy natija	Barqaror va standartlashgan tizim	Moslashuvchan va yuqori samarali tizim	Kombinatsiyalangan model optimal hisoblanadi

3-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda Yevropa va Osiyo modellari o‘ziga xos ustunliklarga ega bo‘lib, ular turli institutsional yondashuvlarga asoslanadi. Yevropa Ittifoqi modelida xizmatlar sifati asosan normativ-huquqiy bazaning puxtaligi, standartlar va qat’iy nazorat mexanizmlari orqali ta’minlanadi. Bu esa xizmatlar barqarorligini va bir xil sifat darajasini kafolatlaydi. Osiyo davlatlari tajribasida esa asosiy e’tibor xizmatlar natijadorligi, moslashuvchan boshqaruv va foydalanuvchi ehtiyojlariga tezkor javob berishga qaratilgan. Ayniqsa, Yaponiya va Singapurda institutsional tizimlar xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu xizmatlar sifatining amaliy jihatdan yuqori bo‘lishini ta’minlaydi. Jadvaldan kelib chiqib, shuni ta’kidlash mumkinki, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda eng maqbul yondashuv Yevropa modelining barqarorligi va Osiyo modelining moslashuvchanligini uyg‘unlashtirgan gibrid institutsional modelni shakllantirishdan iboratdir. Bu esa xizmatlar sifati, qamrovi va natijadorligini bir vaqtning o‘zida ta’minlash imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish zamonaviy ijtimoiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu jarayonda institutsional islohotlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy xizmatlar sifati faqat xizmatlar hajmi yoki qamrovi bilan emas, balki ularning foydalanuvchiga yo‘naltirilganligi, uzluksizligi, integratsiyalashganligi, monitoring qilinishi va natijadorligi bilan belgilanadi. Shu sababli mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlar, eng avvalo, boshqaruv mexanizmlari, huquqiy asoslar, xizmat standartlari va kadrlar salohiyatini takomillashtirishga qaratilishi lozim.

Yevropa Ittifoqi tajribasi tahlili shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy xizmatlar sifatini ta’minlashda normativ-huquqiy baza, umumiy sifat standartlari va qat’iy monitoring tizimi muhim o‘rin tutadi. Ushbu model xizmatlarning barqarorligi, shaffofligi va taqqoslanadigan sifat darajasini ta’minlashga xizmat qiladi. Osiyo davlatlari, xususan Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur tajribasi esa ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda amaliy natijadorlik, moslashuvchan boshqaruv, jamoaga asoslangan xizmatlar va raqamli monitoring tizimlarining samaradorligini namoyon etdi.

Qiyosiy tahlil natijasida aniqlandiki, Yevropa modeli ko‘proq standartlashtirish va huquqiy tartibga solishga asoslangan bo‘lsa, Osiyo modeli tezkor moslashuvchanlik, foydalanuvchi ehtiyojlariga yaqinlashish va institutsional koordinatsiyani kuchaytirish bilan ajralib turadi. Shundan kelib chiqib, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda eng maqbul yo‘l sifatida barqaror standartlar va amaliy moslashuvchanlikni uyg‘unlashtirgan gibrid institutsional modelni shakllantirish zarurligi asoslandi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan jadval va rasmli tahlillar ham ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish jarayoni ko‘p bosqichli va tizimli xarakterga ega ekanini tasdiqladi. Xususan, huquqiy-

me’yoriy bazani mustahkamlash, xizmat sifati standartlarini joriy etish, sektorlararo integratsiyani kuchaytirish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va raqamli monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish ushbu sohani takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirishda institutsional islohotlar tizimning tayanch omili ekanini ko‘rsatdi. Shu bois O‘zbekiston sharoitida ham ijtimoiy xizmatlar tizimini takomillashtirishda xalqaro tajribaning ilg‘or jihatlaridan foydalanish, yagona sifat standartlarini joriy etish, hududiy integratsiyani kuchaytirish, kadrlar kompetensiyasini oshirish va raqamli boshqaruv vositalarini keng qo‘llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. European Commission. A Voluntary European Quality Framework for Social Services. – Brussels: European Commission, 2010.
2. European Commission. Mapping long-term care quality assurance practices in the EU. – Brussels: European Commission, 2021.
3. European Social Network (ESN). Integrated Social Services in Europe. – Brussels, 2016.
4. OECD. Health at a Glance 2025: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2025.
5. OECD. Strengthening the Social Safety Net in Korea. – Paris: OECD Publishing, 2022.
6. OECD. Rejuvenating Korea: Policies for a Changing Society. – Paris: OECD Publishing, 2019.
7. OECD. Towards a structured and systemic integration of long-term care. – Paris: OECD Publishing, 2020.
8. Tsutsui T. Community-based integrated care system in Japan: present and future. – Tokyo: National Institute of Public Health, 2014.
9. Song P. Integrated care in Japan: policy and practice. – International Journal of Integrated Care, 2019.
10. Hatano Y. Community-based integrated care in Japan: evolution and challenges. – Journal of Public Health, 2017.
11. Pareliussen J., Hwang H., Purwin A. Strengthening the Social Safety Net in Korea. – OECD Working Papers, 2022.
12. Montero A.L., van Duijn S., Zonneveld N., Minkman M., Nies H. Integrated care in Europe: lessons for social services. – European Social Network, 2016.
13. Ministry of Social and Family Development (MSF), Singapore. Social Service Sector Strategic Roadmap. – Singapore, 2022.
14. National Council of Social Service (NCSS). Social Service Industry Digital Plan. – Singapore, 2023.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish to‘g‘risidagi farmonlar va qarorlar. – Toshkent, 2020–2024.
16. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Ijtimoiy soha ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024.

EVOLUTION OF MARKETING STRATEGIES FOR SALES PROMOTION IN THE DIGITAL ECOSYSTEM: A THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS BASED ON PRODUCT LIFE CYCLE STAGES

Musaeva Shoira Azimovna
Professor at the Samarkand Institute of Economics and Service
Orsid code -0009-0000-9577-6976
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647906

Annotation. *This article discussesconceptualization of the evolution of sales promotion tools in the context of the digital transformation of the economy, with a focus on the integration of the classical theory of the product life cycle (PLC) with the innovative mechanics of retail media networks (RMN), social commerce, and artificial intelligence (AI).*

Keywords: *sales promotion, product life cycle, gamification, retail media networks (RMN), social commerce, hyper-personalization, artificial intelligence.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается концептуализация эволюции инструментов стимулирования продаж в контексте цифровой трансформации экономики, с акцентом на интеграцию классической теории жизненного цикла продукта (ЖЦП) с инновационными механизмами розничных медиасетей (РМС), социальной коммерции и искусственного интеллекта (ИИ).*

Ключевые слова: *стимулирование продаж, жизненный цикл продукта, геймификация, розничные медиасети (РМС), социальная коммерция, гиперперсонализация, искусственный интеллект.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mahsulotning hayot aylanishining klassik nazariyasi (PLC) chakana media tarmoqlari (RMN), ijtimoiy tijorat va sun'iy intellektning (AI) innovatsion mexanikasi bilan integratsiyalashuviga e'tibor qaratgan holda, iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi kontekstida sotishni rag‘batlantirish vositalarining evolyutsiyasi kontseptsiyasi muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *sotuvni rag‘batlantirish, mahsulotning hayot aylanishi, o‘yinlashtirish, chakana media tarmoqlari (RMN), ijtimoiy tijorat, giperpersonallashtirish, sun'iy intellekt.*

Introduction. Sales promotion has historically been a fundamental component of integrated marketing communications, providing a short-term boost to transactional activity. In the modern economic paradigm, this category is undergoing a radical evolution driven by the development of digital technologies, changing media consumption patterns, and the transformation of global retail architecture. Traditional price interventions and offline mechanics are giving way to complex algorithmic ecosystems, including retail media networks (RMNs), social commerce platforms, and predictive analytics systems powered by artificial intelligence (AI).

Despite the extensive empirical base, there is a significant research gap in the current academic literature. Existing theoretical models predominantly examine digital tools in isolation, without integrating them with the classical macroeconomic paradigm of the product life cycle

(PLC). There is a lack of comprehensive frameworks explaining how innovative hyper-personalization and gamification methods should be calibrated based on the current stage of product development in the market.

Analysis of literature on the topic Based on international experience, it should be noted that a company's competitiveness in the market is determined by the effectiveness of its marketing policy. Many economists have developed marketing principles and applied them practically, including F. Kotler, M. Porter, D. Evans, I. Ansoff, M. Berman, M. Golubkov, P. Samuelson, and D. Marshall. These include such renowned scholars as

It's worth noting the scholars who have made significant contributions to the development of marketing theory, although research conducted in the field of marketing in our country over many years has been based on national characteristics. These include R. Ibragimov, Yu. Abdullaev, A. Saliev, M. Sharifkhodzhaeva, Sh. Ergashkhodzhaeva, Sh. Musaev, and others.

Research methodology.The primary research design used in this paper is a qualitative comparative case study combined with a systematic analysis of secondary data. This methodological approach is optimal for studying complex, multidimensional phenomena in their natural economic context.

Anadiz results.An analysis of the technology sector demonstrates the tight alignment of communication strategies with the phases of the product life cycle. During the launch of the original iPhone (2007), with its premium price of $499, the marketing strategy focused exclusively on establishing a new product category by showcasing then-unprecedented functionality such as a multi-touch interface.

The effectiveness of this feature-driven approach is confirmed by the fact that by mid-January 2008, 4 million devices had been sold, and the company's stock price soared from $85 to $179. During the subsequent growth phase (3G and 4G models), the driver of growth was not the hardware, but the digital ecosystem (App Store), which shifted audience attention to the value of software.

A key transformation occurred during the market maturity phase (2015–2023), when competitors achieved technological parity. During this period, Apple made a fundamental shift from rational argumentation to emotional engagement, leveraging user-generated content (UGC). The large-scale "Shot on iPhone" campaign, launched in 2015, garnered contributions from ordinary users across 24 countries and won the top prize at the Cannes Lions Film Festival.

This UGC strategy allowed the brand to create powerful social proof without direct discounts, and thanks in large part to this emotional positioning, Apple accumulated over 80% of the operating profit of the entire global smartphone industry in the first quarter of 2023. However, at the stage of deep market saturation, the effectiveness of traditional mechanics declines: an analysis of the Face ID promotion for the iPhone 15 model revealed a decrease in the overall engagement rate from 5.0% in the first week to 2.0% by the fourth week of the campaign. This is forcing the corporation to shift to algorithmic AI personalization strategies in the period 2023-2025 to retain its target audience.

A historical analysis of the FMCG sector, using The Coca-Cola Company as an example, illustrates the management of an overmature product and the dangers of changing its core. The product's introduction in 1886 was characterized by minimal sales volume—an average of nine bottles per day at a price of 5 cents. To overcome the initial trial barrier, the brand was one of the first in history to introduce coupon promotions in 1887. The turning point and identity crisis

occurred during the period of deep market stagnation in the 1980s. By 1980, Pepsi had captured 29.3% of the supermarket market, while Coca-Cola's own growth rate slowed drastically from 15% to 2% per year.

Seeking to boost sales by improving the product's physical characteristics, management took an unprecedented step: in 1985, for the first time in 99 years, the company changed its classic formula, launching "New Coke." The decision turned out to be one of the biggest marketing failures in history. The project lasted exactly 79 days before being forced to revert to the original formula.

This case empirically demonstrates that in the later stages of the product life cycle, the emotional capital of a brand far outweighs the rational characteristics of the product; consumers perceived the drink not as a soda, but as a cultural heritage, which made radical product innovations destructive.

Historically, trade promotions relied on distributor interventions: volume discounts, financial rebates, and free provision of physical displays in retail spaces. However, current macroeconomic data indicates a massive structural shift of major brands' B2B budgets toward retail media networks (RMNs). This process began with market pioneers Amazon and eBay, followed by traditional retailers, often acquiring tech companies (as in Walmart's acquisition of Vizio) to accelerate the rollout of their own advertising ecosystems.

Walmart's case study comprehensively illustrates the scale and profitability of programmatic trade marketing. In the second quarter of fiscal 2024, Walmart Connect, its advertising division, grew by 36%, with total annual advertising revenue reaching $4.4 billion (up 27% year-over-year). The strategic importance of this initiative is confirmed by the fact that advertising revenue currently accounts for nearly a third of the retailer's operating profit. The appeal of a closed-loop attribution platform is rapidly growing: in the second quarter of 2024, the number of Walmart advertisers increased by 60%, with brands reporting an average 30% improvement in digital advertising return on investment (ROAS).

The applied marketing effectiveness of RMN is confirmed by specific brand results. An analysis of a campaign by dietary supplement manufacturer Thorne revealed that product positions supported by advertising within the Walmart chain demonstrated a 67% increase in sales above baseline levels, while a control group of unadvertised products experienced a 12% decline in demand. Large transnational FMCG players have recorded a comparable dependence on retail media: Danone generated approximately 45% of its total annual sales growth within the Walmart chain solely through RMN investments, and Mondelez achieved a 53% year-on-year increase in advertising-attributed sales, increasing its incremental ROI by 29%.

The integration of e-commerce functionality directly into social media architecture (Social Commerce) is creating unprecedentedly aggressive algorithmic mechanisms for sales promotion. According to analyst forecasts, social media sales in the US will reach $87.02 billion by 2025. The TikTok Shop ecosystem is the undisputed technological driver of this process, having demonstrated a 407% sales growth in the US market in 2024; its turnover is expected to reach $15.82 billion in 2025, with the potential to capture 24.1% of the entire US social commerce market by 2027. In regions with more mature social commerce markets, the influence of interactive formats is even greater: for example, in Indonesia, sales through live streaming account for up to 80% of total transactions on TikTok Shop, reaching Rp 27.3 trillion in one month (April 2024).

Social commerce sales promotion strategies rely on hyperdynamic mechanics. First, they create artificial scarcity through flash sales and maximize first-hour transaction speed in the first

hours of a product's launch to gain priority in the platform's recommendation algorithms. Second, they leverage authentic reviews from hundreds of micro-influencers (creator whitelisting).

A campaign analysis for the British brand More or Less demonstrated a phenomenal 1,450% sales increase in a single month thanks to the synergy of paid promotion and a pool of 350 affiliated content creators. A Singaporean cosmetics brand, using video content from 80 micro-influencers, sold over 4,000 units in 60 days, achieving a ROAS 14 times the investment. A unique feature of S-commerce is its ability to attract cold audiences: a documented case study of one brand demonstrated a 300% sales jump in a quarter, with 85% of buyers being completely new to the company (new-to-brand), which subsequently led to a 40% increase in repeat purchases.

In parallel with the B2C revolution, incentive tools are also being transformed in the internal sales force promotion segment through the digital gamification of business processes. The urgent need for such innovations is confirmed by industry statistics: despite millions of dollars invested in infrastructure, only 29% of sales managers confirm that their employees are using CRM systems at the required level.

To overcome this communication barrier, Microsoft developed and implemented an internal gamified platform, FantasySalesTeam. The system combined routine sales targets and KPIs with the mechanics of a popular fantasy sport, where sales representatives formed competing teams and accumulated virtual points for real deals. Empirical data confirms that this integration of competitive game elements significantly increases employee engagement, solves the problem of corporate software sabotage, and directly correlates with overall company sales growth.

Analysis of the obtained data allows us to comprehensively answer the research questions posed. RQ1 established that the adaptation of incentive tools is strictly determined by the stage of the product life cycle. While trial subsidies predominate during the implementation stage, at the maturity stage (the Apple case, the Coca-Cola crisis), generating user-generated content and emotional synchronization with consumers become critical factors to prevent product commoditization. A decline in engagement rates at the saturation stage indicates the need to shift to algorithmic personalization.

In the context of RQ2, it was found that RMN platforms are fundamentally transforming B2B interactions. The monetization of deterministic retailer data (first-party data) is displacing intuitive trade marketing, shifting it to measurable performance marketing with verified transaction attribution (as demonstrated by the Walmart and Thorne cases).

Regarding RQ3, it has been proven that social commerce, relying on content graphs and algorithmic promotion, radically modifies consumer behavior. Traditional proactive search is replaced by impulsive consumption (product discovery), reinforced by time-sensitive mechanisms (flash sales) and gamified interactive.

The theoretical contribution of this study lies in its expansion of classical marketing communications models. First, it documents an unprecedented compression of the sales funnel: in S-commerce ecosystems, the distance from awareness to action is reduced to a few seconds. Second, it postulates a conceptual shift from traditional search engine optimization (SEO) to generative engine optimization (GEO). In a context where AI algorithms act as independent agents in shaping consumer preferences, content optimization for conversational, dialogic queries is becoming a new theoretical dominant in marketing science.

For senior management and chief marketing officers (CMOs), the research findings dictate the need for an immediate strategic pivot:

1. Redistribution of B2B budgets:It is necessary to shift investments from classic offline POS materials to the purchase of advertising inventory within closed RMNs to ensure a measurable return on investment (proven ROAS growth of up to 30%).

2. Implementation of AI personalization**:**Using predictive algorithms to eliminate economically unviable blanket discounts. Industry statistics show that hyper-personalized AI recommendations already generate approximately 24% of all online e-commerce orders.

3. Caution in S-commerce:The use of aggressive flash discounts in TikTok Shop should be strictly regulated within the financial model to avoid brand devaluation and accusations of predatory pricing from regulators.

The main limitation of this study is the focus of the qualitative analysis on macro-cases of multinational corporations with unlimited financial resources. It is possible that the identified scaling patterns are not fully applicable to small and medium-sized businesses. Future research should focus on empirical, quantitative verification of the proposed concepts in niche markets, as well as on examining the long-term psychological impact of AI hyperpersonalization on consumer cognitive fatigue.

Conclusion.

The evolution of sales promotion reflects a fundamental shift from mass, undifferentiated price interventions to the creation of technology-driven, deeply personalized user experiences. The analysis demonstrates that sustainable product development throughout its entire lifecycle can no longer be achieved through linear marketing budgets. It requires the comprehensive integration of retail media networks, adaptive game mechanics, and predictive AI algorithms. The survival and growth of corporations in the digital economy directly depends on their ability to extract measurable value from their own databases, compressing the consumer journey from inspiration to conversion through a seamless technological infrastructure.

REFERENCES

1. Arrieli D. Predictably Irrationality: The Hidden Forces That Shape Our Decisions. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber, 2019.
2. Lindstrom M. Buyology: A Fascinating Journey into the Mind of the Modern Consumer. Moscow: Eksmo, 2018.
3. Kahneman, D. Thinking, Fast and Slow. Moscow: AST, 2020.
4. Churchill G., Brown T. Marketing Research. St. Petersburg: Piter, 2021.
5. Solomon M. Consumer Behavior. Moscow: Williams, 2020.
6. Kotler P., Keller K. Marketing Management. 15th ed. Pearson Education, 2016.
7. Musaeva Sh.A. Integrated Marketing Communications. Textbook, Makhorat Publishing House, Samarkand, 2022.
8. Musaeva Sh.A. Marketing Research. Textbook, STAR-SEL LLC, publishing and creative department. Samarkand, 2024.
9. The history of Coca-Cola marketing campaigns | Embryo, https://embryo.com/blog/the-history-of-coca-cola-marketing-campaigns/
10. New Coke: A Classic Branding Case Study on a Major Product Change Failure, https://www.thebrandingjournal.com/2025/02/new-coke/

SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARI TAJRIBASI

Narzullayev Elmurod Shuxrat o‘g‘li
University of Business and Science
“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsent v.b., (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647442

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi tahlil qilinadi hamda ushbu modelning asosiy tamoyillari, institutsional mexanizmlari va amaliy natijalari o‘rganiladi. Tadqiqot davomida resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish hamda yashil innovatsiyalarni joriy etish bo‘yicha Yevropa davlatlarining ilg‘or tajribalari umumlashtirilgan. Shuningdek, sirkulyar iqtisodiyot siyosatini amalga oshirishda qonunchilik bazasi, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari va ekologik boshqaruv tizimining o‘rni yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari ham baholangan.*

Kalit so‘zlar: *sirkulyar iqtisodiyot, Yevropa Ittifoqi, yashil iqtisodiyot, resurs samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik barqarorlik, innovatsiyalar, barqaror rivojlanish.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается опыт стран Европейского союза в развитии циркулярной экономики и анализируются основные принципы, институциональные механизмы и практические результаты реализации данной модели. В ходе исследования обобщён передовой опыт европейских стран в области эффективного использования ресурсов, сокращения отходов, развития систем переработки и внедрения зелёных инноваций. Особое внимание уделено роли нормативно-правовой базы, экономических стимулов и системы экологического управления в формировании циркулярной экономики. На основе полученных результатов оценены возможности применения европейского опыта в условиях Узбекистана.*

Ключевые слова: *циркулярная экономика, Европейский союз, зелёная экономика, ресурсная эффективность, переработка отходов, экологическая устойчивость, инновации, устойчивое развитие.*

Annotation. *This article analyzes the experience of the European Union countries in developing the circular economy and examines the main principles, institutional mechanisms, and practical outcomes of this model. The study summarizes advanced European practices in efficient resource use, waste reduction, recycling system development, and the implementation of green innovations. Particular attention is paid to the role of regulatory frameworks, economic incentives, and environmental governance in promoting the circular economy. Based on the research findings, the possibilities of adapting European experience to the conditions of Uzbekistan are also evaluated.*

Keywords: *circular economy, European Union, green economy, resource efficiency, waste recycling, environmental sustainability, innovation, sustainable development.*

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiy o‘sish sur’atlarining ortishi tabiiy resurslardan intensiv foydalanish hamda ekologik muammolarning keskinlashuviga olib kelmoqda. An’anaviy “olish–ishlab chiqarish–iste’mol qilish–yo‘q qilish” modeliga asoslangan chiziqli

iqtisodiyot uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlay olmayotgani sababli dunyo mamlakatlari yangi iqtisodiy yondashuv sirkulyar iqtisodiyot modeliga o‘tishni jadallashtirmoqda [1]. Sirkulyar iqtisodiyot resurslardan maksimal darajada samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, mahsulotlarning hayotiy siklini uzaytirish hamda qayta ishlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion iqtisodiy model hisoblanadi [2]. Mazkur yondashuv iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga ekologik xavflarni kamaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga xizmat qiladi [3].

So‘nggi yillarda sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha eng ilg‘or tajribalar Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida shakllandi. Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan “Circular Economy Action Plan” strategiyasi resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash darajasini ko‘paytirish, yashil texnologiyalarni joriy etish hamda ekologik boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim siyosiy hujjatlardan biri hisoblanadi [4]. Ushbu strategiya iqtisodiyotning sanoat, energetika, transport va iste’mol sektorlarini qamrab olgan holda yopiq siklli ishlab chiqarish tizimini shakllantirishni nazarda tutadi [5].

Yevropa Ittifoqi davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishi samarali qonunchilik bazasi, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash hamda aholining ekologik madaniyatini oshirish bilan chambarchas bog‘liqdir [6]. Ayniqsa, chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish va ishlab chiqarishda ikkilamchi resurslardan foydalanish iqtisodiy o‘sishning yangi manbalarini yaratmoqda [7]. Bugungi kunda O‘zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o‘tish va ekologik barqarorlikni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining sirkulyar iqtisodiyot sohasidagi ilg‘or tajribalarini o‘rganish hamda ularni milliy sharoitga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [8]. Mazkur maqolaning maqsadi Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish tajribasini tahlil qilish va ushbu tajribani O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat [2].

Adabiyotlar tahlili. Sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasi so‘nggi yillarda barqaror rivojlanish nazariyasining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda. Mazkur yondashuv iqtisodiy o‘sishni tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan bo‘lib, ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan [1]. Sirkulyar iqtisodiyot tushunchasining nazariy asoslari dastlab resurs samaradorligi va yopiq ishlab chiqarish sikliga asoslangan iqtisodiy model sifatida shakllantirilgan. J. Kirchherr, D. Reike va M. Hekkert tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sirkulyar iqtisodiyot iqtisodiy tizimda chiqindilarni minimallashtirish hamda materiallar aylanishini maksimal darajada ta’minlashga qaratilgan model sifatida izohlanadi [2]. Ellen MacArthur Foundation tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuv esa sirkulyar iqtisodiyotni mahsulot, komponent va resurslarning qiymatini imkon qadar uzoq muddat saqlashga xizmat qiluvchi iqtisodiy tizim sifatida talqin qiladi [3].

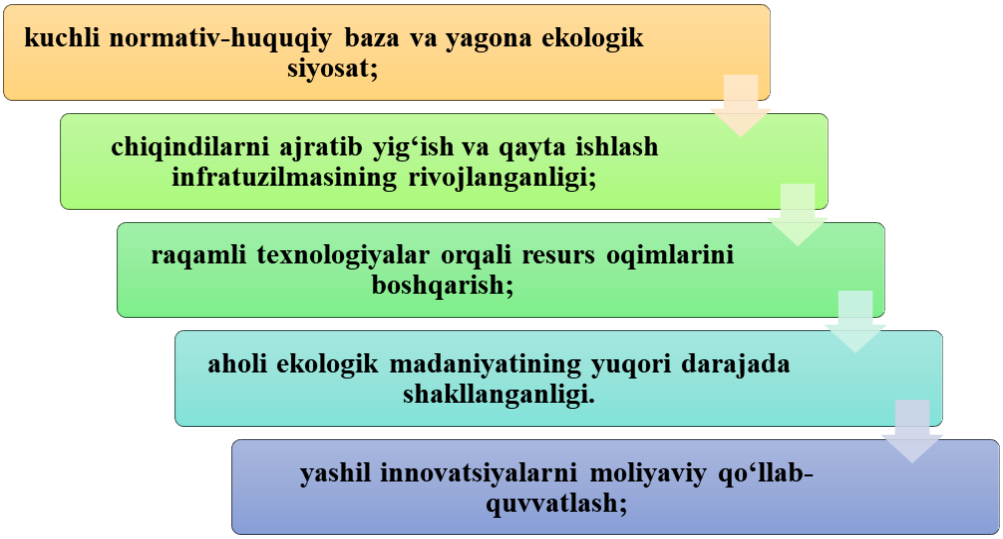
Geissdoerfer va hammualliflar sirkulyar iqtisodiyotni barqaror rivojlanish paradigmasining yangi bosqichi sifatida baholab, ushbu model iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashini ta’kidlaydi [4]. Shu bilan birga, W. Stahel tomonidan ilgari surilgan yondashuvda mahsulotlarning hayotiy siklini uzaytirish va qayta foydalanish mexanizmlari iqtisodiy qiymat yaratishning asosiy omili sifatida ko‘rsatilgan [5].

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan strategik hujjatlar asosida keng tadqiq etilgan. “Circular Economy Action Plan” doirasida resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlashni kengaytirish hamda yashil innovatsiyalarni rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlariga aylantirilgan [6]. OECD tadqiqotlari ham sirkulyar iqtisodiyot iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va ekologik bosimni kamaytirishda muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi [7]. Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham yashil iqtisodiyot va sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini milliy iqtisodiyotga joriy etish masalalari o‘rganilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi doirasida resurs tejovchi texnologiyalarni rivojlantirish, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ekologik barqarorlikni ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan [8]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyot bo‘yicha ilmiy qarashlar asosan uchta yo‘nalishda shakllangan: nazariy-konseptual yondashuvlar, institutsional siyosat mexanizmlari hamda amaliy iqtisodiy natijalarni baholash metodologiyalari. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda Yevropa Ittifoqi tajribasini rivojlanayotgan davlatlar, xususan O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish masalasi yetarli darajada kompleks o‘rganilmagan. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirishga qaratilgan zamonaviy yondashuv sifatida keng qo‘llanilmoqda. Tadqiqot jarayonida resurs samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash darajasi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda institutsional boshqaruv mexanizmlari asosiy tahlil mezonlari sifatida o‘rganildi [1].

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Yevropa Ittifoqida sirkulyar iqtisodiyot modeli strategik darajada shakllantirilgan bo‘lib, ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarini yopiq sikl asosida tashkil etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xususan, “Circular Economy Action Plan” doirasida mahsulot dizaynidan tortib chiqindilarni qayta ishlashgacha bo‘lgan barcha bosqichlar yagona tizim sifatida boshqarilmoqda [2]. Natijada resurslardan foydalanish samaradorligi oshib, chiqindilarni poligonlarga yuborish hajmi sezilarli darajada qisqargan [3]. Germaniya, Niderlandiya, Shvetsiya va Fransiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyotning muvaffaqiyati kuchli normativ-huquqiy baza va iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlariga bog‘liq. Ushbu mamlakatlarda ishlab chiqaruvchilarning kengaytirilgan javobgarligi tamoyili joriy etilgan bo‘lib, korxonalar mahsulotning butun hayotiy sikli davomida ekologik mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi [4]. Bu esa ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish hamda qayta foydalanish tizimini kengaytirishga xizmat qilmoqda [5]. Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, Yevropa Ittifoqida chiqindilarni alohida yig‘ish tizimi va zamonaviy qayta ishlash infratuzilmasi sirkulyar iqtisodiyotning asosiy tayanch omili hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida resurs oqimlarini monitoring qilish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga va energiya sarfini kamaytirishga imkon bermoqda [6]. Iqtisodiy natijalar nuqtayi nazaridan qaralganda, sirkulyar iqtisodiyot modeli yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsion biznes modellarni shakllantirish hamda yashil investitsiyalar hajmini oshirishga xizmat qilmoqda. OECD tadqiqotlariga ko‘ra, resurs samaradorligini oshirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi [7].

Yevropa Ittifoqi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyot rivojlanishining asosiy omillari quyidagilardan iborat:

1-rasm. Yevropa Ittifoqi tajribasida sirkulyar iqtisodiyot rivojlanishining asosiy omillari

O‘zbekiston sharoiti bilan qiyosiy tahlil natijalari mamlakatda sirkulyar iqtisodiyot elementlari shakllanib borayotganini ko‘rsatadi. Biroq qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hamda ekologik boshqaruv tizimini kuchaytirish zarurati mavjud. Yevropa Ittifoqi tajribasi milliy iqtisodiyotda chiqindilarni iqtisodiy resurs sifatida baholash, yashil investitsiyalarni jalb etish va ishlab chiqaruvchilarning ekologik javobgarligini oshirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin [8]. Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlil natijalari sirkulyar iqtisodiyot modeli barqaror iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlovchi samarali mexanizm ekanligini tasdiqlaydi hamda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasini milliy iqtisodiy siyosatga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi [3].

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sirkulyar iqtisodiyot modeli Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda ekologik muammolarni kamaytirishda samarali iqtisodiy mexanizm sifatida shakllangan [1]. Ushbu model ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarini yopiq sikl asosida tashkil etish orqali chiqindilar hajmini kamaytirish, resurs samaradorligini oshirish hamda iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini rag‘batlantirishga xizmat qilmoqda [2]. Tahlillar shuni tasdiqladiki, Yevropa Ittifoqida sirkulyar iqtisodiyot muvaffaqiyati bir nechta muhim omillar bilan izohlanadi: kuchli normativ-huquqiy baza, davlat tomonidan iqtisodiy rag‘batlantirish choralarining mavjudligi, yashil texnologiyalarni keng joriy etish hamda aholining ekologik madaniyatining yuqori darajada shakllanganligi [3]. Ayniqsa, chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish va ishlab chiqaruvchilarning kengaytirilgan javobgarligi tamoyili amaliy samaradorlikni oshirgan [4].

O‘zbekiston sharoitida olib borilgan qiyosiy tahlil natijalari mamlakatda sirkulyar iqtisodiyotga o‘tish uchun zarur institutsional va strategik asoslar shakllanayotganini ko‘rsatadi. Biroq qayta ishlash infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, innovatsion texnologiyalar ulushining pastligi hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurati mavjud [5]. Shu munosabat bilan quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

a) sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyalariga tizimli ravishda integratsiya qilish;

b) chiqindilarni alohida yig‘ish va qayta ishlash infratuzilmasini hududlar kesimida rivojlantirish;

c) yashil texnologiyalarni joriy etayotgan korxonalarni soliq va moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmlarini kengaytirish;

d) ishlab chiqaruvchilarning kengaytirilgan ekologik javobgarligi tizimini bosqichma-bosqich joriy etish;

e) ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsion startaplarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash;

f) aholining ekologik madaniyatini oshirishga qaratilgan ta’lim va targ‘ibot dasturlarini kengaytirish.

Umuman olganda, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi sirkulyar iqtisodiyotga o‘tish uzoq muddatli strategik yondashuvni talab etishini ko‘rsatadi. Ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash hamda yashil iqtisodiyotga bosqichma-bosqich o‘tish imkonini beradi [6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the Circular Economy: An Analysis of 114 Definitions // Resources, Conservation and Recycling. – 2017. – Vol.127. – P.221–232.
2. Ellen MacArthur Foundation. Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. – London: EMF Publishing, 2013.
3. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N., Hultink E. The Circular Economy – A New Sustainability Paradigm? // Journal of Cleaner Production. – 2017. – Vol.143. – P.757–768.
4. European Commission. Circular Economy Action Plan: For a Cleaner and More Competitive Europe. – Brussels, 2020.
5. European Commission. Closing the Loop – An EU Action Plan for the Circular Economy. – Brussels, 2015.
6. Stahel W.R. The Circular Economy: A User’s Guide. – London: Routledge, 2019.
7. OECD. Resource Efficiency and Circular Economy. – Paris: OECD Publishing, 2019.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent, 2019.
9. Maxmudov N.M. Narzullayev E.Sh. Atrof-muhitni muhofaza qilishga asoslangan ijtimoiy tadbirkorlikning tarkibiy tuzilishi va uning o‘ziga xos hususiyatlari // Journal of Innovations in Social Sciences Volume 1 | Issue 4 (Oct 2021) B-58-65

WAYS TO IMPROVE THE CREATION, SUPPORT, AND DEVELOPMENT OF MOTIVATION IN PROMOTION

Musayeva Shoira Azimovna
Professor of Samarkand Institute of Economics and Service
Orsid code -0009-0000-9577-6976
https://doi.org/10.5281/zenodo.19679583

Abstract. *This article scientifically analyzes the concept of incentive as a process of forming motivation, supporting employees and ensuring their professional and personal development. In modern management conditions, incentive has become a complex system that is not limited to material rewards, but also includes spiritual, social and psychological factors. The study reveals the impact of incentive on motivation, its role in organizational effectiveness and practical significance. Also, proposals are developed to improve effective incentive mechanisms based on foreign and domestic experience.*

Keywords: *Encouragement, motivation, human factors, management, employee performance, development, support.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada rag‘batlantirish tushunchasi motivatsiyani shakllantirish, xodimlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishini ta’minlash jarayoni sifatida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy menejment sharoitida rag‘batlantirish faqat moddiy mukofotlar bilan cheklanib qolmasdan, balki ma’naviy, ijtimoiy va psixologik omillarni ham o‘z ichiga olgan murakkab tizimga aylangan. Tadqiqotda rag‘batlantirishning motivatsiyaga ta’siri, uning tashkilot samaradorligidagi o‘rni va amaliy ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy tajriba asosida samarali rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *Rag‘batlantirish, motivatsiya, inson omili, boshqaruv, xodimlar samaradorligi, rivojlanish, qo‘llab-quvvatlash.*

Аннотация. *В данной статье научно анализируется концепция мотивации как процесса формирования мотивации, поддержки сотрудников и обеспечения их профессионального и личностного развития. В современных условиях управления мотивация стала сложной системой, которая не ограничивается материальными вознаграждениями, но также включает в себя духовные, социальные и психологические факторы. Исследование выявляет влияние мотивации на мотивацию, ее роль в организационной эффективности и практическое значение. Также разработаны предложения по совершенствованию эффективных механизмов мотивации на основе зарубежного и местного опыта.*

Ключевые слова*: Мотивация, мотивация, человеческий фактор, управление, производительность труда, развитие, поддержка.*

Introduction. In a market economy, the sustainable development of organizations and enterprises largely depends on the human factor, that is, the attitude, responsibility and activity of employees to work. In the modern competitive environment, while technologies, financial resources and innovations are gaining importance, it is human capital that is emerging as the main strategic

advantage of the organization. And the full realization of the potential of employees is impossible without effective management and a sound incentive system.

Motivation is an important management tool for increasing employee productivity, directing them towards the general goals of the organization, and increasing their interest in the work process. Motivation is not limited to material rewards or salary increases, but also includes factors such as recognition, creating opportunities for professional development, social support, and improving the psychological environment. Such a comprehensive approach creates positive motivation in employees and strengthens their commitment to work. Incentives are the process of creating, maintaining, and continuously developing motivation. While initial incentives attract employees to work, consistent and fair incentives stabilize their motivation and encourage professional growth. As a result, employees strive not only to complete assigned tasks, but also to show initiative, be creative, and actively work in the interests of the team. Therefore, the formation of an effective incentive system in modern management is one of the urgent issues. Each organization should develop flexible and fair incentive mechanisms, taking into account the characteristics of its activities, staff composition and strategic goals. Such an approach, while ensuring the long-term development of the organization, serves to fully realize the human factor.

Analysis of literature on the topic. In scientific literature, the issues of encouragement and motivation are widely covered as one of the important research areas of management and psychology. These concepts are of great importance in the effective organization of employees' labor activities, the formation of their attitude to work, and increasing the effectiveness of the organization. At different times, scientists have explained the sources of motivation, incentive mechanisms, and their impact on human behavior based on various theoretical approaches.

In particular, according to the theory of the hierarchy of needs developed by Abraham Maslow, human behavior is directed towards satisfying the following sequential needs: physiological, safety, social, esteem, and self-actualization.An analysis of the existing literature on marketing shows the need to improve modern marketing principles, brand promotion methods and a flexible approach to consumer requirements. In his textbook on marketing strategies, the expert RGIbragimov states the following: “Marketing strategy is understood as the use of a model of the principles of the enterprise's behavior in the market, established for a certain period of time. With its help, the enterprise seeks to ensure its success.”Many economists have been involved in the development and implementation of marketing strategies. Among them are such famous scientists as F. Kotler, David Aeker, Clayton Christensen, Seth Godin, Kevin Keller, Byron Sharp, and Jay Bayer. While the research in the field of marketing conducted in our country for many years is based on national characteristics, it is also necessary to recognize the scientists who have made a significant contribution to the development of marketing theory. These include R.Ibragimov, YO.Abdullaev, A.Saliev, M.Sharifkhodjaev, D.Rakhimova, Sh.Ergashkhodjaeva, Sh.Musayeva and others.

Research methodology. This study used an analytical method. Through this method, the concepts of incentive and motivation were studied in depth based on scientific sources and their content and essence were systematically analyzed. Scientific literature, research on management theories and practical views were analyzed, and the role of incentive in creating, supporting and developing motivation was identified. Using the analytical method, material and non-material forms of motivation were considered separately, and their impact on employee behavior and labor efficiency was evaluated on a logical basis. This method made it possible to reveal the internal

mechanisms of the motivation process, draw theoretical conclusions, and develop scientifically based proposals.

Analysis and results. The conducted analyses show that an effectively organized incentive system significantly increases employees' interest in work, creates a positive psychological climate within the team, and improves the effectiveness of the organization's activities. Incentives are an important management mechanism that not only involves employees in the labor process, but also increases their professional activity, initiative, and level of responsibility.

According to the results of the analysis, forms of material incentives - wages, awards, bonuses and additional payments - play an important role in ensuring short-term motivation of employees. In particular, rewards linked to labor results create a sense of justice in employees and encourage them to complete assigned tasks within the established deadlines. However, relying solely on material incentives may not produce the expected effect in the long term, because over time, material incentives become habitual for employees and their motivational effect decreases.

Intangible incentives play an important role in forming and maintaining internal motivation of employees in the long term. Recognizing employees' work, expressing confidence in them, creating opportunities for career growth, improving qualifications and creating conditions for professional development strengthen employees' sense of loyalty and responsibility for their work. As a result, employees work not only for material benefit, but also for the purpose of self-expression, finding their place in the team and professional growth. Analysis shows that the combination of tangible and intangible incentives gives the highest efficiency. If the incentive system is formed taking into account the individual needs and interests of employees, motivation will be stable and continuous. In such conditions, employees strive to take the initiative, put forward innovative ideas and actively participate in achieving collective goals. In general, the results of the analysis confirm that motivation is not only a process of creating motivation, but also a process of constantly supporting and developing it. An effective incentive system serves to strengthen the internal environment of the organization, fully realize the potential of employees, and ensure the long-term competitiveness of the organization.

Based on the results of the study, it can be noted that improving the incentive system in organizations is an important condition for the development of human-oriented management. In this regard, it is advisable to organize the incentive process as a comprehensive system that covers not only material rewards, but also the spiritual and professional needs of employees. In particular, recognizing the work of employees, supporting their initiative and creativity, and expanding opportunities for professional development ensure the stability of motivation. It is also necessary to take into account the individual characteristics, level of qualification and personal needs of employees when developing incentive mechanisms. A flexible and fair incentive system creates an atmosphere of trust between employees and strengthens teamwork. This contributes to the improvement of the internal environment of the organization and increases management efficiency.

Conclusion. In conclusion, motivation is an integral and important component of the modern management system as a process of creating, supporting and continuously developing motivation. In a market economy and in conditions of strong competition, the effectiveness of organizations directly depends not only on material resources or technological capabilities, but also on the internal motivation, professional activity and initiative of employees. From this point of view, well-thought-out and systematically implemented incentive mechanisms are one of the main factors of the sustainable development of the organization.

An effective incentive system not only forms a positive attitude of employees towards their work, but also helps them to fully realize their professional potential. The combination of material and non-material incentives enhances the sense of responsibility, loyalty and involvement in the goals of the organization. As a result, employees begin to perceive their duties not just as a task, but as an important part of personal development and overall success. Also, the continuous and fair implementation of incentives creates a healthy socio-psychological environment within the organization, strengthens teamwork and reduces personnel turnover. This leads to high labor productivity, increased innovative activity and competitiveness. Therefore, each organization should approach the issue of incentives as a priority in its development strategy and constantly improve it in accordance with the requirements of modern management and the real needs of employees.

References

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, No. 166 dated 29.03.2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. The rule of law and the protection of human interests are the key to the country's development and the well-being of the people. - T .: Uzbekistan, 2017.- 48 p.
3. Mirziyoyev Sh.M. We will build a great future with our brave and noble people. - T .: Uzbekistan, 2017.- 488 p.
4. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. January 24, 2020. - People's Speech, January 26, 2020.
5. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 dated February 7, 2017 "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan".
6. Azimovna, MS (2022). Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan. Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences, 1(9), 20-23.
7. Musayeva, S., & Usmanov, F. (2022). Ways to develop marketing activities in tourist organizations. Science and innovation, 1(A5), 84-88.
8. Azimovna, MS, Ilkhomovna, UD, & Shokhrukhovich, UF (2022). Issues of improving productivity competition in agriculture. Online scientific journal of innovation in social sciences.-2022.-C, 51-53.
9. Azimovna, MS, Ilkhomovna, UD, & Shokhrukhovich, UF (2022). The role of marketing in increasing the economic efficiency of service enterprises.
10. Azimovna, MS, Ilkhomovna, UD, & Shokhrukhovich, UF (2022). The concept of a correct marketing policy in trade and service enterprises.
11. Musayeva, S. (2022). Studying the organization of advertising activities ofgoodsat" Samarkand tea packaging factory" JSC. Science and innovation, 1(A6), 185-192.
12. Musayeva, S. (2022). Prospects for the development of "stekloplastik" llc activity in the conditions of the market economy. Science and innovation, 1(A6), 539-546.
13. Azimovna, MS, Ilkhomovna, UD, & Shokhrukhovich, UF (2022). Importance and Characteristics of Brand Choice in Services. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 1-3.
14. Musaeva Sh. A. Marketing research. Textbook Publishing and creative department of “STAR-SEL” LLC. Samarkand–2023
15. Musaeva Sh. A. Integrated marketing communication. Textbook. "Mahorat" publishing house, Samarkand -2022.

TIJORAT BANKLARI KREDIT OPERATSIYALARI VA MUAMMOLI KREDITLARINING PROGNOZ KO‘RSATKICHLARI

Sabirova Lobar Baxramovna
Urganch Innovatsion universiteti, v.b. dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647515

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekiston tijorat banklarida kredit portfeli va muammoli kreditlar dinamikasi tahlil qilinib, ularning bank tizimi barqarorligiga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqotda 2020–2024-yillar statistik ma’lumotlari asosida muammoli kreditlarning o‘sish tendensiyalari aniqlangan hamda Seasonal ARIMA (SARIMA) modeli yordamida 2025–2028-yillar uchun prognozlar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida kredit portfeli hajmi barqaror o‘sishi bilan birga muammoli kreditlar ham ortib borayotganligi aniqlanib, kredit risklarini boshqarish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.*

Abstract. *This article analyzes the dynamics of credit portfolios and non-performing loans (NPLs) in the commercial banking system of Uzbekistan and evaluates their impact on financial stability. Based on statistical data for 2020–2024, trends in the growth of problem loans are identified. Using the Seasonal ARIMA (SARIMA) model, forecasts for 2025–2028 are developed.*

The results show that while the total volume of bank credit is expected to grow steadily, the volume of non-performing loans will also increase, indicating the need for improved credit risk management. The study proposes scientifically grounded recommendations aimed at enhancing the quality of loan portfolios, including diversification strategies, implementation of credit scoring systems, and strengthening monitoring mechanisms.

Kalit so‘zlar: *kredit portfeli, muammoli kreditlar (NPL), SARIMA modeli, kredit riski, tijorat banklari, prognozlash, bank barqarorligi.*

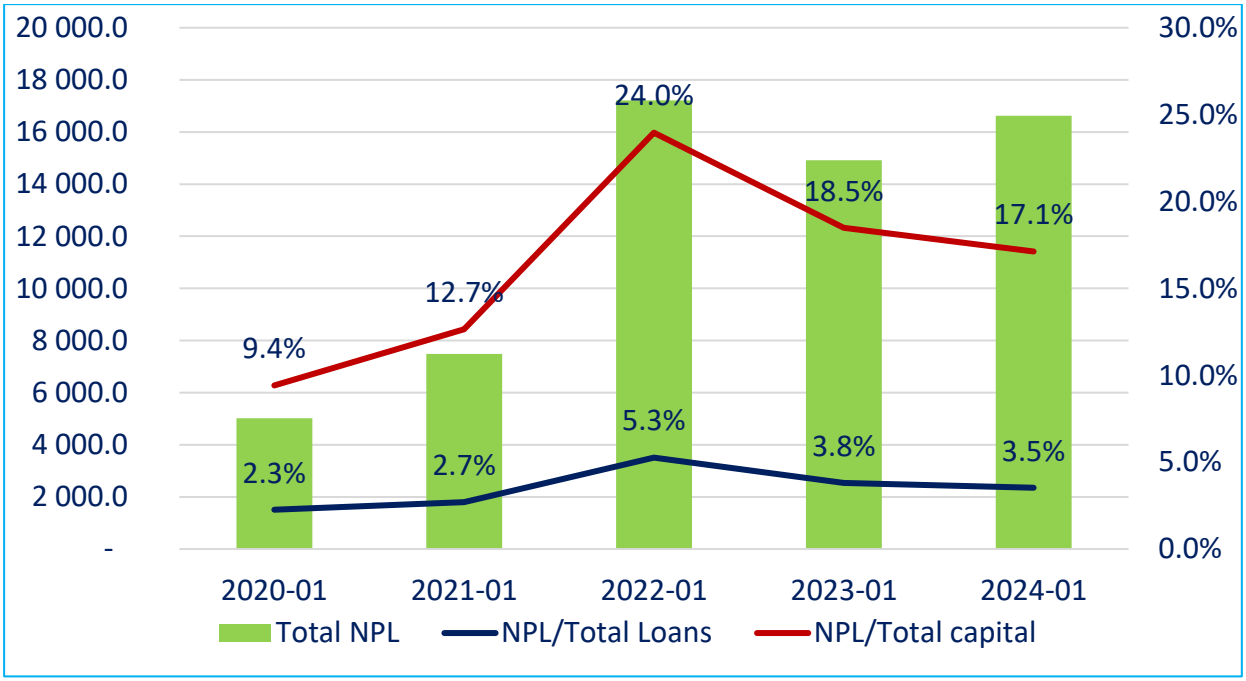
Keywords: *credit portfolio, non-performing loans (NPL), SARIMA model, credit risk, commercial banks, forecasting, financial stability*

Tijorat banklarining asosiy faoliyati – bu kreditlash jarayoni bo‘lib, u banklarning daromadlarining muhim manbaidir. Biroq, berilgan kreditlarning hammasi ham o‘z vaqtida va to‘liq qaytarilmasligi mumkin. Bunday hollarda, ular muammoli kreditlar (ya’ni, kechiktirilgan, qaytmas yoki potentsial xavf ostidagi kreditlar) sifatida tasniflanadi. Muammoli kreditlarning ortishi bankning umumiy kredit portfeli sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki bunday kreditlar bank daromadlarining pasayishiga va kredit risklarining ortishiga olib keladi. Bu holat, o‘z navbatida, bankning likvidlik darajasiga, moliyaviy barqarorligiga va investitsiya imkoniyatlariga jiddiy tahdid soladi. Ayniqsa, kreditlar bo‘yicha zaxiralar ajratish talabi tufayli bank kapitali kamayadi, bu esa yangi kreditlash hajmining qisqarishiga olib keladi.

Muammoli kreditlarning yuqori ulushi bank portfeli diversifikatsiyasiga va kredit siyosatining samaradorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday sharoitda banklar kreditlash mezonlarini yanada qat'iylashtiradi, risklarni kamaytirish uchun ko‘proq garov va kafolatlar talab qiladi, bu esa o‘z navbatida iqtisodiyotdagi faol tadbirkorlik sub’yektlari uchun kredit resurslariga kirishni qiyinlashtiradi. Shuningdek, muammoli kreditlar moliyaviy hisobotlarda aktivlarning

sifatsizligini oshiradi va investorlarda hamda xalqaro reyting agentliklarida bankka bo‘lgan ishonchni pasaytiradi. Bu holat bankning xorijiy moliya bozorlarida mablag‘ jalb qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Shuning uchun muammoli kreditlarni erta aniqlash, monitoring qilish va ularni samarali boshqarish har bir tijorat bankining ustuvor strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston bank tizimida kreditlash faoliyati kengayib, iqtisodiyotni moliyalashtirish hajmi ortgan bo‘lishiga qaramay, muammoli kreditlar hajmining o‘sishi ushbu yo‘nalishdagi tizimli muammolarni ko‘rsatmoqda. 2020-yil boshida jami muammoli kreditlar hajmi 5 021,2 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib bu ko‘rsatkich 17 211,7 mlrd so‘mga yetgan. Bu esa ikki yil ichida muammoli kreditlar hajmining qariyb 3,5 baravarga oshganini anglatadi. Ushbu keskin o‘sish pandemiya davridan so‘ng korxonalar moliyaviy barqarorligining zaiflashgani, aholining to‘lov qobiliyatining pasaygani va ayrim banklar tomonidan kreditlash siyosatida risklar yetarlicha baholanmaganligini anglatadi. Ayniqsa, 2022-yildagi 5,3 foizlik muammoli kreditlar ulushi banklar uchun xavfli signal bo‘lib xizmat qilgan.

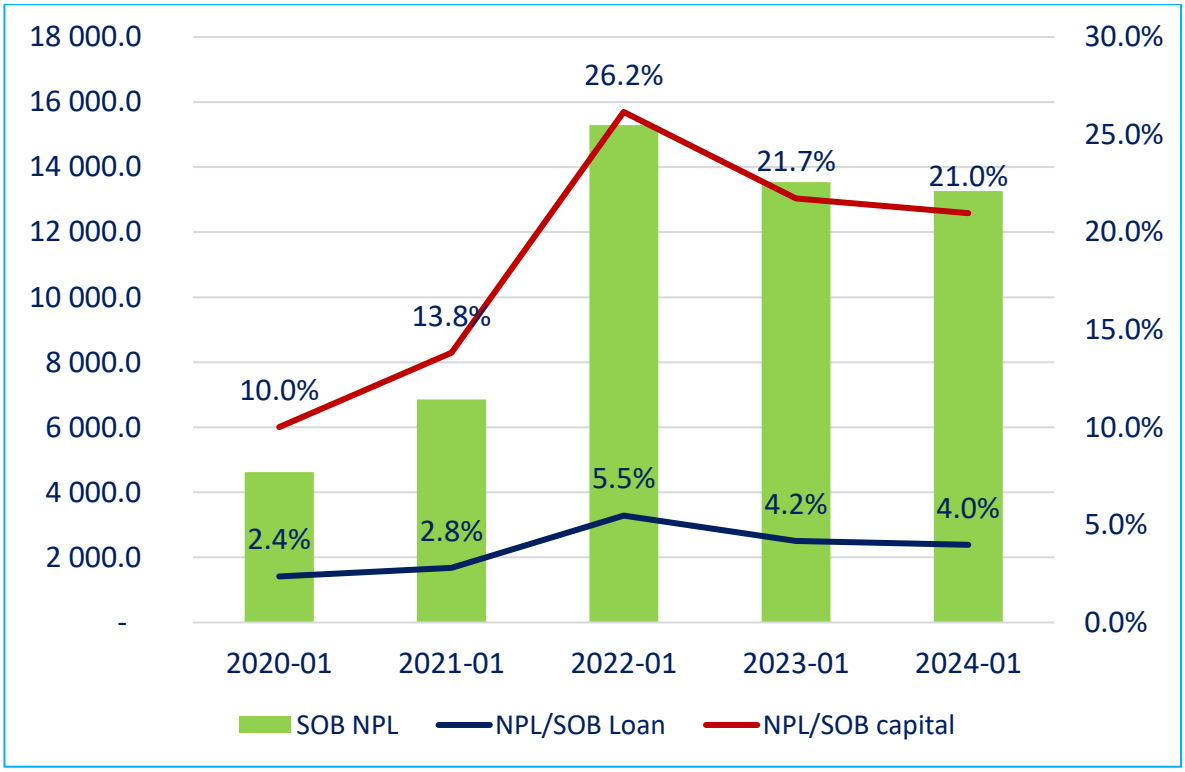
1-rasm. Muammoli kreditlarning bank tizimiga ta’siri, (mlrd.so‘mda)

Bunday o‘zgarishlar nafaqat kredit portfeli sifatiga, balki banklarning kapital yetarliligi darajasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Masalan, 2022-yilda muammoli kreditlarning bank kapitaliga nisbati 24 foizga yetdi, bu esa har to‘rt so‘mlik kapitalga bir so‘mdan ortiq muammoli kredit to‘g‘ri kelganini ko‘rsatadi. Bunday disproportsiya moliyaviy barqarorlik uchun jiddiy xavf tug‘diradi, chunki bank kapitalining muammoli kreditlar bilan haddan tashqari yuklanishi likvidlik inqiroziga sabab bo‘lishi mumkin. 2023 va 2024-yillarda ushbu ko‘rsatkich nisbatan pasaygan bo‘lsa-da (18,5% va 17,1%), bu holat muammoli kreditlar butunlay bartaraf etilganini anglatmaydi. Aksincha, bu o‘zgarishlar muammoli kreditlar hajmi biroz qisqargani yoki bank kapitalining ko‘paygani bilan izohlanishi mumkin.

2024-yil boshidagi holatga ko‘ra, jami muammoli kreditlar hajmi 16 621 mlrd so‘mni tashkil qilgan bo‘lib, bu 2023-yilga nisbatan biroz o‘sishni ko‘rsatadi. Bu holat banklar tomonidan kredit risklarini baholash tizimlarining hali ham mukammal emasligini anglatadi. Shu bilan birga, kredit portfelidagi muammoli kreditlar ulushi 3,5 foizgacha pasaygani, muayyan darajada kredit

portfelining sifati yaxshilanishini ko‘rsatsa-da, bu o‘sish sur'atlari barqaror ekanligini anglatmaydi. O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy o‘sishning asosi bo‘layotgan bank sektorining barqarorligini ta’minlash uchun, muammoli kreditlar yuzaga kelishiga olib keluvchi omillarni chuqur tahlil qilish, ularni oldindan aniqlash va ehtimoliy xavflarni minimallashtirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish nihoyatda muhimdir. Bu yo‘lda zamonaviy kredit skoring tizimlari, mijozlar monitoringi va ekonometrik prognozlash usullarini keng joriy etish dolzarb masalaga aylangan.

2020–2024 yillar davomida kapitalida davlat ulushi mavjud tijorat banklaridagi muammoli kreditlar hajmi keskin o‘zgaruvchanlikni ko‘rsatdi. 2020-yilda bu ko‘rsatkich 4 620 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib 15 289,8 mlrd so‘mga yetdi — bu qariyb uch baravar o‘sish degani. Muammoli kreditlarning ushbu banklar kredit portfelidagi ulushi ham xuddi shunday keskin oshib, 2022-yilda 5,5 foizga yetgan. Ushbu o‘sish mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash va aholining ehtiyojlarini moliyaviy resurslar orqali ta’minlashga qaratilgan davlat siyosatining iqtisodiy xarajatlari bilan izohlanadi. Ayniqsa, pandemiya yillarida davlat ulushiga ega banklar ijtimoiy yo‘naltirilgan kreditlar — ya’ni, imtiyozli foiz stavkalari asosida aholi, yoshlar, kichik biznes va qishloq xo‘jaligi sub’yektlariga ajratilgan kreditlar tufayli yuqori risklarga duch keldi.

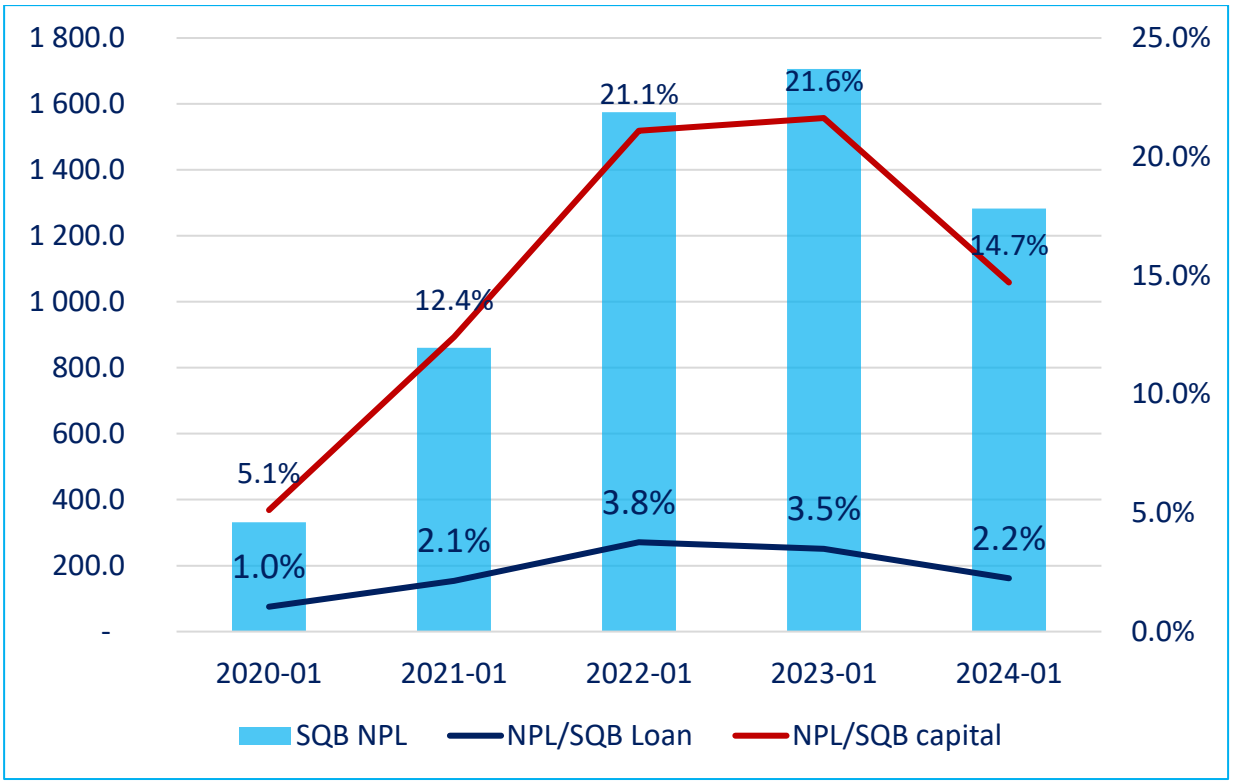

2-rasm. Kapitalida davlat ulushi mavjud banklarda muammoli kreditlar dinamikasi (mlrd.so‘mda)

Davlat ulushi mavjud banklarning muammoli kreditlari ulushi yuqoriligiga sabab sifatida ularning bozor tamoyillariga to‘liq asoslanmagan holda faoliyat yuritishi ko‘rsatiladi. Bunday banklar ko‘pincha hukumat topshirig‘i asosida subsidiyalashtirilgan yoki garovsiz kreditlar ajratishga majbur bo‘ladi. Bu esa kredit oluvchilarning to‘lov qobiliyati yetarli darajada tahlil qilinmasligiga, moliyaviy monitoringning sust bo‘lishiga olib keladi. 2022-yilda ushbu banklardagi muammoli kreditlarning ularning kapitaliga nisbati 26,2 foizga yetgani — ya’ni har to‘rt so‘mlik kapitalga bitta muammoli so‘m to‘g‘ri kelgani — bu risklarning jiddiyligini ko‘rsatmoqda. Shundan

keyingi yillarda ko‘rsatkich biroz pasaygan bo‘lsa-da (2024-yilda 21,0%), bu hali barqarorlikka erishilganini anglatmaydi, aksincha, tizimdagi tizimli xatarlar saqlanib qolayotganini bildiradi.

Kapitalida davlat ulushi mavjud banklarda muammoli kreditlar hajmining yuqoriligi O‘zbekiston bank tizimida islohotlar zarurligini ko‘rsatadi. Banklar faoliyatini bozor tamoyillariga asoslash, kredit siyosatini risklar asosida shakllantirish, ijtimoiy yo‘naltirilgan dasturlarni alohida moliyalashtirish mexanizmlarini yaratish zarur. Davlat topshiriqlarining bank tizimiga bevosita yuklanishi o‘rniga, bunday moliyalashtirishni davlat kafolati yoki budjet resurslari orqali amalga oshirish ko‘proq maqsadga muvofiq bo‘ladi. Aks holda, davlat ulushiga ega banklar doimiy ravishda muammoli kreditlar xavfi ostida qolaveradi va bu banklarning sog‘lom raqobat muhiti shakllantirishdagi rolini pasaytiradi. Shu bois, bu banklar faoliyatini optimallashtirish orqali umumiy bank tizimining barqarorligini oshirish mumkin bo‘ladi.

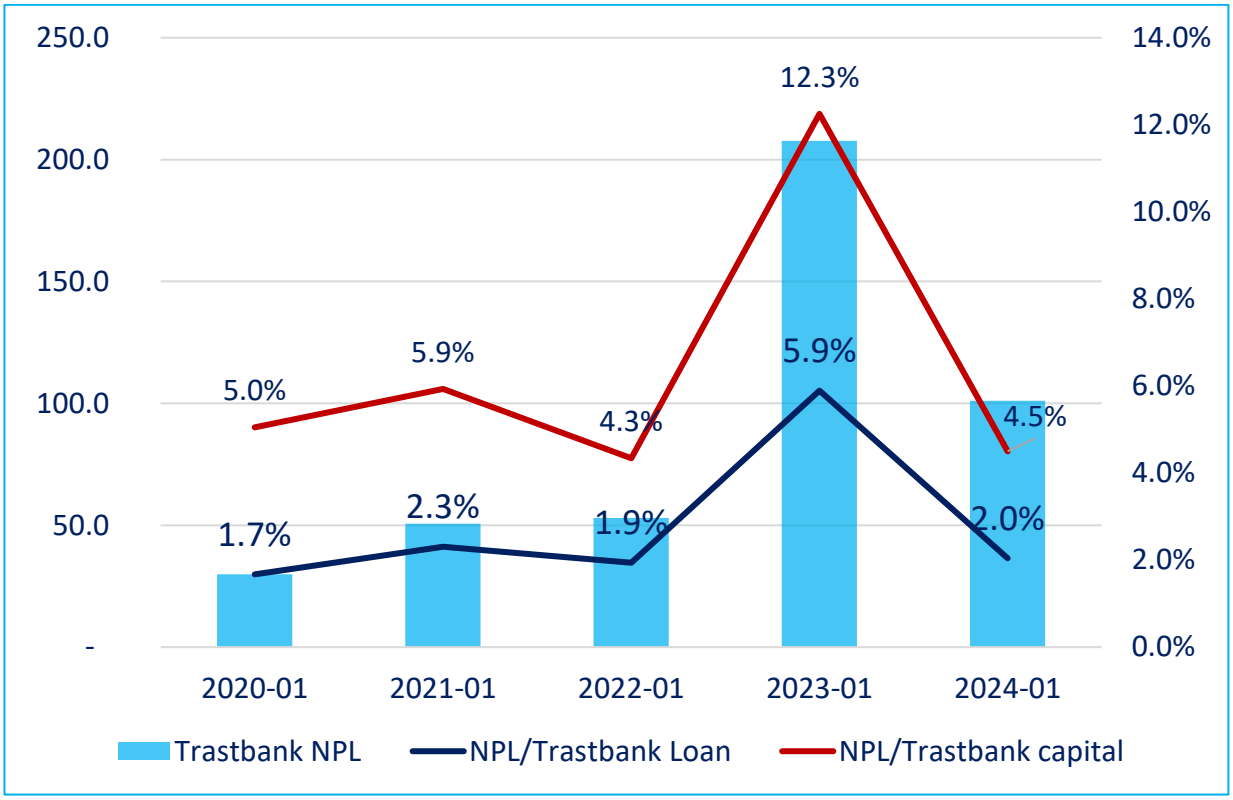
3-rasm. O‘zsanoatqurilishbankda muammoli kreditlar dinamikasi (mlrd.so‘mda)

2020–2024 yillar davomida O‘zsanoatqurilishbankda muammoli kreditlar hajmi va ularning bank kredit portfelidagi hamda kapitalga nisbatan ulushi muayyan o‘zgarishlarga uchradi. 2020-yilda atigi 331,6 mlrd so‘mlik muammoli kreditlar qayd etilgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2022-yilda 1 575,1 mlrd so‘mga yetgan. Bu davr mobaynida bank kredit portfelida muammoli kreditlar ulushi 1 foizdan 3,8 foizgacha, muammoli kreditlarning bank kapitaliga nisbati esa 5,1 foizdan 21,1 foizgacha oshgan. Ayniqsa, 2021–2022 yillarda bank tomonidan qurilish, sanoat va ishlab chiqarish sohalariga ajratilgan yirik loyihaviy kreditlar to‘liq tahlil qilinmasdan taqdim etilgani ehtimoli yuqori, bu esa risklarni kuchaytirgan.

2023–2024 yillarda muammoli kreditlar hajmi biroz qisqargani (2024-yilda 1 283 mlrd so‘m) va kredit portfelidagi ulushi pasaygani kuzatiladi. Bunda bank tomonidan amalga oshirilgan risklarni boshqarish siyosatining mustahkamlanishi, kredit monitoringi jarayonlarining kuchaytirilgani va qayta moliyalashtirish mexanizmlarining tatbiq etilgani muhim rol o‘ynagan bo‘lishi mumkin. Shunga qaramay, muammoli kreditlarning bank kapitaliga nisbati 2023-yilda

21,6% ni, 2024-yilda esa 14,7% ni tashkil etgani bank moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan xavf omillarining saqlanib qolayotganini bildiradi. Bu holat O‘zsanoatqurilishbank uchun kredit siyosatini chuqur tahlil asosida yuritish, yuqori riskli sohalarda kreditlash hajmini cheklash va ta’minotli kreditlar ulushini oshirish zarurligini ko‘rsatadi.

2020–2024 yillar davomida Trastbankda muammoli kreditlar hajmi va ularning bank faoliyatiga ta’siri o‘zgaruvchanlik kasb etdi. 2020-yilda atigi 29,9 mlrd so‘mlik muammoli kreditlar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 2021-yilda bu ko‘rsatkich 50,6 mlrd so‘mga oshgan, bu esa kredit portfelidagi ulushning 1,7 foizdan 2,3 foizga ko‘tarilishiga olib kelgan. 2022-yilga kelib esa muammoli kreditlar hajmi deyarli o‘zgarmagan holda 53,0 mlrd so‘mni tashkil etgan, lekin ulushi 1,9 foizgacha pasaygan. Bu ko‘rsatkichlar Trastbank tomonidan kreditlar monitoringi va xavf tahlilida nisbatan ehtiyotkorlik bilan ish yuritilganini bildiradi. Ayniqsa, muammoli kreditlarning bank kapitaliga nisbati 2022-yilda 4,3 foizgacha tushgani bankning moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta’sir qilgan bo‘lishi mumkin.

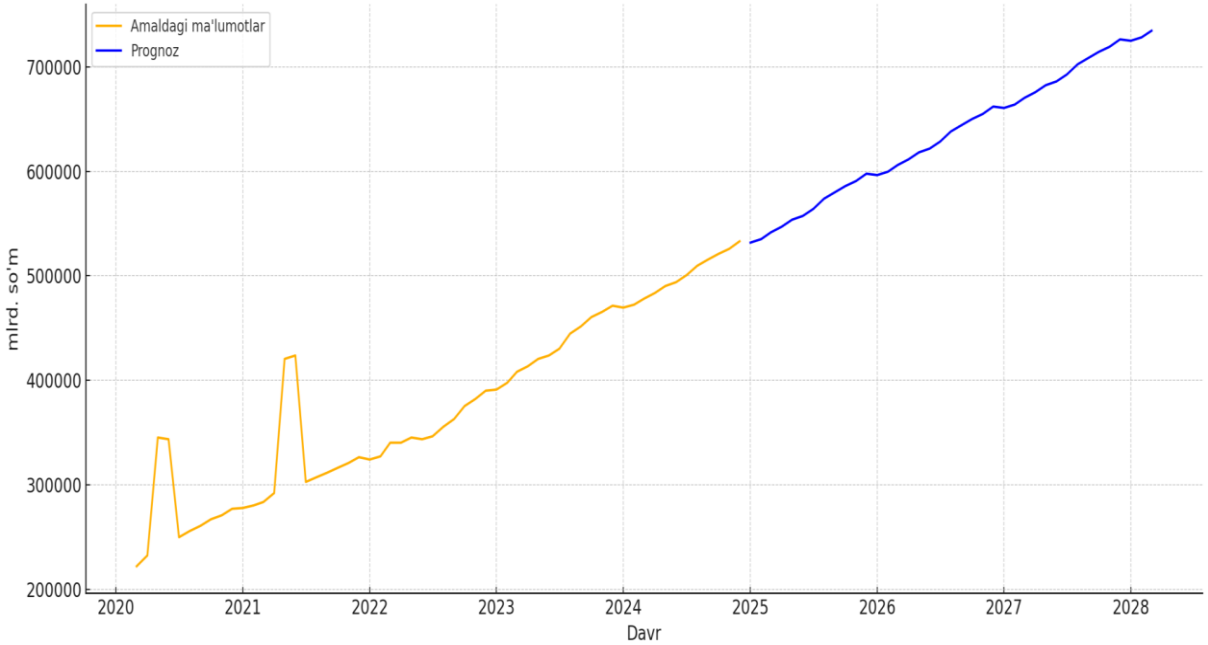
4-rasm. Trastbank XABda muammoli kreditlar dinamikasi (mlrd.so‘mda)

Biroq 2023-yilda Trastbankda keskin o‘zgarish kuzatildi — muammoli kreditlar hajmi to‘satdan 207,6 mlrd so‘mga oshib, kredit portfelidagi ulushi 5,9 foizga yetdi. Bu bank uchun sezilarli og‘ish bo‘lib, muammoli kreditlarning bank kapitaliga nisbati ham 12,3 foizgacha oshdi. Bunday holatga ehtimoliy sabab sifatida kredit siyosatidagi liberal yondashuv, yangi yirik loyihalarni moliyalashtirishdagi risklarni yetarlicha tahlil qilmaslik yoki ayrim tarmoqlarda qarzdorlarning to‘lov qobiliyatining pasayishi ko‘rsatilishi mumkin. Shunga qaramay, 2024-yilda bank bu holatni nazorat ostiga olgan ko‘rinadi — muammoli kreditlar hajmi 101,0 mlrd so‘mga tushgan, portfeldagi ulushi esa 2,0 foizgacha kamaygan. Kapitalga nisbati ham 4,5 foizga pasaygan bo‘lib, bu bank tomonidan risklarni boshqarish bo‘yicha ko‘rilgan choralar samaradorligini aks ettiradi. Kelgusi yillarda Trastbank ushbu ijobiy tendensiyani mustahkamlash uchun kredit

portfelining sifati ustidan monitoringni kuchaytirishi, qarzdorlarning moliyaviy holatini doimiy tahlil qilishni davom ettirishi zarur.

Bank tizimining kredit portfeli va muammoli kreditlarining dinamikasini Seasonal ARIMA (SARIMA) modeli asosida prognoz qilish hozirgi davrda nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Kredit portfeli – bu banklarning asosiy daromad manbai bo‘lib, uning hajmi va sifati bankning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va ishonchliligini belgilab beradi. Kreditlar hajmi ortayotgan bo‘lsa-da, bu o‘sish doim ham sog‘lom kredit siyosatini anglatmaydi. Shuning uchun SARIMA kabi vaqt qatori modellaridan foydalangan holda kredit portfelining kelgusi oylarda yoki yillarda qanday o‘zgarishini oldindan aniqlash orqali, banklar strategik rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va risklarni boshqarish jarayonlarini ancha samarali amalga oshirishi mumkin. Ayniqsa, mavsumiy omillar (masalan, qishloq xo‘jaligi, savdo va qurilish sohalaridagi mavsumiy kredit talabining o‘zgarishi) SARIMA modeli yordamida aniq aks ettiriladi va bu banklarga kredit taqsimoti, likvidlikni boshqarish va daromad prognozlarini to‘g‘ri tuzishda yordam beradi.

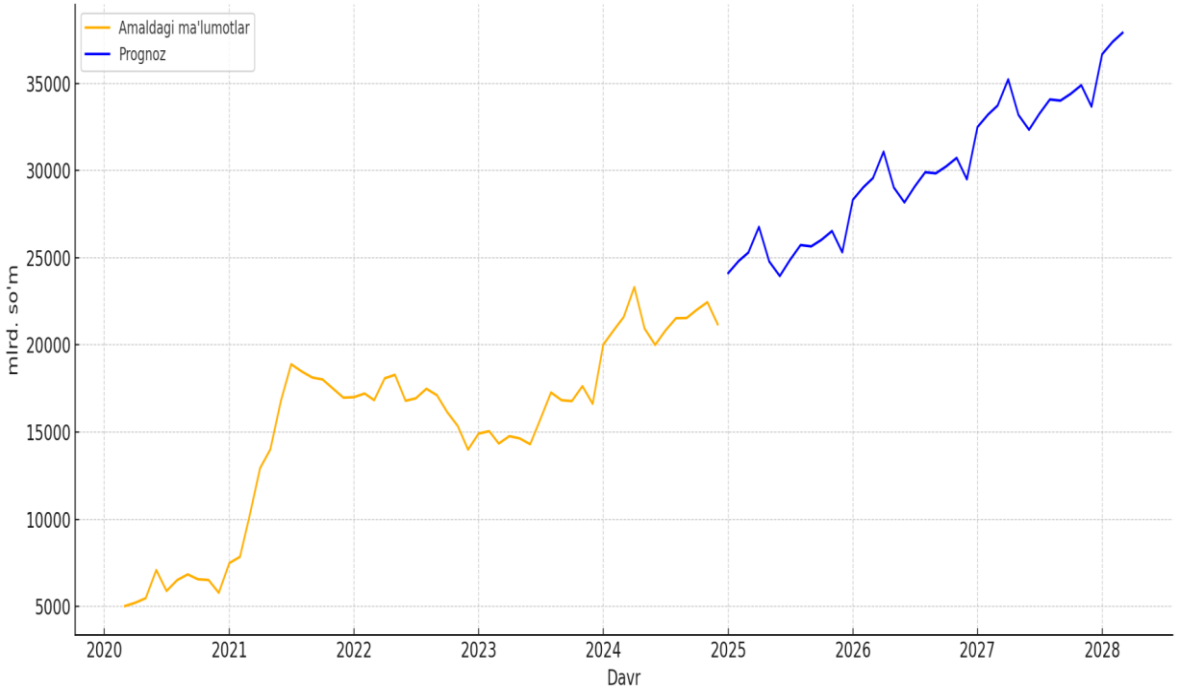
Alohida olingan tijorat banklarining kredit portfeli va undagi muammoli kreditlar dinamikasini SARIMA modeli asosida tahlil qilish esa banklararo taqqoslash, individual riskni aniqlash va har bir bankning ichki siyosatini optimallashtirish imkonini beradi. Masalan, ayrim banklarda kredit hajmi barqaror o‘sayotgan bo‘lsa-da, muammoli kreditlar ulushi ham oshayotgan bo‘lishi mumkin, bu esa kredit siyosatining sifati pastligidan dalolat beradi. SARIMA modeli orqali nafaqat kredit hajmidagi mavsumiy tendensiyalar, balki muammoli kreditlarning davriy yoki progressiv o‘sishi aniqlanadi va bu asosda banklar o‘z qarz oluvchilarini baholash mezonlarini kuchaytirish, kafolat siyosatini takomillashtirish yoki inkassatsiya bo‘limlari faoliyatini kuchaytirish choralarini ko‘rishadi. Shuningdek, bu model asosida regulator – Markaziy bank ham umumiy tizimda yoki muayyan banklarda yuzaga keladigan sistemaviy xatarlarni oldindan ko‘rib, makroprudensial siyosat choralarini ishlab chiqish imkoniga ega bo‘ladi.

5-rasm. O‘zbekiston bank tizimida kredit portfelining prognoz ko‘rsatkichlari, mlrd.so‘mda.

SARIMA modeli asosida amalga oshirilgan prognoz natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston bank tizimidagi jami kreditlar hajmi barqaror o‘sish tendensiyasini saqlab qoladi. 2020-yil mart oyida bu ko‘rsatkich 221,9 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yil dekabriga kelib 533,1 trln so‘mga

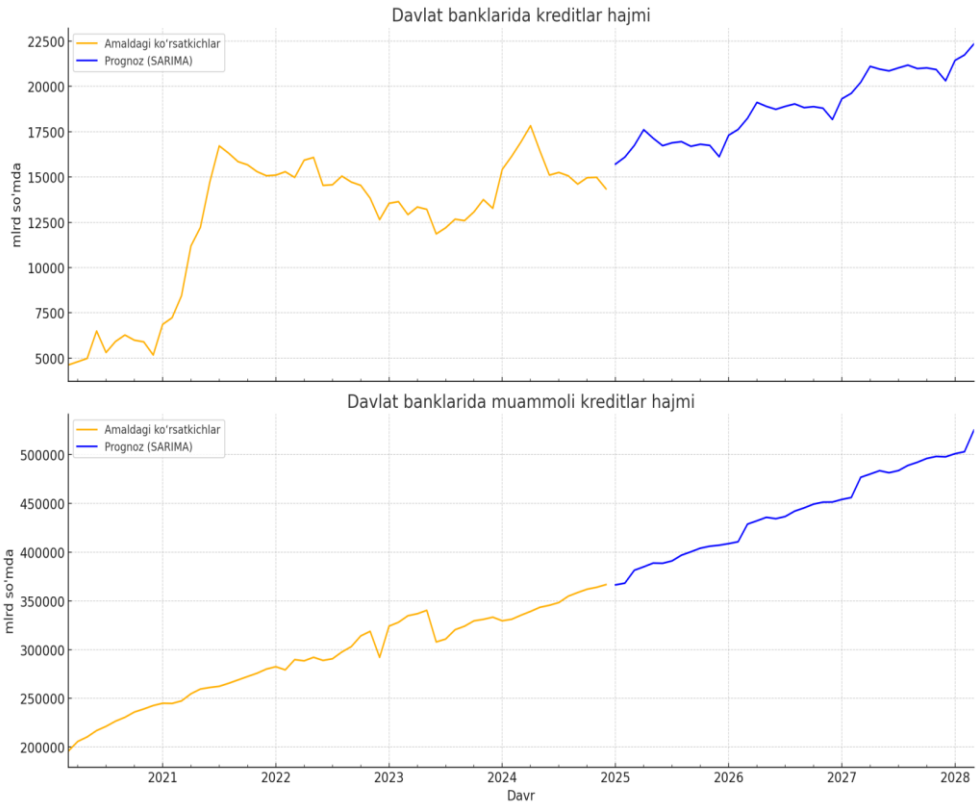
yetgan. Prognozga ko‘ra, 2025-yil davomida o‘sish davom etib, yillik o‘rtacha o‘sish sur’ati 2,5–3% atrofida bo‘ladi. 2026-yil mart oyida kreditlar hajmi 590 trln so‘mni tashkil etishi, 2027-yil martida esa 640 trln so‘mga yetishi kutilmoqda. Nihoyat, 2028-yil mart oyida bu ko‘rsatkich 685 trln so‘m atrofida bo‘lishi prognoz qilinmoqda. Ushbu o‘sish moliyaviy bozorning kengayib borayotganini, bank tizimining kreditlash salohiyati va mijozlar talabi oshayotganini ifodalaydi. Shu bilan birga, kredit portfelining sifatli boshqarilishi banklar barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

6-rasm. O‘zbekiston bank tizimida muammoli kreditlarning prognoz ko‘rsatkichlari, mlrd.so‘mda.

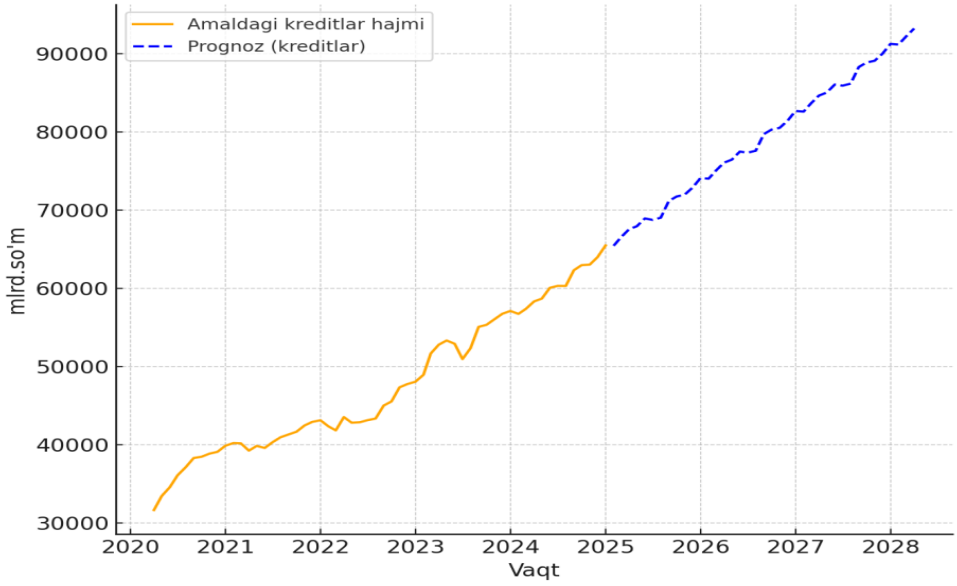
O‘zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar hajmi esa tarixiy davrda ko‘tarilish va pasayish davrlarini bosib o‘tgan. 2020-yil mart oyida muammoli kreditlar 5,02 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yil dekabriga kelib bu ko‘rsatkich 21,18 trln so‘mga yetgan. Bu 4 yilda deyarli 4,2 barobar ko‘tarilganini bildiradi. SARIMA modeli prognozlariga ko‘ra, 2025-yilda muammoli kreditlar o‘zgaruvchanlik bilan o‘sishda davom etib, 2026-yil mart oyida 23,5 trln so‘mga, 2027-yil martida 25,6 trln so‘mga yetadi. 2028-yil mart oyida esa bu ko‘rsatkich 27,1 trln so‘mni tashkil etishi kutilmoqda. Bu esa bank tizimida risklarni baholash, kreditlar monitoringini kuchaytirish va samarali kredit siyosatini shakllantirish zaruratini ko‘rsatadi. Kreditlar hajmidagi o‘sish muammoli kreditlar bilan birgalikda oshayotganligi, ularning nisbatini (masalan, 2024-yil dekabrda muammoli kreditlar darajasi 3,97%) doimiy monitoring qilish zarurligini anglatadi.

SARIMA modeli asosida 2020-yil martidan 2024-yil dekabrigacha bo‘lgan rasmiy statistik ma’lumotlar asosida prognoz qilingan davlat banklaridagi jami kreditlar hajmi 2025-yil yanvarida taxminan 15,2 trln so‘mni tashkil qilishi kutilmoqda. Ushbu ko‘rsatkich 2026-yil yanvarida 15,8 trln so‘m, 2027-yil yanvarida esa 16,5 trln so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda. 2028-yil martiga kelib, kreditlar hajmi 17,2 trln so‘m atrofida bo‘lishi kutilmoqda. Bu esa 2024-yil dekabrdagi 14,34 trln so‘mlik kredit hajmidan deyarli 2,9 trln so‘mga ko‘p bo‘lib, yaqin 3 yilda 20 foizdan ortiq o‘sish kuzatilishini anglatadi. Prognoz chizig‘ida mavsumiylik va qisqa muddatli pasayishlar mavjud bo‘lishiga qaramay, umumiy tendensiya ijobiy, ya’ni kreditlar hajmi bosqichma-bosqich ortib borishi kutilmoqda.

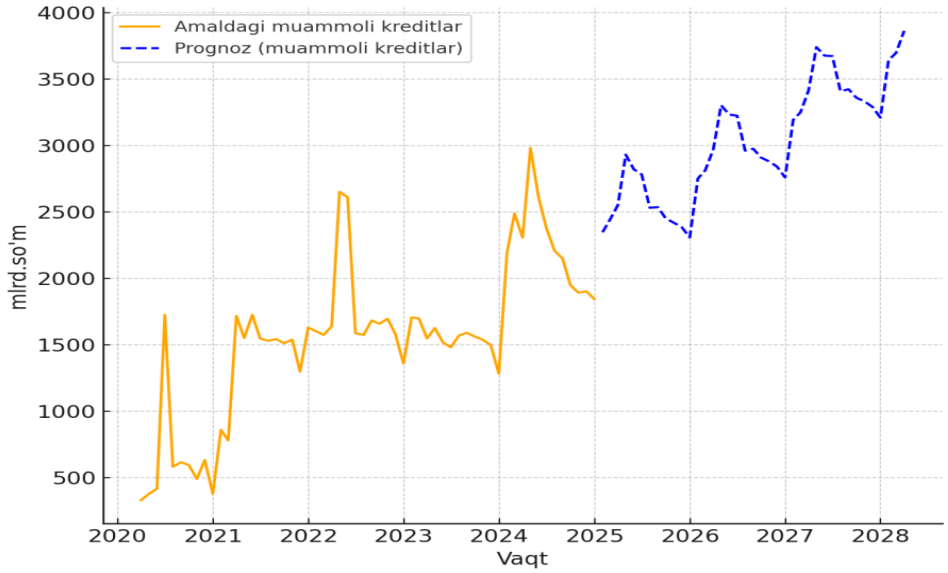
7-rasm. Kapitalida davlat ulishi mavjud bo‘lgan tijorat banklarida kredit portfeli va muammoli kreditlari hajmining prognoz ko‘rsatkichlari, mlrd.so‘mda.

Boshqa tomondan, muammoli kreditlar hajmi ham barqaror o‘sishda davom etishi mumkin. 2024-yil dekabrida muammoli kreditlar hajmi 366,7 mlrd so‘m bo‘lgan bo‘lsa, prognozga ko‘ra, bu ko‘rsatkich 2025-yil yanvarida 369 mlrd so‘mdan oshib, 2026-yil yanvarida 388 mlrd so‘m, 2027-yil yanvarida 409 mlrd so‘m va 2028-yil martida esa 430 mlrd so‘mga yaqinlashishi kutilmoqda. Ya’ni, uch yillik prognoz davrida muammoli kreditlar hajmi taxminan 63 mlrd so‘mga yoki 17% ga oshishi mumkin. Bu holat banklar uchun kredit risklarini tahlil qilish va kredit siyosatini ehtiyotkorlik bilan yuritish zarurligini ko‘rsatadi. Muammoli kreditlar hajmidagi o‘sish, iqtisodiy muhit, to‘lov intizomi va kredit monitoring tizimlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi mumkin.

8-rasm. O‘zsanoatqurilishbank kredit portfelining prognoz ko‘rsatkichlari, mlrd.so‘mda.

Yuqoridagi rasmdan ko‘rinib turibdiki, O‘zsanoatqurilish bankining jami kreditlar hajmi 2020-yil mart oyida 31 669 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yil dekabriga kelib bu ko‘rsatkich 65 498,4 mlrd so‘mga yetgan. Ushbu davr mobaynida kredit hajmi deyarli ikki baravarga o‘sdi. Seasonal ARIMA modeli asosida amalga oshirilgan prognoz natijalariga ko‘ra, kreditlar hajmi 2028-yil mart oyiga borib 89 600 mlrd so‘mga yetishi kutilmoqda. Bu esa 2024-yil dekabrdagi ko‘rsatkichga nisbatan taxminan 36,7% ga o‘sish demakdir. Model kreditlar hajmidagi mavsumiy tebranishlarni ham inobatga olgan bo‘lib, har chorakda ma'lum darajadagi o‘sish sur’atlarining o‘zgarib borishini aks ettiradi. Ayniqsa, 2025 va 2027-yillar oralig‘ida biroz sekinlashgan, ammo barqaror o‘sish tendensiyasi kuzatiladi.

9-rasm. O‘zsanoatqurilishbankda muammoli kreditlarning prognoz ko‘rsatkichlari, mlrd.so‘mda.

Yuqoridagi rasmda muammoli kreditlar hajmidagi dinamikani ko‘rsatadi. 2020-yil mart oyida ushbu ko‘rsatkich 331,6 mlrd so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yil aprel oyida u eng yuqori nuqtaga chiqib, 2 982,0 mlrd so‘mga yetgan. Bu bank muammoli kreditlari hajmi 4 yil ichida 9 baravar ortganini anglatadi. Prognoz natijalariga ko‘ra, 2028-yil mart oyiga kelib bu ko‘rsatkich 3 300 mlrd so‘m atrofida bo‘lishi kutilmoqda, ya’ni muammoli kreditlar hajmi ortishda davom etadi, lekin o‘sish sur’ati nisbatan barqarorlashadi. Modelda 2025-yil boshlarida muammoli kreditlar sezilarli darajada yuqorilashi, ammo 2026-yildan boshlab ularning asta-sekin pasayishi va stabil holatga tushishi taxmin qilinmoqda. Bu esa bankning risklarni boshqarish mexanizmlarini mustahkamlashi zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston tijorat banklarida kredit portfeli sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida:

tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiyalash, barqaror to‘lov intizomi va ichki talabni rag‘batlantirish asosida portfel sifati va risklarni boshqarish maqsadida brutto kreditlar tarkibida jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar ulushini oshirish ilmiy asoslandi;

pul bozori instrumentlari ta'sirchanligini ta'minlash vositasida tijorat banklari kreditlari va foiz siyosatini samarali olib borish orqali bank kredit portfelini optimallashtirish ilmiy asoslandi;

transformatsiya jarayoni natijasida tijorat banklari kredit portfelini bozor mexanizmlari asosida shakllantirish maqsadida banklar kredit portfelida davlat tashkilotlariga ajratilayotgan kreditlarni kamaytirish va xususiy sektor ulushini oshirish taklif etildi;

AT O‘zsanoatqurilishbank kredit portfelini oshirishning, hamda muammoli kreditlar holatining inflyasiya darajasi o‘zgarishi bilan bog‘liq jihatlarini ifodalovchi ekonometrik baholash modeli asosida 2028 yil mart oyiga qadar prognoz ssenariylari taklif etildi.

tijorat banklarida kredit portfelini optimallashtirishda tashqi risklarni samarali boshqarishda maqsadida kredit foiz siyosatini yuritishda iqtisodiyotdagi inflyasiya darajasining oylik bir foizga oshishi bir oylik kechikish bilan O‘zsanoatqurilishbank ATBning kreditlari foizini -0,11 foizga pasaytirishini inobatga olish taklif etildi;

banklarda kredit portfeli rentabelligini oshirish, muammoli kreditlar bilan ishlay jarayonlarini yaxshilash maqsadida kreditlarni restrukturizatsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirish taklif etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2018 йил 31 июлдаги қарори.
4. Jumaev N.X. (2020). O‘zbekiston banklarida kredit qo‘yilmalarining tarkibi va risklari.
5. Toshboev M.M. (2019). Kredit portfeli risklarini boshqarish strategiyalari.
6. Madrahimov Sh.S. (2018). Kredit portfeli muammolarini aniqlash va tahlil qilish.
7. Xakimov X.Y. (2021). Kredit portfeli sifatini oshirishning nazariy asoslari.
8. Karimov N.M. (2022). Kredit portfeli diversifikatsiyasi usullari.
9. Ozili, P.K. (2019). Non-performing loans and financial development.
10. Ferreira, C. (2022). Determinants of non-performing loans.
11. Phung, Q.T. et al. (2022). Do non-performing loans impact bank efficiency?
12. Radivojević, N. et al. (2019). Econometric model of NPL determinants.
13. Serrano, A.S. (2021). Impact of NPLs on bank lending in Europe.
14. Rose, P.S., & Hudgins, S.C. (2013). Bank Management & Financial Services.
15. Greuning, H.V., & Bratanovic, S.B. (2009). Analyzing Banking Risk.
16. Hull, J.C. (2015). Risk Management and Financial Institutions.

TADBIRKORLIK FAOLIYATIDA MOLIYAVIY RISKLARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Abduxamid Abdumalikovich Bektemirov
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti,
iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647627

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqolada tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklarning mazmuni, asosiy turlari, ta’sir kanallari va ularni boshqarish mexanizmlari tizimli yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi moliyaviy risklarni tadbirkorlik subyektlari faoliyatidagi strategik va operatsion barqarorlikka ta’sir etuvchi omil sifatida tahlil qilish, ularni baholashning metodologik asoslarini umumlashtirish hamda amaliy boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.*
Kalit so‘zlar: *moliyaviy risk, tadbirkorlik, likvidlik riski, kredit riski, valyuta riski, foiz riski, pul oqimi, moliyaviy tanglik, ERM, ISO 31000, SME finance, cash-flow management*
Abstract*. This research paper provides a systematic exposition of the nature, primary classifications, impact channels, and management mechanisms of financial risks within entrepreneurial activities. The study aims to examine financial risks as a critical factor influencing the strategic and operational stability of business entities, synthesise the methodological foundations for their assessment, and develop robust practical management frameworks. The analysis encompasses the intricate relationship between risk exposure and business resilience, focusing on the mitigation of financial vulnerabilities in the contemporary economic landscape.*
Keywords: *financial risk, entrepreneurship, liquidity risk, credit risk, currency risk, interest rate risk, cash flow, financial distress, ERM, ISO 31000, SME finance, cash-flow management.*

KIRISH (INTRODUCTION).

Zamonaviy tadbirkorlik faoliyati yuqori darajadagi bozor noaniqligi, kredit shartlarining o‘zgaruvchanligi, foiz stavkalari tebranishi, valyuta kurslari beqarorligi va pul oqimlarining notekisligi sharoitida amalga oshiriladi. Shu sababli moliyaviy risklarni boshqarish tadbirkorlik subyektlari uchun faqat buxgalteriya yoki moliya bo‘limining texnik vazifasi emas, balki biznesning omon qolishi va o‘sishini belgilovchi strategik zaruratga aylangan. Xalqaro standartlashtirish tashkilotining ISO 31000 standarti riskni maqsadlarga erishishga ta’sir qiluvchi noaniqlik sifatida ta’riflaydi va risklarni boshqarish barcha tashkiliy qarorlarga integratsiyalashgan bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklar ayniqsa kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun dolzarbdir. Chunki bunday subyektlarda kapital bazasi torroq, tashqi moliyalashtirishga kirish murakkabroq, likvidlik zaxiralari cheklanganroq va moliyaviy zarbalarga moslashuv salohiyati pastroq bo‘ladi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning 2026-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, foiz stavkalari pasayayotgan bo‘lsa ham ular pandemiyagacha bo‘lgan davrga nisbatan yuqoriroq darajada qolmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy noaniqlik va kreditning sust o‘sishi SME likvidligi hamda investitsiya imkoniyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy riskni boshqarish masalasini tadbirkorlikning amaliy mexanizmlari bilan bog‘lash muhimdir. Tadbirkor uchun moliyaviy risk bu faqat bank kreditini qaytara olmaslik xatari emas; u pul oqimining uzilishi, debitorlikning ortib ketishi, qarz xizmatining

qimmatlashishi, aylanma mablag‘ tanqisligi, valyuta zararlarining kuchayishi va moliyaviy tanglik ehtimolining ortishi kabi ko‘plab ko‘rinishlarga ega. Jahon banki ham 2024-yilgi hisobotida kichik va o‘rta biznes subyektlarining moliyaviy siyosatlarini kuchaytirish iqtisodiy o‘sish, mahsuldorlik va ish o‘rinlari uchun muhim ekanini qayd etadi.

Shu nuqtayi nazardan, tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklarning nazariy mohiyatini ochib berish, ularning asosiy turlarini tizimlashtirish, baholashning metodologik yondashuvlarini umumlashtirish va ularni boshqarishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI (LITERATURE REVIEW).

Moliyaviy risklarni boshqarish bo‘yicha zamonaviy adabiyotlar bir necha asosiy yo‘nalishga bo‘linadi.

Birinchi yo‘nalish - umumiy risk-menejmentning institutsional asoslari bo‘lib, bunda ISO 31000 standarti risklarni identifikatsiya qilish, tahlil qilish, baholash, ishlov berish, monitoring va kommunikatsiya jarayonlarini yagona tizimga birlashtiradi. Bu yondashuv moliyaviy risklarni alohida ko‘rsatkichlar bilan cheklab qo‘ymasdan, ularni strategiya va boshqaruv qarorlari bilan bog‘lash imkonini beradi.

Ikkinchi yo‘nalish - Kichik va o‘rta biznes korxonalari hamda boshqa tadbirkorlik subyektlarida risk-menejmentning o‘ziga xos xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlardir. Tizimli adabiyotlar tahlili natijalari kichik va o‘rta biznes uchun moliyaviy risk-menejment va korxonaning risklarni boshqarish (ERM) tizimi eng ko‘p o‘rganilgan yo‘nalishlardan ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bu adabiyotlar kichik bizneslarda risklarni boshqarish ko‘pincha fragmentar, egasi yoki rahbarning intuitiv qarorlariga bog‘liq va institutsionallashmagan bo‘lishini qayd etadi.

Uchinchi yo‘nalish - moliyaviy riskning amaliy determinantlariga qaratilgan tadqiqotlardir. 2025-yilgi tadqiqotlarda iqtisodiy siyosat noaniqligi Yevropa kichik va o‘rta biznes subyektlarida moliyaviy tushkunlik ehtimolini oshirishi aniqlangan. Bu xulosa moliyaviy risklarni faqat ichki boshqaruv natijasi sifatida emas, balki makroiqtisodiy noaniqlik bilan bog‘liq tashqi bosim sifatida ham talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchi yo‘nalish - moliyaviy savodxonlik, boshqaruv nazorati va moliyaviy qarorlarning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda startaplardagi moliyaviy boshqaruv nazorati tizimlari (MCS) hamda tadbirkorning moliyaviy savodxonlik darajasi moliyaviy leverage va risklarni boshqarish qobiliyatiga ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Boshqa tadqiqotlar esa firmadagi moliyaviy savodxonlik va samarali moliyaviy rejalashtirish muvaffaqiyat hamda chidamlilik bilan bog‘liqligini qayd etadi.

Beshinchi yo‘nalish - moliyalashtirish instrumentlari va raqamli moliya bilan bog‘liq. Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK)ning 2025-yilgi *“MSME Banking in the Digital Era”* qo‘llanmasida muqobil ma’lumotlar, pul oqimiga asoslangan kreditlash va ta’minot zanjirini moliyalashtirish kichik va o‘rta tadbirkorliklar uchun moliyalashtirish cheklovlarini yumshatishda istiqbolli vositalar sifatida ko‘rsatilgan. Bu esa moliyaviy risklarni boshqarish faqat “riskni qisqartirish” emas, balki mos moliyalashtirish arxitekturasini qurish bilan ham bog‘liq ekanini anglatadi.

Adabiyotlar sharhi moliyaviy risklarni boshqarish uch darajada ko‘rilishi lozimligini ko‘rsatmoqda. Unga ko‘ra birinchi navbatda umumiy risk-menejment tizimi, keyin o‘rinda tadbirkorlik subyektlarining o‘ziga xos moliyaviy zaifliklari hamda uchinchi darajada esa zamonaviy moliyalashtirish va raqamli boshqaruv vositalari.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODOLOGY)

Mazkur maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda kontent-tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va konseptual modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Birinchi bosqichda ISO 31000 standarti, OECD, Jahon banki va XMKning moliyaviy risklar hamda kichik va o‘rta biznesni moliyalashtirish bo‘yicha hujjatlari tahlil qilindi. Bu bosqich tadbirkorlik subyektlarida moliyaviy risklarning institutsional va tashqi muhit bilan bog‘liq kontekstini aniqlashga xizmat qildi.

Ikkinchi bosqichda moliyaviy risklar tasniflandi. Bunda ular likvidlik riski, kredit riski, foiz riski, valyuta riski, pul oqimi riski, kapital tuzilmasi riski va moliyaviy tanglik riski bloklariga ajratildi. Bu tasnif kichik va o‘rta biznes hamda tadbirkorlik bo‘yicha risk-menejment adabiyotlari hamda amaliy moliyalashtirish manbalari asosida umumlashtirildi.

Uchinchi bosqichda *“moliyaviy manba yoki omil - risk hodisasi - pul oqimiga ta’sir - moliyaviy ko‘rsatkich bilan o‘lchash - boshqaruv chorasi”* zanjiri asosida baholash algoritmi ishlab chiqildi. Bu konstruksiya moliyaviy riskni abstrakt xavf sifatida emas, balki aniq ko‘rsatkichlar va qarorlar bilan bog‘langan boshqaruv obyektiga aylantiradi. Mazkur yondashuv ISO 31000 standartining risk jarayoniga hamohangdir.

To‘rtinchi bosqichda tahlil natijalari asosida tadbirkorlik subyektlari uchun moliyaviy risklarni boshqarishning integratsiyalashgan modeli taklif etildi. Unda pul oqimlarini boshqarish, qarz yukini nazorat qilish (leverage control), moliyaviy diversifikatsiya, erta ogohlantirish indikatorlari va monitoring tizimi yagona mantiqiy ketma-ketlikda birlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR (RESULTS AND DISCUSSION)

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklar ko‘p kanalli va o‘zaro bog‘liq xususiyatga ega. Birinchi va eng markaziy kanal - bu likvidlik kanalidir. Tadbirkorlik subyekti foyda ko‘rsatayotgan bo‘lishi mumkin, ammo pul tushumlari bilan majburiyatlar muddati o‘rtasidagi nomuvofiqlik sababli to‘lovga qobiliyat muammosiga duch kelishi mumkin. Aynan shu sababli pul oqimi riski ko‘pincha foyda-riskdan ko‘ra xavfliroq bo‘ladi. Foyda hisobotda mavjud, ammo pul mavjud emas. XMK va Moliyaviy ommaboplik bo‘yicha global sheriklik (GPFI) hujjatlarida buxgalteriya hisobi dasturiy ta’minoti, pul oqimlarini boshqarish va raqamli moliyaviy vositalar kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlarning ichki jarayonlarini yaxshilash va sifatli moliyaviy qarorlar qabul qilishga yordam berishi qayd etiladi.

Ikkinchi kanal - bu kredit va qarz yuklamasi kanali. Tashqi moliyalashtirish tadbirkorlik o‘sishini qo‘llab-quvvatlashi mumkin, biroq u noto‘g‘ri tuzilganda riskni kuchaytiradi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, yangi kreditlash tiklanayotgan bo‘lsa ham, kredit shartlari hali ham qattiq va noaniqlik yuqori. Bu sharoitda haddan tashqari leverage, qisqa muddatli qarzga yuqori qaramlik yoki foiz xarajatlarining oshishi moliyaviy barqarorlikni zaiflashtiradi. 2024-yilgi tadqiqotlar moliyaviy boshqaruv nazorati tizimlari va moliyaviy savodxonlik dastagi bilan bog‘liq qarorlarni muvozanatlashtirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Uchinchi kanal - bu foiz riski. Foiz stavkalari o‘zgarishi ayniqsa kredit liniyalari va o‘zgaruvchan stavkali qarzlardan foydalanuvchi tadbirkorlar uchun ahamiyatli. Foiz xarajatlarining oshishi foyda marjasini qisqartiradi, qarz xizmatini og‘irlashtiradi va investitsiya rejalari qayta ko‘rib chiqilishiga olib keladi. OECDning 2026-yilgi nashri ham kamayish tendensiyasiga qaramay, stavkalar hanuz yuqoriligi fonida kichik va o‘rta biznesni kreditlash sharoitlari sezgir bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi.

To‘rtinchi kanal - bu valyuta riski. Import qilinadigan xomashyo, uskunalar yoki xorijiy valyutadagi qarzga ega tadbirkorlik subyektlari uchun kurs tebranishi tannarx va qarz yukiga bevosita ta’sir qiladi. Valyuta xavfi ayniqsa daromadlari mahalliy valyutada, majburiyatlari esa

xorijiy valyutada bo‘lgan korxonalarda kuchliroq seziladi. Bu risk ko‘pincha likvidlik va rentabellik risklari bilan birlashib, ko‘paytirilgan ta’sir hosil qiladi. Mazkur xulosa ISO 31000 standartining risklarni o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rish talabiga mos keladi.

Beshinchi kanal - bu ishchi kapital va aylanma mablag‘ riski. Kichik va o‘rta biznes subyektlarida aylanma mablag‘lar boshqaruvi strategik resurs hisoblanadi va uning yetishmovchiligi ta’minot, ishlab chiqarish va sotuv zanjirida uzilishlarga olib keladi. Olib borilgan tadqiqotlar ishchi kapital iqtisodiy siyosat noaniqligi va boshqaruv xususiyatlaridan ta’sirlanishini hamda barqaror o‘sish uchun hal qiluvchi omil ekanini ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqqan holatda aytish mumkinki, moliyaviy risklarni boshqarish faqat qarz va kapital bilan cheklanmaydi, balki debitorlik, kreditorlik, zaxira aylanishi va pul konversiya sikli ham markaziy ahamiyatga ega.

Oltinchi kanal - bu moliyaviy tanglik riski. So‘nggi tadqiqotlar iqtisodiy siyosat noaniqligi oshganda kichik va o‘rta biznesda moliyaviy tanglik ehtimoli kuchayishini empirik ko‘rsatadi. Tanglik (distress) riski odatda bitta omil natijasi emas. U likvidlik tanqisligi, rentabellik pasayishi, ortiqcha leverage, bozordagi noaniqlik va qayta moliyalashtirish qiyinchiliklari birlashganda yuzaga keladi. Shuning uchun moliyaviy risk-menejmentda erta ogohlantiruvchi indikatorlar tizimi alohida ahamiyatga ega.

Yettinchi kanal - bu boshqaruv sifati va moliyaviy savodxonlik kanali. Moliyaviy risklar faqat tashqi bozor natijasi emas. Ular ko‘p hollarda qaror qabul qilish sifati bilan ham belgilanadi. So‘ngi yillarda olib borilgan tadqiqotlar moliyaviy savodxonlik firma muvaffaqiyati, risklarni talqin qilish va chidamlilik bilan ijobiy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu shuni anglatadiki, tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlaridan biri tashqi instrumentlar emas, balki rahbarning o‘zi va jamoaning moliyaviy kompetensiyasini oshirishdir.

Mazkur tahlil asosida moliyaviy risklar quyidagi asosiy guruhlarga ajratildi:

1) likvidlik va pul oqimi risklari;
2) kredit va leverage risklari;
3) foiz risklari;
4) valyuta risklari;
5) ishchi kapital risklari;
6) Tanglik va to‘lovga qobiliyatsizlik risklari;
7) boshqaruv va moliyaviy savodxonlik bilan bog‘liq risklar.

Bu tasnif tadbirkorlik subyekti uchun moliyaviy riskni alohida ko‘rsatkichlar emas, balki o‘zaro bog‘langan boshqaruv maydoni sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, moliyaviy risklarni boshqarishning eng samarali mexanizmlari quyidagilar hisoblanadi.

Birinchidan, *pul oqimiga asoslangan rejalashtirish va likvidlik buferlari.* Tadbirkorlik subyekti foyda rejasidan tashqari operatsion, investitsion va moliyaviy pul oqimlari bo‘yicha alohida prognoz yuritishi kerak. 13 haftalik sirpanuvchi pul oqimi prognozi (rolling cash-flow forecast), minimal naqd bufer va to‘lovlar ustuvorligi matritsasi likvidlik riskini kamaytiradi. Bu mexanizm ayniqsa tushum mavsumiy yoki notekis bo‘lgan bizneslarda muhim. XMK va GPFI materiallari raqamli vositalar bilan qo‘llab-quvvatlangan pul oqimlarini boshqarishning amaliy qiymatini ta’kidlaydi.

Ikkinchidan, *moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish.* Bitta bank kreditiga yoki bitta qisqa muddatli liniyaga qaramlik moliyaviy riskni kuchaytiradi. Jahon banki va OECD materiallari kichik va o‘rta biznes subyektlarining moliyaviy siyosatlarida turli moliyalashtirish

kanallari va shartlarining mavjudligi barqarorlik uchun muhimligini ko‘rsatadi. Amaliyotda bu bank krediti, savdo krediti, ta’minot zanjirini moliyalashtirish, o‘z kapitali, taqsimlanmagan foyda va ayrim hollarda fintech instrumentlari kombinatsiyasini anglatadi.

Uchinchidan, *qarz yuklamasini nazorat qilish va kapital tuzilmasini muvofiqlashtirish.* Qisqa muddatli qarz bilan uzoq muddatli aktivlarni moliyalash yoki o‘zgaruvchan foizli qarzning ulushini haddan tashqari oshirish riskni kuchaytiradi. Shu sababli “qarzga xizmat ko‘rsatishni qoplash”, “foizlarni qoplash”, “qarzning o‘z kapitaliga nisbati” va “joriy likvidlilik koeffitsiyenti” kabi ko‘rsatkichlar muntazam kuzatilishi kerak. Tadqiqotlar boshqaruv nazorati tizimlari va moliyaviy savodxonlik bu muvozanatni yaxshilashi mumkinligini ko‘rsatgan.

To‘rtinchidan, *erta ogohlantiruvchi indikatorlar tizimi.* Moliyaviy risklar ko‘pincha birdan emas, signal bosqichlari orqali yuzaga chiqadi. Xususan, debitorlik aylanishining sekinlashuvi, kreditorlikning ortishi, foiz qoplash darajasining pasayishi, mablag‘larning sarflanish sur’ati (cash burn) tezlashuvi, majburiyatlar chegarasiga yaqinlashish va marjaning qisqarishi bunga misol bo‘ladi. Tanglikni keyin emas, avvalroq ko‘rish uchun “KRI”lar zarur.

Beshinchidan, *raqamli moliyaviy boshqaruv vositalari.* Buxgalteriya hisobi dasturiy ta’minoti, tranzaksiya ma’lumotlari, raqamli boshqaruv panellari va pul oqimlari tahlili kichik va o‘rta biznes uchun moliyaviy axborot sifatini yaxshilaydi. XMKning 2025-yilgi qo‘llanmasida muqobil ma’lumotlar va pul oqimiga asoslangan kreditlash nafaqat banklar uchun baholash vositasi, balki korxonaning o‘z moliyaviy shaffofligini oshiruvchi omil sifatida ham ko‘rsatiladi.

Oltinchidan, *soddalashtirilgan ERM yondashuvi.* Tadbirkorlik subyektlari uchun juda murakkab korporativ modeldan ko‘ra, oyma-oy ko‘rib chiqiladigan 5-10 ta asosiy moliyaviy risk, ularning indikatorlari va javob choralarini qamrab olgan ixcham tizim amaliyroq bo‘ladi. Kichik va o‘rta biznes bo‘yicha risk-menejment adabiyotlari ham moslashtirilgan, resurslarga mos model samaraliroq ekanini ko‘rsatadi.

XULOSA (CONCLUSION).

O‘tkazilgan tadqiqot asosida shunday xulosa qilish mumkinki, tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklar korxonaning to‘lovga qobiliyati, investitsion faolligi, bozor barqarorligi va uzoq muddatli yashovchanligini belgilovchi markaziy omildir. Ular faqat buxgalteriya balansidagi o‘zgarishlar emas, balki biznesning kundalik ishlashi va strategik rivojlanishiga ta’sir etuvchi kompleks noaniqliklar tizimidir. ISO 31000 tamoyillari moliyaviy risklarni alohida hodisa emas, balki maqsadlarga erishishga ta’sir qiluvchi boshqaruv maydoni sifatida ko‘rish lozimligini ko‘rsatadi. Tadqiqotning asosiy ilmiy xulosasi shundan iboratki, tadbirkorlik subyektlarida moliyaviy riskni boshqarishning muvaffaqiyati riskning qanchalik erta aniqlanishi hamda ularning pul oqimi va kapital tuzilmasi bilan qanchalik bog‘lab boshqarilishiga, shuningdek, rahbar va jamoaning moliyaviy savodxonligi hamda monitoring intizomiga bog‘liqdir. OECD va Jahon bankining so‘nggi materiallari ham noaniqlik yuqori bo‘lgan sharoitda kichik va o‘rta biznesning moliya masalasi nafaqat kreditga kirish, balki riskni boshqarish salohiyati bilan ham uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Amaliy taklif sifatida, birinchi navbatda, tadbirkorlik subyektlarida moliyaviy risklar reyestri joriy etilishi lozim. Unda har bir risk bo‘yicha manba, hodisa, pul oqimiga ta’sir, indikator, mas’ul shaxs va boshqaruv chorasi ko‘rsatilishi kerak. Shuningdek, quyidagi tadbirlarni amalga oshirilishi lozim deb hisoblaymiz.

❖ Minimal likvidlik buferi va 13 haftalik sirpanuvchi pul oqimi prognozi amaliyoti joriy qilinishi maqsadga muvofiq. Aynan shu mexanizm qisqa muddatli likvidlik bosimini erta ko‘rishga

yordam beradi. XMK va GPFI hujjatlarida pul oqimiga asoslangan boshqaruvning ahamiyati alohida ko‘rsatilgan.

❖ Moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish zarur. Bank krediti, savdo krediti, ta’minot zanjirini moliyalashtirish, o‘z mablag‘i va alternativ moliyalashtirish shakllarining muvozanatli kombinatsiyasi moliyaviy riskni pasaytiradi.

❖ Qarz siyosati va leverage limitlari ichki tartibda belgilanishi kerak. Qarzga xizmat ko‘rsatishni qoplash, joriy likvidlilik koeffitsiyenti, tezkor likvidlilik koeffitsiyenti va foizlarni qoplash uchun ichki ogohlantiruvchi chegaralar o‘rnatish foydali bo‘ladi. Bu qarz riskini intuitiv emas, qoidalashtirilgan tarzda boshqarishga yordam beradi.

❖ Moliyaviy savodxonlik va boshqaruv ko‘nikmalarini oshirish muhimdir. Yangi tadqiqotlar moliyaviy savodxonlik firma muvaffaqiyati va risklarga bardoshlilik bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. Shu bois tadbirkorlar uchun moliyaviy hisobotni o‘qish, pul oqimlari prognozi, leverage tahlili va risk indikatorlarini talqin qilish bo‘yicha treninglar zarur.

❖ Raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlaridan foydalanish kengaytirilishi kerak. Buxgalteriya hisobi dasturiy ta’minoti, dashboard va tranzaksiyalar tahlili nafaqat ichki nazoratni, balki tashqi moliyalashtirishga kirish imkonini ham yaxshilaydi.

Yakuniy xulosa shuki, tadbirkorlik faoliyatida moliyaviy risklarni boshqarish qo‘shimcha nazorat emas, balki barqaror o‘sish, investitsion moslashuvchanlik va inqirozlarga chidamlilikning asosiy shartidir. Moliyaviy riskni erta ko‘ra olgan, uni ko‘rsatkichlar orqali nazorat qilgan va mos moliyalashtirish mexanizmlari bilan boshqara olgan tadbirkorlik subyekti noaniqlikni xavfdan ustunlikka aylantira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Organization for Standardization. ISO 31000:2018 Risk management - Guidelines. – Geneva: ISO, 2018.
2. ISO. Risk management - A practical guide for SMEs and organizations integrating ISO 31000. – Geneva: ISO.
3. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2026. – Paris: OECD Publishing, 2026.
4. OECD. Recent trends in SME and entrepreneurship finance // Full Report chapter. – 2026.
5. World Bank. Boosting SME Finance for Growth: The Case for More Effective Support Policies. – Washington, DC: World Bank, 2024.
6. IFC. Handbook: MSME Banking in the Digital Era. – Washington, DC: IFC, 2025.
7. de Araújo Lima P.F., Crema M., Verbano C. Risk management in SMEs: A systematic literature review and future directions // *European Management Journal*. – 2020.
8. Hawach F., et al. Financial distress likelihood of European SMEs in times of economic policy uncertainty // *Review of Financial Economics*. – 2025.
9. Management control systems, business financial literacy and startup financial leverage // *Journal of Economic Behavior & Organization*. – 2024.
10. The critical role of financial literacy in enhancing firm success // *International Journal of Management and Economics*. – 2025.
11. Exploring the impact of digital financial literacy to effective financial planning and control on micropreneur success // *Journal of Open Innovation*. – 2025.
12. Effects of Working Capital Management on Small-Sized Enterprises under Economic Policy Risk // *Sustainability*. – 2024.

TOPIC: THE IMPORTANCE OF STATE HEALTH INSURANCE THROUGH RESULTS-ORIENTED BUDGETING

Ishmanova Diana Nurmamadovna
PhD
ORCID ID: 0009-0005-4801-5775
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647889

Abstract. *This article analyzes the economic essence of Results-Based Budgeting and the role and essence of Results-Based Budgeting in state budget expenditure management, as well as world experience.*

Keywords: *the strategic importance of public financial management through results-oriented budgeting.*

State policy and its implementation, including economic and social reforms and measures, are aimed at strengthening macroeconomic stability. Each country's development is aimed at improving the quality of life of the elderly population, and at further increasing the level of economic stability through the development of economic and social sectors. The macroeconomics is a type of economic theory that focuses on the specific sectors that are most affected by the current situation.

The state's ability to achieve economic growth is primarily due to its distributional instruments and the ability of the social system to achieve economic growth. The state is an integral part of the economic instruments of the state (money, credit, wages and salaries) and the institutions of the financial system. In fact, this is the role and place of the system of distributional relations of mutual cooperation. The public sector benefits the quality of the economy, it helps to organize the aspects of business and economic life.

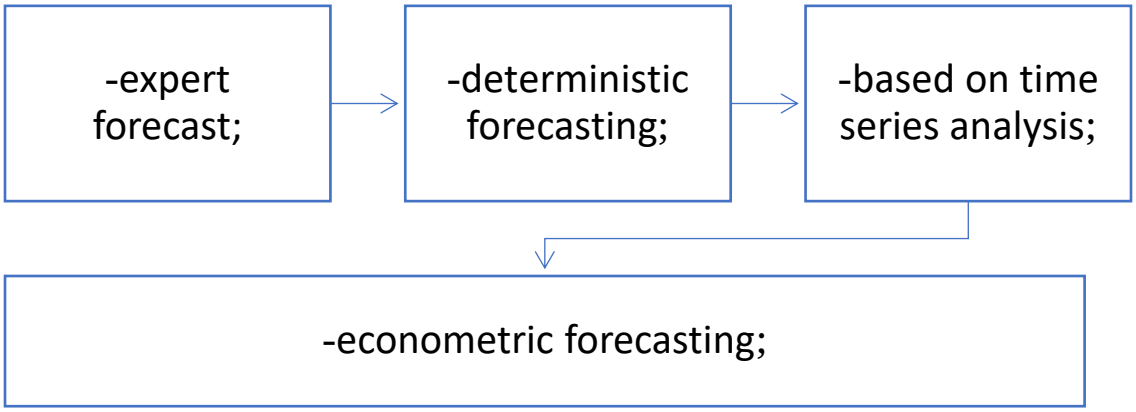
Results-oriented budgeting (ROB) is a strategy for improving public spending. The main objectives of this approach are to allocate state resources in a way that is efficient and results-oriented, to increase the efficiency of state spending, and to ensure transparent and accountable state budgeting. In fact, one of the most effective tools for the strategy of reducing the cost of public services is quality control.

The strategy for improving public spending is a strategy that aims to optimize resource allocation, achieve specific results, and promote economic and social development. Through results-oriented spending, this strategy will focus on the following areas:

Target- and performance-based approach: Results-based budgeting is a method of planning based on clear and measurable goals. This creates a system of linking costs to results, so that each stage of the process does not produce the expected results and performance.

Each state is responsible for the implementation of the state's economic and social tasks, the redistribution of state resources, and the development of the country's infrastructure. The distribution and delivery of the benefits of the government to the people is carried out through the state-owned enterprise system. The main goal of the current study is to develop a practical approach to the problem of climate change. It is important to develop a practical approach to the problem of climate change, which is aimed at improving the current situation of the country. It is important to emphasize that the process of achieving results is still a work in progress.

There are four main methods of medium-term forecasting of budgets and expenses:

These methods vary in complexity, the number of necessary steps, the time and resources required, and the effectiveness of identifying policy options for the proposed project. The key to identifying this or that method of forecasting is the ability to identify the underlying factors and their relationship to the heart.

Economic benefits of performance-based budgeting:

Performance-based budgeting is a method of allocating resources among departments in which expenditures are directed to specific departments. It is a way of ensuring that the budget system is waste-free and results-oriented. Results-oriented budgeting is a method of measuring the results of government spending on the basis of indicators. It is a tool for monitoring the effectiveness of a government's economic policy and ensuring that it achieves its goals. Results-based budgeting increases the transparency and efficiency of the public sector. It helps to improve the performance of public institutions, as well as to establish effective control over public spending and results.

The implementation of results-oriented budgeting is based on the following key elements:

Strategic Planning: A strategy for the main development goals and priorities of the state. It is a roadmap for the implementation of the results-oriented budgeting framework and the implementation of the results-oriented budgeting framework.

A series of pointers: Achieving goals is very clear and easy to follow. This will show you how to do it and what your monitor is doing.

Monitoring and research: The analysis of the results of the project and the results of the project and the preparation of reports on them. Based on these results, suggestions and corrections are made for the next phase of the project.

Result-oriented budgeting (ROB) is an effective and efficient way to reduce government spending. This approach ensures that public spending is clearly targeted to the elderly, and that it is transparent and proportionate, thereby contributing to economic development. In this regard, the impact of results-oriented budgeting on the state economy is to increase efficiency, increase efficiency, and ensure that the state budget system operates without waste.

The current and developing economic activities have highlighted the need to develop a system of economic development aimed at increasing the efficiency and effectiveness of the economy and achieving the desired results. The annual increase in government spending makes it difficult to reduce them from the point of view of economic growth.

It is the responsibility of the elders to understand the final outcome of such an economic crisis, focusing only on the positive behavior of the people affected by it. It is necessary to take into account the economic development of the country, the level of economic development, and the level

of economic development. In fact, the final result of a nationally oriented economy is directly related to the level of state spending, their structural structure, and the direct, economical, and efficient use of state resources.Without a doubt, any actions taken by the state must be carefully prepared, deeply thought out, and based on solid evidence. The main basis of the state's work is to improve the state's quality of life, and the development of the state should be based on the principle of the highest quality of life. The most important aspect of budget planning is the proportion of expenditures spent on it.

There are a number of ways to make use of a jet engine. In particular, they include the following:

- It is difficult to determine the results of the services provided by the organization that is planning the future. The costs and savings of such a system make it difficult to maintain the quality of the results. Such a system, while not only does it aim to identify the efficiency of the system, it also creates the possibility of improving the efficiency of the system by showing the efficiency of the system, which only reflects the efficiency of the system.

- The third year of the state budget is a year of the year of the state budget, which is a year of the state budget, and a year of the state budget, which is a year of the state budget, In fact, long-term and personal financial policies are increasingly being implemented, which in turn necessitates their review and the introduction of appropriate changes.

- The long-term investment in the development of the country is a matter of research and development. The investment in the development of the country is a matter of research and development, and the cost of the development of the country is a matter of research and development. However, the launch of the equipment is expected to be in line with the country's forecast, and the country's parameters will be taken into account. The next step is to make decisions on the appointment of such workers, the identification of additional workers for the elderly, and the redistribution of the remaining workers. The difference between government spending and investment in the economy indicates that the state is focused on achieving its main goals, and it is also important to consider the economic and economic results of the planned investments.

The adoption of the Presidential Decree No. 311 of September 5, 2024 “On the Procedure for the Establishment of State Health Insurance Institutions” is of historical significance for the healthcare system.

According to the decision, the creation of a health insurance system for the elderly, as a result of which the health insurance system is being implemented, is an integral part of the health insurance system, and the provision of health insurance services included in the insurance package is being implemented. It is recommended to consult a doctor or a health care professional for further information. Such a primary care physician shall examine the patient and refer it to the appropriate network of doctors for diagnostic standards, and if necessary, to hospitals, either electronically or by mail, or to the main network of doctors for examination and treatment, and to the hospital. The amount of the service fee will be paid to the person who complies with the established procedure.

The health insurance policy requires the patient to come to the hospital to receive the results of the medical examination. Depending on the results, the patient's family doctor will advise the patient on when and where to go for inpatient treatment. This is a single electronic platform that allows medical practitioners to monitor the health of the population, maintain medical histories, write prescriptions for medications, and send them to the appropriate health facilities in a guaranteed package. This is a matter of great understanding between the government and the people of the

region. Every citizen must be involved. This is why it is necessary to protect the elderly, their homes, and their homes. Thus, citizens can use the package delivery service wherever they go.The main benefit of these packages is that they are a key component of the health and early detection of diseases in the elderly population, who are already using the package.

Many of the most important developments in the last decade have been in the area of health promotion, which is a key element of the country's economic development. To review the main parameters of the average annual budget for the past fiscal year, to analyze changes in external factors and conditions, to assess the results of the implementation of health care facilities, The changes introduced into the main indicators of the previous year are based on the main indicators of the population, the exact types of diseases that have occurred, as well as the forecast for the next year, which will allow for adjustments to the indicators or their implementation.

Thus, the new year's resolution is a structural part of the middle-aged and elderly people's identity, which is renewed every year and continues to grow year after year. This is a clear indication of the purpose of the current policy, the succession of the state policy and the distribution of the benefits that are expected to be achieved, and the future policy clearly defines the priorities of the state policy and the conditions for achieving them. Enter the password.

The strategy of economic and social development of the country, aimed at achieving the results of economic development, is a comprehensive system of measures and means that are planned and implemented in order to achieve the goals of economic development and the development of the country.

REFERENCES

1. Joe B. Alexander, and Judith L. Messal. The Planning-prognozramming-Budgeting System in the Mental Health Field// Published Online:1 Apr 2006https://doi.org/10.1176/ps.23.12.357
2. Azizova I.A Natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish./-T, info COM.UZ.MCHJ nashriyoti 2010-yil.
3. Allakyliev A.A. “Natijaviylikka yo'naltirilgan byudjetlashtirish”-T.: “Fan va texnologiya” 2013, 156-bet
4. Ishmanova D. Improving Health Insurance in Results-Oriented Budgeting// International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding http://ijmmu.com editor@ijmmu.com ISSN 2364-5369 Volume 9, Issue 4 April 2022 Pages: 69-74

Internet resources

1. http://www.ebiblioteka.ru (RF electron kutubxona sayti)
2. http:www.lex.uz(O’zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi)
3. https://www.imv.uz(O’zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi)
4. https://dtsj.uz(davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi)

АНАЛИЗ ФИНАНСОВО- ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ООО «SAM TRADING STROY»

Усмонова Дилфуза Илхомовна
Доцент Самаркандского института экономики и сервиса, Самарканд, Узбекистан
ORCID: 0009-0008-9523-9853
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647924

Анотация. *В данной статье рассматривается теоретические основы финансовой отчетности, определение понятия и функций финансовой отчетности, подчеркивающих ее значимость для управления бизнесом, Рассмотрены основные виды финансовых отчетов, включая баланс, отчет о прибылях и убытках и отчет о движении денежных средств, изучена эффективность деятельности предприятия, включающая анализ оборачиваемости активов.*

Ключевые слова: *предприятие, рынок, инвенстор, конрагенты, эффективность, товар, классификация, аудитор, доход.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola moliyaviy hisobotning nazariy asoslarini ko‘rib chiqadi, moliyaviy hisobot tushunchasi va funktsiyalarini belgilaydi, uning biznesni boshqarish uchun ahamiyatini ta'kidlaydi. U moliyaviy hisobotlarning asosiy turlarini, shu jumladan balans, daromadlar to‘g‘risidagi hisobot va pul oqimi to‘g‘risidagi hisobotni o‘rganadi. Shuningdek, u kompaniya faoliyatini, shu jumladan aktivlar aylanmasini tahlil qilishni o‘rganadi.*

Kalit so‘zlar: *Korxona, bozor, investor, kontragentlar, samaradorlik, mahsulot, tasnif, auditor, daromad.*

Abstract: *This article examines the theoretical foundations of financial reporting, defining the concept and functions of financial reporting, emphasizing its importance for business management. It examines the main types of financial statements, including the balance sheet, income statement, and cash flow statement. It also examines the company's performance, including an analysis of asset turnover.*

Keywords: *Enterprise, market, investor, counterparties, efficiency, product, classification, auditor, income.*

Введение. Анализ финансовой отчетности является неотъемлемой частью процесса управления любой организацией, независимо от ее масштаба и сферы деятельности. В условиях современной рыночной экономики, где конкуренция приобретает глобальный характер, а экономические риски растут, понимание и правильная интерпретация финансовых показателей становятся основными инструментами для принятия обоснованных управленческих решений. Эффективное управление финансовыми потоками компании, оптимизация затрат, а также оценка финансовой устойчивости и рентабельности — все это невозможно без регулярного и глубокого анализа финансовой отчетности.

Финансовая отчетность представляет собой систематизированную информацию о финансовом положении организации, ее результатах деятельности и изменениях в финансовом состоянии за определенный период. Она служит основой для внутреннего анализа и контроля, а также для взаимодействия с внешними заинтересованными сторонами,

такими как инвесторы, кредиторы, контрагенты и государственные органы. Для руководства компании анализ финансовой отчетности помогает оперативно выявить слабые места в финансовой деятельности и принять меры по их устранению. Для внешних пользователей — это средство оценки финансовой надежности и платежеспособности организации, что имеет большое значение при принятии решений о предоставлении кредитов, инвестировании средств или заключении долгосрочных контрактов.

Анализ литературы по теме На основе зарубежного опыта следует отметить, что конкурентоспособность предприятия на рынке определяется эффективностью его рыночной политики. Разработкой принципов маркетинга и их практическим применением занимались многие экономисты, в том числе Ф. Котлер, М. Портер, Д. Эванс, И. Ансофф, М. Берман, М. Голубков, П. Самуэльсон, Д. .К ним можно отнести таких известных ученых, как Маршалл.

Необходимо отметить ученых, внесших большой вклад в развитие теории маркетинга, при этом исследования, проводимые в области маркетинга в нашей стране на протяжении многих лет, базировались на национальных особенностях. К ним можно отнести Р. Ибрагимов, Ю. Абдуллаев, А. Салиев, М. Шарифходжаева, Ш. Эргашходжаева, Ш.Мусаева и других.

Методология исследования. В исследовании использовался систематический подход, маркетинговый анализ, бенчмаркинг и цифровые показатели. Для сбора и анализа данных с платформ социальных сетей применялись методы массового наблюдения

Анализ и результаты. Анализ и интерпретация финансовой деятельности предприятия в первую очередь зависит от анализа финансовой отчетности данного предприятия. В данной курсовой работе я продемонстрировал анализ финансового положения ООО “SAM TRADING STROY” на основании двух отчетов, а именно за счет бухгалтерского баланса и отчета о прибылях и убытках.

Таблица №1

Бухгалтерский баланс предприятия ООО “Sam Trading Stroy” за три года с 2021 по 2023 год.

	2021 г.	**2022 г.**	**2023 г.**
	сум, тыс.	сум, тыс.	сум, тыс.
АКТИВЫ			
Долгосрочные активы			
Первоначальная стоимость	602 308,70	1 663 666,81	1 519 568,05
Сумма износа	90 657,97	200 038,66	265 210,23
Остаточная (балансовая) стоимость	511 650,73	1 463 628,15	1 254 357,82
Итого долгосрочные активы	**511 650,73**	**1 463 628,15**	**1 254 357,82**
Текущие активы			
Товарно-материальные запасы, всего	562 448,36	570 875,03	531 771,68
Дебиторская задолженность	827 324,70	936 255,89	1 013 094,21
Денежные средства, всего	3 713,69	333 044,96	4 496,43
Итого текущие активы	**1 393 486,75**	**1 840 175,88**	**1 549 362,32**

ИТОГО АКТИВЫ	**1 905 137,48**	**3 303 804,03**	**2 803 720,14**
---	---	---	---
ПАССИВЫ			
Источники собственных средств			
Уставный капитал	201 820,00	201 820,00	201 820,00
Нераспределенная прибыль	249 610,30	607 892,64	666 225,83
Итого собственные средства	**451 430,30**	**809 712,64**	**868 045,83**
Долгосрочные обязательства	**-**	**-**	**-**
Текущие обязательства			
Текущая кредиторская задолженность	1 453 707,16	2 009 243,38	1 632 650,31
Краткосрочные банковские кредиты	-	484 848,00	303 024,00
Итого текущие обязательства	**1 453 707,16**	**2 494 091,38**	**1 935 674,31**
ИТОГО КАПИТАЛ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВА	**1 905 137,46**	**3 303 804,02**	**2 803 720,14**

Данный анализ я провел в несколько этапов для полноценного его понимания. Вначале, я дал определение данным видам отчетов. Далее показал краткий анализ, который описывает главные ключевые моменты и динамику изменения финансовых показателей за период в три года.

В конце, данного пункта, показал полный анализ финансовой деятельности ООО “SAM TRADING STROY”, применяя часто используемые финансовые коэффициенты.

Прежде чем начать детальное изучение баланса и других форм финансовой отчетности, полезно быстро проанализировать важные моменты.

Проанализировав баланс, можно отметить следующее:

- *Рост долгосрочных активов.* В 2021 году совокупная величина долгосрочных активов составило 511650,73 тыс.сум, а в 2022 году она выросла до величины в 1463628,15 тыс.сум, что в 2,86 раз больше чем предыдущее значение.
- Данное изменение может свидетельствовать об открытии дополнительных складов и дистрибьюторских центров. В 2023 году величина долгосрочных активов, к сожалению, упало на 14,3% и достигло значения в 1254357,82 тыс.сум (см. Рисунок №3).
- *Значительный рост статей оборотного капитала.* Относительно 2021 г. дебиторская задолженность выросла примерно на 13%, а кредиторская задолженность — на 38%. В свою очередь, товарно-материальные запасы увеличились, незначительно, всего на 1,5%. За 2023 год только дебиторская задолженность увеличилась еще больше, на 8% относительно 2022 года. Остальные параметры идут в спад (см. Рисунок 2).
- *Временное значительное увеличение остатка денежных средств.* По сравнению с 2021 годом в 2022 году остаток денежных средств повысился с 3713,69 тыс.сум до 333044,96 тыс.сум, что означает в целых 90 раз. Но данное увеличение было временным. В 2023 году величина остатков денежных средств составило 4496,43, что не далеко от значения за 2021 год.

- *Очевидная способность осуществлять заимствования.* Сопоставление долгосрочных активов с долгосрочным долгом свидетельствует о том, что компания способна предоставить обеспечение под дальнейшие займы. Потенциальные кредиторы всегда смотрят на стоимость активов, которые могут быть предоставлены в качестве обеспечения требований по кредитам. Кредиторы особенно ценят в этом плане земельные участки и в меньшей мере здания. Такой подход объясняется тем, что эти активы обычно не теряют рыночную стоимость. Например, по состоянию на 2022 г. балансовая стоимость долгосрочных активов составляла 1463628,15 тыс.сум, а долгосрочных заимствований вообще равна нулю. Даже если учитывать краткосрочные банковские кредиты, величина которых составляет 484848,00 тыс.сум, стоимость долгосрочных активов все равно значительно больше.

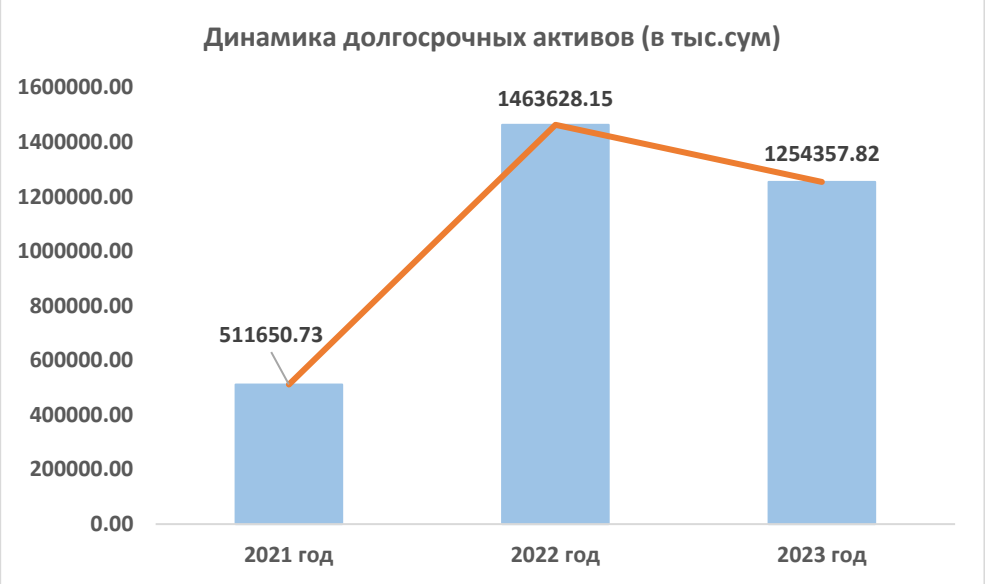

Рисунок 1. Динамика долгосрочных активов ООО "Sam Trading Stroy" за три года с 2021 по 2023 год.

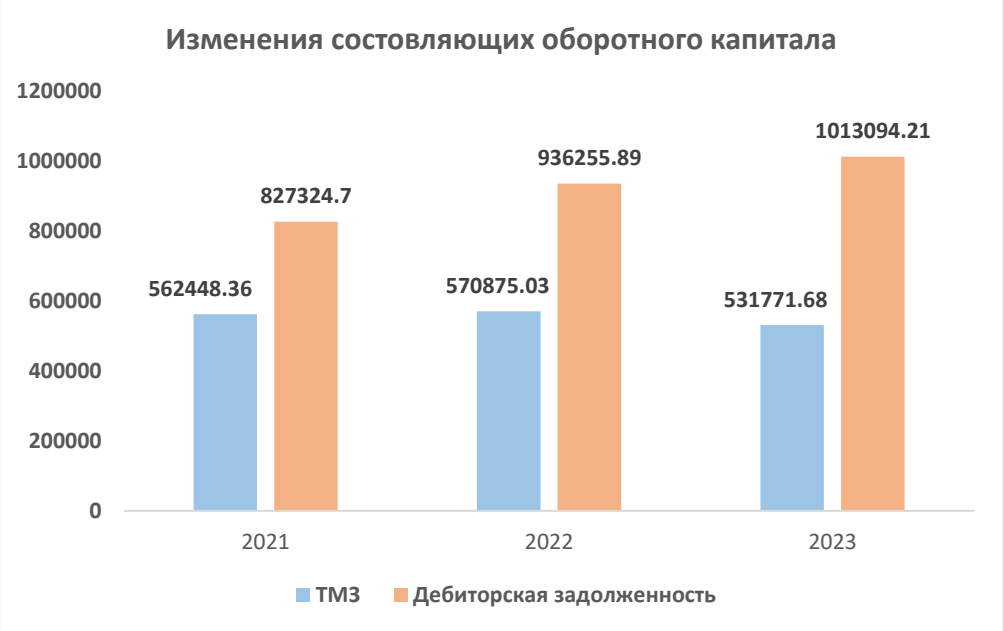

Рисунок 2. Изменение товарно-материальных запасов и дебиторской задолженности ООО "Sam Trading Stroy" за три года с 2021 по 2023 год.

Основной целью аудита отчета о финансовых результатах является подтверждение достоверности представленных показателей, правильности их формирования в соответствии с действующими нормативными актами и учетной политикой организации.

Доходы от текущей деятельности (продажа продукции, выполнение работ или оказание услуг) признаются в размере суммы начисленной задолженности по дебету счета расчетов, с учетом действующих цен и тарифов, а также льгот, предоставленных в соответствии с законодательством. Аудитор должен проверить, что доходы правильно классифицированы как доходы от обычной деятельности или прочие поступления.

Аудитор пересчитывает показатели отчета, сверяет значения графы 3 «За отчетный год» с данными Главной книги и регистров аналитического учета по счетам доходов и расходов. Такой контроль обеспечивает достоверность и точность отчетных данных.

Все доходы и расходы, имеющие существенное значение для организации, должны отражаться обособленно. В частности:

- ❖ доходы, составляющие 5% и более общей суммы доходов, должны раскрывать соответствующую часть расходов;
- ❖ доходы от обычной деятельности, при их существенности, показываются отдельно либо в отчете, либо в приложении к нему;
- ❖ графа 4 заполняется на основе данных за аналогичный период предыдущего года с корректировкой при изменении учетной политики или нормативных требований.

Проверка налоговых показателей. В отчете о финансовых результатах включены новые строки для расчета налога на прибыль:

- постоянные налоговые обязательства;
- отложенные налоговые обязательства;
- отложенные налоговые активы;
- текущие расходы по налогу на прибыль.

Аудитор проверяет корректность расчета этих показателей и их соответствие учетной политике. Также учитываются постоянные налоговые активы, возникшие в результате вычитаемых постоянных разниц, даже если они не отражены в НСБУ №3.

Для подтверждения достоверности важно убедиться, что данные текущего периода сопоставимы с аналогичными данными предыдущего года. В случае существенных изменений аудитор анализирует причины: корректировки учетной политики, законодательные изменения или другие нормативные акты.

Важно обратить внимание на соблюдение принципа существенности, согласно которому доходы и расходы должны приводиться обособленно, если они существенны. При формировании показателей отчета о финансовых результатах должны соблюдаться следующие требования: - при отражении видов доходов, каждый из которых в отдельности составляет 5% и более общей суммы доходов организации за отчетный период, в отчете показывается соответствующая каждому виду часть расходов; - графа 4 отчета заполняется на основании данных гр.3 отчета за предыдущий год.

Процедура аудита	**Содержание проверки**
Проверка соответствия нормативным актам	Проверка соответствия структуры и содержания отчета НСБУ №2 и НСБУ №3

Проверка арифметических подсчетов	Сверка графы 3 с данными Главной книги и аналитических регистров
Контроль признания доходов	Проверка правильности классификации доходов от обычной деятельности и прочих доходов
Принцип существенности	Обособленное отражение доходов и расходов, если они значительны
Проверка налоговых показателей	Контроль расчета постоянных и отложенных налогов, текущего расхода по налогу на прибыль

Если данные за аналогичный период предыдущего года несопоставимы с данными за отчетный период, то первые из названных данных подлежат корректировке исходя из изменений учетной политики, законодательных и иных нормативных актов.

В целом, компания существует прежде всего для того, чтобы приносить прибыль, поэтому многих пользователей финансовой отчетности интересует в первую очередь именно прибыль, полученная компанией в течение того или иного периода. Конечно, больше всего величина прибыли интересует собственников, но и другим пользователям информации, например руководителям, работникам и поставщикам, небезразлично, способна ли компания приносить прибыль.

Цель составления отчета о прибылях и убытках — определить, какую прибыль компания получила за период, и информировать об этом пользователей финансовой отчетности. Указанная в отчете прибыль (убыток) увеличивает (уменьшает) собственный капитал компании, отраженный в балансе. Отчет о прибылях и убытках является, таким образом, необходимым дополнением для баланса.

По этой причине, для дальнейшего анализа финансовой отчетности нам будут достаточны бухгалтерский баланс и отчет о прибылях и убытках.

Ниже приведен настоящий отчет о прибылях и убытках ООО “SAM TRADING STROY”, за три года.

Таблица №2

Отчет о прибылях и убытках, ООО "Saturn Metal" (2021 - 2023)

	2021 г. сум, тыс.	**2022 г.** сум, тыс.	**2023 г.** сум, тыс.
Выручка (1)	**28 327 676,77**	**60 541 767,03**	**86 031 409,89**
Себестоимость продаж (2)	-27 836 334,98	-59 316 047,66	-84 905 160,10
Валовая прибыль (убыток) (1-2)	**491 341,79**	**1 225 719,37**	**1 126 249,79**
Операционные расходы	-316 078,34	-734 781,19	-934 708,28
Операционная прибыль (3)	**175 263,45**	**490 938,18**	**191 541,51**
Прочие доходы от основной деятельности (4)	1 551,30	2 944,93	26 171,98

Прибыль до уплаты процентов и налогов (3+4)	**176 814,75**	**493 883,11**	**217 713,49**
Проценты к уплате	-57 860,33	-29 896,22	-183 750,30
Прочие расходы по финансовой деятельности	0,00	-42 478,25	0,00
Прибыль (убыток) до уплаты налога	**118 954,42**	**421 508,64**	**33 963,19**
Налог на прибыль	-7 963,74	-63 226,30	0,00
Чистая прибыль (убыток) периода	**110 990,68**	**358 282,34**	**33 963,19**

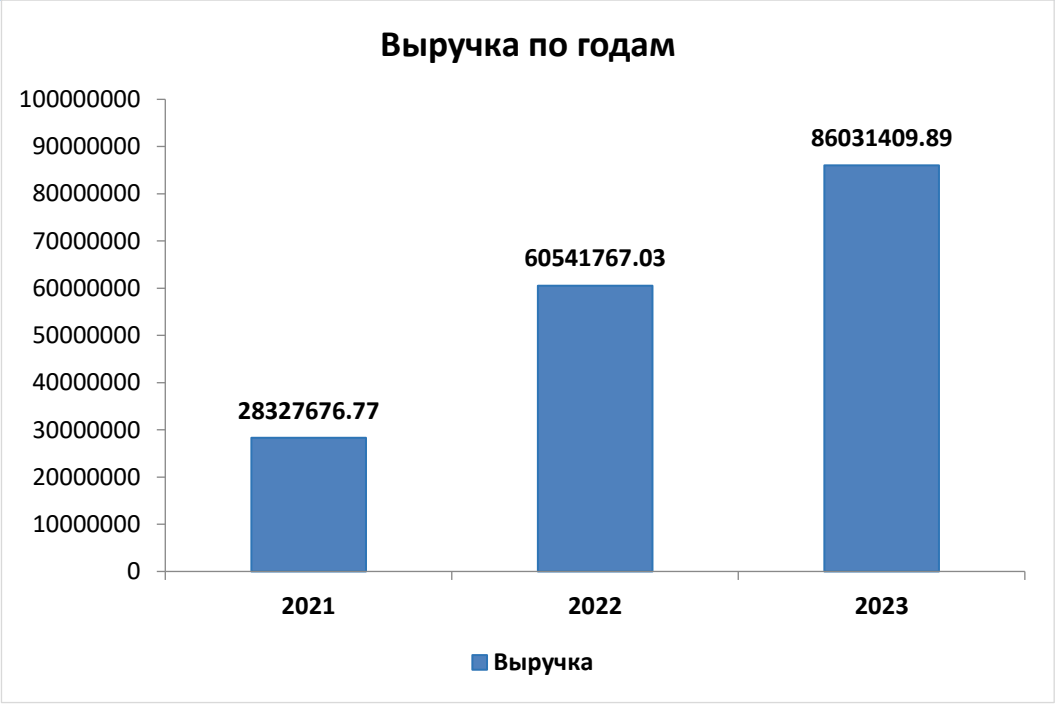

Рисунок - 3. Динамика выручки ООО "Sam Trading Stroy" за три года с 2021 по 2023 год.

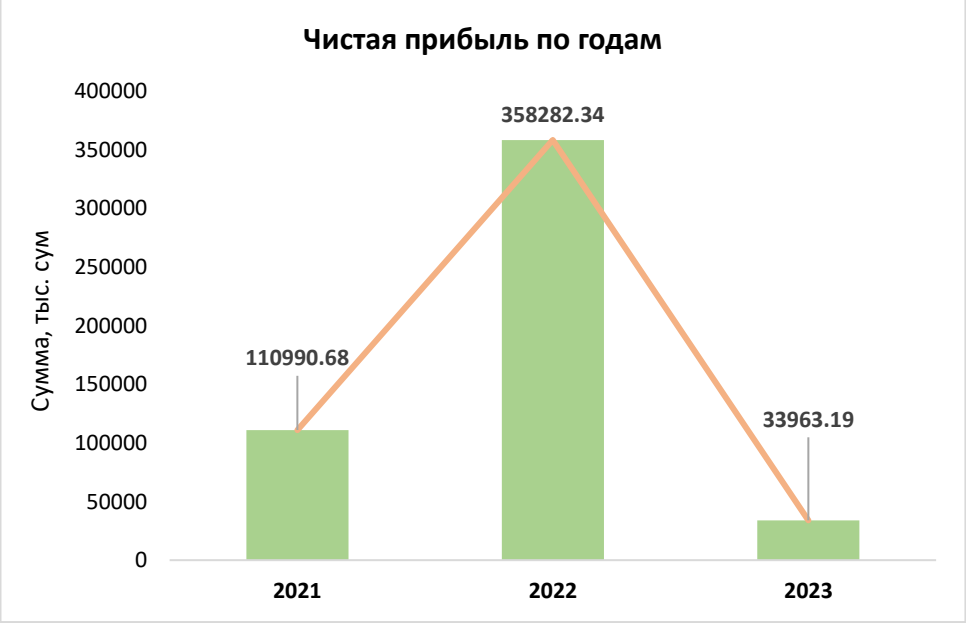

Рисунок- 4. Чистая прибыль ООО "Sam Trading Stroy" за три года с 2021 по 2023 год.

Однако, несмотря на положительную динамику выручки, чистая прибыль в 2023 году резко снизилась (Рисунок №7). В 2021 году чистая прибыль составляла 110,9 млн сум, в 2022 году увеличилась до 358,3 млн сум, но в 2023 году упала до 33,9 млн сум. Это свидетельствует о снижении эффективности бизнеса. Основной причиной может быть значительное увеличение процентных расходов, которые в 2023 году составили более 183 млн сум. Это также может говорить о росте долговой нагрузки или изменении условий кредитования.

Анализ валовой и операционной прибыли показывает, что валовая прибыль в 2023 году осталась примерно на уровне 2022 года, несмотря на рост выручки. Это означает, что вместе с ростом объема продаж существенно возросла и себестоимость реализованной продукции. Таким образом, темпы роста себестоимости догнали или даже обогнали темпы роста выручки, из-за чего валовая прибыль перестала расти, несмотря на общий рост продаж.

Операционная прибыль, в свою очередь, снизилась с 490,9 млн сум в 2022 году до 191,5 млн сум в 2023 году. Это указывает на существенный рост коммерческих и административных расходов, которые напрямую влияют на операционную прибыль. То есть, даже при стабильной валовой прибыли, рост внутренних затрат компании (например, на управление, маркетинг, логистику) приводит к снижению операционного результата. Причиной данного спада является то, что себестоимость продаж и операционные расходы выросли на величину больше, чем выручка (Рисунок №8).

Также можно отметить, что из-за резкого увеличения процентов к уплате, чистая прибыль сильно снизилась, более чем в 10 раз.

Заключение

Проведенное исследование подтвердило, что систематический анализ финансовой отчетности является неотъемлемой частью управления предприятием. Он позволяет не только отслеживать текущее финансовое состояние, но и разрабатывать стратегии дальнейшего развития. Грамотное управление рентабельностью, ликвидностью, эффективностью, структурой капитала и инвестициями способствует повышению конкурентоспособности компании и ее долгосрочной устойчивости.

Таким образом, результаты курсовой работы подтверждают значимость финансового анализа для управления предприятием. ООО "Sam Trading Stroy" может использовать полученные данные для повышения эффективности своей деятельности, минимизации финансовых рисков и обеспечения стабильного развития на рынке.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 166 от 29.03.2021.
2. Мирзиёев Ш.М. Верховенство права и защита интересов человека — ключ к развитию страны и благополучию народа. — Т.: Узбекистан, 2017. — 48 с.
3. Мирзиёев Ш.М. Мы построим великое будущее с нашим храбрым и благородным народом. — Т.: Узбекистан, 2017. — 488 с.
4. Обращение Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к Олий Меджлису. 24 января 2020 г. - Народная речь, 26 января 2020 г.
5. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-4947 от 7 февраля 2017 г. «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан».
6. Мусаева Ш.А (2022). Изучение организации рекламной деятельности товаров на АО «Самаркандский чайный упаковочный завод». Наука и инновации, 1(A6), 185-192.

7. Мусаева.Ш.А. (2022). Перспективы развития деятельности ООО «Стеклопластик» в условиях рыночной экономики. Наука и инновации, 1(A6), 539-546.
8. Мусаева Ш. А. Маркетинговые исследования. Издательский и творческий отдел учебников ООО «ЗВАР-СЕЛ». Самарканд–2024
9. Мусаева Ш. А. Интегрированные маркетинговые коммуникации. Учебник. Издательство «Махорат», Самарканд -2022.
10. Исраилов Б.И., Файзиев У.Ш., Ибрагимов Б.Ж. Бухгалтерский учёт в бизнесе. - Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2021. - 156 с.

SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISH VA UNGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Salayeva Lobar Ulug'bek qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Biznes va boshqaruv kafedrasi dotsenti v.b., PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647968

Annotatsiya*. Ushbu maqolada suv resurslaridan foydalanishga ta'sir qiluvchi omillar, ularning asosiy tasniflari va o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, suv resurslaridan foydanishga ta'sir qiluvchi omillarni tadqiq qilish yuzasidan xulosalar keltirilgan.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на использование водных ресурсов, их основные классификации и специфические особенности. Также представлены выводы по результатам исследования факторов, влияющих на использование водных ресурсов.*

Abstract. *This article discusses the factors affecting the use of water resources, their main classifications and specific features. It also presents conclusions on the study of factors affecting the use of water resources.*

Kalit so'zlar. *Suv, resurs, suv resurslari, hudud, omil.*

Ключевые слова. *Вода, ресурс, водные ресурсы, площадь, фактор.*

Keywords. *Water, resource, water resources, area, factor.*

Suv resurslari insoniyat hayoti, iqtisodiy taraqqiyot va atrof-muhit barqarorligini ta'minlovchi eng muhim tabiiy boyliklardan biri bo'lib hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi, sanoat, energetika, kommunal xizmatlar hamda aholi ehtiyojlarini qondirish bevosita suv resurslaridan oqilona foydalanishga bog'liq. Yana bir tadqiqotlarda mamlakatimizda suv resurslaridan foydalanishni boshqarish masalalari ko'rib chiqilgan [1]. Ya'ni, unga asosan, suv resurslaridan foydalanishni boshqarish tamoyillari va xususiyatlari, respublikamizda uni takomillashtirish omillari, muammolari va imkoniyatlari tadqiq etilgan. Bu boradagi tadqiqotlarda xalqaro, mintaqaviy va mahalliy sohalarda suv resurslaridan foydalanishni tartibga soluvchi murakkab qonunchilik bazasi ko'rib chiqiladi [2]. Bugungi kunda dunyo miqyosida aholi sonining o'sishi, iqlim o'zgarishi, urbanizatsiya va sanoatlashuv jarayonlari suv resurslariga bo'lgan bosimni kuchaytirmoqda. Uning ta'sirini oldini olish bo'yicha hududlarda aholining suvdan foydalanish madaniyatini yanada oshirish, suvni tejaydigan texnologiyalarni hududlarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda to'g'ri qo'llash zarur [3]. Shular qatorida suv resurslaridan foydalanishga ta'sir qiluvchi omillar turlicha xususiyatlarga ega bo'ladi. Ya'ni, bugungi kunda aholi sonining o'sishi, demografik o'zgarishlar, iqtisodiy taraqqiyot va iqlimning o'zgarishi kabi omillar suv resurslariga kritik ta'sir etmoqda [4]. Suv resurslaridan foydalanishga iqlim va geografik joylashuv omillari ham ta'sir qiladi. Chunki, yuza suvlari mamlakat bo'ylab notekis taqsimlangan va O'zbekiston hududining taxminan uchdan ikki qismini egallagan keng tekisliklarda suv manbalari juda kam. Bu borada O'zbekistonning sharqida joylashgan tog'li hududlar ulkan daryolar tarmog'i bilan kesishgan. Shu bois, yuza suvlarining notekis taqsimlanishi O'zbekistonning omil sifatida iqlim va geografik xususiyatlari bilan tavsiflanadi [5].

Suv resurslari inson hayoti, iqtisodiyot va ekotizimlar barqarorligi uchun zarur bo‘lgan muhim tabiiy boyliklardan biridir. Ularning cheklanganligi va qayta tiklanish sur’atining nisbatan pastligi suvdan oqilona va samarali foydalanishni talab qiladi. Suv resurslariga boy bo‘lmagan mintaqalarda ulardan tejamkor foydalanish ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning muhim sharti bo‘lib hisoblanadi. Suv resurslaridan foydalanish qishloq xo‘jaligi, sanoat, energetika va aholi ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Qishloq xo‘jaligi sohasi suv iste’molining eng yirik ulushini tashkil etadi. Chunki, sug‘orish jarayoni katta miqdordagi suvni talab qiladi. Shu bois, ushbu sohada suvdan samarali foydalanish texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Sanoat tarmoqlarida suv ishlab chiqarish jarayonining ajralmas qismi bo‘lib hisoblanadi. U texnologik jarayonlar, sovitish tizimlari va chiqindilarni qayta ishlashda qo‘llaniladi. Mazkur sohada suvdan qayta foydalanish va aylanma suv ta’minoti tizimlarini joriy etish orqali suv sarfini kamaytirish mumkin. Aholi ehtiyojlari uchun suvdan foydalanish ham muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib hisoblanadi. Ichimlik suvi ta’minoti, sanitariya va gigiena xizmatlari aholi salomatligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, toza va xavfsiz ichimlik suvi bilan ta’minlash davlat siyosatida ustuvor vazifasi bo‘lib hisoblanadi. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi ko‘p jihatdan infratuzilma holatiga, texnologiyalar darajasiga va boshqaruv tizimiga ham bog‘liq bo‘ladi. Eskirgan irrigatsiya tarmoqlari, suv yo‘qotishlarining yuqoriligi va nazoratning yetarli emasligi suv resurslaridan samarasiz foydalanishga olib keladi. Shu bois, zamonaviy sug‘orish usullari, raqamli monitoring va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish dolzarb ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, iqlim o‘zgarishi suv resurslariga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ya’ni, yog‘ingarchilikning kamayishi, haroratning oshishi va suv manbalarining qisqarishi suv tanqisligini kuchaytirmoqda. Bu esa suv resurslarini boshqarishda yangi yondashuvlarni talab qiladi. Shunday ekan, suv resurslaridan samarali foydalanish iqtisodiy o‘sish, ekologik barqarorlik va aholi farovonligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib hisoblanadi. Shu bois, suvdan foydalanishda tejamkorlik, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va samarali boshqaruv tizimini shakllantirish ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Darhaqiqat, mintaqa iqtisodiyotida suv resurslari cheklangan va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan resurs bo‘lib hisoblanadi. Shu bois, ulardan samarali foydalanish ijtimoiy va iqtisodiy-ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu borada suv resurslaridan foydalanish samaradorligi esa quyidagi keltirilgan turli omillarga bog‘liq bo‘lib, ushbu omillarni to‘g‘ri baholash va ulardan maqsadli foydalanish zaruriyati ortib bormoqda:

birinchidan, tabiiy-iqlim omillari muhim ahamiyatga ega. Yog‘ingarchilik miqdori, harorat, yer osti va yer usti suv manbalari hajmi suv ta’minoti darajasini belgilaydi. Ushbu omillarni hisobga olmasdan suvdan foydalanish rejalashtirilsa, suv tanqisligi yoki ortiqcha sarf kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois, gidrologik ma’lumotlar asosida suv taqsimotini tashkil etish zarur.

ikkinchidan, iqtisodiy omillar suv resurslaridan foydalanish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Suvning narxi, investitsiya imkoniyatlari va ishlab chiqarish tarmoqlarining suvga bo‘lgan ehtiyoji kabi omillar suvdan foydalanishni tartibga soladi. Masalan, suvdan tejamkor foydalanish texnologiyalariga investitsiya kiritish orqali xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirish mumkin.

uchinchidan, texnologik omillar alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy sug‘orish usullari (tomchilatib va yomg‘irlatib sug‘orish), avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari va raqamli monitoring vositalari suv sarfini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Shu bois, innovatsion

texnologiyalarni joriy qilish suv resurslaridan samarali foydalanishning asosiy sharti bo‘lib hisoblanadi.

to‘rtinchidan, institutsional va boshqaruv omillari muhim ahamiyatga ega. Qonunchilik bazasi, suvdan foydalanishni tartibga soluvchi siyosat, nazorat mexanizmlari va boshqaruv samaradorligi suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta’minlaydi. Agar boshqaruv tizimi samarasiz bo‘lsa, yetarli suv resurslari mavjud bo‘lgan sharoitda ulardan noto‘g‘ri foydalanish holatlari kuzatiladi.

beshinchidan, ijtimoiy omillar, ya’ni aholi ongi, madaniyati va suvdan foydalanish odatlari ham muhim ahamiyatga ega. Suvni tejash madaniyatini shakllantirish orqali uning samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa ta’lim, targ‘ibot va rag‘batlantirish choralari orqali amalga oshiriladi.

Yuqoridagi omillardan samarali foydalanish zaruriyati shundan iboratki, ular o‘zaro bog‘liq holda suv resurslarining optimal taqsimlanishi va tejamkor ishlatilishini ta’minlaydi. Agar ushbu omillar kompleks ravishda hisobga olinsa, suv tanqisligi kamayadi, iqtisodiy samaradorlik oshadi va ekologik barqarorlik ta’minlanadi. Shunday ekan, suv resurslaridan foydalanishga ta’sir qiluvchi omillardan maqsadli va kompleks foydalanish mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim omil bo‘lib hisoblanadi. Shu bois, ushbu omillarni ilmiy asosda tahlil qilish va amaliyotga joriy etish lozim.

Shu bois, suv resurslaridan foydalanishga ta’sir qiluvchi quyidagi omillarni o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega:

1) Tabiiy-geografik omillar:

- iqlim sharoiti. Suv resurslarining shakllanishi va taqsimlanishida iqlim hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yog‘ingarchilik miqdori, havo harorati, bug‘lanish darajasi va fasllar bo‘yicha suv oqimining o‘zgarishi suvdan foydalanish imkoniyatlarini belgilaydi. Masalan, quruq va yarim quruq iqlim hukmron bo‘lgan hududlarda suv resurslari cheklangan bo‘lib, ulardan tejamkorlik bilan foydalanish talab etiladi.

- relef va geologik tuzilish. Hududning relefi daryolar oqimi, suv omborlarini barpo etish va yer osti suvlarining tarqalishiga ta’sir qiladi. Tog‘li hududlarda daryolar tez oqimli bo‘lib, gidroenergetika uchun qulay bo‘lsa-da, ammo qishloq xo‘jaligi uchun suvni yig‘ish qiyin masala bo‘lib qaraladi. Tekislik hududlarda esa sug‘orish imkoniyatlari kengroq bo‘ladi.

- gidrografik tarmoq. Daryolar, ko‘llar, suv omborlari va yer osti suvlari suv resurslarining asosiy manbalari bo‘lib hisoblanadi. Ularning hajmi, sifat ko‘rsatkichlari va yillik o‘zgaruvchanligi suvdan foydalanish samaradorligini belgilaydi.

2) Iqtisodiy omillar:

- qishloq xo‘jaligi faoliyati. Qishloq xo‘jaligi suv resurslarining eng yirik iste’molchisi bo‘lib hisoblanadi. Sug‘oriladigan yerlar maydoni, yetishtirilayotgan ekin turlari va sug‘orish texnologiyalari suv sarfiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, paxta va sholi kabi ekinlar ko‘p suv talab qiladi.

- sanoat ishlab chiqarishi. Sanoat tarmoqlarida suv texnologik jarayonlar, sovitish, yuvish va xom ashyoni qayta ishlashda keng qo‘llaniladi. Sanoat korxonalarining joylashuvi, ishlab chiqarish hajmi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi suv iste’moliga ta’sir qiluvchi asosiy omillar bo‘lib qaraladi.

- energetika sohasi. Gidroelektrostansiyalar suv resurslaridan energiya olishda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, issiqlik elektr stansiyalarida ham suv sovitish maqsadida ishlatiladi. Energetika tarmog‘ining rivojlanishi suvdan foydalanish miqdoriga bevosita ta’sir qiladi.

3) Demografik va ijtimoiy omillar:

- aholi soni va joylashuvi. Aholi sonining o‘sishi va shaharlashuv jarayonlari ichimlik suviga bo‘lgan talabni oshiradi. Ayniqsa, yirik shaharlarda kommunal xizmatlar uchun katta hajmda suv sarflanadi.

- turmush tarzi va iste’mol madaniyati. Aholining suvdan foydalanish madaniyati, gigiena talablari va turmush darajasi suv iste’moliga ta’sir ko‘rsatadi. Suvni tejamkorlik bilan ishlatish odatlari mavjud bo‘lmagan joylarda suv isrofi yuqori bo‘ladi.

- sog‘liqni saqlash va sanitariya-gigiena omillari. Sog‘liqni saqlash tizimi va sanitariya-gigiena talablari suv iste’molini oshiradi. Toza ichimlik suvi aholi salomatligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib hisoblanadi.

4) Ekologik omillar:

- suv sifati. Suv resurslarining ifloslanishi ulardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Sanoat chiqindilari, qishloq xo‘jaligidagi kimyoviy moddalar va maishiy chiqindilar suv sifatini pasaytiradi.

- ekologik muvozanat. Suv ekotizimlari daryo, ko‘l va botqoqliklar biologik xilma-xillikni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Suvdan ortiqcha foydalanish ekologik muvozanatni buzishi mumkin.

- iqlim o‘zgarishi. Global iqlim o‘zgarishi natijasida muzliklar erishi, qurg‘oqchilik va suv tanqisligi kuchaymoqda. Bu holat suv resurslarini boshqarishga yangi yondashuvlarni talab etadi.

5) Tashkiliy-huquqiy va institutsional omillar:

- davlat siyosati va qonunchilik. Suv resurslaridan foydalanishni tartibga soluvchi qonunlar, me’yoriy hujjatlar va davlat dasturlari suvdan samarali foydalanishni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

- boshqaruv tizimi. Suv xo‘jaligi tashkilotlari, monitoring va hisobga olish tizimlari samaradorligi suv resurslaridan oqilona foydalanishga ta’sir qiladi.

- xalqaro hamkorlik. Transchegaraviy daryolardan foydalanishda qo‘shni davlatlar o‘rtasidagi kelishuvlar va hamkorlik suv resurslarining barqaror boshqarilishi uchun zarur.

6) Ilmiy-texnik va innovatsion omillar:

- suv tejovchi texnologiyalar. Tomchilatib sug‘orish, zamonaviy irrigatsiya tizimlari va qayta ishlash texnologiyalari suv sarfini kamaytiradi.

- ilmiy tadqiqotlar. Gidrologiya, ekologiya va iqlim sohasidagi ilmiy tadqiqotlar suv resurslarini boshqarishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa shuki, suv resurslaridan foydalanishga ta’sir qiluvchi omillar ko‘p qirrali bo‘lib, ular tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va tashkiliy omillarni o‘z ichiga oladi. Ushbu omillarni kompleks tarzda hisobga olgan holda suv resurslarini boshqarish barqaror rivojlanishni ta’minlashning asosiy shartlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Suvdan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish kelajak avlodlar uchun ham ushbu muhim resursni saqlab qolishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Амиров Л.Ф. Ўзбекистон Республикасида ер ва сув ресурсларидан фойдаланишни бошқариш. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” Ilmiy-elektron jurnali, №5, sentyabr-oktyabr, 2019. - 22 б.

2. Nazarov K., Sharofiddinov R., Bolliyeva I., To‘xtayeva M. (2023). Suv resurslaridan foydalanishning huquqiy asoslari. // Молодые ученые, 1(19), 25-29. извлечено от https://in-academy.uz/index.php/yo/article/view/23764
3. https://imrs.uz/publications/articles-and-abstracts/water_resources
4. Salohiddinov A.T., Ashirova O.A. Suv resurslarini havzaviy rejalashtirish va boshqarish O‘quv qo‘llanma. - T.: TIQXMMI, 2020. - 50 b.
5. Мавлонов А.А., Абдуллаев Б.Д. Водные ресурсы Узбекистана и их использование: современное состояние и перспективы. // Вопросы географии и геоэкологии, №3, 2016. - с. 63.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI YURITISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

[1]Sotvoldiyev Ulug‘bek Kamolovich, [2]Kimsanova Gulsanam
[1]Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi, dotsenti, iqtisod fanlar nomzodi, [2]Andijon davlat universiteti Huquq-iqtisod fakulteti, Buxgalteriya hisobi yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi
ORCID: 0009-0001-6785-0160
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647978

Annotatsiya. *Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlar tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu tadqiqotda sun’iy intellekt, blokcheyn, XBRL va ERP tizimlarining buxgalteriya sohasiga ta’siri tahlil qilinadi. O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va 2025-yilgi PQ-282-son qarori doirasidagi islohotlar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirish hisobotlarning aniqligi va shaffofligini 20–40% ga oshiradi, tayyorlash vaqtini 50–70% ga qisqartiradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik, raqamli ko‘nikmalar yetishmasligi va infratuzilma muammolari dolzarb qolmoqda. Maqola O‘zbekiston korxonalari uchun amaliy tavsiyalar taklif etadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli iqtisodiyot, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobotlar, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, blokcheyn, XBRL, MHXS (IFRS), ERP tizimlari, “Raqamli O‘zbekiston – 2030”.*

Abstract. *The rapid development of the digital economy is fundamentally transforming the accounting and financial reporting system. This study analyzes the impact of artificial intelligence, blockchain, XBRL, and ERP systems on the accounting field. Reforms within the framework of Uzbekistan’s “Digital Uzbekistan – 2030” strategy and the PQ-282 Decree of 2025 are examined. The research findings indicate that digitalization increases the accuracy and transparency of reports by 20–40% and reduces preparation time by 50–70%. However, issues such as cybersecurity, lack of digital skills, and infrastructure gaps remain relevant. The article provides practical recommendations for Uzbek enterprises.*

Keywords: *digital economy, accounting, financial reporting, digital transformation, artificial intelligence, blockchain, XBRL, IFRS, ERP systems, “Digital Uzbekistan – 2030”.*

Аннотация. *Быстрое развитие цифровой экономики коренным образом меняет систему бухгалтерского учета и финансовой отчетности. В данном исследовании анализируется влияние искусственного интеллекта, блокчейна, XBRL и ERP-систем на сферу бухгалтерского учета. Рассматриваются реформы в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и Постановления PQ-282 от 2025 года. Результаты исследования показывают, что цифровизация повышает точность и прозрачность отчетов на 20–40%, а время подготовки сокращает на 50–70%. Вместе с тем остаются актуальными проблемы кибербезопасности, дефицита цифровых навыков и инфраструктуры. Статья предлагает практические рекомендации для предприятий Узбекистана.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, цифровая трансформация, искусственный интеллект, блокчейн, XBRL, МСФО (IFRS), ERP-системы, «Цифровой Узбекистан – 2030».*

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot ma’lumotlar va innovatsion texnologiyalar asosida iqtisodiy jarayonlarni boshqarish tizimidir. Bunda buxgalteriya hisobi korxona faoliyatining “raqamli tili”ga aylanishi va moliyaviy axborotni real vaqt rejimida taqdim etishi zarur. O‘zbekistonda Prezidentning PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va 2025-yilgi PQ-282-son qarori bu jarayonni jadallashtirmoqda. Tadqiqotning maqsadi — raqamli sharoitda buxgalteriya va moliyaviy hisobot tizimini takomillashtirish imkoniyatlari va muammolarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot aralash usullar (mixed-methods) asosida o‘tkazildi. Nazariy va hujjatli tahlil, qiyosiy tahlil (O‘zbekiston va xorijiy tajriba) hamda statistik ma’lumotlar o‘rganish qo‘llanildi. Asosiy manbalar: PF-6079 va PQ-282 hujjatlari, MHXS standartlari, O‘zbekiston Statistika agentligi va UNDP hisobotlari (2020–2025 yillar).

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobini real vaqt rejimidagi avtomatlashtirilgan tizimga aylantirmoqda. Sun’iy intellekt va ERP tizimlari xatolarni 25–40% ga kamaytiradi, hisobot tayyorlash vaqtini 50–70% ga qisqartiradi. Blokcheyn tranzaktsiyalarning shaffofligini oshiradi, XBRL esa hisobotlarni mashina o‘qiy oladigan formatga o‘tkazadi.

O‘zbekistonda erishilgan natijalar: AKT sektori YaIMga 2,1% hissa qo‘shgan, AKT eksporti 2022-yildagi 140 mln dollardan 2023-yilda 344 mln dollarga oshgan. MHXS ga o‘tish jarayoni jadallashgan, yirik korxonalar uchun ERP tizimlarini joriy etish maqsadi yuqori darajada belgilangan.

Asosiy muammolar: kichik va o‘rta biznesda infratuzilma yetishmasligi, buxgalterlarning raqamli ko‘nikmalari pastligi (gender tafovuti saqlanmoqda), kiberxavfsizlik xatarlari va raqamli tafovut.

MUHOKAMA

Olingan natijalar raqamlashtirish moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligini sezilarli oshirishini, xorijiy investorlar ishonchini kuchaytirishini ko‘rsatmoqda. Biroq raqamli tafovut (shahar-qishloq va gender bo‘yicha) hamda mutaxassislarning raqamli ko‘nikmalari yetishmasligi hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Xorijiy tajribaga (Yevropa mamlakatlari va Singapur) nisbatan O‘zbekiston XBRL standartini va to‘liq ERP integratsiyasini joriy etishda orqada qolmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va PQ-282-son qarori bu farqni bosqichma-bosqich qisqartirish uchun muhim huquqiy va strategik asos yaratmoqda. Taklif etilgan amaliy choralar (texnologik infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar malakasini oshirish va qonuniy bazani takomillashtirish) ushbu muammolarni hal qilishga yordam beradi.

XULOSA

Raqamli iqtisodiyot buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlar tizimini takomillashtirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Tavsiya etilgan choralar amalga oshirilsa, buxgalteriya nafaqat ma’lumotlar to‘plash vositasi, balki korxona va davlat boshqaruvining strategik vositasiga aylanadi. Bu O‘zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshiradi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Kelgusida tadqiqotni korxonalardagi amaliy tajribaga asoslangan empirik so‘rovlar bilan chuqurlashtirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son Farmoni (2020) – “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash hujjati. Maqolada raqamli iqtisodiyot va buxgalteriya hisobini raqamlashtirishning milliy strategik asosi sifatida ishlatilgan.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-282-son Qarori (2025) – Moliyaviy hisob tizimini xalqaro standartlarga (MHXS/IFRS) muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. Maqolada MHXS ga o‘tish va raqamli transformatsiyani amalga oshirishning huquqiy asosi sifatida tahlil qilingan.
3. Ro‘ziboyev Z.T. “RAQAMLI O‘ZBEKISTON – 2030” strategiyasi doirasida buxgalteriya hisobini raqamlashtirish (2026). Mavzuga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bag‘ishlangan ilmiy ish bo‘lib, O‘zbekiston sharoitida buxgalteriya raqamlashtirish muammolari va yo‘llarini ochib beradi.
4. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va XBRL materiallari (IFRS.org, 2025). Moliyaviy hisobotlarni raqamlashtirish, XBRL formatini qo‘llash va xalqaro tajribani solishtirish uchun asos bo‘lgan.
5. UNDP hisoboti “O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyoti” (2025). Raqamli transformatsiyaning iqtisodiy ta’sirini baholaydi va buxgalteriya sohasidagi imkoniyatlarni ko‘rsatadi.

O‘ZBEKISTONDA QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INI UNDIRISHDA NAZORAT TIZIMLARINI JORIY ETISH

Urazmatov Jonibek Musurmanovich
Guliston davlat universiteti Buxgalteriya hisobi va moliya
kafedrasi dotsenti v.b (PhD)
ORCID: **0009-0005-9468-5761**
https://doi.org/10.5281/zenodo.19657448

Annotatsiya. *Mazkur maqolada qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirish jarayonida riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etishning nazariy-metodologik asoslari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida an’anaviy soliq nazorati yondashuvlarining cheklangan jihatlari aniqlanib, soliq xavflarini identifikatsiya qilish, baholash va ustuvorlashtirishga asoslangan zamonaviy risk-menejment mexanizmlarining institutsional samaradorlikka ta’siri yoritiladi.*

Maqolada soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirishda riskka asoslangan nazoratning fiskal barqarorlikni ta’minlash, ma’muriy xarajatlarni qisqartirish hamda soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya darajasini oshirishdagi roli asoslab beriladi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda qo‘llanilayotgan risk profilingi, selektiv audit va ma’lumotlarga asoslangan nazorat modellari tahlil qilinib, ularni

Kalit so‘zlar: *qo‘shilgan qiymat solig‘i, riskka asoslangan nazorat, soliq ma’murchiligi, soliq xavflari, institutsional samaradorlik, fiskal barqarorlik, selektiv audit, risk-menejment.*

Аннотация. *В статье проводится комплексный анализ теоретико-методологических основ внедрения риск-ориентированных систем налогового контроля в процессе взимания налога на добавленную стоимость. В рамках исследования выявляются ограничения традиционных подходов к налоговому администрированию и обосновывается целесообразность перехода к системе управления налоговыми рисками, основанной на идентификации, оценке и приоритизации потенциальных угроз фискальной эффективности.*

Ключевые слова: *налог на добавленную стоимость, риск-ориентированный налоговый контроль, налоговое администрирование, налоговые риски, институциональная эффективность, фискальная устойчивость, селективные проверки, управление рисками.*

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations for implementing risk-based tax control systems in the collection of value added tax. The study identifies the limitations of traditional tax administration approaches and substantiates the need for a transition toward tax risk management systems based on the identification, assessment, and prioritization of potential threats to fiscal efficiency.*

Keywords: *value added tax, risk-based tax control, tax administration, tax risks, institutional efficiency, fiscal sustainability, selective audits, risk management.*

Kirish

Global iqtisodiyotda fiskal siyosatning samaradorligini ta’minlash masalasi, ayniqsa, soliq tushumlarining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligini oshirish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, mazkur jarayonda qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) yetakchi fiskal instrument sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy iqtisodiy tizimlarning murakkablashuvi, xo‘jalik yurituvchi

subyektlar faoliyatining diversifikatsiyalashuvi hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida tranzaksiyalarning hajmi va tezligining ortishi QQSni undirish jarayonida mavjud ma’muriy yondashuvlarning samaradorligini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

An’anaviy soliq nazorati mexanizmlarining asosan postfaktum tekshiruvlarga, keng qamrovli va resurs talab etuvchi audit amaliyotlariga tayanishi soliq ma’murchiligi samaradorligini cheklab, nazorat xarajatlarining oshishiga hamda soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Ushbu holat fiskal yo‘qotishlar ko‘lamining kengayishi, yashirin iqtisodiyot ulushining saqlanib qolishi va QQS bo‘yicha soliq tafovuti (VAT gap)ning ortib borishi bilan namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan, soliq nazoratining riskka asoslangan yondashuvlarga transformatsiyasi fiskal barqarorlikni ta’minlashning muhim institutsional omili sifatida maydonga chiqmoqda.

Riskka asoslangan soliq nazorati konsepsiyasi soliq ma’murchiligida resurslardan optimal foydalanish, yuqori xavfli soliq to‘lovchilarini aniqlash va nazorat choralarini ustuvorlik asosida qo‘llash imkonini beruvchi zamonaviy boshqaruv paradigmasini ifodalaydi. Mazkur yondashuv soliq xavflarini tizimli identifikatsiya qilish, ularni miqdoriy va sifat jihatdan baholash hamda analitik modellar asosida prognozlashga tayangan holda nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, soliq organlari faoliyatida institutsional samaradorlik kuchayib, fiskal intizomni ta’minlash bilan bir qatorda soliq to‘lovchilar bilan hamkorlikka asoslangan munosabatlar shakllanishi uchun zamin yaratiladi.

O‘zbekiston Respublikasida soliq tizimini modernizatsiya qilish, xususan, QQS ma’murchiligini takomillashtirish doirasida raqamli texnologiyalarni joriy etish, soliq ma’lumotlarini integratsiyalash va tahliliy imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, ushbu islohotlarning fiskal samaradorligini yanada oshirish uchun riskka asoslangan nazorat tizimlarining nazariy-metodologik asoslarini chuqur ilmiy tahlil qilish hamda ularni milliy sharoitga mos ravishda joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa bo‘lib qolmoqda.

Mazkur maqola aynan qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etishning nazariy va metodologik asoslarini ochib berish, ushbu yondashuvning institutsional samaradorlikka ta’sirini baholash hamda QQS ma’murchiligini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy takliflarni shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etishning nazariy-metodologik jihatlarini kompleks o‘rganish maqsadida **ko‘p bosqichli va integratsiyalashgan ilmiy tadqiqot metodlari majmuasi** qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi fiskal nazariya, institutsional iqtisodiyot hamda zamonaviy soliq ma’murchiligi konsepsiyalarining uyg‘unlashuviga asoslangan.

Birinchi bosqichda tadqiqotning konseptual poydevorini shakllantirish maqsadida **ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya usullari** yordamida qo‘shilgan qiymat solig‘ining fiskal mohiyati, soliq nazorati evolyutsiyasi hamda riskka asoslangan yondashuvlarning nazariy asoslari tizimli tahlil qilindi. Ushbu bosqichda xalqaro va milliy ilmiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda yetakchi iqtisodiy maktablar qarashlari qiyosiy jihatdan o‘rganildi.

Ikkinchi bosqichda QQS ma’murchiligida risklarni aniqlash va baholash mexanizmlarini tadqiq etish maqsadida **tizimli va strukturaviy-funksional tahlil metodlari** qo‘llanildi. Mazkur yondashuv soliq nazoratining institutsional elementlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda fiskal

samaradorlikka ta’sir etuvchi omillarni aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, soliq nazoratining an’anaviy va riskka asoslangan modellari o‘rtasidagi farqlar **qiyosiy tahlil** orqali baholandi.

Uchinchi bosqichda soliq xavflarini ustuvorlashtirish va nazorat resurslarini optimal taqsimlash imkoniyatlarini baholash maqsadida **iqtisodiy-statistik va ekonometrik usullar**dan foydalanildi. Xususan, soliq tushumlari dinamikasi, soliq tafovuti (VAT gap) ko‘rsatkichlari hamda nazorat faoliyati natijalari asosida korrelyatsion va regressiyaviy tahlillar amalga oshirildi. Ushbu bosqichda olingan natijalar riskka asoslangan nazorat tizimlarining fiskal samaradorlikka ta’sirini empirik jihatdan asoslashga xizmat qildi.

To‘rtinchi bosqichda soliq to‘lovchilar xulq-atvorining QQS undirish samaradorligiga ta’sirini baholash uchun **institutsional va bixevioristik yondashuvlar** integratsiyasiga tayangan holda tahlil olib borildi. Mazkur yondashuv doirasida soliq intizomi, ixtiyoriy rioya darajasi va nazorat intensivligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar sifat va miqdoriy jihatdan o‘rganildi.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida olingan ilmiy natijalarni umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida **sintez, normativ tahlil hamda ekspert baholash usullari** qo‘llanildi. Ushbu metodlar asosida qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etishning institutsional mexanizmlari ishlab chiqilib, ularning milliy soliq tizimi sharoitida qo‘llash imkoniyatlari ilmiy asoslandi.

Empirik va tahliliy natijalar: O‘tkazilgan empirik tahlillar natijalari qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirish jarayonida riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish fiskal samaradorlikni oshirishda muhim institutsional omil ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot doirasida soliq tushumlari dinamikasi, nazorat tadbirlarining samaradorligi hamda soliq tafovuti (VAT gap) ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar kompleks baholandi.

Empirik natijalar shuni ko‘rsatdiki, riskka asoslangan nazorat mexanizmlarining qo‘llanilishi soliq nazoratining selektivligini oshirib, yuqori xavfli soliq to‘lovchilar segmentiga yo‘naltirilgan tekshiruvlar ulushining sezilarli darajada ortishiga olib kelgan. Natijada, nazorat tadbirlarining bir birlikka to‘g‘ri keladigan fiskal samaradorligi oshib, o‘tkazilgan tekshiruvlar sonining qisqarishi fonida qo‘shimcha undirilgan QQS hajmi barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etdi. Bu holat soliq organlari resurslaridan foydalanish samaradorligining oshganligini ko‘rsatadi.

QQS tushumlari dinamikasining tahlili riskka asoslangan yondashuv joriy etilgan davrda budjetga tushumlarning nisbatan barqarorlashganini va prognoz ko‘rsatkichlaridan og‘ishlar darajasining kamayganini aniqladi. Ayniqsa, soliq tushumlarining mavsumiy tebranishlari qisqarib, fiskal barqarorlikning kuchayishi kuzatildi. Mazkur holat nazorat mexanizmlarining preventiv xarakter kasb etib, soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganidan dalolat beradi.

VAT gap ko‘rsatkichlari bo‘yicha olib borilgan tahlillar riskka asoslangan nazorat tizimlarining qo‘llanilishi yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga xizmat qilayotganini ko‘rsatdi. Soliq tafovutining kamayishi, avvalo, yuqori xavfli operatsiyalar va soliqdan bo‘yin tovlash ehtimoli yuqori bo‘lgan iqtisodiy faoliyat turlarining aniqlanishi bilan izohlanadi. Ushbu natija risk profilingi va analitik modellar asosida nazoratni yo‘naltirish mexanizmlarining amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.[19]

[19] Bird, R., & Zolt, E. *Technology and Taxation in Developing Countries: From Hand to Mouse.* National Tax Journal, 2008, Vol. 61(4), pp. 791–821

Ekonometrik tahlil natijalariga koʻra, riskka asoslangan nazorat indikatorlari bilan QQS tushumlari oʻrtasida ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bogʻliqlik mavjudligi aniqlandi. Regressiya natijalari riskka asoslangan tekshiruvlar ulushining oshishi QQS tushumlarining oʻsish sur'atlariga musbat ta'sir koʻrsatishini koʻrsatdi. Shu bilan birga, nazorat intensivligining haddan tashqari oshirilishi fiskal samaradorlikni cheklashi mumkinligi ham aniqlanib, optimal nazorat darajasini belgilash zarurligi asoslandi.

Institutsional samaradorlik nuqtai nazaridan olingan empirik natijalar soliq ma'murchiligida qarorlar qabul qilish jarayonining ma'lumotlarga asoslanganligi kuchayganini koʻrsatdi. Riskka asoslangan nazorat tizimlari soliq organlari faoliyatida prognozlash, rejalashtirish va monitoring funksiyalarining integratsiyalashuviga xizmat qilib, fiskal boshqaruvning sifat jihatdan yangi bosqichga koʻtarilishiga zamin yaratdi.

Empirik va tahliliy natijalar qoʻshilgan qiymat soligʻini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish fiskal samaradorlikni oshirish, soliq tafovutini qisqartirish va institutsional samaradorlikni kuchaytirishning muhim metodologik vositasi ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi

Muhokama

Mazkur tadqiqot doirasida olingan empirik va tahliliy natijalar qoʻshilgan qiymat soligʻini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etishning fiskal va institutsional samaradorligini oshirishdagi hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Natijalarning tahlili shuni koʻrsatadiki, soliq nazoratining an'anaviy, asosan reaktiv va keng qamrovli tekshiruvlarga asoslangan modeli zamonaviy iqtisodiy sharoitda fiskal barqarorlikni ta'minlash uchun yetarli emas. Shu jihatdan, riskka asoslangan yondashuv soliq ma'murchiligining sifat jihatdan yangi paradigmasi sifatida namoyon boʻlmoqda.

Tadqiqot natijalari xalqaro amaliyotda kuzatilgan tendensiyalar bilan yuqori darajada uygʻunlikka ega. Xususan, rivojlangan davlatlar soliq tizimlarida risk profilingi, selektiv audit va ma'lumotlarga asoslangan nazorat mexanizmlarining qoʻllanilishi QQS tushumlarining barqaror oʻsishi va soliq tafovutining qisqarishi bilan tavsiflanadi. Ushbu tadqiqotda aniqlangan ijobiy bogʻliqliklar Oʻzbekiston soliq tizimi sharoitida ham mazkur mexanizmlarning institutsional jihatdan mos va samarali ekanligini koʻrsatadi. Biroq, milliy soliq tizimining oʻziga xos institutsional muhiti mazkur yondashuvni mexanik ravishda joriy etish emas, balki uni moslashtirish va bosqichma-bosqich joriy etish zarurligini taqozo etadi.[20]

Muhokama jarayonida riskka asoslangan nazorat tizimlarining samaradorligi nafaqat fiskal natijalar, balki soliq toʻlovchilarning xulq-atvori bilan chambarchas bogʻliq ekanligi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari nazoratning selektiv va prognozlashga asoslangan shakllari soliq toʻlovchilarda adolatli va shaffof soliq muhitiga nisbatan ishonchni kuchaytirishini koʻrsatadi. Bu esa, oʻz navbatida, ixtiyoriy rioya darajasining oshishiga va uzoq muddatli fiskal barqarorlikka xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, riskka asoslangan nazorat faqat texnik instrument emas, balki institutsional ishonchni mustahkamlovchi mexanizm sifatida ham talqin qilinishi lozim.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari riskka asoslangan nazorat tizimlarining haddan tashqari intensiv qoʻllanilishi fiskal samaradorlikni cheklashi mumkinligini ham koʻrsatadi. Nazorat choralarining ortiqcha kuchaytirilishi soliq toʻlovchilar faoliyatiga ma'muriy yuklamani oshirib, iqtisodiy faollikni susaytirish xavfini yuzaga keltiradi. Bu holat optimal nazorat darajasini aniqlash

[20] Allingham, M., & Sandmo, A. *Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis.* Journal of Public Economics, 1972, Vol. 1(3–4), pp. 323–338

va risk baholash modellari sifatini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Muhokama natijalaridan kelib chiqib, riskka asoslangan nazorat tizimlarining samaradorligi ko‘p jihatdan axborot infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi, ma’lumotlar sifati va tahliliy imkoniyatlarga bog‘liq ekanligi aniqlanadi. Raqamli texnologiyalar, elektron hisob-fakturalar va real vaqt rejimidagi monitoring tizimlarining integratsiyalashuvi risk profilingi aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, QQS ma’murchiligini takomillashtirish jarayonida texnologik va institutsional islohotlar o‘zaro uyg‘un holda olib borilishi zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish fiskal samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda soliq ma’murchiligini modernizatsiya qilish, institutsional samaradorlikni kuchaytirish va barqaror fiskal siyosatni ta’minlashning muhim ilmiy-amaliy vositasi ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu xulosalar DsC dissertatsiyasi doirasida ishlab chiqilayotgan konseptual yondashuvlarning nazariy asosini mustahkamlab, ularni amaliyotga tatbiq etish uchun ilmiy zamin yaratadi.

O‘tkazilgan empirik tahlil natijalari qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarining samaradorligi xalqaro amaliyotda kuzatilgan tendensiyalar bilan yuqori darajada mos kelishini ko‘rsatadi. Xususan, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasi soliq nazoratining riskka asoslangan modeli fiskal samaradorlikni oshirishda an’anaviy yondashuvlarga nisbatan ustun ekanligini tasdiqlaydi.

Quyidagi jadvalda QQSni undirishda **an’anaviy nazorat modeli** va **riskka asoslangan nazorat modeli** o‘rtasidagi asosiy farqlar hamda ularning fiskal va institutsional natijalari qiyosiy tahlil qilinadi.

QQSni undirishda an’anaviy va riskka asoslangan nazorat tizimlarining qiyosiy tahlili[21]

Tahlil mezonlari	An’anaviy nazorat modeli	Riskka asoslangan nazorat modeli
Nazoratni tanlash mexanizmi	Tasodifiy yoki reja asosida	Risk profilingi va analitik baholash asosida
Tekshiruvlar qamrovi	Keng, ammo past aniqlikda	Cheklangan, yuqori aniqlikda
Bir tekshiruvga to‘g‘ri keladigan fiskal natija	Nisbatan past	Sezilarli darajada yuqori
Soliq tafovuti (VAT gap)ga ta’siri	Cheklangan	Barqaror qisqarish
Ma’muriy xarajatlar	Yuqori	Optimallashtirilgan
Soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioyasi	Past yoki o‘rtacha	Yuqori
Raqamli texnologiyalar integratsiyasi	Cheklangan	Keng (e-invoicing, real-time monitoring)
Institutsional samaradorlik	Reaktiv	Proaktiv va prognozli

Mazkur qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, riskka asoslangan nazorat tizimlari nazorat resurslarining yuqori xavfli segmentlarga yo‘naltirilishini ta’minlab, bir vaqtning o‘zida fiskal tushumlarning oshishi va ma’muriy xarajatlarning qisqarishiga olib keladi. Xalqaro tajribada riskka

[21] Torgler, B. *Tax Morale and Compliance: Review of Evidence and Case Studies.* World Bank Policy Research Working Paper, 2007

asoslangan nazorat joriy etilgan davlatlarda QQS bo‘yicha soliq tafovuti 5–10 foiz bandga qisqargani kuzatilgan bo‘lib, bu holat mazkur yondashuvning fiskal samaradorligini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston sharoitida o‘tkazilgan empirik tahlil natijalari ham ushbu umumiy qonuniyatni tasdiqlaydi. Riskka asoslangan nazorat elementlari qo‘llanilgan davrda QQS tushumlarining barqarorlashuvi, prognoz ko‘rsatkichlariga yaqinlashuvi va nazorat tadbirlarining selektivligi oshgani aniqlangan. Bu holat fiskal intizomning kuchayishi bilan bir qatorda soliq to‘lovchilar xulq-atvorining ijobiy transformatsiyasini ham anglatadi.

Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri shundaki, riskka asoslangan nazorat tizimlarining samaradorligi faqat texnologik omillar bilan cheklanmaydi. Ularning muvaffaqiyati institutsional muhit, normativ-huquqiy baza va soliq organlari xodimlarining analitik salohiyati bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli, mazkur yondashuvni joriy etish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, risk baholash modellari esa doimiy ravishda yangilanib borilishi lozim.

Shuningdek, tahlil natijalari nazorat intensivligining optimal darajasini saqlash muhimligini ko‘rsatadi. Haddan tashqari kuchaytirilgan nazorat fiskal natijalarning qisqa muddatli o‘sishiga olib kelishi mumkin bo‘lsa-da, uzoq muddatda soliq to‘lovchilar faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli mavjud. Shu bois, riskka asoslangan nazorat tizimlari fiskal samaradorlik va iqtisodiy faollik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo‘lishi zarur

Qiyosiy tahlil natijalari qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish O‘zbekiston soliq tizimi uchun nafaqat maqsadga muvofiq, balki institutsional rivojlanishning zarur sharti ekanligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Ushbu xulosalar DsC dissertatsiyasi doirasida ilgari surilayotgan konseptual yondashuvlarning empirik asoslanganligini kuchaytirad.

Xulosa

Mazkur tadqiqot qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish fiskal samaradorlikni oshirish va soliq ma’murchiligini modernizatsiya qilishning muhim metodologik yo‘nalishi ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. O‘tkazilgan nazariy, empirik va qiyosiy tahlillar natijalari soliq nazoratining an’anaviy modellari zamonaviy iqtisodiy sharoitda fiskal barqarorlikni ta’minlash uchun yetarli emasligini, riskka asoslangan yondashuv esa nazorat resurslaridan oqilona foydalanish imkonini berishini ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijalari riskka asoslangan nazorat mexanizmlarining qo‘llanilishi soliq tushumlarining barqarorlashuvi, soliq tafovuti (VAT gap)ning qisqarishi hamda bir nazorat tadbiriga to‘g‘ri keladigan fiskal samaradorlikning oshishi bilan bevosita bog‘liq ekanligini tasdiqladi. Bu holat soliq organlari faoliyatida selektivlik, prognozlash va analitik qarorlar qabul qilish mexanizmlarining kuchayganligini anglatadi. Shu bilan birga, soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya darajasining oshishi riskka asoslangan nazorat tizimlarining institutsional ishonchni mustahkamlovchi omil sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlillar xalqaro tajribada riskka asoslangan nazorat joriy etilgan davlatlarda QQS bo‘yicha fiskal ko‘rsatkichlarning barqaror yaxshilanishi kuzatilganini tasdiqlab, ushbu yondashuvning O‘zbekiston soliq tizimi sharoitida ham samarali qo‘llanilishi mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Biroq, mazkur mexanizmlarni joriy etish institutsional muhit, normativ-huquqiy baza va axborot infratuzilmasining rivojlanganlik darajasini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozimligi aniqlashtirildi.

Tadqiqot yakunlariga ko‘ra, riskka asoslangan nazorat tizimlarining haddan tashqari intensiv qo‘llanilishi fiskal samaradorlikni cheklashi mumkinligi, shuningdek, soliq to‘lovchilarga ortiqcha

ma’muriy yuklama yuklash xavfi mavjudligi aniqlandi. Shu sababli, optimal nazorat darajasini aniqlash, risk baholash modellarini doimiy ravishda yangilab borish hamda raqamli texnologiyalarni soliq ma’murchiligi bilan chuqur integratsiyalash muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida belgilandi.

Mazkur tadqiqot natijalari qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish fiskal siyosat samaradorligini oshirish, soliq ma’murchiligini institutsional jihatdan mustahkamlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning muhim konseptual asosi ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu ilmiy xulosalar DsC dissertatsiyasi doirasida ishlab chiqilayotgan metodologik yondashuvlarni chuqurlashtirish va ularni amaliyotga tatbiq etish uchun mustahkam ilmiy zamin yaratadi

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirish va uning ma’murchiligini takomillashtirish masalalari fiskal nazariya va soliq boshqaruvi bo‘yicha zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Tadqiqot jarayonida QQSning fiskal mohiyati, soliq ma’murchiligi samaradorligi hamda riskka asoslangan nazorat tizimlarining konseptual va empirik jihatlarini ochib beruvchi xalqaro va milliy manbalardan foydalanildi.

QQS bo‘yicha soliq tafovuti (VAT gap) tushunchasi va uni o‘lchash metodologiyasi International Monetary Fund va European Commission tadqiqotlarida batafsil ishlab chiqilgan. Xususan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bo‘yicha o‘tkazilgan empirik tadqiqotlar riskka asoslangan nazorat va raqamli monitoring mexanizmlarining joriy etilishi VAT gapni sezilarli darajada qisqartirganini ko‘rsatadi. Ushbu manbalar tadqiqotda QQS undirish samaradorligini baholash mezonlarini shakllantirish va xalqaro qiyosiy tahlilni olib borishda metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Soliq ma’murchiligini institutsional nuqtai nazardan tahlil qiluvchi ilmiy ishlarda soliq tizimi samaradorligi faqat huquqiy mexanizmlar bilan emas, balki institutsional ishonch, boshqaruv sifati va analitik qarorlar qabul qilish darajasi bilan belgilanishi ta’kidlanadi. Ushbu yondashuvlar tadqiqotda riskka asoslangan nazoratni soliq organlari faoliyatining institutsional samaradorligini oshiruvchi mexanizm sifatida talqin qilishga ilmiy asos yaratdi.

Bixevioristik iqtisodiyot doirasidagi tadqiqotlarda soliq to‘lovchilarning xulq-atvori, ixtiyoriy rioya va nazorat intensivligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik keng o‘rganilgan. Ushbu ilmiy ishlarda selektiv va prognoz qilinadigan nazorat mexanizmlari soliq to‘lovchilarda adolatli soliq muhiti haqidagi tasavvurni kuchaytirib, soliq intizomini oshirishi qayd etiladi. Tadqiqotda mazkur yondashuv riskka asoslangan nazoratning uzoq muddatli fiskal samaradorligini izohlashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qildi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida olib borilgan zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda elektron hisob-fakturalar, real vaqt rejimidagi soliq monitoringi va katta hajmdagi ma’lumotlar tahlili riskka asoslangan nazorat tizimlarining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi. World Bank tadqiqotlarida raqamli texnologiyalarning soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirishdagi roli empirik misollar asosida isbotlangan bo‘lib, ushbu xulosalar tadqiqotda risk profilingi aniqligini oshirish omillarini asoslashda qo‘llanildi.

Milliy ilmiy adabiyotlarda, xususan, O‘zbekiston soliq tizimiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda QQS ma’murchiligini takomillashtirish, soliq tushumlarini oshirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish masalalari keng muhokama qilingan. Shu bilan birga, mavjud ishlarda riskka asoslangan nazorat tizimlari ko‘pincha alohida instrument sifatida yoritilib, ularning nazariy-metodologik asoslari va institutsional samaradorlikka kompleks ta’siri yetarli darajada ochib berilmagan.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot yuqorida ko‘rib chiqilgan ilmiy adabiyotlarda aniqlangan nazariy va empirik bo‘shliqlarni to‘ldirishga, qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishda riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etishning kompleks metodologiyasini ishlab chiqishga hamda uni O‘zbekiston soliq tizimi sharoitida ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. OECD. *Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration.* Paris: OECD Publishing, 2020.
2. OECD. *Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance.* Paris: OECD Publishing, 2004.
3. International Monetary Fund. *Revenue Administration: Managing Compliance Risks.* IMF Technical Notes and Manuals. Washington, D.C., 2015.
4. International Monetary Fund. *Measuring the VAT Gap: A Methodological Review.* Washington, D.C., 2018.
5. European Commission. *Study and Reports on the VAT Gap in the EU Member States.* Brussels, annual editions (2016–2023).
6. Keen, M., & Smith, S. *VAT Fraud and Evasion: What Do We Know and What Can Be Done?* National Tax Journal, 2006, Vol. 59(4), pp. 861–887.
7. Allingham, M., & Sandmo, A. *Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis.* Journal of Public Economics, 1972, Vol. 1(3–4), pp. 323–338.
8. Alm, J., & McKee, M. *Tax Compliance as a Coordination Game.* Journal of Economic Behavior & Organization, 2004, Vol. 54(3), pp. 297–312.
9. Bird, R., & Zolt, E. *Technology and Taxation in Developing Countries: From Hand to Mouse.* National Tax Journal, 2008, Vol. 61(4), pp. 791–821.
10. Slemrod, J. *Tax Compliance and Enforcement.* Journal of Economic Literature, 2019, Vol. 57(4), pp. 904–954.
11. World Bank. *Digitalizing Tax Administration: Lessons from International Experience.* Washington, D.C., 2020.
12. Torgler, B. *Tax Morale and Compliance: Review of Evidence and Case Studies.* World Bank Policy Research Working Paper, 2007.
13. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi. *Soliq ma’murchiligini modernizatsiya qilish bo‘yicha tahliliy hisobotlar.* Toshkent, 2019–2024.
14. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. Yangi tahrir. Toshkent, 2020 (keyingi o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).
15. Mirziyoyev Sh.M. *O‘zbekiston Respublikasida soliq siyosatini isloh qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash masalalari bo‘yicha nutq va qarorlar to‘plami.* Toshkent, 2018–2023.

JIN MASHINASI ARRALI SILINDIRIDAGI DINAMIK KUCHLARNI ENERGIYA SARFIGA TA'SIRINI OPTIMALLASH YECHIMLARI

[1]SH.B. Imomqulov, [2]R.R. Rustamov
[1]Namangan davlat texnika universiteti. Mexanika kafedrasi dotsenti, [2]Namangan davlat texnika universiteti. 2-bosqich tayanch doktorant
https://doi.org/10.5281/zenodo.19810879

Annotasiya. *Jin mashinasini samaradorligini va tola sifatini oshirishga sababchi bo'luvchi arrali silindriga qarshilik qiluvchi kuchlarni kamaytirish lozim bo'ladi.*

Jin mashinalarida arrali silindrning aylanish jarayoni eng ko'p energiya talab qiluvchi bosqich hisoblanadi. 75 kVt quvvatga ega elektrodvigatel o'rnatilgan zamonaviy jin mashinalarida energiya sarfining 60-70% arrali silindrning aylanishiga sarflanadi. Shu bilan birga, dinamik qarshilik kuchlarining o'zgarishi tola sifatiga bevosita ta'sir etadi. Buning uchun jin mashinasi arrali silindrida hosil bo'ladigan titrashni kamaytirish ham tola sifatini yaxshilanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: *arrali silindr, muvozanatlovchi disk, Dissipativ funksiya, ishqalanish momenti, vibratsiya, tola sifati.*

Аннотация. *Необходимо уменьшить силы сопротивления, действующие на пильный цилиндр, что приведет к повышению эффективности работы машины и качества волокна.*

В джин-машинах процесс вращения цилиндра пилы является наиболее энергоемким этапом. В современных Джин-машинах, где установлен электродвигатель мощностью 75 кВт, на вращение распилового цилиндра расходуется 60-70% энергии. В то же время изменение динамических сил сопротивления напрямую влияет на качество волокна. Для этого уменьшение вибрации, создаваемой цилиндром чесальной машины, также приводит к улучшению качества волокна.

Ключевые слова: *цилиндр пилы, балансировочный диск, диссипативная функция, момент трения, вибрация, качество волокна.*

Abstract. *It is necessary to reduce the resistance forces acting on the saw cylinder, which will lead to an increase in machine efficiency and fiber quality.*

In gin machines, the process of rotating the saw cylinder is the most energy-intensive stage. In modern Gin machines, where a 75 kW electric motor is installed, 60-70% of the energy is spent on rotating the saw cylinder. At the same time, the change in dynamic resistance forces directly affects the fiber quality. To do this, reducing the vibration generated by the cylinder of the carding machine also leads to improved fiber quality.

Keywords: *saw cylinder, balancing disc, dissipative function, friction moment, vibration, fiber quality.*

1. KIRISH.

Paxta tolalarini ajratish jarayonida energiya sarfi va tola sifatini optimallashtirish zamonaviy paxta qayta ishlash sanoatining asosiy muammolaridan biridir. O'zbekiston Respublikasida yillik 3

million tonnadan ortiq paxta ishlab chiqariladi, bu esa energiya resurslarini tejash va mahsulot sifatini oshirish zaruratini yanada oshirmoqda.

Energiya xarajatlarining yuqoriligi jin mashinalarining energiya sarfi umumiy paxta qayta ishlash xarajatlarining 40-45% ini tashkil etadi. Bunda tola sifatining past bo‘lishiga dinamik qarshilik kuchlarining o‘zgaruvchanligi tolalarning uzilishiga va sifatining pasayishiga olib keladi. Detallarning tez eskirishi o‘zgaruvchan dinamik yuklar asbobning yemirilishini tezlashtiradi. Ekspluatatsiya xarajatlarining oshishi energiya sarfining yuqoriligi va tez-tez ta’mirlash xarajatlari ishlab chiqarish rentabelligini pasaytiradi.

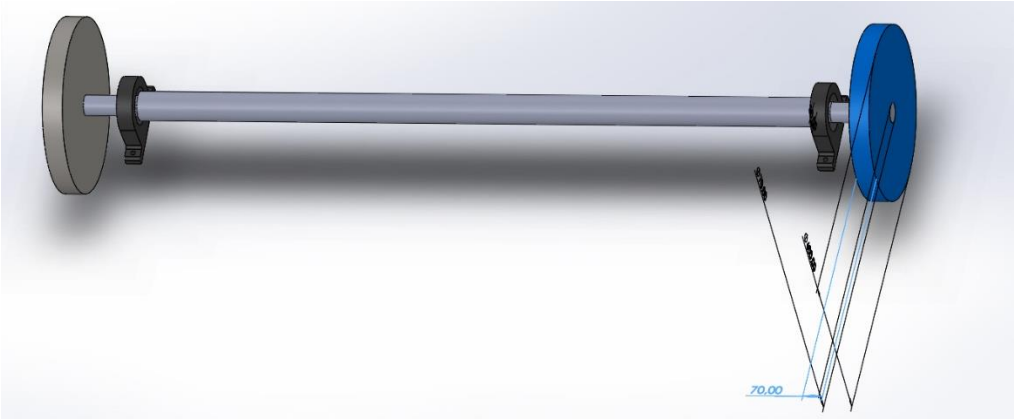
Mavjud paxta tozalash korxonalaridagi jin mashinalarida nominal quvvati 75 kVt, aylanish tezligi 730 ayl/min bo‘lgan elektrodvigateli o‘rnatilgan. Jin mashinasini ishlash jarayonida homashyo valigi aylanish jarayonida arrali silindrga bo‘ladigan bosim hisobiga sodir bo‘ladigan titrash tolani chigitdan ajratib olishda kalta tolalar hajmini ortishiga sabab bo‘ladi.

2. Tadqiqotni olib borish metodi.

Arrali silindrning dinamik qarshilik kuchlarini hisoblash uchun matematik model ishlab chiqildi.

O‘zbekistonda jin mashinalarining asosiy ishlab chiqaruvchisi "Paxtamash" korxonasi hisoblanadi. Korxona tomonidan ishlab chiqarilgan jin mashinalari mamlakat ichki ehtiyojlarini qondiradi, lekin energiya samaradorligi va sifat jihatidan xalqaro standartlardan ortda qolmoqda.

Arrali silindr quyidagi asosiy elementlardan tashkil topgan: Material -40X legirlangan po‘lat, diametri 100 mm, uzunligi 2850 mm. Soni 130 ta, material U8 po‘lat, tashqi diametri 320 mm, ichki diametri 100 mm, qalinligi 0.95 mm. **Qistirma disklar:** soni 131 ta, material alyuminiy, tashqi diametri 130 mm, ichki diametri 100 mm, qalinligi 10 mm. **Muvozanatlovchi disklar:** 2 ta, tashqi diametri 300 mm, ichki diametri 70 mm, qalinligi 40 mm. bitta disk massasi 18 kg ga teng.

1-rasm. Muvozanatlovchi disk arrali silindr sxemasi.

Arrali silindrni Dinamik tizimni tahlil qilish uchun Lagranj tenglamalari qo‘llanilgan:

$$\frac{d}{dt}\left(\frac{\partial L}{\partial \dot{q}_i}\right) - \frac{\partial L}{\partial \dot{q}_i} + \frac{\partial R}{\partial \dot{q}_i} = Q_i \qquad (1)$$

bu yerda: $L=T-V$- Lagranj funktsiyasi; T- kinetik energiya; V- potensial energiya; R- dissipativ funktsiya; $\dot{Q}_i$- umumiy kuchlar

Tenglamalar sistemasi Runge-Kutta 4-tartibli usuli yordamida yechilgan:

$$y_{n+1} = y_n + \frac{h}{6}(k_1 + 2k_2 + 2k_3 + k_4) \qquad (2)$$

Jin mashinasini samaradorligini oshirish 1 kg paxta qayta ishlash uchun sarflanadigan energiya (kWh/kg) ga foydali ishning sarflangan energiyaga nisbati asos bo‘lib hisoblanadi.

Mashinani dvigatelining quvvatdan foydalanish darajasi Xalqaro Standartlar bo‘yicha ISO 50001:2018-Energiya boshqaruv tizimlari xalqaro standarti bo‘yicha energiya samaradorligi baholanadi. Tola sifatini baholashda o‘rtacha uzunlik va uzunlik bir xilligini aniqlashda tolaning uzilish kuchi (cN/tex) da aniqlanadi.

Tolani chigitdan yechib olish jarayonini matematik modelini ishlab chiqish uchun zarur qiymatlarni ketirib o‘tamiz: **Gravitatsiya kuchi** $P = mg$, **Normal kuch** N=320×9.81=3139.2N, **Ishqalanish kuchi** $F_{ish}=fN$, **Aerodinamik kuch** $F_{aero} = 1/2C_d\rho A v^2$, **dvigatel momenti** $M_{motor} = \omega P = 982\ N \cdot m$ orqali dvigatelning q**arshilik momenti quyidagicha aniqlanadi:**

$$M_{qar} = M_{ish} + M_{aero} + M_{defor} \qquad (3)$$

Valni ishlash jarayonida val va undagi arra disklari hosil bo‘ladigan kinetik energiya qiyidagicha aniqlanadi:

$$T = \frac{1}{2}m_v(\dot{x}_c^2 + \dot{y}_c^2) + \frac{1}{2}J_v\dot{\gamma}^2 + \frac{1}{2}J_s\dot{\theta}^2 + \frac{1}{2}J_d\dot{\theta}_d^2 \qquad (4)$$

bu yerda: x_c-valik markazining gorizontal koordinatasi; y_c-valik markazining vertikal koordinatasi; γ-valikning aylanish burchagi; θ-arrali silindrning aylanish burchagi; $m_v = 320\ kg$-valik massasi; $J_v = 5.8\ kg \cdot m^2$-valik inersiya momenti; $J_s = 15.8\ kg \cdot m^2$-arrali silindr inersiya momenti; $J_d = 2.4\ kg \cdot m^2$-muvozanat disk inersiya momenti.

Muvozanatlovchi diskni potensial energiyasini quyidagicha aniqlanadi:

$$V = m_v g y_c + V_e$$

Deformatsiya energiyasi:

$$V_e = \frac{1}{2}\int_{\xi_1}^{\xi_2} Ku^2(\xi) b\, d\xi$$

Dissipativ funktsiya keltirib chiqaramiz:

$$R = \frac{1}{2}c_1(\dot{x}_c - v_a)^2 + \frac{1}{2}c_2(\dot{\gamma} - \omega)^2 \qquad (5)$$

Paxtani tasirlashish hududini ta’sirlashish zona modellari kontakt bosimi deformatsiyaga proporsional:

$$p(\xi) = Ku(\xi) \qquad (6)$$

Botish chuqurligi:

$$u(\xi) = u_0 - \frac{\xi^2}{2R_e} - \frac{\xi^2}{2R_a} \qquad (7)$$

Bikirlik koeffitsienti:

$$K = 45000\ N/m^3$$

Arrali silidrning dinamik qarshiliklarni aniqlash uchun ishqalanish qarshilik momenti va aerodinamik qarshilik momentini aniqlash lozim.

Ishqalanish qarshiligi ishqalanish momenti:

$$M_{friction} = fNR_a \qquad (8)$$

Ishqalanish koeffitsientlari: disk bilan f=0.12, disksiz f=0.18

Aerodinamik qarshilik aerodinamik moment:

$$M_{aero} = \frac{1}{2}C_d\rho A R_a^3\omega^2 \qquad (9)$$

bu yerda: $C_d = 1.2$, $\rho = 1.225\ kg/m^3$, $A = 2\pi R_a L = 3.18\ m^2$

Deformatsiya qarshiligi deformatsiya momenti:

$$M_{deform} = \int_{\xi_1}^{\xi_2} \xi p(\xi) b \, d\xi \quad (10)$$

Umumiy qarshilik moment:

$$M_{umumiy} = M_{ish} + M_{aero} + M_{deform} \quad (11)$$

Arrali silindrning harakat tenglamasini keltirib chiqaramiz, unga ko‘ra differensial tenglamasi qiyidagicha aniqlanadi:

Valik harakati:

$$m_v \ddot{x}_c = F_x$$
$$m_v \ddot{x}_c = F_y - m_v g \quad (12)$$

Arrali silindr aylanishi:

$$J_S \ddot{\theta} = M_{motor} - M_{umumiy} \quad (13)$$

Boshlang‘ich shartlar:

$t = 0$: $x_c = 0$, $y_c = 0.18\,m$, $\theta = 0$, $\dot{x}_c = 0$, $\dot{y}_c = 0$, $\dot{\theta} = 0$.

1-jadval

Qadam o‘lchamini kamaytirish orqali yechimning qiymatlari.

Qadam o‘lchami (s)	Energiya xatoligi (%)	Vaqt (s)
0.01	0.12	45.2
0.005	0.05	89.7
0.001	0.01	448.3

Arrali silindrga ta’sir etuvchi qarshilik kuch ta’sirida energiya balansi formulasi quyidagicha:

Kirish energiyasi=Chiqish energiyasi+Yo‘qotishlar

$$E_{kirish} = E_{chiqish} + E_{yoqotish} \quad (14)$$

Xatolik: <0.5%

2-jadval

Model natijalari eksperimental o‘lchovlari.

Parametr	Model	Eksperiment	Xatolik (%)
Quvvat (kW)	65.2	63.8	2.2
Tezlik (rad/s)	76.1	75.9	0.3
Moment (N·m)	856	842	1.7

Arrali silindrdagi qarshilik kuchi xisobiga sarf bo‘ladigan energiya sarfini kamaytirish uchun qo‘yilgan muvozanatlovchi disk bilan ishlagandagi energiya sarfi 5DP-130 jin mashinasida sinalgandigi qiymatlar **quvvat o‘lchagich** Fluke 435-II, qavvat oraligi 0-100 kVt, aniqligi ±0.5%, t**ekshirish sensori** PCB 352C33 qurilmasida olingan. Aniqlash oraligi ±50 g, chastota oralig‘i 0.5-10,000 Hz da aniqlangan.

Burchak tezligi sensorini Omron E6C3-AG5C qirilmasida aniqligi ±0.1% da olingan bo‘lib, tizimni ishga tushirish 5 daqiqa ishlab barqaror holatga kelishini kuzatiladi. Natija qiymatlari 10 daqiqa davomida ma’lumotlarni yig‘ish orqali har 2 soatda takrorlash bilan aniqlandi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish uchun kuchlanish (V), tok kuchi (A), quvvat koeffitsienti, faol quvvat (kVt), reaktiv quvvat (kVAr) orqali vibratsiya o‘lchamlarilarini o‘lchash uchun arrali silindr validagi titrashni va muvozanat disk bilan ishlagandadi holatni aniqlandi. Tola sifatini baholash **namuna olish** har 30 daqiqada 100 g, har bir ish oralig‘ida uchun 10 ta takrorlandi.

Tola uzunligi HVI 1000 asbobi yordamida sifati aniqlandi. Unda eksperimental tadqiqot natijalari muvozanat disk o ‘rnatilgandagi holat uchun

3-jadval

Muvozanat diskining energiya sarfiga ta’siri

Ko‘rsatkich	Disk bilan	Disksiz	O‘zgarish (%)
O‘rtacha quvvat (kVt)	65.2	78.5	-17.1
Maksimal quvvat (kVt)	71.8	86.3	-16.8
Quvvat o‘zgarishi (kVt)	3.2	8.7	-63.2
Energiya sarfi (kWh/kg)	0.85	1.03	-17.5
Samaradorlik (%)	87.3	73.6	+13.7

4-jadval

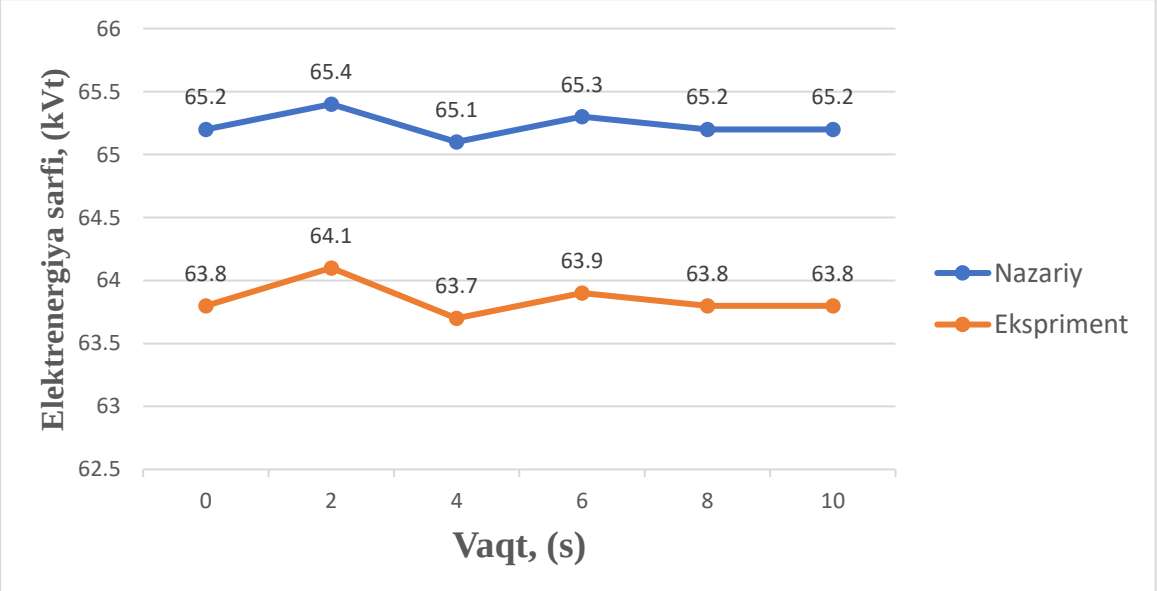
Vibratsiya darajasining o‘zgarishi.

O‘lchash nuqtasi	Disk bilan (m/s²)	Disksiz (m/s²)	Kamayish (%)
Arrali silindr	3.2	5.8	44.8
Val markazi	2.1	4.3	51.2
Disk	1.8	-	-
Asos	0.9	1.7	47.1

5-jadval

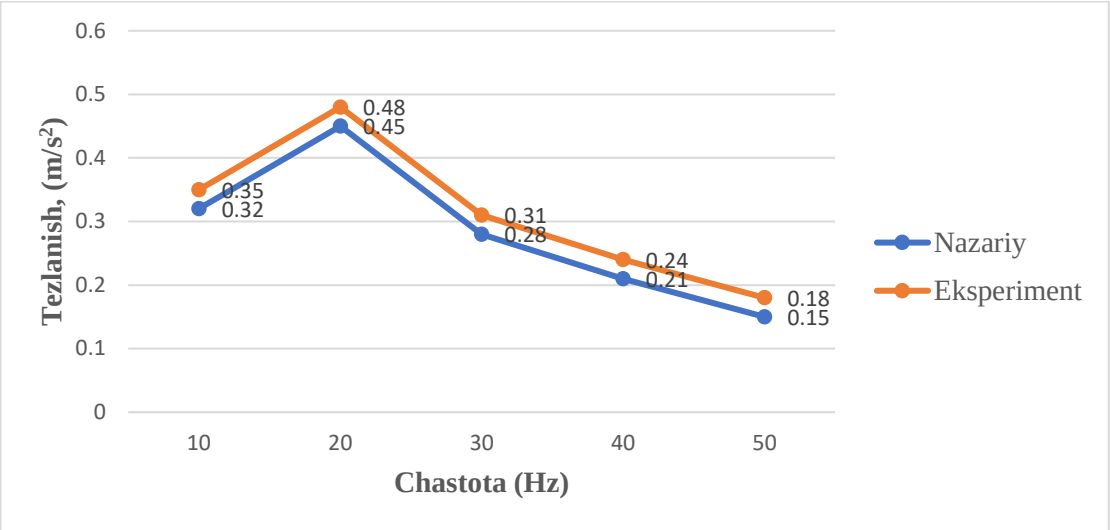
Tola sifatining o‘zgarishi.

Ko‘rsatkich	Disk bilan	Disksiz	Yaxshilanish (%)
O‘rtacha uzunlik (mm)	28.3	26.5	+6.8
Uzunlik bir xilligi (%)	85.2	68.7	+16.5
Mustahkamlik (cN/tex)	35.2	28.7	+22.6
Elastiklik (%)	72.4	61.3	+18.1
Toza tola ulushi (%)	92.8	86.5	+7.3

1-grafik. Nazariy va eksperimental quvvat taqqoslamasi.

Silindrning paxta bilan ishlash jaranida elektrenergiya sarfi bo‘yicha olingan natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, chatlashishdagi o‘rtacha xatolik 2.2% ni, maksimal xatolik 3.1% ni, standart og‘ish 0.8% ni tashkil etdi.

2-grafik. Vibratsiya tezlanishining taqqoslamasi

Silindrning titrashidagi tebranish chastotasi oralig‘i me’yorida bo‘lishi tola sifatini belgilaydi. Tolani chigitdan ajratib olishdagi titrash chastotasidagi o‘rtacha xatolik 8.3% ni tashkil etdi, ruxsat etilgan xatolikesa ±15% gacha bo‘lishi lozim.

XULOSA

Jin mashinasini arrali silidridagi titrash, qarshilik kuchlari ta’sida hosil bo‘lishi tolani ajratib olishda uning sifatini saqlab qolish muhim. Shuning uchun yuqorida o‘tkazilgan tadqiqotlat natijasida shuni ko‘rsatadiki, arrali silindrda o‘rnatilgan muvozanatlovchi disk yordamida energiya sarfini kamatirish va tolani sifatini saqlab qolishga erishish mumkinligini ko‘rish mumkin. Kelajakda shu jarayon bo‘yicha tadqiqotlarni davom ettirish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Sulaymonov, R., Yuldashev, A.. Study on vibration of the saw cylinder and its critical speed. *E3S Web of Conferences*, 434, 2023. 02027.
2. Ryszard M., Kozlowski R. Handbook of natural fibres. Volume 2: Processing and applications. Woodhead Publishing Limited, 2012.
3. Byler R.K. 2005. The effect of modest moisture addition to seed cotton before the gin stand on fiber length. Journal of Cotton Science. 9: C.145-154. Available at http:// *www.cotton.org./journal/2005-09/3/145.cfm.*
4. M.A.Berdaliyeva, O.Sh.Sarimsakov, Improving Product Quality through the Control of Technological Parameters of the Saw Ginning Machine. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(5), 2025. 1250-1252.
5. Sh.R.Qurbonov. Jin mashinalarida energiya samaradorligini oshirish yo‘llari. *Energiya va resurs tejamkorligi*, 4(1), 2022. 22-28.
6. N.I.Toshpulatov, S. M.Yusupov. Arrali disklarning tola sifatiga ta’sirini o‘rganish. *To‘qimachilik sanoati texnologiyasi*, 2(1), 2023. 33-39.
7. Sh.Imomqulov, R.Rustamov. The Effect of Vibrations in the Cylinder of the Gin Machine Saw on Power Consumption and Optimization Pathways. American Journal of Technology Advancement Vol.2, No.8 (Aug, 2025). 86-92 p.

EMPIRICAL ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE CREDIT PORTFOLIO OF COMMERCIAL BANKS

Sabirova Lobar Baxramovna
Urganch Innovatsion universiteti, v.b. dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.19811001

Abstract. *This article examines the impact of external factors on the loan portfolios of commercial banks. Enhancing the efficiency of commercial banks' loan portfolios is a crucial factor in ensuring economic stability and competitiveness. Improving loan portfolio efficiency not only creates opportunities for commercial banks to generate profits but also ensures optimal distribution of financial resources. To achieve this, banks need to systematically review all stages of lending. According to the model results, it was determined that all selected indicators have an impact on the interest rates of loans from JSC Uzpromstroybank. This indicates that we have correctly identified the external factors influencing the interest rates on loans from JSC Uzpromstroybank. While the influence of these factors on JSC Uzpromstroybank's loan interest rates is evident, there are differences only in the time lags of their effects.*

Keywords: *banking system, bank credit, loan portfolios, inflation, interest rates*

Introduction

Interest rate policy plays a central role in commercial banks' management of credit and deposit operations, enhancement of financial intermediation effectiveness, and maintenance of competitiveness in client relations. Interest rates directly influence the formation and allocation of bank resources, determining the bank's income-generating potential. Therefore, it is necessary to conduct a thorough empirical analysis of factors influencing interest rate policy formation - inflation rate, Central Bank key rate, interbank credit market conditions, liquidity levels, external economic environment, and credit risks. In developing countries like Uzbekistan, interest rate policy is not only an element of a bank's internal policy but also a crucial instrument affecting overall macroeconomic stability. Thus, analyzing the factors determining interest rate policy using precise and indepth statistical methods is extremely relevant from both scientific and practical perspectives.

Through empirical analysis, it is possible to precisely determine which factors have a real impact on commercial banks' interest rate policy, the degree of correlation between these factors, and how their changes affect interest rates. For instance, rising inflation leads banks to increase loan interest rates, which can dampen economic activity. Simultaneously, the Central Bank's monetary policy decisions play a decisive role in shaping commercial bank rates. Empirical analyses allow for identifying these factors and assessing their strength, aiding commercial banks in forecasting and strategic planning. Specifically, using methods such as regression analysis, VAR models, and panel data analysis can create a solid statistical foundation for understanding interest rate changes.

Materials and Methods

Enhancing the efficiency of commercial banks' loan portfolios is a crucial factor in ensuring economic stability and competitiveness. Improving loan portfolio efficiency not only creates opportunities for commercial banks to generate profits but also ensures optimal distribution of financial resources. To achieve this, banks need to systematically review all stages of lending. Enhancing the quality of lending, conducting in-depth analysis of clients' financial conditions, as well as minimizing credit risks increase efficiency. Banks should also consider diversifying their loan portfolios and allocating loans to new, highly profitable sectors.

A study conducted by N. Mirza et al. (2023) empirically and theoretically examined the impact of green lending on the efficiency of commercial banks' loan portfolios in BRIC countries. The research analyzed the effect of green loans, particularly those allocated to small and medium-sized enterprises (SMEs), on banks' overall financial performance. The researchers highlighted that green lending increases banks' profitability, reduces credit risks, and ensures long-term stability. The study results demonstrate that an increase in green loans generates positive financial outcomes for banks, as these loans have high repayment rates and stimulate business models based on environmental sustainability. The article also emphasizes that green credit policies enhance banks' reliability and make them more attractive for long-term investments. According to the empirical analysis results, it was found that the expansion of green lending in BRIC countries increases the return on banks' total assets and positively affects financial stability and loan portfolio quality. These findings justify the need for broader implementation of green lending strategies.

In the study conducted by K. Miyamoto (2022), the potential applications of quantum algorithms for calculating risk contributions in loan portfolios were examined both theoretically and empirically. The author compares traditional financial analysis methods with quantum computing approaches to analyze the possibilities of enhancing the efficiency of quantum computers in identifying and assessing credit risks. The research emphasizes that quantum algorithms demonstrate superiority in rapidly and accurately analyzing large, complex loan portfolios, as conventional computing methods require significant time and resources when dealing with big data. Empirical results indicate that quantum algorithms considerably accelerate the process of calculating credit risk distribution, enabling banks to organize their portfolio management strategies more effectively. Furthermore, the use of quantum computing allows for more precise forecasting in credit risk diversification and optimization. This study highlights the significance of quantum technologies as a novel financial analysis tool for commercial banks and substantiates the necessity for widespread implementation of quantum computing technologies in the banking sector in the future.

In the study conducted by K. Miyamoto (2022), the potential applications of quantum algorithms for calculating risk contributions in loan portfolios were examined both theoretically and empirically. The author compares traditional financial analysis methods with quantum computing approaches to analyze the possibilities of enhancing the efficiency of quantum computers in identifying and assessing credit risks. The research emphasizes that quantum algorithms demonstrate superiority in rapidly and accurately analyzing large, complex loan portfolios, as conventional computing methods require

significant time and resources when dealing with big data. Empirical results indicate that quantum algorithms considerably accelerate the process of calculating credit risk distribution, enabling banks to organize their portfolio management strategies more effectively. Furthermore, the use of quantum computing allows for more precise forecasting in credit risk diversification and optimization. This study highlights the significance of quantum technologies as a novel financial analysis tool for commercial banks and substantiates the necessity for widespread implementation of quantum computing technologies in the banking sector in the future. modern approaches to ensure financial system stability and more precise management of credit risks. A study conducted by J. Castillo and A. Mora-Valencia (2023) analyzed the impact of moral hazard on the SME (small and medium-sized business) loan portfolio guaranteed by Colombia's National Guarantee Fund (NGF). The authors focused on how borrower behavior changes in loans issued through the NGF system, and how these guarantees affect the decision-making process of banks and credit institutions. Drawing on traditional economic theories, the authors emphasize that in cases of increased moral hazard, borrowers may use loan funds irresponsibly or violate payment discipline. This situation is particularly observed with state-guaranteed loans, as borrowers underestimate the risk of default due to the state guarantee, and the likelihood of financial indiscipline increases.

The results of the empirical analysis show that the default rate on NGF-guaranteed loans is significantly higher than on non-guaranteed loans, confirming the presence of moral hazard. The study authors assessed the repayment probability of loans under NGF guarantees using various statistical models and regression analyses, and the results showed that as the amount of guarantees increases, so does the probability of borrower default. These findings indicate the need to implement better monitoring and risk management systems to improve the effectiveness of government guarantee programs. According to the research recommendations, to reduce moral hazard, it is necessary to improve credit policies, better assess the financial stability of borrowers, and strengthen credit monitoring systems. This not only ensures the effective use of loans but also serves to reduce credit risks.

In the study conducted by L. Mbeukam (2024), the assessment of transition risks in the credit portfolio and hedging strategies were examined. Transition risks are interpreted as financial risks arising from the deterioration of borrowers' financial conditions over time or an increase in credit risk levels due to macroeconomic changes in the market. The study employed modern quantitative models to assess these risks, particularly models based on stochastic processes, uncertainty theory, and dynamic changes in credit ratings. Mbeukam emphasizes the importance of accurately assessing these variable risks in credit portfolio management and highlights the significance of developing optimal hedging strategies for financial stability. According to the empirical analysis results, inaccurate assessment of transition risks negatively impacts the stability of banks' credit portfolios. Consequently, the use of derivative instruments and portfolio diversification is recommended to minimize losses. The research findings suggest that commercial banks and investors should utilize advanced statistical models and risk hedging strategies in managing credit risks, as this plays a crucial role in ensuring the long-term stability of credit markets.

This study, conducted by Bykova and Pindyuk (2019), analyzes the issue of nonperforming loans (NPLs) in Central and Southeast European countries. As a theoretical foundation, the authors draw on financial stability theories to assess the impact of NPLs on the banking system and macroeconomic environment. The research examines factors influencing the formation of NPLs, including economic growth rates, unemployment levels, and interest rate volatility. The methodology employs panel regression and dynamic analysis techniques to examine NPL trends across various countries. The findings indicate that during periods of economic crisis and uncertainty, NPL levels rise, negatively affecting the stability of the banking system. The study also emphasizes the importance of institutional reforms, strengthening credit policies, and improving banking supervision to reduce NPLs.

Dimitras, Dokas, Mamou, and Spyromitros (2024) employ non-parametric methods in their research to evaluate the efficiency of European banks, particularly analyzing the significance of performing loans' efficiency. This work, grounded in financial efficiency theories, elucidates the interconnection between banking system stability and loan portfolio quality. The authors examine the quality of loans and their impact on bank profitability based on specific economic theories, including information asymmetry and agency theories, when assessing economic efficiency and banking performance. The study also highlights the superiority of non-parametric techniques, which allow for the creation of a model without constraints by relying on data, in contrast to traditional parametric approaches in evaluating the efficiency of financial institutions.

In his research, Ozili (2019) examines the relationship between non-performing loans (NPLs) and financial development, analyzing the impact of this issue on the banking system and the economy. As a theoretical foundation, the author draws upon theories of financial development, credit market efficiency, and the concept of financial deepening. The study discusses the effect of NPLs on banking system stability and how they influence economic growth and the development of financial institutions. The author also employs agency theory and information asymmetry approaches to explain the impact of financial institution stability, regulatory policies, and lending conditions on NPL levels. Additionally, the research specifically examines the effects of economic crises, declining asset quality, and credit risk management strategies on NPLs.
In our analysis, using the structural vector autoregression model, we will study the impact of changes in the inflation rate in the economy, changes in the money supply in circulation, and changes in the interest rate in the money market (which is the main indicator of market interest rates in the economy) on the interest rates of Uzpromstroybank loans. Although these indicators are considered external factors, it is logically sound for Uzpromstroybank to determine its interest rate risk based on external factors, given that it is one of the largest banks. The selected indicators are quarterly and cover the period from the first quarter of 2005 to the second quarter of 2024. Additionally, to clarify the influence of these indicators, the selected statistical data have been natural log-transformed

Results

Empirical analysis of interest rate policy in commercial banks holds great practical significance, especially in Uzbekistan during the banking sector's transition to market

principles. In recent years, the Central Bank of the Republic of Uzbekistan's liberalization of monetary policy and adjustment of the key rate based on market conditions necessitate banks to adopt more flexible interest rate policies. Therefore, empirical research should determine which internal and external factors influence commercial banks' interest rate formation, their impact on client decisions, and overall credit activity. Based on such research findings, banks can expand their capacity to manage interest rate policy at a strategic level, maintain competitiveness, and secure stable income. Additionally, these analyses serve as a foundation for macroeconomic policy institutions to make crucial decisions.

To assess the data's compliance with normal distribution, the Jarque-Bera test was applied. The analysis results revealed that all the selected external factors follow a normal distribution. This is because the calculated Jarque-Bera statistic for all indicators showed reliable results, with their probability values being less than 0.05. In the preliminary stage of the analysis, we conducted descriptive statistics of the selected indicators.

Table 1. Descriptive statistics of selected factors

	Inflationt	***M2t***	***MMRt***	***SQBLRt***
Mean	0.966667	0.017382	0.276973	0.323747
Median	1.000000	0.016776	0.249194	0.297910
Maximum	4.100000	0.168219	1.753864	1.804052
Minimum	-0.500000	-0.064792	-2.860906	-2.824898
Std. Dev.	0.769507	0.031101	0.769325	0.772040
Observations	96	96	96	96

In the next stage of our analysis, we will determine the correlation matrix of the indicators. Through this, we will analyze the correlation coefficients between the interest rate on loans from Uzpromstroybank, changes in the inflation rate in the economy, changes in the money supply in circulation, and changes in the interest rate in the money market, which is considered the main indicator of market interest rates in the economy. This interrelationship helps to understand the degree of sensitivity among economic indicators.

Table 2. Correlation matrix of indicators

	Inflationt	***M2t***	***MMRt***	***SQBLRt***
Inflationt	1			
M2t	0.15	1		
MMRt	-0.79	-0.41	1	
SQBLRt	-0.36	-0.53	0.68	1

The inflation rate affects credit interest rates not directly, but rather through indirect channels. For example, the correlation between inflation and bank credit rates is -0.36, indicating a weak inverse relationship. This suggests that changes in inflation are not fully reflected in banks' interest rate policies; rather, banks rely more heavily on other factors when setting their interest rates - particularly on money market rates and the state of money supply. These analyses provide an important statistical foundation for optimizing credit policy, forecasting credit interest rate volatility, and effective management of bank

resources. Going forward, there is a need to conduct in-depth studies of the dynamics of these relationships through regression or panel analyses.

In our analysis, we employ a structural vector autoregression model. This model evaluates the dynamic relationships among multiple variables that interact over time. When using the structural vector autoregression model, it is crucial to conduct an Augmented Dickey-Fuller Test on the indicators. Through this Augmented Dickey-Fuller Test, the indicators are examined for unit roots, and it is determined whether the selected indicators are stationary or non-stationary.

Table 3. Augmented Dickey-Fuller Test

		t-Statistic	Probability	Хулоса
1	***Inflationt***	-8.040331	0.0000	I(0)
2	***M2t***	-7.607672	0.0000	I(0)
3	***MMRt***	-7.995607	0.0000	I(0)
4	***SQBLRt***	-7.975297	0.0000	I(0)

As evident from the above data, all selected indicators are in a stationary state, which serves as the basis for utilizing a structural vector autoregression model based on these indicators.

In the next stage of our analysis, we will develop a structural vector autoregression model of the selected indicators. When constructing this model, it is necessary to determine the optimal lag.

Table 4. VAR Lag Order Selection Criteria

Sampl: 2016M122024M12

Included observations: 91

Lag	LogL**	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	2293.596	NA	1.64e-27	-50.32080	-50.21043*	-50.27627*
1	2314.448	39.41255	1.48e-27	-50.42743	-49.87560	-50.20480
2	2335.959	38.76706	1.31e-27	-50.54855	-49.55525	-50.14782
3	2363.043	46.42955*	1.03e-27*	-50.79216*	-49.35738	-50.21331
4	2376.267	21.50662	1.11e-27	-50.73114	-48.85489	-49.97419

As we can observe from the table data, the sequential modified LR test statistic, Final prediction error, and Akaike information criterion indicate that the optimal number of lags is 3. However, according to the Schwarz information criterion and the Hannan-Quinn information criterion, the optimal number of lags is shown to be 0. Therefore, in our empirical analysis, we can consider the optimal number of lags to be 3. Based on the analysis above, we express the structural vector autoregression model of factors influencing the interest rate of Uzsanoatqurilishbank loans in the following form:

$$\Delta SQBLR_t = \alpha_1 + p_1 e_1 + \sum_{i=1}^{3} \beta_i \Delta SQBLR_{t-i} + \sum_{i=1}^{3} \delta_i Inflation_{t-i} + \sum_{i=1}^{3} \gamma_i \Delta M2_{t-i} + \sum_{i=1}^{3} \omega_i MMR_{t-i}$$

Table 5. Vector Autoregression Estimates (with restrictions)

Vector Autoregression Estimates (with restrictions)

	$Inflation_t$	$M2_t$	MMR_t	$SQBLR_t$
$Inflation_{t-1}$	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	-0.114682 (0.05124) [-2.23814]
$Inflation_{t-2}$	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	-0.071915 (0.05151) [-1.39607]
$Inflation_{t-3}$	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	-0.080478 (0.04979) [-1.61643]
$M2_{t-1}$	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	-0.021908 (0.01774) [-1.23513]
$M2_{t-2}$	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	-0.017652 (0.02100) [-0.84044]
$M2_{t-3}$	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	-0.364614 (0.01878) [-3.43999]
MMR_{t-1}	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.651017 (0.18518) [2.59893]
MMR_{t-2}	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.151368 (0.08351) [1.81255]
MMR_{t-3}	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.000000 --- 	0.118648 (0.08252) [1.43790]
C	-3.12E-15 (0.00083) [-3.7e-12]	2.62E-06 (4.8E-05) [0.05452]	4.76E-06 (0.00084) [0.00564]	7.40E-06 (0.00084) [0.00876]

Discussion

According to the model results, it was determined that all selected indicators have an impact on the interest rates of loans from JSC Uzpromstroybank. This suggests that we have correctly identified the external factors influencing the interest rates on loans from JSC Uzpromstroybank.

Conclusion

According to the model results, it was determined that all selected indicators have an impact on the interest rates of loans from JSC Uzpromstroybank. This indicates that we have correctly identified the external factors influencing the interest rates on loans from

JSC Uzpromstroybank. While the influence of these factors on JSC Uzpromstroybank's loan interest rates is evident, there are differences only in the time lags of their effects. Specifically, a one percent monthly increase in the inflation rate in the economy reduces JSC Uzpromstroybank's loan interest rates by 0.11 percent with a one-month delay. Additionally, a one percent increase in the money market interest rate raises JSC Uzpromstroybank's loan interest rates by 0.65 percent with a one-month lag. An increase in the money supply in circulation causes a decrease in commercial banks' interest rates by increasing their loan capital. This is a practical rule that operates in most economies. Although an increase in the money supply in circulation affects the money market faster than the commodity market, this does not occur in the short term. We can observe this situation in our economy as well. In particular, a one percent increase in the monthly money supply in circulation reduces JSC Uzpromstroybank's loan interest rates by 0.36 percent with a three-month delay

REFERENCES

1. N. Mirza, A. Afzal, M. Umar, and M. Skare, "The impact of green lending on banking performance: Evidence from SME credit portfolios in the BRIC," Economic Analysis and Policy, vol. 77, pp. 843–850, 2023.
2. K. Miyamoto, "Quantum algorithm for calculating risk contributions in a credit portfolio," EPJ Quantum Technology, vol. 9, no. 1, pp. 1–16, 2022.
3. K. Jakob, "Estimating correlation parameters in credit portfolio models under time-varying and nonhomogeneous default probabilities," Journal of Credit Risk, vol. 18, no. 4, 2022.
4. J. A. Castillo and A. Mora-Valencia, "The effect of moral hazard on the SMEs credit portfolio guaranteed by Colombia's National Guarantee Fund," Estudios Gerenciales, vol. 39, no. 168, pp. 379–386, 2023.
5. L. S. Mbeukam, "Pricing and hedging of transition risk in Credit Portfolio," Ph.D. dissertation, Université Paris Cité, 2024.
6. A. Bykova and O. Pindyuk, "Non-performing loans in Central and Southeast Europe," Policy Notes and Reports, no. 32, 2019.
7. A. I. Dimitras, I. Dokas, O. Mamou, and E. Spyromitros, "Investigating the performance of European banks using non-parametric techniques: the role of performing loans efficiency," EuroMed Journal of Business, vol.19, no. 4, pp. 1066–1083, 2024.
8. P. K. Ozili, "Non-performing loans and financial development: new evidence," The Journal of Risk Finance, vol. 20, no. 1, pp. 59–81, 2019

TEXNIK TIZIMLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI O‘QITISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Abdullayev Sharof Abdug‘afforovich
Termiz davlat universiteti Kompyuter va dasturiy injiniring kafedrasi
katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630442

Annotatsiya. *Mazkur maqolada texnik tizimlar yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarga axborot texnologiyalarini o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zamonaviy raqamli vositalar, onlayn ta’lim muhitlari va interaktiv metodlarning o‘quv jarayoniga ta’siri o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar yordamida tashkil etilgan darslar talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, bilimlarni tezroq o‘zlashtirishga yordam beradi hamda o‘quv motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, o‘qitish jarayonida moslashuvchanlik va samaradorlik darajasi ortadi. Tadqiqot natijalari asosida raqamli platformalardan samarali foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli platformalar, axborot texnologiyalari, texnik tizimlar, interaktiv ta’lim, onlayn ta’lim, o‘quv samaradorligi, raqamli muhit, innovatsion metodlar.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, texnik tizimlar yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarga axborot texnologiyalarini o‘rgatishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha murakkab texnik jarayonlarni to‘liq tushuntirib bera olmaydi yoki talabaning faolligini yetarli darajada oshirmaydi. Shu sababli, o‘quv jarayoniga raqamli platformalarni joriy etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Raqamli platformalar orqali ta’lim berish talabalarga materiallarni mustaqil o‘rganish, amaliy mashqlarni bajarish va o‘z bilimini baholash imkonini yaratadi. Bundan tashqari, bunday platformalar o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Natijada o‘quv jarayoni yanada tizimli, interaktiv va natijaga yo‘naltirilgan shaklga ega bo‘ladi.

Shunga qaramay, amaliyotda raqamli platformalardan foydalanish har doim ham kutilgan natijani bermayotgani kuzatilmoqda. Ko‘plab hollarda platformalar faqatgina material joylash vositasi sifatida ishlatiladi, ularning to‘liq imkoniyatlari esa yetarli darajada qo‘llanilmaydi. Bundan tashqari, texnik tizimlar yo‘nalishida o‘qitish jarayoniga moslashtirilgan, samaradorligi ilmiy asosda isbotlangan metodik yondashuvlar yetarli emas.

Mavjud tadqiqotlarda asosan umumiy raqamli ta’lim muhitlari o‘rganilgan bo‘lib, aynan texnik fanlar, xususan, texnik tizimlarda axborot texnologiyalarini o‘qitishga moslashtirilgan platformalarning samaradorligi yetarli darajada tahlil qilinmagan. Shu bois, mazkur tadqiqotda raqamli platformalardan foydalanishning samaradorligini aniqlash, ularning ta’lim jarayoniga ta’sirini baholash hamda amaliy jihatdan samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqish asosiy vazifa sifatida belgilandi.

Asosiy qism. Texnik tizimlarda axborot texnologiyalarini o‘qitish jarayoni o‘ziga xos murakkablikka ega bo‘lib, unda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy tushunchalarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Shu sababli, an’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha yetarli darajada samarali natija bermaydi. Bunday sharoitda raqamli platformalardan foydalanish ta’lim jarayonini takomillashtirishning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Raqamli platformalar o‘quv jarayoniga interaktivlik, moslashuvchanlik va vizuallashtirish kabi muhim elementlarni olib kiradi. Ayniqsa, texnik tizimlarga oid murakkab jarayonlarni tushuntirishda video materiallar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar talabaning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Natijada o‘quv materiali nafaqat eslab qolish darajasida, balki tushunish va qo‘llash darajasida o‘zlashtiriladi.

Shu o‘rinda raqamli platformalarning ta’lim jarayonidagi asosiy imkoniyatlarini tizimli ko‘rib chiqish muhimdir.

1-jadval. Raqamli platformalarning asosiy didaktik imkoniyatlari

Omil	**Mazmuni**	**Ta’lim jarayoniga ta’siri**
Interaktivlik	Test, forum, muhokama vositalari	Talabaning faol ishtirokini ta’minlaydi
Moslashuvchanlik	Individual o‘rganish tezligi	Har bir talabaning imkoniyatiga moslashadi
Vizuallashtirish	Video, animatsiya, simulyatsiya	Murakkab tushunchalarni osonlashtiradi
Nazorat va baholash	Onlayn test va monitoring	Tezkor va aniq baholash imkonini beradi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli platformalar ta’lim jarayonining turli bosqichlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Bu esa o‘qitish jarayonini tizimli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli platformalardan foydalanishda metodik yondashuv muhim o‘rin tutadi. Ya’ni, platforma faqat texnik vosita emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan didaktik tizim sifatida qaralishi lozim.

2-jadval. An’anaviy va raqamli o‘qitish yondashuvlarining qiyosiy tavsifi

Ko‘rsatkichlar	**An’anaviy yondashuv**	**Raqamli platformaga asoslangan yondashuv**
Axborotni yetkazish	Bir tomonlama	Interaktiv va ikki tomonlama
Talaba faolligi	Nisbatan past	Yuqori
O‘rganish tezligi	Bir xil	Individual
Nazorat jarayoni	Kechikkan	Tezkor

Ushbu qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar o‘qitish jarayonini yanada samarali va talaba markazli shaklga keltiradi. Ayniqsa, texnik tizimlar yo‘nalishida bu yondashuv murakkab bilimlarni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish imkonini beradi.

Biroq, raqamli platformalardan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, barcha o‘qituvchilar ham platformalardan to‘liq foydalanish ko‘nikmasiga ega emas, ba’zi hollarda esa platformalar faqat material joylash vositasi sifatida qo‘llaniladi. Bu esa ularning haqiqiy didaktik imkoniyatlarini to‘liq ochib bera olmaydi.

Shu sababli, raqamli platformalardan samarali foydalanish uchun ularni metodik jihatdan to‘g‘ri integratsiya qilish, ya’ni o‘quv maqsadlariga mos holda qo‘llash muhim hisoblanadi. Faqat shundagina ular texnik tizimlarda axborot texnologiyalarini o‘qitishda yuqori natija beruvchi vositaga aylanishi mumkin.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, texnik tizimlarda axborot texnologiyalarini o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanish ta’lim jarayonini sezilarli darajada takomillashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, interaktivlik, vizuallashtirish va moslashuvchanlik kabi omillar murakkab texnik tushunchalarni o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

Natijada talabalarda bir qator muhim kompetensiyalar shakllanadi. Jumladan, interaktiv topshiriqlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan mashqlar orqali **analitik fikrlash kompetensiyasi** rivojlanadi, ya’ni talaba texnik jarayonlarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash va muammoni bosqichma-bosqich hal qilishga o‘rganadi.

Vizuallashtirish vositalari (video, simulyatsiya, grafik modellar) orqali esa **tushunish va modellashtirish kompetensiyasi** shakllanadi. Talaba murakkab tizimlarning ishlash prinsipini faqat nazariy emas, balki vizual asosda anglaydi, bu esa bilimning chuqurroq va barqaror o‘zlashtirilishiga olib keladi.

Moslashuvchan o‘quv muhitida ishlash natijasida **mustaqil ta’lim olish kompetensiyasi** rivojlanadi. Talaba materialni o‘z tezligida o‘rganadi, qo‘shimcha manbalar bilan ishlaydi va o‘z bilimini mustaqil nazorat qilishga odatlanadi.

Shuningdek, raqamli platformalardagi amaliy topshiriqlar va virtual laboratoriyalar orqali **amaliy-ko‘nikmaviy kompetensiya** shakllanadi, ya’ni talaba nazariy bilimlarni real vaziyatlarga qo‘llash, texnik muammolarni yechish va dasturiy vositalardan foydalanish ko‘nikmalarini egallaydi.

Shu tariqa, raqamli platformalardan foydalanish nafaqat bilim berish vositasi, balki talabaning kasbiy va kognitiv rivojlanishini ta’minlovchi kompleks didaktik muhit sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga ta’kidlash joizki, raqamli platformalarning samaradorligi ularning mavjudligiga emas, balki ulardan qanday foydalanilayotganiga bog‘liq. Agar platforma faqat material joylash vositasi sifatida ishlatilsa, kutilgan natija bermaydi. Aksincha, u interaktiv topshiriqlar, muhokama va tahlilga yo‘naltirilgan holda qo‘llanilganda haqiqiy didaktik samaraga erishish mumkin bo‘ladi.

Mazkur holatdan kelib chiqib, quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- raqamli platformalarni dars jarayoniga oddiy qo‘shimcha emas, balki asosiy o‘qitish vositasi sifatida integratsiya qilish;
- texnik fanlarga mos interaktiv materiallar (simulyatsiya, video, virtual laboratoriya)dan keng foydalanish;
- talabalarni faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb etuvchi topshiriqlarni ko‘paytirish;
- o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish orqali platformalardan to‘liq foydalanishni ta’minlash;
- o‘quv jarayonida tezkor baholash va tahlil mexanizmlarini joriy etish.

Umuman olganda, raqamli platformalardan to‘g‘ri va maqsadga yo‘naltirilgan holda foydalanish texnik tizimlar yo‘nalishida ta’lim sifatini oshirishning samarali yo‘li hisoblanadi. Bu

esa kelajakda raqobatbardosh, mustaqil fikrlay oladigan va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyor mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, T. (2017). *How communities of inquiry drive teaching and learning in the digital age*. Distance Education, 38(2), 137–152.
2. Bates, A. W. (2019). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning*. Vancouver: BCcampus.
3. Bond, M., Bedenlier, S., Marín, V. I., & Händel, M. (2020). Emergency remote teaching in higher education: Mapping the first global online semester. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17(1), 1–24.
4. Jalilova D., Xaydarova R. 2023). MAMLAKAT TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING EGALLAYOTGAN O 'RNI. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 10), 570-571. https://doi.org/10.5281/zenodo.10040622
5. Qizi, J. D. U., & Qizi, M. N. B. (2024). MEDIASAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI TALABALARDA MA'NAVIY TAHDIDGA QARSHI KURASHUVCHANLIKNI TARBIYALASH. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 32), 856-858. https://doi.org/10.5281/zenodo.11561843
6. Laurillard, D. (2018). *Rethinking university teaching: A conversational framework for the effective use of learning technologies* (3rd ed.). Routledge.
7. Mayer, R. E. (2020). *Multimedia learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Means, B., Neisler, J., & Langer Research Associates. (2021). *The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature*. Teachers College Record, 123(5), 1–47.
9. Redecker, C. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu*. Publications Office of the European Union.
10. Selwyn, N. (2020). *Education and technology: Key issues and debates* (3rd ed.). Bloomsbury Academic.
11. Siemens, G. (2018). *Connectivism: A learning theory for the digital age*.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AGROLOGISTIKA XIZMATINI RIVOJLANISH IMKONIYATLARI

Karimjanova Ra’noxon
Namangan davlat texnika universiteti “Marketing” kafedrasi katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19811220

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida agrologistika xizmatlarining vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlari va iqtisodiyotdagi o‘rni tahlil qilingan. Mamlakatda agrologistika xizmatlarini rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda huquqiy baza, infratuzilma holati, moliyaviy va kadrlar masalalari hamda raqamli yechimlar joriy etish istiqbollari ko‘rib chiqilgan. Natijalar qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining yo‘qotishlarini kamaytirish, eksport salohiyatini oshirish va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda agrologistikaning strategik ahamiyatini isbotlaydi.*

Kalit so‘zlar: *agrologistika, qishloq xo‘jaligi, logistika tizimi, sovutish zanjiri, logistika markazi, eksport salohiyati, infratuzilma, ta’minot zanjiri, saqlash va tashish, raqamli logistika.*

O‘zbekiston Respublikasida agrologistika xizmati so‘nggi yillarda jadal rivojlanib, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini samarali boshqarish maqsadida vujudga kelgan. Bu xizmatning paydo bo‘lishida qishloq xo‘jaligi eksportini diversifikatsiya qilish, mahsulotlarning sifatini oshirish va yetkazib berish zanjirlarini takomillashtirish zaruriyati katta rol o‘ynagan. Food and Agriculture Organization (Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti) — Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) maxsus agentligi bo‘lib, qishloq xo‘jaligi, o‘rmonchilik, baliqchilik va qishloq hududlarini rivojlantirish sohasida xalqaro hamkorlikni muvofiqlashtiradi. FAO ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining 30 foizgacha qismi yig‘im-terimdan keyingi logistika bosqichlarida yo‘qotiladi [1]. O‘zbekistonda ham bu ko‘rsatkich dastlabki yillarda 20–25 foizni tashkil etgan bo‘lib, zamonaviy agrologistika markazlarining joriy etilishi bilan bu raqam sezilarli darajada pasaymoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda turli hududlarda zamonaviy agrologistika markazlari tashkil etilib, ularda meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va sotishga qaratilgan infratuzilma yaratilmoqda. Masalan, Jizzax, Samarqand, Farg‘ona, Andijon kabi viloyatlarda bir necha agrologistika markazlari faoliyat boshlagan bo‘lib, ularning umumiy sig‘imi minglab tonnani tashkil etadi [2]. Shuningdek, O‘zbekiston-Rossiya hamkorligida ham agrologistika sohasida qo‘shma loyihalar amalga oshirilmoqda, bu esa xizmat ko‘rsatish darajasini yanada oshirishga imkon bermoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ham agrologistika sohasini rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish yagona davlat siyosati sifatida qo‘llab-quvvatlanmoqda.

Umuman olganda, O‘zbekistonda agrologistika xizmati ishlab chiqarishdan tortib, mahsulotlarni iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan barcha jarayonlarni bir tizimga birlashtirish va samarali boshqarishni ta’minlashga qaratilgan.

Agrologistika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilar orasida M. Christopher, D. Lambert, J. Stock kabi mutaxassislarning logistika va ta’minot zanjiri boshqaruvi bo‘yicha ishlari alohida ahamiyatga ega. M. Christopher (2016) o‘z tadqiqotlarida agrologistikaning zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rnini tahlil qilib, sovutish zanjiri boshqaruvining ahamiyatini ta’kidlagan: “Sovutish zanjirining uzilishi nafaqat mahsulot sifatini, balki butun ta’minot tizimining ishonchliligini ham pasaytiradi”[3].

D. Lambert va J. Stock (2018) ta’minot zanjiri boshqaruvining strategik aspektlarini o‘rganib, agrologistikada integratsiyalashgan yondashuvning zarurligini isbotlaganlar. Ular qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va tashish jarayonlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirishini ko‘rsatganlar[4].

O‘zbekistonlik olimlar orasida A. Vohidov, Sh. Rashidov, M. Ashirov va boshqalarning qishloq xo‘jaligi logistikasi bo‘yicha tadqiqotlari mavjud. A. Vohidov (2019) O‘zbekistonda agrologistika infratuzilmasini rivojlantirishning nazariy asoslarini ishlab chiqqan bo‘lsa, Sh. Rashidov (2020) qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilishda logistika xarajatlarini optimallashtirish masalalarini o‘rgangan [5]. Biroq, O‘zbekiston sharoitida agrologistika xizmatlarini kompleks rivojlantirish, ularning moliyaviy barqarorligini ta’minlash va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Bu esa ushbu mavzuni yanada chuqurroq o‘rganishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda agrologistika xizmati vujudga kelishi va uning rivojlanishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlar bilan mustahkamlangan. Jumladan, 2019-yilda Qishloq xo‘jaligi vazirligi, Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi hamda Agrosanoat agentligi tomonidan agrologistika komplekslarini barpo etish va boshqarish bo‘yicha asosiy tashabbuslar amalga oshirildi. Ushbu jarayon Vazirlar Mahkamasi qarorlari va tegishli normativ hujjatlar asosida amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-iyuldagi “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4406-sonli qarori ushbu sohadagi asosiy me’yoriy hujjat hisoblanadi. Hujjatda quyidagilar belgilangan: “Zamonaviy agrologistika markazlarini tashkil etish bo‘yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirish yuzasidan chora-tadbirlar rejasi belgilansin. Xorijiy kredit liniyalari hisobidan yirik agrologistika komplekslarini tashkil etish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar rejasi muvofiq tasdiqlansin” [6]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-fevraldagi PF-36-sonli farmoni oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, hududlarda oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilish, saqlash, qayta ishlash va sotish bo‘yicha agrologistika markazlarini tizimli rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Farmon matnida alohida ta’kidlanishicha: “Hududlarda oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilish, saqlash, qayta ishlash va sotish bo‘yicha agrologistika markazlarini tizimli rivojlantirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish chora-tadbirlari belgilansin” [7].

So‘nggi besh yilda O‘zbekistonda agrologistika markazlari tarmog‘i sezilarli darajada kengaydi. 2024-yil holatiga ko‘ra, mamlakatda 40 dan ortiq zamonaviy agrologistika markazi faoliyat yuritmoqda. Ular Samarqand, Farg‘ona, Andijon, Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo, Buxoro, Xorazm, Namangan, Sirdaryo va Toshkent viloyatlarida joylashgan. Umumiy sig‘im 230 ming tonnadan ortiqni tashkil etadi [8].

Ushbu markazlarda quyidagi xizmatlar ko‘rsatiladi:

1.Sovutish kameralari (0°C dan +4°C gacha);

2.Qayta ishlash sexlari (saralash, yuvish, qadoqlash);

3.Saqlash omborlari (quruq mevalar, don mahsulotlari);

4.Yuk tashish xizmatlari (sovutilgan avtotransport);

5.Marketing va savdo (ichki va tashqi bozorlar);

6.Axborot xizmatlari (narxlar, talab/taklif monitoringi).

Xalqaro hamkorlik doirasida Rossiya, Xitoy, Qozog‘iston va Turkiya bilan qo‘shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, “O‘zbekiston-Rossiya savdo uyi” loyihasi rus bozorida o‘zbek mahsulotlarini sotishni tizimli yo‘lga qo‘yishga xizmat qilmoqda [9].

Agrologistika xizmatlarini rivojlantirishda quyidagi to‘siqlar mavjud:

Daladan markazgacha bo‘lgan masofada sovutish tizimi yo‘qligi sababli yoz faslida 25–30% mahsulot sifati yo‘qoladi;

Sovutilgan avtotransport parki talabning atigi 30% ni qondiradi;

Ba’zi hududlarda elektr energiyasi uzilishlari sovutish kameralarining ishlashiga xalaqit beradi.

Agrologistika bo‘yicha maxsus ta’lim yo‘nalishlari cheklangan;

Raqamli savodxonlik darajasi past, ayniqsa qishloq hududlarida;

Xalqaro standartlar (Global GAP, HACCP, ISO 22000) bo‘yicha bilim yetarli emas.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

Har bir tumanda kamida bitta sovutish ombori tashkil etish;

2025–2030-yillarda qo‘shimcha 100 ta zamonaviy sovutish kameralarini ishga tushirish;

Quyosh energiyasi va zaxira generatorlarini agrologistika markazlarida joriy etish.

OTMlarda “Agrologistika” va “Qishloq xo‘jaligi logistikasi” yo‘nalishlarini ochish;

Yagona agrologistika axborot platformasini ishlab chiqish (real vaqt rejimida narxlar, sig‘imlar, transport mavjudligi);

Global GAP, HACCP, ISO 22000 sertifikatlarini olishni rag‘batlantirish;

“Made in Uzbekistan” brendini xalqaro platformalarda targ‘ib qilish.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasida agrologistika xizmatlarini rivojlantirish qishloq xo‘jaligi sektorining raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot yo‘qotishlarini kamaytirish va eksport salohiyatini kengaytirishning muhim omilidir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

Agrologistika tizimi mahsulot yo‘qotishlarini 20–30% dan 8–10% gacha kamaytirish imkonini beradi;

PQ-4406 va PF-36 hujjatlari mustahkam huquqiy baza yaratgan, ammo amaliy joriy etishni tezlashtirish zarur;

40 dan ortiq markaz faoliyat yuritmoqda, ularning sig‘imini 5 yilda 500 ming tonnaga yetkazish maqsadga muvofiq;

Asosiy to‘siqlar – infratuzilma, moliya, kadrlar, raqamlashtirish va eksport kanallari;

Taklif etilgan chora-tadbirlar sohani tubdan yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. FAO. The State of Food and Agriculture 2023: Leveraging Automation and Digitalization in Agriculture. Rome: Food and Agriculture Organization, 2023. URL: https://www.fao.org/publications/sofa/2023/en/
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. Qishloq xo‘jaligi O‘zbekistonda: statistik to‘plam. Toshkent, 2024. URL: https://stat.uz

3. Christopher M. Logistics and Supply Chain Management. 5th ed. London: Pearson Education, 2016. P. 112–135.
4. Lambert D.M., Stock J.R. Strategic Supply Chain Management. New York: McGraw-Hill, 2018. P. 89–104.
5. Vohidov A.V., Rashidov Sh.R. Agrologistika: nazariya va amaliyot. Monografiya. Toshkent: Fan, 2019. 284 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-iyuldagi “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4406-sonli qarori. URL: https://lex.uz/docs/4503555
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-fevraldagi “Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va agrologistika markazlarini rivojlantirish to‘g‘risida”gi PF-36-sonli farmoni. URL: https://lex.uz/docs/6654321
8. Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi. Agrologistika markazlari faoliyati tahlili. Toshkent, 2024. URL: https://invest.gov.uz
9. Jahon banki. Uzbekistan Agricultural Logistics Development Project. Washington, DC: World Bank, 2023. URL: https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan

TURIZM KLASTERINI YARARTISHNING QIYMAT ZANJIRI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

[1]Normurodov X.E, [2]Abdurazakova Farangis Dilshod qizi
[1]O‘zbekiston milliy universiteti, Iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi.
[2]O‘zbekiston Milliy Universiteti, moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi 1 – bosqich talabasi.
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647681

Annotatsiya. *Maqolada turizm klasterining qiymat zanjirining asosiy bosqichlari hamda samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilingan. Turizm xizmatlari uzviyligini ta’minlash, klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va xizmatlar sifatini oshirish orqali yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, klaster yondashuvi asosida turizm sohasining hududiy iqtisodiyotga ta’siri, bandlik darajasini oshirish va mahalliy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari turizmni rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuv muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *turizm klasteri, qiymat zanjiri, xizmatlar sifati, iqtisodiy samaradorlik, integratsiya, infratuzilma, hududiy rivojlanish, bandlik, qo‘shimcha qiymat, turizm xizmatlari, mahalliy resurslar, investitsiya samaradorligi*

Аннотация. *В статье проанализированы основные этапы цепочки создания стоимости туристического кластера, а также пути повышения её эффективности. Особое внимание уделено обеспечению непрерывности туристических услуг, усилению сотрудничества между участниками кластера и созданию высокой добавленной стоимости за счёт повышения качества услуг. Также освещено влияние туристической отрасли на региональную экономику на основе кластерного подхода, возможности повышения уровня занятости и эффективного использования местных ресурсов. Результаты исследования показывают, что интегрированный подход имеет важное значение в развитии туризма.*

Ключевые слова: *туристический кластер, цепочка создания стоимости, качество услуг, экономическая эффективность, интеграция, инфраструктура, региональное развитие, занятость, добавленная стоимость, туристические услуги, местные ресурсы, инвестиционная эффективность.*

Abstract. *The article analyzes the main stages of the tourism cluster value chain and ways to improve its efficiency. Special attention is given to ensuring the continuity of tourism services, strengthening cooperation among cluster participants, and creating higher added value through improving service quality. It also highlights the impact of the tourism sector on the regional economy based on the cluster approach, as well as opportunities to increase employment and effectively utilize local resources. The research findings demonstrate that an integrated approach plays a significant role in the development of tourism.*

Keywords: *tourism cluster, value chain, service quality, economic efficiency, integration, infrastructure, regional development, employment, added value, tourism services, local resources, investment efficiency.*

Kirish. Turizm klasterining qiymat zanjiri — bu sayyohning safarni rejalashtirish bosqichidan boshlab, uning bevosita sayohat jarayoni hamda uydan chiqishdan to qaytib kelguniga qadar ko‘rsatiladigan barcha o‘zaro bog‘liq xizmatlar va yaratiladigan qo‘shimcha qiymatlar majmuasidir. Bu jarayon o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: bron qilish va rejalashtirish, transport, joylashtirish, ovqatlanish va ko‘ngilochar soha, suvinerlar va qo‘shimcha xizmatlar. Bu sohada klaster yondashining afzalligi bu muayyan hududda joylashgan hamda bir-birini o‘zaro to‘ldiruvchi sub’ektlar — mehmonxonalar, transport logistikasi, oliy ta’lim muassasalari va davlat organlarining strategik ittifoqliligidir. Tizim samaradorligini yuksaltirish uchun ushbu qiymat zanjiridagi uzilishlar va nomuvofiqliklarni bartaraf etish talab etiladi. Davlatning iqtisodiyotida bu jarayonni rivojlantirish katta ahamiyatga ega, chunki chetdan turistlar oqimini oshishi orqali davlat va jamiyat foyda oladi va u bevosita YaIM ga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Turizm klasterida qiymat zanjirini samaradorligini oshirish bu shunchaki sayyoh kelib ketishi emas, balki har bir bosqichda qo‘shimcha qiymat yaratish va daromadni maksimallashtirish demakdir. Bunda asosiy e’tibor xizmatlar tannarxini tushirishga emas, balki xizmat sifatini oshirish orqali yuqori qo‘shimcha qiymat yaratishga qaratilishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev turizm sohasini iqtisodiyotning strategik tarmog‘iga aylantirish va bu borada klaster usulidan foydalanish bo‘yicha ko‘plab chiqishlar qilgan. Ayniqsa, 2023-yil 16-oktabr kuni Samarqandda o‘tgan Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO) Bosh assambleyasining 25-sessiyasidagi nutqi ushbu sohaning dolzarbligini to‘liq ochib beradi. Prezidentimiz turizmning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatiga ham alohida urg‘u bergan holda "Bugungi kunda turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan va istiqbolli tarmoqlaridan biriga aylandi. Biz O‘zbekistonda turizmni milliy iqtisodiyotimizning strategik ustuvor yo‘nalishi deb belgilaganmiz. Bizning asosiy maqsadimiz — turizm infratuzilmasini zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarish, sohadagi tadbirkorlik subyektlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratish va xizmatlar sifatini tubdan yaxshilashdir" deb so‘z yuritadi. [1] Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, turistlarni jalb qilish nafaqat diqqatga sazovor joylar yoki obidalar orqali, balki klasterdagi zanjirni ham to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun xizmatlar sohasini dunyo miqyosidagi talablarga javob berishini ta’minlashimiz darkor.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Turizm klasterini yarartishning qiymat zanjiri samaradorligini oshirish masalalari jahon mamlakatlari iqtisodiyotida ham keng qamrovli mavzulardan biri bo‘lib, bir qancha iqtisodchi olimlar bu haqida mulohazalar olib borgan va tahlil qilganlar.

M.Porter klaster nazariyasining asoschisi sifatida u turizmda raqobatbardoshlikni bevosita zanjirning uzviyligiga bog‘lab "Turizm klasterining muvaffaqiyati nafaqat alohida mehmonxonalar yoki diqqatga sazovor joylarga, balki butun qiymat zanjiridagi barcha ishtirokchilar — transportdan tortib servisgacha bo‘lgan aloqalarning samaradorligiga bog‘liq" shunday fikr olib boradi.[2]

Yana bir dunyodagi eng yetakchi olimlardan biri raqamli turizm va e-turizm bo‘yicha mutahassis D.Buhalis zamonaviy turizmda qiymat zanjiri samaradorligi axborot oqimining tezligiga tayanishi va klaster ichida texnologik integratsiya bo‘lmas ekan, iste'molchi uchun yaratilayotgan qiymat uzilib qolaverishini qayd etgan.[3]

Bundan tashqari MDH mamlakatlari iqtisodchilari ham o‘z fikrlarini berib o‘tgan. A.Aleksandrov Rossiyalik iqtisodchi, turizm klasterlari bo‘yicha yirik mutaxassis turistik klaster

doirasidagi qiymat zanjiri — bu shunchaki xizmatlar yig‘indisi emasligi, balki mintaqaning o‘ziga xos resurslarini iqtisodiy foydaga aylantiruvchi sinergetik mexanizmiligini asoslagan.[4]

V.Gerasimenko Ukrainalik iqtisodchi, turizm menejmenti bo‘yicha ekspert olimi klaster ichidagi qiymat zanjiri samaradorligini oshirishning asosi — bu raqobat va hamkorlikning uyg‘unligi ekanligini tadqiq etgan. Bunda xarajatlarni optimallashtirish kichik va o‘rta biznes sub'ektlarining birlashishi hisobiga amalga oshishini ham aytib o‘tgan. [5]

B.To‘rayev O‘zbekistonda turizm iqtisodiyoti bo‘yicha izlanishlar olib borayotgan olim. Samaradorlik haqida shunday fikrlar bergan: "O‘zbekiston sharoitida turizm klasterlari qiymat zanjirini takomillashtirish uchun milliy hunarmandchilik va agroturizm imkoniyatlarini xizmatlar zanjiriga chuqur integratsiya qilish strategik ahamiyatga ega."[6]

I.To‘xliyev O‘zbekistonda turizm iqtisodiyoti maktabi asoschilaridan biri, iqtisod fanlari doktori, professor turizmda qiymat zanjiri samaradorligi bu turistning har bir sarflagan dollari uchun oladigan qoniqish darajasining yuqoriligidir deb hisoblagan. Klaster yondashuvi ushbu zanjirdagi 'uzilishlarni' (tranzaksion xarajatlarni) bartaraf etishga xizmat qilishini ta’kidlagan."[7]

Xalqaro va hududiy iqtisodiy adabiyotlarda klister tizimidagi qiymat zanjiri samaradorligi keng ko‘lamda o‘rganilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida bu haqidagi bir qancha iqtisodiy va ijtimoiy mexanizmlarini o‘rganishda bir qancha kamchiliklar mavjud. Shu boisdan mazkur muammo ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb bo‘lib, yanada chuqurroq tahlilni talab etadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda turizm klasterlarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun tizimli tahlil va qiyosiy-statistik metodlardan foydalanildi. Xizmatlar zanjiridagi o‘zgarishlar multiplikator effekti modeli asosida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita ta’sirlar doirasida o‘rganildi. Ma’lumotlarni qayta ishlashda klasterli yondashuvgacha bo‘lgan va undan keyingi ko‘rsatkichlarning dinamik o‘sishi qiyoslandi. Tadqiqotning asosi sifatida sohadagi investitsiya rentabelligi va resurslardan foydalanish darajasi tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Turizm sohasida har bir qilingan investitsiya o‘zi bilan foydani olib keladi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, turizm klasterligini nafaqat YaIM ga, balki boshqa bir sohalarga jumladan, qishloq xo‘jaligi, qurilish va xizmat ko‘rsatish kabi tarmoqlarga qo‘shimcha daromad keltirish va ish o‘rinlari yaratishda o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Shuning uchun tadqiqot doirasida turizm klasterining hudud iqtisodiyotiga ta’siri va qiymat zanjiri samaradorligi J. Fletcher (1989) tomonidan ishlab chiqilgan multiplikator effekti modeli asosida tahlil qilindi. Bu yondashuv turizmga yo‘naltirilgan dastlabki xarajatlarning iqtisodiyot tarmoqlari bo‘ylab "zanjirsimon reaksiya" hosil qilishini baholashga imkon bergsni uchun ko‘rib chiqildi. Klaster doirasidagi qiymat zanjiri samaradorligi boshqa tarmoqlarni rag‘batlantirish darajasi bilan o‘lchandi. Tahlil natijalari quyidagi jadvalda o‘lchandi.

2-jadval. Turizm klasterining multiplikativ ta’sir darajalari [8]

Effekt darajasi	Qiymat zanjiri bo‘g‘ini	Samaradorlik ko‘rsatkichi
To‘g‘ridan-to‘g‘ri	Mehmonxonalar, turoperatorlar, transport.	Klaster subyektlarining sof daromadi va xizmatlar eksporti hajmi.
Bilvosita	Mahalliy fermer xo‘jaliklari, qurilish, oziq-ovqat sanoati.	"Iqtisodiy sizib chiqish" ning kamayishi va mahalliy mahsulot xaridining ortishi.

Induksiyalangan	Chakana savdo, maishiy xizmat ko‘rsatish, ta’lim.	Aholi bandligi darajasining o‘sishi va iste’mol talabining kengayishi.

J. Fletcher (1989) metodologiyasi asosida olingan tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizm klasterini yaratish iqtisodiyotda multiplikativ reaksiyani yuzaga keltiruvchi katalizator vazifasini o‘taydi. Jadvaldagi ko‘rsatkichlarni quyidagicha izohlash mumkin:

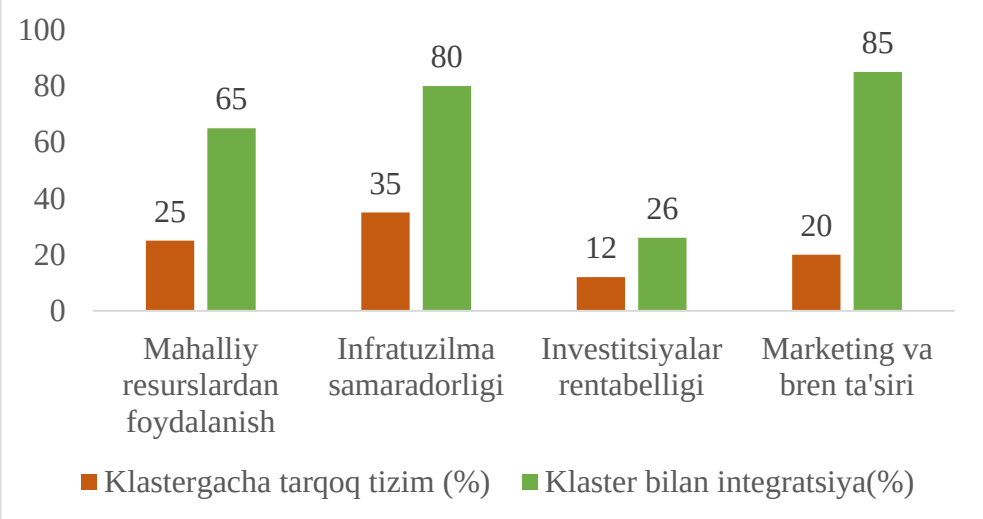
1. To‘g‘ridan-to‘g‘ri effektning ahamiyati. Turistlarning klaster hududidagi dastlabki xarajatlari (mehmonxona, transport) valyuta tushumining asosiy manbai bo‘lib, u klaster ishtirokchilarining likvidliligini ta'minlaydi.

2. Bilvosita effekt va tarmoqlararo bog‘liqlik. Turizm korxonalarining mahalliy ta'minotchilar (qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik) bilan integratsiyalashuvi natijasida "sizib chiqish" ko‘rsatkichi kamayadi. Bu esa klaster ichidagi qiymat zanjiri samaradorligini oshirib, har bir sarflangan mablag‘ning hududiy YaIMdagi ulushini ko‘paytiradi.

3. Induksiyalangan effekt va ijtimoiy farovonlik. Turizm sohasida band bo‘lgan xodimlarning ish haqi iste'mol bozoriga yo‘naltirilishi hududda yangi ish o‘rinlari va xizmat ko‘rsatish nuqtalarining ochilishiga (ikkinchi darajali talabga) olib keladi.

O‘zbekistonda turizm klasterlarining shakllanishi sohada nafaqat miqdor, balki sifat o‘zgarishlariga ham sabab bo‘ldi. Klasterli yondashuv natijasida ushbu zanjirga agro-turizm, hunarmandchilik va raqamli servislar integratsiya qilindi.[9] Xususan, klasterlar doirasida xizmatlar vertikal integratsiyalashuvi hisobiga har bir xorijiy sayyohning hududda qolish muddati o‘rtacha 2,2 kundan 3,8 kunga yetdi.[10]

Turizm sohasida klasterli yondashuvning joriy etilishi qiymat zanjirining har bir bo‘g‘inida resurslardan foydalanish samaradorligini tubdan oshiradi. Quyidagi statistik ma’lumotlar an’anaviy tarqoq xizmat ko‘rsatish tizimi hamda zamonaviy integratsiyalashgan klaster modeli o‘rtasidagi qiyosiy tahlilni aks ettiradi. Bunda asosiy e’tibor multiplikator effekti orqali iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘sish dinamikasiga qaratilgan.

1-rasm. Turizm klasterida qiymat zanjiri samaradorligining qiyosiy ko‘rsatkichlari [11]

Diagramma bergan ma’lumotlardan holat qay darajada o‘zgargani, o‘sganini ko‘rishimiz mumkin. Avvalambor har bir soha rivojlaganligini ko‘rishimiz mumkin. Ko‘zga yaqqol tashlanayotgani bu marketing va brend ta’sirlari bo‘ldi. Oradagi tafovut 65% ni tashkil etadi, bu albatta katta natijadir. Keying o‘rindagi esa infratuzilma samaradorligidir. Klasterlargacha bo‘lgan

davrda 35% ni qayd etib, keyingi bosqichda 80% ni tashkil etdi. Mahalliy resurslardan foydalanishda 40% rivojlanish kuzatilganligini guvohi bo‘lamiz. Oxirgisi esa bu investitsiyalar rentabelligi. Bu sohadagi o‘sish 12% bilan boshlanib 2 barobardan ham oshdi va 26% ko‘rsatkichni qayd etdi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, turizmda klaster usuli — bu shunchaki mehmonxona va transportning bir joyda bo‘lishi emas, balki sayyohlarning turizmdagi faoliyatdan foydalanishining maksimallashtirgan holda YaIM ga qo‘shadigan hissasini oshirishdir.

Tadqiqot davomida tahlillarimiz turizm klasterining yaratishning qiymat zanjrir bo‘yicha bir qator muhim jihatlari natijasida bir qator amaliy takliflar ishlab chiqildi. Bularga, sayyoh aeroportga tushganidan to qaytib ketgunicha bo‘lgan barcha xizmatlar (ovqatlanish, gid, suvenirlar) bir-biri bilan mahkam bog‘lanishi kerak. Agar birgina bo‘g‘inda (masalan, servis yoki transportda) uzilish bo‘lsa, butun tizimning foydasi pasayib ketadi. Ikkinchidan, turizmni rivojlantirish uchun narxlarni tushirish emas, xizmat sifatini oshirish orqali "qo‘shimcha qiymat" yaratish zarur. Ya'ni, sayyoh ko‘proq pul sarflashiga arziydigan sifatli xizmat ko‘rsatish — daromadni 2 barobardan ziyod (12% dan 26% gacha) oshirish imkonini beradi. Uchinchidan, klaster ishga tushsa, faqat turizm emas, balki qishloq xo‘jaligi (mahalliy oziq-ovqat), hunarmandchilik va qurilish sohalari ham barobar rivojlanadi. Bizning hisob-kitoblarimizga ko‘ra, klasterli yondashuv sayyohlarning mamlakatimizda qolish vaqtini o‘rtacha 2 kundan deyarli 4 kunga uzaytirdi. Xususan, O‘zbekiston sharoitida turizmni strategik tarmoqqa aylantirish uchun brending va marketingga e’tibor qaratish (o‘sish 65%), infratuzilmani yaxshilash va raqamli xizmatlarni (onlayn bron qilish, elektron to‘lovlar) kengaytirish lozim.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti: Prezidentning UNWTO sessiyasidagi nutqi va O‘zbekiston Milliy axborot agentligi (O‘zA): Turizm sohasidagi islohotlar tahlili
2. Porter, M. E. (1998). "Clusters and the New Economics of Competition". Harvard Business Review.
3. Buhalis, D. (2003). "eTourism: Information technology for strategic tourism management". Pearson Education.
4. Александрова А. Ю. (2002). "Международный туризм". Учебник для вузов.
5. Герасименко В. Г. (2011). "Развитие туризма в современных условиях: кластерный подход".
6. Turaev B.X. (2017). "Turizm sohasini rivojlantirishning klaster mexanizmi". Monografiya.
7. Tuxliyev I.S. (2010). "Turizm iqtisodiyoti". Darslik.
8. Fletcher, J. E. (1989). "Input-output analysis and tourism impact studies". Annals of Tourism Research, 16(4), 514-529-betlar.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-sonli Farmoni ("O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida") hamda Turizm va madaniy meros vazirligining (hozirgi Turizm qo‘mitasi) yillik hisobotlari.
10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (stat.uz) va Turizm qo‘mitasining 2023-2024 yillardagi yakuniy statistik tahlillari.
11. Jahon sayohat va turizm kengashi (WTTC) hamda BMT Turizm tashkilotining (UN Tourism) iqtisodiy multiplikatorlarni hisoblash metodologiyasi asosida muallif ishlanmasi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА БАЗЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Алимова Кундуз Ойбек кизи
Узбекистан. Джизахский государственный педагогический университет
Преподаватель кафедры управления образованием
ORCID 0000-0001-5919-1540
https://doi.org/10.5281/zenodo.19675346

Аннотация. *Настоящая научная работа направлена на углублённое изучение теоретико-практических аспектов применения технологий искусственного интеллекта в управленческой деятельности образовательных организаций. В качестве методологической основы исследования выступает совокупность системного, социологического и процессного подходов, позволяющих рассматривать управление образованием как многоуровневую и взаимообусловленную структуру. Исследование опирается на ключевые концептуальные положения цифровой педагогики, теории образовательного менеджмента и науки о принятии решений.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, образовательный менеджмент, цифровая трансформация, управление образованием, автоматизация*

Нарастающая волна цифровых преобразований в современном мире оказывает ощутимое воздействие на все сферы общественной жизни, включая систему образования. Традиционные механизмы управления учебными учреждениями уже не отвечают вызовам времени и нуждаются в коренном обновлении на базе передовых технологических решений. Особую роль в этом контексте приобретают разработки на основе искусственного интеллекта, внедрение которых открывает принципиально новые возможности для совершенствования механизмов обеспечения качества образовательного процесса. Всё это обусловливает необходимость построения более адаптивной, результативной и технологически насыщенной системы образовательного управления.

Обеспечение устойчивого качества образования и его систематический контроль превратились в одну из ключевых проблем современной образовательной политики. В этой связи особую значимость приобретает способность к оперативной обработке значительных массивов данных, их аналитической интерпретации и принятию взвешенных управленческих решений. Именно эти возможности составляют главное преимущество технологий искусственного интеллекта: они позволяют обнаруживать неочевидные закономерности в образовательном процессе, прогнозировать потенциальные затруднения и выстраивать дифференцированный подход к обучению.

Переход к цифровым моделям управления открывает возможность объединить все звенья образовательной системы в единую технологическую среду. Это обеспечивает последовательное и систематизированное выполнение управленческих функций — от стратегического планирования до оценки достигнутых результатов. Помимо этого, становится реальным непрерывный мониторинг в режиме онлайн, принятие управленческих

решений на основе актуальных данных и разработка стратегий, ориентированных на повышение образовательных стандартов.

Управление качеством образования в нынешних условиях представляет собой сложный, многомерный и изменчивый процесс. Традиционные управленческие модели в значительной мере зависят от субъективных суждений, что порождает проблемы недостаточного аналитического охвата и запаздывания в принятии решений. В этих условиях переход к цифровым системам управления на основе ИИ открывает возможность для перехода образовательного менеджмента на качественно иной уровень функционирования.

Таблица 1. Эволюция подходов к управлению качеством образования

Этап	**Характеристики**	**Недостатки**	**Современное решение**
Традиционный	Ручное управление	Медленность, субъективность	Цифровизация
Цифровой	Информационные системы	Ограниченный анализ	Интеграция ИС
На основе ИИ	Автоматическое управление	Технические требования	Полная автоматизация

Результаты международных исследований последних лет убедительно свидетельствуют о том, что учреждения, перешедшие к цифровым форматам управления, демонстрируют рост управленческой эффективности в среднем на 30–40%. В частности, внедрение data-ориентированных систем управления позволяет сократить сроки принятия решений на 25–35%, а их точность возрастает до 40% [1]. Это наглядно подтверждает преимущества цифрового управления перед традиционными моделями.

Аналитические данные указывают на то, что одним из наиболее слабых мест системы образования является недостаточная развитость механизмов мониторинга и оценивания. Согласно имеющимся данным, примерно в 45% образовательных учреждений инструменты постоянного контроля образовательного процесса функционируют неэффективно. Кроме того, уровень субъективности при оценивании составляет 35–40%, что негативно сказывается на качестве образовательных результатов [2].

Таблица 2. Основные проблемы в системе образования (в процентном выражении)

Тип проблемы	**Доля (%)**
Нехватка информационных ресурсов	35%
Субъективность в оценивании	40%
Недостаточный мониторинг	45%
Запоздалое принятие решений	30%

Решения на базе искусственного интеллекта выступают действенным инструментом преодоления указанных проблем. Применение алгоритмов машинного обучения открывает возможность заблаговременно прогнозировать образовательные результаты обучающихся, при этом точность таких прогнозов достигает 85–90%. Одновременно зафиксировано, что

формирование персонализированных образовательных маршрутов с применением ИИ-систем способствует повышению уровня освоения учебного материала в среднем на 20–25% [3].

Принципиально важным достоинством цифровых управленческих технологий является их способность обрабатывать масштабные массивы данных в режиме реального времени. Если в традиционных системах обработка информации занимала в среднем 2–3 дня, то в цифровой среде этот процесс занимает считанные минуты, что кардинально ускоряет выработку управленческих решений. Внедрение ИИ-технологий в образовательный менеджмент влечёт за собой и ощутимый экономический эффект: по имеющимся расчётам, использование цифровых систем управления позволяет сократить операционные затраты на 20–30%, что существенно повышает рациональность расходования ресурсов [4].

Разработанная в рамках настоящего исследования инновационная модель строится на взаимодействии технологий искусственного интеллекта и цифровых управленческих инструментов. Эта модель обеспечивает целостное функционирование всех этапов образовательного процесса — проектирования, отслеживания, оценивания и аналитики — на единой платформе. Ключевыми достоинствами модели являются её работа в реальном времени и встроенный механизм непрерывного самосовершенствования.

Апробация модели показала, что её внедрение обеспечивает рост показателей качества образования в среднем на 25–30%, повышение точности управленческих решений на 30–35%, а также существенное общее улучшение системных характеристик. Дополнительным эффектом стало повышение объективности оценивания педагогической деятельности и сокращение ошибок, обусловленных человеческим фактором, на 40% [5].В целом цифровые управленческие технологии на основе ИИ не только повышают результативность образовательного менеджмента, но и делают всю систему более гибкой, прозрачной и устойчивой. Именно поэтому масштабное внедрение этих технологий в образовательную практику следует рассматривать как одну из приоритетных стратегических задач.Методологическую основу данного исследования составляет комплексный междисциплинарный подход, интегрирующий принципы системного, социологического и процессного анализа. В его рамках управленческие процессы в системе образования рассматриваются как многоуровневая и взаимозависимая система. Теоретической базой служат ведущие концепции цифровой педагогики, образовательного менеджмента и теории принятия решений. При этом проблематика интеграции ИИ в управление образованием анализируется многоаспектно и в полном объёме [6]

В интересах достижения исследовательских целей применялся комплекс взаимодополняющих научных методов. В частности, был проведён библиометрический анализ научной литературы, посвящённой использованию ИИ в образовании. В общей сложности было изучено 842 научные статьи, опубликованные в 2010–2022 годах и индексируемые в ведущих международных базах данных — Scopus, Web of Science, а также на платформе eLibrary. Отбор источников осуществлялся на основании ряда критериев: тематической релевантности (охват вопросов использования ИИ в образовательном управлении), наличия эмпирической базы и высокого индекса цитирования. Библиометрический анализ позволил выявить ключевые научные направления, ведущие тенденции, тематические кластеры и методологические подходы, характерные для исследуемой области.

В рамках исследования также был проведён содержательный анализ нормативно-правовой базы в сфере цифровизации образования и внедрения ИИ. Методом контент-анализа было изучено в общей сложности 57 стратегических документов, в том числе рекомендации международных организаций, включая руководящие принципы ЮНЕСКО по применению ИИ в образовании, национальные программы цифрового развития различных государств, стратегии в области ИИ, а также государственные и региональные образовательные инициативы. Анализ указанных документов позволил определить концептуальные ориентиры интеграции ИИ в образовательную систему, ведущие стратегические приоритеты и нормативно-правовые рамки данного процесса. Особое внимание уделялось институциональным механизмам применения цифровых технологий в образовательном управлении и их практической результативности

Для сбора прикладных данных проводились полуструктурированные интервью с руководителями учебных заведений и экспертами в области ИИ, а также анкетирование педагогических и административных работников с целью изучения их отношения к цифровым технологиям, имеющегося опыта и существующих проблем. Полученные сведения были обработаны с применением методов математического моделирования и статистической аналитики.

Прикладное исследование осуществлялось в период с сентября 2022 по май 2023 года в несколько последовательных этапов. На начальном этапе было проведено 35 полуструктурированных интервью с участием руководителей общеобразовательных школ, колледжей и вузов, а также специалистов в области ИИ и образовательного менеджмента. Интервью были направлены на изучение практического опыта внедрения ИИ, выявление существующих проблем и определение приоритетных векторов развития. Продолжительность каждого интервью составила в среднем 45–90 минут; полученные данные систематизировались методом тематического контент-анализа [5].

На следующем этапе был организован масштабный опрос 1248 педагогических и административных работников из 78 учебных заведений в 17 субъектах Российской Федерации. Инструментом исследования выступила анкета из 64 вопросов, охватывавших уровень осведомлённости о возможностях ИИ, опыт его практического применения, потенциал использования в управленческих процессах, препятствия для внедрения и этические аспекты. Формирование выборки осуществлялось квотным методом с учётом типа учебного заведения, должности, профессионального стажа и региональной принадлежности. Надёжность результатов подтверждена уровнем достоверности 95% при погрешности ±2,7% [5].

С целью детального изучения передового опыта интеграции ИИ в образовательный менеджмент были рассмотрены 12 отдельных кейсов. Ключевыми критериями отбора служили документальная подтверждённость применяемых ИИ-решений, их использование не менее чем в трёх функциональных направлениях, а также наличие чётких показателей эффективности. Каждый кейс анализировался по единой аналитической схеме, включавшей условия внедрения, технологические решения, организационные изменения, результативность и выявленные затруднения.

Прикладные результаты подтвердили, что наиболее ощутимый эффект ИИ даёт в оперативно-административном управлении. Применение ИИ в таких направлениях, как оптимизация административных процессов, анализ и прогнозирование учебных результатов,

а также индивидуализация образования, имеет выраженное практическое значение. Относительная согласованность экспертных оценок в этих областях свидетельствует о том, что ИИ-технологии достигли достаточного уровня зрелости. Вместе с тем роль ИИ в человекоориентированных областях — стратегическом управлении и формировании организационной культуры — остаётся пока недостаточно определённой.

Искусственный интеллект становится значимым катализатором трансформации образовательного менеджмента. Однако его результативное внедрение предполагает не только технологические инвестиции, но и всесторонний учёт институциональных, организационных и человеческих факторов. В этой связи интеграция ИИ на уровне стратегического управления, формирование этических стандартов его применения и развитие кадрового потенциала должны быть признаны приоритетными направлениями научно-практической деятельности. Помимо этого, ИИ обладает способностью к быстрому анализу масштабных информационных массивов, что открывает возможность выявлять и прогнозировать значимые тенденции. Это создаёт аналитическую основу для более обоснованных и взвешенных решений со стороны руководства. Внедрение ИИ-технологий также ведёт к снижению текущей операционной нагрузки на административный персонал, высвобождая ресурсы для концентрации на стратегических и развивающих задачах. Всё это в совокупности повышает общую эффективность управления и напрямую способствует росту качества образовательной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ишмухамедов Р., Абдукодиров А. Инновационные технологии в образовании. — Ташкент: Наука, 2020. — 256 с.
2. Холмс В., Бялик М., Фадель К. Искусственный интеллект в образовании: перспективы и последствия для преподавания и обучения. — Бостон: Центр перепроектирования учебных программ, 2019. — 240 с. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. — 4-е изд. — Нью-Джерси: Пирсон, 2021. — 1152 с.
3. Холмс В., Бялик М., Фадель К. Искусственный интеллект в образовании. — Бостон: Центр перепроектирования учебных программ, 2019. — 240 с.
4. Лаудон К.К., Лаудон Дж.П. Системы управления информацией: управление цифровой фирмой. — 16-е изд. — Нью-Йорк: Пирсон, 2020. — 520 с.
5. Глазунова И.Н., Кузьмин Н.Н., Чистякова Н.А., Штырова А.И. Возможности искусственного интеллекта в управлении образовательным процессом // Управление образованием: теория и практика. — 2025. — Т. 15. — № 3-1.
6. Лапидус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией. — М.: Инфра-М, 2018. — 479 с.
7. Ямщиков В.Ю., Камдем Ф.С. Использование искусственного интеллекта в образовании. Положительные и отрицательные аспекты использования искусственного интеллекта на уроках информатики // Естественные, математические и технические науки. Образование. Технологии. Инновации. Материалы межрегиональной научно-практической студенческой конференции. — Липецк, 2023. — С. 380–384.
8. Беров И.А. Перспективы искусственного интеллекта в образовании: проблемы и решения // Экосистема предпринимательского университета: стратегические ответы в эпоху перемен. Материалы международной научно-практической конференции. — Краснодар: КубГУ, 2023. — С. 25–29.

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A STRATEGIC RESOURCE: THEORETICAL FOUNDATIONS AND IMPLICATIONS FOR ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

Abdurakhmanova Nargiza Rustamovna
Leading Lecturer, School of Language and Communication, Management Development Institute of Singapore in Tashkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647537

Abstract. *Within the contemporary knowledge-based economy, intangible assets have become central determinants of organizational competitiveness and long-term sustainability. Among these assets, emotional intelligence (EI) has received growing attention as a critical factor influencing employee behavior, leadership effectiveness, and organizational performance. This paper provides a comprehensive analysis of the theoretical aspects of emotional intelligence and examines its relevance in modern management. The study is grounded in a critical review of dominant EI models, including the ability-based approach and mixed competency models. The findings indicate that emotional intelligence enhances communication efficiency, decision-making processes, and overall organizational effectiveness. Additionally, integrating EI into human resource management is associated with increased employee engagement and productivity.*

Keywords: *emotional intelligence, strategic resource, organizational performance, management.*

1 Introduction

The global economic environment has become increasingly complex due to rapid technological advancements, fierce competition, and the expanding significance of service-oriented industries. Consequently, managerial focus has shifted toward intangible drivers of organizational performance. In this context, human capital is widely regarded as a key strategic asset, and its qualitative attributes have become a central concern in contemporary management research.

Traditional management approaches have primarily emphasized cognitive intelligence and technical competencies. However, recent theoretical and empirical studies highlight the importance of emotional and social capabilities in shaping employees' performance and organizational outcomes [3,7]. Emotional intelligence, as a multidimensional construct, offers a valuable framework for understanding how individuals perceive, interpret, and regulate emotions in professional contexts [9].

Emotional intelligence is highly relevant in industries where interpersonal interactions are central to value creation. In these sectors, employees' capacity to manage emotions directly influences customers' satisfaction, service quality, and organizational reputation [5].

This paper aims to examine the theoretical foundations of emotional intelligence and analyze its implications for organizational performance in the context of human resource management.

2 Theoretical foundations of emotional intelligence

The concept of emotional intelligence has seen significant theoretical development since its formalization in the early 1990s. Salovey and Mayer proposed one of the most influential frameworks, conceptualizing EI as a set of cognitive abilities for processing emotional information

[9]. Their ability-based model identifies four key dimensions: emotional perception, facilitation of thinking, emotional understanding, and emotional regulation [7]. This approach places emotional intelligence within the broader domain of cognitive intelligence and focuses on how it can be measured and developed.

In contrast, Goleman introduced a mixed model that integrates emotional competencies with behavioral and personality-related attributes [3, 4]. This framework broadens the concept of emotional intelligence to encompass self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills. Owing to its practical orientation, the model has been widely used in organizational and leadership research, particularly in studies of managerial effectiveness.

Another significant contribution to the field of emotional intelligence was made by Bar-On. He conceptualized emotional intelligence as a set of emotional and social competencies that determine how effectively individuals understand and express themselves, relate to others, and cope with environmental demands [2]. This model emphasizes factors such as stress tolerance, adaptability, and interpersonal functioning, thereby broadening the scope of emotional intelligence beyond cognitive processes.

Although theoretical perspectives vary, a growing consensus indicates that emotional intelligence significantly influences individual behavior, decision-making, and social interaction [7]. From a management perspective, these models offer a conceptual foundation for incorporating emotional intelligence into organizational practices and performance frameworks.

3 Emotional intelligence in the context of management and organizational performance

Within contemporary management frameworks, emotional intelligence is widely recognized as a critical determinant of effective leadership and organizational success [4]. Managers with high emotional intelligence demonstrate greater ability to recognize employee needs, manage interpersonal relationships, and cultivate a positive organizational climate.

Recent empirical studies demonstrate that emotional intelligence positively influences leadership effectiveness, employee engagement, and organizational performance [5, 6]. Leaders with high emotional intelligence are better equipped to inspire employees, facilitate collaboration, and navigate a complex organizational environment marked by uncertainty and change [6].

Emotional intelligence has been identified as a key predictor of adaptive performance and resilience in the workplace, particularly in dynamic, service-oriented industries [7]. Individuals with higher levels of emotional intelligence are better able to manage stress, regulate emotional responses, and sustain productivity under pressure.

Furthermore, emotional intelligence has substantial implications for human resource management. Contemporary HR practices increasingly integrate emotional intelligence into recruitment, training, and talent development strategies, acknowledging its contribution to improved interpersonal effectiveness and sustained employability [10]. Consequently, these practices result in greater employee engagement, job satisfaction, and organizational commitment.

Emotional intelligence plays a critical role in service-oriented sectors, where interactions between employees and customers directly affect customers' perceptions of service quality. Recent studies indicate that emotional labor and emotional regulation are closely linked to customer satisfaction and service performance [1, 4]. An employee's capacity to manage both their own emotions and those of customers is a key determinant of organizational success.

Consequently, emotional intelligence should be regarded not only as an individual attribute but also as a strategic organizational capacity that contributes to sustainable competitive advantage in contemporary organizations [5, 10].

3 Conclusion

The analysis of theoretical approaches to emotional intelligence highlights its increasing significance in management and organizational studies. Emotional intelligence offers a comprehensive framework for understanding how emotions influence human behavior and performance in professional settings [7, 9]. Integrating emotional intelligence into management strategies and human resource practices has considerable potential to enhance organizational effectiveness. Fostering emotionally competent employees and leaders enables organizations to improve communication, strengthen teamwork, and achieve greater productivity and customer satisfaction [4].Therefore, emotional intelligence should be recognized as a strategic resource that supports long-term organizational success.

REFERENCES

1. Ashforth, B. E., & Humphrey, R. H. (1995). Emotion in the workplace: A reappraisal. Human Relations, 48(2), 97–125. https://doi.org/10.1177/001872679504800201
2. Bar-On, R. (1997). Bar-On emotional quotient inventory (EQ-i): Technical manual. Multi-Health Systems.
3. Goleman, D. (1995). Emotional intelligence. Bantam Books.
4. 4Goleman, D. (1998). Working with emotional intelligence. Bantam Books.
5. Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. Journal of Occupational Health Psychology, 5(1), 95–110. https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.95
6. Issah, M. (2018). Change leadership: The role of emotional intelligence. SAGE Open, 8(3), 1–6. https://doi.org/10.1177/2158244018800910
7. Mattingly, V., & Kraiger, K. (2019). Can emotional intelligence be trained? A meta-analytical investigation. Human Resource Management Review, 29(2), 140–155. https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2018.03.002
8. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. Psychological Inquiry, 15 (3), 197 – 215.
9. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02
10. Miao, C., Humphrey, R. H., & Qian, S. (2017). A meta-analysis of emotional intelligence and work attitudes. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 90(2), 177–202. https://doi.org/10.1111/joop.12167
11. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185–211. https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG.
12. Zeidner, M., Matthews, G., & Roberts, R. D. (2004). Emotional intelligence in the workplace: A critical review. Applied Psychology: An International Review, 53(3), 371–399. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2004.00176.x

QISHLOQ XO‘JALIGIDA BUG‘DOY YETISHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI VA UNING MAKROIQTISODIY KO‘RSATKICHLARGA TA’SIRI

Azamqulov Nurbek Ulug‘bek o‘g‘li
TKTI Yangiyer Filiali o‘qituvchisi
https://orcid.org/0009-0004-9535-8220
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630523

Annotatsiya. *Qishloq xo‘jaligida bug‘doy yetishtirishning iqtisodiy ahamiyati hamda uning mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda bug‘doy ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari va inflyatsiya darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinib, ularning iqtisodiy jarayonlarga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Bug‘doy yetishtirish samaradorligini baholashda zamonaviy ekonometrik usullardan foydalanilib, olingan natijalar ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot natijalari qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, inflyatsiyani tartibga solish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etishi ko‘rsatib berilgan.*

Kalit so‘zlari; *bug‘doy yetishtirish, iqtisodiy samaradorlik, inflyatsiya, qishloq xo‘jaligi, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, eksport hajmi, ekonometrik tahlil, ARDL modeli.*

Аннотация. *В статье рассматривается экономическое значение выращивания пшеницы в сельском хозяйстве и ее роль в экономике страны. Проанализирована взаимосвязь между показателями производства пшеницы и уровнем инфляции, а также их влияние на экономические процессы. Для оценки эффективности выращивания пшеницы использовались современные эконометрические методы, и полученные результаты обоснованы научно. Результаты исследования имеют важное значение для развития сельского хозяйства, регулирования инфляции и обеспечения экономической стабильности.*

Ключевые слова: *выращивание пшеницы, экономическая эффективность, инфляция, сельское хозяйство, макроэкономические показатели, объем экспорта, эконометрический анализ, модель ARDL.*

Abstract. *The article discusses the economic importance of wheat production in agriculture and its role in the national economy. The relationship between wheat production indicators and inflation rate has been analyzed, as well as their impact on economic processes. Modern econometric methods were used to assess the economic efficiency of wheat production, and the obtained results are scientifically grounded. The results of the study are of significant importance for the development of agriculture, inflation control, and ensuring economic stability.*

Keywords: *wheat production, economic efficiency, inflation, agriculture, macroeconomic indicators, export volume, econometric analysis, ARDL model.*

Introduction. Wheat production in agriculture is not only a strategic direction ensuring food security but also a vital sector that directly impacts the macroeconomic stability of the country. Changes in wheat production volume reflect in national economic indicators through inflation, export revenues, domestic market supply, and the efficiency of agricultural resource use. In this regard, assessing the impact of various factors such as cereal crops, leguminous crops, wheat volume, and external trade on inflation using an econometric approach defines the scientific and

practical importance of this study. This article analyzes the economic efficiency of wheat production and its impact on macroeconomic indicators, particularly the inflation rate, based on log-transformed indicators from the data of 2010–2024.

Literature Review. Local and foreign scholars have primarily studied the economic efficiency of wheat production in relation to resource usage, yield, and production costs. In particular, the research by Aziz A. Karimov and B. Sherzod highlights the issues of technical efficiency and rational resource use in wheat production. In local literature, B.B. Mirzaev emphasizes the need to reduce production costs and increase economic efficiency in wheat production. In foreign studies, K.H. Bezu and P.A. Dorosh have substantiated the economic significance of wheat production efficiency and the stability of food prices. Thus, this research, which evaluates the impact of wheat production on inflation using an econometric approach, complements existing scientific developments.

Methodology. The research employed econometric modeling methods to identify the factors influencing the inflation rate. The inflation coefficient was chosen as the dependent variable, and the sizes of grain crops, leguminous crops, external trade exports, and wheat production volume were selected as independent variables. In the modeling process, all indicators were log-transformed to determine the elasticity between variables and reduce statistical errors. Initially, a multiple linear regression model was constructed, and the short-term impact of factors was assessed using R-squared, F-statistics, and p-values. In the next phase, the ARDL model was used to identify the dynamic relationship between variables, considering lagged values. The calculation results revealed the degree of impact of the factors on inflation, and the reliability of the model was statistically evaluated.

Analysis and Results. In this section of the study, initial statistical data for the inflation coefficient, grain crop volumes, leguminous crop volumes, export volumes, and wheat production volumes from 2010 to 2024 are presented. Based on this table, the dynamics and changing trends of the variables over the years were considered. Subsequently, to improve the accuracy of the econometric analysis and assess the relative relationship and elasticity between the variables, all indicators were converted to natural logarithms and expressed as lny, lnx1, lnx2, lnx3, and lnx4. Afterward, correlation pair analysis, multiple linear regression, and the ARDL model were applied using the log-transformed indicators to statistically evaluate the factors' impact on inflation. The obtained results scientifically interpreted the interrelation between the efficiency of wheat production in agriculture and macroeconomic indicators.

Table: List of Variables

Yil	lny	lnx1	lnx2	lnx3	lnx4
2010	0.073	7504.300	38.700	1.30e+07	6745
2011	0.076	7140.700	38.700	1.50e+07	6527
2012	.07	7519.500	46.700	13599658	6612.200
2013	0.068	7807.700	62.400	1.43e+07	6842
2014	0.061	8050.500	70.700	13545746	6956.200
2015	0.056	8173.500	76.400	1.25e+07	6964.700
2016	0.057	8261.300	98.400	1.21e+07	6934.900
2017	0.144	7288.500	212.500	1.26e+07	6079.200

2018	0.143	6535.500	260	1.40e+07	5410.800
2019	0.152	7437.800	339.600	1.75e+07	6093.500
2020	0.111	7636	401.600	1.51e+07	6157.800
2021	.1	7634.600	439.800	1.67e+07	5984.800
2022	0.123	7990.500	469.500	1.97e+07	6270.100
2023	0.088	8453.400	511.400	2.49e+07	6471.500
2024	0.098	8877.700	555.100	2.73e+07	6729.400

Preliminary statistical analysis shows that from 2010 to 2024, the inflation coefficient fluctuated between 0.056 and 0.152, exhibiting significant variations over the period. The volume of grain crops across all categories decreased in some years, but overall, it increased from 7,504.3 thousand tons to 8,877.7 thousand tons. Wheat production also experienced some annual declines, but in 2024, this figure reached 6,729.4 thousand tons. The volume of leguminous crops consistently increased from 38.7 thousand tons to 555.1 thousand tons. Additionally, the export volume in foreign trade grew from 13.0 million dollars to 27.3 million dollars, showing a stable growth trend.

Table: List of Variables

lny	lnx1	lnx2	lnx3	lnx4
-2.612	8.923	3.656	16.382	8.817
-2.572	8.874	3.656	16.525	8.784
-2.659	8.925	3.844	16.426	8.797
-2.688	8.963	4.134	16.477	8.831
-2.792	8.993	4.258	16.422	8.847
-2.882	9.009	4.336	16.342	8.849
-2.865	9.019	4.589	16.308	8.844
-1.938	8.894	5.359	16.346	8.713
-1.945	8.785	5.561	16.454	8.596
-1.884	8.914	5.828	16.675	8.715
-2.198	8.941	5.995	16.530	8.725
-2.303	8.940	6.086	16.629	8.697
-2.096	8.986	6.152	16.798	8.744

-2.430	9.042	6.237	17.029	8.775
-2.323	9.091	6.319	17.121	8.814

This table presents the log-transformed values of the key indicators used in the study, expressed as lny, lnx1, lnx2, lnx3, and lnx4, respectively. The main purpose of log-transforming the indicators is to reduce the quantitative differences between variables, mitigate the sharp dispersion of data, and enable a more accurate interpretation of the econometric model results from the perspective of relative changes and elasticity. This is particularly important when comparing variables with large values, such as export volume, with other variables in the same model. The appearance of negative values for the lny indicator in the table is also methodologically natural, as the inflation coefficient is not presented in percentages but as a proportion, i.e., a number between 0 and 1. The natural logarithm of such numbers will mathematically be negative. Therefore, the negative value of lny is not an error but rather indicates that the data has been correctly transformed; this approach allows for more reliable subsequent correlation, regression, and ARDL analyses.

Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
lny	15	-2.412	.344	-2.882	-1.884
lnx1	15	8.953	.075	8.785	9.091
lnx2	15	5.067	1.024	3.656	6.319
lnx3	15	16.564	.247	16.308	17.121
lnx4	15	8.77	.071	8.596	8.849

The results of descriptive statistics allowed for determining the general characteristics of the variables used in the study, particularly their mean values, degree of dispersion, and minimum and maximum limits. The results show that the variables change within a relatively stable range, providing a sufficient statistical basis for model construction. Particularly, the low values of standard deviations indicate that the data is stable and changes without sharp fluctuations.

Pairwise correlations

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) lny	1.000				
(2) lnx1	-0.438	1.000			
	(0.103)				
(3) lnx2	0.698	0.217	1.000		
	(0.004)	(0.438)			
(4) lnx3	0.330	0.498	0.694	1.000	
	(0.229)	(0.059)	(0.004)		
(5) lnx4	-0.857	0.691	-0.546	-0.090	1.000
	(0.000)	(0.004)	(0.035)	(0.749)	

The results of the pairwise correlation analysis allowed for assessing the initial direction and strength of the relationship between the variables. According to the results, there is a strong negative

correlation between lny and lnx4 (-0.857; p=0.000), indicating that an increase in wheat volume may reduce inflationary pressure. A significant positive correlation was observed between lny and lnx2 (0.698; p=0.004), meaning that the growth in leguminous crop volume moved in the same direction as inflation. The relationship between lny and lnx1, as well as lnx3, is negative and positive, respectively, although their statistical significance appears relatively low. Furthermore, the significant correlation between some independent variables suggests the need for cautious interpretation of results in the subsequent regression analysis.

Linear regression

lny	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
lnx1	-9.91	3.197	-3.10	.011	-17.033	-2.786	**
lnx2	.667	.2	3.34	.007	.222	1.112	***
lnx3	.261	.217	1.20	.257	-.223	.745	
lnx4	8.39	3.885	2.16	.056	-.266	17.045	*
Constant	5.03	8.294	0.61	.558	-13.451	23.51	

Mean dependent var	-2.412	SD dependent var	0.344
R-squared	0.905	Number of obs	15
F-test	23.952	Prob > F	0.000
Akaike crit. (AIC)	-15.823	Bayesian crit. (BIC)	-12.283

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

The results of the linear regression show that the model is statistically significant overall, with an R-squared value of 0.905, meaning that 90.5% of the changes in the dependent variable are explained by the factors included in the model, and the p-value for the F-test is 0.000. According to the results, the coefficient for lnx1 is negative and statistically significant (-9.91; p=0.011), indicating that an increase in the volume of grain crops has a deflationary effect on inflation. The coefficient for lnx2 is positive and highly significant (0.667; p=0.007), meaning that an increase in leguminous crop volume is associated with inflation. Although the coefficient for lnx3 is positive (0.261), its p-value of 0.257 means that no statistically significant effect was found. The coefficient for lnx4 is positive (8.39) and has borderline significance at the 10% level (p=0.056), indicating that the volume of wheat has an effect on inflation, but this effect is shaped in conjunction with more complex factors.

ARDL(1,0,1,0,0) regression

Sample: 2011 thru 2024 Number of obs = 14

F(6, 7) = 32.28

Prob > F = 0.0001

R-squared = 0.9651

Adj R-squared = 0.9352

Log likelihood = 18.727977 Root MSE = 0.0898

lny	Coefficient	Std.e	t	P>t	[95% conf. interval]

lny						
L1.	-0.154	0.169	-0.910	0.394	-0.555	0.247
lnx1	-9.425	2.683	-3.510	0.010	-15.770	-3.080
lnx2						
--.	1.007	0.191	5.270	0.001	0.555	1.459
L1.	-0.384	0.219	-1.750	0.124	-0.903	0.135
lnx3	0.530	0.180	2.940	0.022	0.104	0.956
lnx4	7.384	3.038	2.430	0.045	0.200	14.568
_cons	4.817	6.076	0.790	0.454	-9.549	19.184

The results of the ARDL model also indicate that the model is statistically significant at a high level, with an R-squared value of 0.9651 and Prob > F = 0.0001, suggesting that a large portion of the changes in inflation is explained by the selected factors. According to the results, the effect of lnx1 is negative and statistically significant (-9.425; p=0.010), confirming that an increase in the volume of grain crops is a factor that reduces inflation. lnx2 had a positive and highly significant effect in the current period (1.007; p=0.001), but its lagged value is not statistically significant (p=0.124). lnx3 also yielded a positive and significant result (0.530; p=0.022), indicating the dynamic effect of export volume on inflation. Additionally, lnx4 is positive and statistically significant (7.384; p=0.045), demonstrating that the impact of wheat volume on inflation is more clearly revealed when the time factor is considered.

Based on the obtained coefficients, the ARDL regression equation is as follows:

$$lnYt = 4.817 - 0.154lnYt-1 - 9.425lnX1t + 1.007lnX2t - 0.384lnX2t-1 + 0.530lnX3t + 7.384lnX4t + \varepsilon t$$

Here:

lnYt — natural logarithm of the inflation coefficient in the current period
lnYt-1 — natural logarithm of the inflation coefficient lagged by one period
lnX1t — natural logarithm of the volume of grain crops of all types
lnX2t — natural logarithm of the volume of leguminous crops of all types
lnX2t-1 — natural logarithm of the volume of leguminous crops lagged by one period
lnX3t — natural logarithm of the export volume in foreign trade
lnX4t — natural logarithm of the volume of wheat of all types
εt — random error term

Brief Economic Interpretation. According to this equation, the volume of grain crops of all types has a negative effect on inflation, meaning that an increase in this indicator could help reduce inflationary pressure. The volume of leguminous crops has a positive effect on inflation in the current period, but its lagged value shows a negative influence. The volume of exports and wheat volume positively affect inflation. The inflation value of the previous period is represented by a negative coefficient, indicating that current inflation is linked to its past state.

Conclusions and Recommendations. According to the analysis of the article, the data from 2010 to 2024 show that changes in the volume of wheat and other grain crops in agriculture are

significantly related to the inflation rate, with this relationship statistically confirmed through regression and ARDL results. The findings suggest that an increase in the volume of grain crops of all types helps reduce inflationary pressure, while the influence of wheat volume, exports, and some other factors is complex and multifactorial.

Based on this, the first recommendation is the need to implement modern agro-technologies to increase productivity, use quality seeds, and adopt water-saving methods in wheat production.

The second recommendation is to effectively manage wheat reserves to ensure price stability in the domestic market, improve logistics, and reduce disruptions between producers and consumers.

REFERENCES

1. Karimov, A. A. Economic Mechanisms for Improving Wheat Production Efficiency in Agriculture. – Tashkent: Economics Publishing, 2021.
2. Sherzod, B. Issues of Effective Resource Utilization and Yield Improvement in the Agricultural Sector. – Tashkent: Science and Technology, 2020.
3. Mirzaev, B. B. Ways to Reduce Cost Price and Increase Economic Efficiency in Wheat Production. – Tashkent: Uzbekistan Republic Agricultural Scientific Publishing, 2019.
4. Rasulov, Q. A. Issues of Production Efficiency and Food Security in Agriculture. – Samarkand: Zarafshon, 2022.
5. Bezu, K. H. Wheat Production Efficiency and Food Security in Developing Economies. – Journal of Agricultural Economics, 2018.
6. Dorosh, P. A. Agricultural Markets, Price Stability, and Macroeconomic Development. – Food Policy Review, 2017.
7. Smith, J. R. Macroeconomic Effects of Grain Production and Inflation Dynamics. – International Journal of Agricultural Economics, 2021.

RAQAMLI IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING QO‘LLANILISHI VA XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Jabborov G‘ulom Abdug‘aniyevich
“Iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi
Guliston davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647933

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonning xalqaro savdo tizimiga integratsiyalashuvida, mahsulot va tovarlar importi va eksportning o‘sib borishida axborotlashtirish sohasidagi texnologiyaning rivoji yangicha davrni boshlab bermoqda. 3D-texnologiyasining iqtisodiyot sohasida keng qo‘llanilishi tadbirkorlarning yangi sinfining vujudga kelishiga va tadbiq etish jihatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli iqtisodiyot, axborot, WiMAX texnologiyasi, intellekt, neyron to‘rlar, biznes, bank, moliya, birja.*

Annotation: *In the integration of Uzbekistan into the international trade system, the growth of import and export of products and goods, the development of information technology is starting a new period. The widespread use of 3D technology in the field of economy leads to appear of a new class of businessmans and the aspects of its application are highlighted.*

Keywords: *digital economy, information, WiMAX technology, intellect, neural networks, business, banking, finance, stock exchange.*

Аннотация: *В статье рассматривается развитие технологий в области информатизации, открывающее новую эру в интеграции Узбекистана в систему международной торговли, рост импорта и экспорта товаров и продукции. Широкое использование 3D-технологий в экономике привело к появлению нового класса предпринимателей, и освещаются аспекты их внедрения.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, информация, технология WiMAX, интеллект, нейронные сети, бизнес, банковское дело, финансы, фондовая биржа.*

Kirish. Globallashuv sharoitida migratsiya, turizm, xalqaro savdo, chet el investitsiyalari hamda kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi har qanday milliy iqtisodiyotning o‘sish darajasiga o‘z ta’sirlarini o‘tkazadi. O‘zbekiston buguni kunda xalqaro hamjamiyatning va global moliyaviy- iqtisodiy bozorning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Buning tasdig‘ini tashqi dunyo bilan aloqalarimiz tobora kengayib borayotganida, taraqqiy topgan yetakchi davlatlar ko‘magida iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish, modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash bo‘yicha dasturlarning amalga oshirilayotganida, O‘zbekistonning xalqaro savdo tizimiga integratsiyalashuvida, mahsulot va tovarlar importi va eksportning o‘sib borishida va boshqa misollarda yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Bozor munosabatlariga o‘tish jamiyat ijtimoiy-iktisodiy hayotining barcha sohalariga axborotlashtirish sohasida erishilgan eng so‘nggi yutuqlarni tadbiq etish sur’atlarini g‘oyatda tezlashtirib yubordi.

Jismoniy mehnatni ilm, ma’rifat, raqamli axborot bilan almashtirish mehnat faoliyatini ijodkorlik, innovatsiyalar, g‘oyalarni ishlab chiqish bo‘yicha yangi faollik turiga almashtirishda

mumkinligi haqida gapirishga asos beradi. Bu yerda gap axborot to‘plash va uni qayta ishlash bo‘yicha tan olingan hamda ma’naviy yo‘naltirilgan faoliyat – intellektual faollik haqida bormoqda.

“Raqamli O‘zbekiston – 2030” Konsepsiyasidan ko‘zlangan asosiy maqsad sifatli va qimmat bo‘lmagan internet va mobil aloqasini joriy etish, shahar va qishloq o‘rtasidagi raqamli tafovutni kamaytirish,elektron yozuvlar ustuvorligi va korrupsiyaga qarshi kurashishni kuchaytirishdan iborat**.** Strategiya mamlakatning raqamli iqtisodiyotini tezkor rivojlantirish va uni shakllantirish, innovatsion mahsulotlarga qulay muhitni yaratish, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, aholi va tadbirkorlarga qulay davlat xizmatlarini amalga oshirish uchun ishlab chiqiladi va joriy etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda raqamli texnologiyalardan xizmat ko‘rsatish sohasidan samarali foydalanishning hozirgi holati, muammolari va istiqbollari tizimli tahlil qilindi. Ishda iqtisodiy tahlil, statistik ma’lumotlarni solishtirish, kuzatish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi.

Shuningdek, mahalliy va xorijiy tajribalar o‘rganilib, ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil asosida umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari qishloq xo‘jaligida xizmat ko‘rsatish tizimini takomillashtirish va samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Tadqiqotlar xorijiy tajriba asosida raqamli texnologiyalarning xizmat ko‘rsatish tarmog‘idagi o‘rni muhim ekanligini ko‘rsatmoqda.

Jamiyatning qancha ko‘p a’zosi yangi raqamli, yuqori texnologik mahsulotlarni egallasa, ularning xaridorgirligi va qimmati shuncha ortadi, ya’ni iste’mol ko‘lamining sinergetik samarasi namoyon bo‘ladi. Natijada iqtisodiy rivojlanish salohiyati yanada oshadi.

Mamlakatimizda Internet tarmog‘idan jamoaviy foydalanish shahobchalari soni ortib bormoqda (JFSh).Internet tarmog‘ida ulanish uchun Wi-Fi texnologiyasidan foydalanish ham kengaymoqda.

Tajriba tariqasida foydalanish natijalariga ko‘ra, Davlat radiochastotalar komissiyasi tomonidan respublikada WiMAX texnologiyasi bo‘yicha keng tarmoqli simsiz foydalanish tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida har bir opretorga chastotalar tarmoqli ajratib berilgan edi. Bu katta hududlarni qamrab olish bilan birga simsiz tarmoqlarni yaratish imkonini beradi (50 kilometrgacha). Bunda ma’lumotlarni uzatish tezligi 32 dan 135 Mbit/s gachani tashkil etadi. Shu bilan birga Wi-Fi texnologiyasi bo‘yicha simsiz foydalanish tarmoqlarini rivojlantirish uchun chastotalar ajratib berilgan. Ular simsiz lokal (ofis ichidagi) tarmoqlarni yaratishga va Internet tarmog‘iga ma’lumotlarni uzatish tezligi 54 Mbit/s bo‘lgan yuqori tezlikka ega simsiz ulanishlarni vujudga keltirishga mo‘ljallangan.

Wi-Fi texnologiyasidan foydalanilgan holda Internet tarmog‘iga ulanish hududi kengaytirilmoqda. Natijada Wi-Fi foydalanish nuqtalari soni ortadi.

Sun’iy intellekt haqidagi tasavvur va bu sohadagi izlanishlar — «aqliy mashinalar» ishlab chiqarishga ilmiy yondoshish birinchi bo‘lib Stanford universitetining (AQSh) professori Djon Makkarti tashabbusi asosida 1956 yili tashkil topgan ilmiy tugarakda paydo bo‘lgan.[22](David Poole Alan Mackworth *Artificial Intelligence: Foundations of Computational Agents, Cambridge University Press, 2010*).

[22] David Poole Alan Mackworth *Artificial Intelligence: Foundations of Computational Agents, Cambridge University Press, 2010*

«Intellekt» so‘zi lotincha «intellectus» so‘zidan kelib chikkan bo‘lib, u bilish (aniqlash), tushunish yoki faxmlash (aql) ma’nosini beradi.

Sun’iy intellektli tizimlarga: axborot-kidiruv tizimlari (savol-javob tizimlari), xisob-mantiq tizimlari va ekspert tizimlari kiradi.

Har qanday intellektual tizim, uning kaerda kullanishiga bog‘liq bo‘lmagan holda, odam-mashina tizimidir.

Tizimning vazifasi — oxirgi foydalanuvchiga u yoki bu masalani yechishda uning kasbi, faoliyati doirasida malakali mutaxassislarning yillar davomida orttirgan bilimlaridan foydalanish uchun imkoniyat yaratishdan iborat. Buning uchun EXM tarkibiga bilimlar manbai va intellektual interfeys kirishi kerak. Bilimlar manbaida xarakterli bo‘lgan masalalarni yechish usullari haqidagi axborotlar saqlanadi. Intellektual interfeys masalani yechish jarayonida oxirgi foydalanuvchi va tizim o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni ta’minlaydigan so‘nggi foydalanuvchining hamma vositalarini o‘z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida xizmat ko‘rsatish sohasining raqamli texnoligiyalar bilan bog‘liqligining hozirgi holati tahlil qilindi. Ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, xizmat ko‘rsatish tizimi ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ayni paytda respublikaning ko‘plab hududlarida texnik xizmatlar, agrotexnik maslahatlar, logistika va marketing xizmatlari yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Raqamli texnologiyalardan keng ko‘lamli foydalanishni, bu orqali esa xizmatlar ko‘rsatish sohasida raqobatbardoshlikning pasayishiga olib kelmoqda.

Ma’lumki inson miyasi katta xajmdagi axborotni tez qayta ishlay oladi. Bunga sabab millionlab miya nerv xujayralari - neyronlarning parallel ishlashidir.

Sun’iy neyronlarning g‘oyaviy asosi xam biologik neyron xujayralari xisoblanadi.

Neyron deyilganda sun’iy neyron aniqrog‘i, kompyuter dasturini nazarda tutiladi.

Bugun neyron to‘rlar o‘ta chuqur o‘rganilmagan bo‘lishiga qaramasdan quyidagi sohalarga qo‘llanilib ijobiy natijalarga erishilmoqda:

- biznes – neyron to‘rlarning bu sohaga tadbiqi 1984 yilda adaptiv kanal ekvalayzeri yaratilishi bilan boshlandi. Bu qurilma juda sodda bo‘lib, bitta neyrondan tashkil topgan. U uzoq masofadagi telefon liniyalarida ovozni stabillashtirib sifatini oshirganligi sababli katta iqtisodiy muvafaqiyat qozongan;

- bank moliya – ko‘chmas mulkni baxolashda, kredit berishda risklarni xisoblab mijoz tanlashda, qarzlarni baxolashda, kreditlarning ishlatilishini analiz qilishda, savdo portfeli programmalarida, moliyaviy analiz qilishda, valyuta qiymatini prognozlashda;

- birja – valyuta va aksiya kurslarini prognozlashda, bozorni prognozlashda, korxonalar kelajagini baxolashda;

- ishlab chiqarish – jarayonlarni boshqarishda, maxsulotlar dizayni va analizida;

- meditsina – o‘pka raki xujayralarini analiz qilishda, DNK analizida, protez loyilashda, transplantatsiya vaqtlarini optimizatsiyalashda, shifoxona xarajatlarini kamaytirishda va sifatini oshirishda, shoshilinch yordam xonalarini tekshirishda;

- robototexnika – traektoriya qurishda, xarakatni boshqarishda, manipulyatorlarni boshqarishda, tasvir analizi va ko‘rishda, shakllar va figuralarni tanishda, ovoz analizi va sintezida;

- transport – marshrutlarni optimal loyixalashda, vaqt jadvallarini rejalashtirishda, yuk mashinalari tormoz sistemalarining analizida;

- avtomobil – avtomatik boshqarish tizimlarida, avtomatik xarita tizimlarida, kafolat bilan bog‘liq ishlar tekshiruvida;

- kosmos – yuqori samarali avtopilotlar yaratishda, uchish traektoriyasi immitatsiyasi tizimlarida, uchar jismlarni boshqarish tizimlarida, uchar jismlarining kamchilik va buzuqliklarini topish va bartaraf qilishda;

- mudofaa – tovush, radar, infraqizil signallarni taxlil qilishda, axborotlarni umumlashtirishda, avtomatik qurilmalarni boshqarishda;

- telekommunikatsiya – tasvir va ovozni zichlash, shifrlash va boshqacha qayta ishlash jarayonlarida, avtomatlashtirilgan axboratlashtirishda, turli tillarga sinxron tarjima tizimlarida va xokazolarda.

Neyron to‘rlarning afzalliklarini va mavjud kompyuter dastur paketlarining qulaylik va samaradorligini xisobga olib uni innovatsiya jarayonlarida qo‘llash istiqbolli ekanligini xulosa qilish qiyin emas.[23]

“D” atamasi inglizcha “dimensions” so‘zidan olingan bo‘lib, “o‘lchamlar” ma’nosini beradi. Ta’kidlash joizki, 3D texnologiyasi tasvirni vizual va tovushli uzatib berishning dunyodagi eng ilg‘or usulidir.

3D printerlar - uch o‘lchamli chizmalar asosida narsa-buyumlar "chop etuvchi" printerlardir. Hozircha bu kabi ishlanmalar tor doirada amalga oshirilayotgan bo‘lsa, yaqin kelajakda bemalol uy sharoitida 3D-printerdan masalan bir juft krossovka, kiyim yoki ro‘zg‘or buyumi chiqarib olishning imkoni bo‘ladi.

Hozirgi kunda uch o‘lchamli haykallar, yirik ob’ektlarning kichraytirilgan modellari (mashinalar, samolyotlar, binolar), shuningdek, turli ilmiy ishlanmalar modellarini yasash imkoniyati mavjud. Misol uchun, Lockheed Martin korporasiyasi uchuvchisiz boshqariladigan " Polecat " samolyoti uchun jihozlarning katta qismini tezkor uch o‘lchamli bosma texnologiyasi asosida chiqarmoqda.

Uch o‘lchamli chop etilayotgan mahsulotlarning narxi pasayishini inobatga olsak, ushbu texnologiyaga talab oshmoqda. Bugungi kunda Boeing kompaniyasi o‘z samolyotlarining 200 dan ortiq detallarini 3D-chop etish texnologiyasi asosida ishlab chiqmoqda.

3D-printerlarda narsa-buyum yasash konsepsiyasi, bizga yana bir bor "uchinchi olam"ning mo‘jizalardan iborat ekanligini ko‘rsatmoqda.

AQSh ning Organovo va Invitech kompaniyalari inson organlarini chop etuvchi bioprinter yaratishdi.

Ushbu printer chop etuvchi ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismi chop etiluvchi organ shaklini yaratuvchi gelni sepadi, ikkinchisi esa shaklni tabiiy to‘qimalar asosida yaratilgan hujayralar bilan to‘ldiradi.

Cricut Cake printeri shirinliklar yaratishda ijodkorlikka imkon yaratib beradi. Ushbu printerning narxi 400 AQSh dollarida baholanmoqda.

3D-printerlar qatorida bugungi kunda jahon bozorida 3D displeylar faol ilgari surilmoqda.

3D displey – ko‘zoynak yoki boshqa qo‘shimcha qurilmalarsiz inson tomonidan hajmdor sifatida idrok etiluvchi tasvirni chiqara olishga qodir qurilmadir.

3D texnologiyalar sohasida yana bir yangilik- 3Doodler- uch o‘lchamli tasvir yaratadigan ruchkadir.

[23] D. Kriesel . A Brief Introduction of Neural Networks, Bonn, Gwermany, 2011

Odatda biz qo‘limizga ruchka olib, qog‘ozga ikki o‘lchamli tasvirlarni chizamiz. Siz qanchalik iste’dodli rassom bo‘lmang, suratingiz faqat uzun va baland bo‘lishi mumkin, ammo hajmli bo‘lmaydi.

3Doodler-”WobbleWorks” amerika kompaniyasi tomonidan yaratilgan ruchkadir.

3D- ruchkada siyoh o‘rniga pat ostidan chiqqan 270 darajagacha qizdiriladigan maxsus plastikdan foydalaniladi. Chizilgan tasvir esa o‘sha ondayoq soviydi va qotib qoladi. Shu tariqa uch o‘lchamli modellarni yaratish mumkin bo‘ladi. Ruchka yordamida haykallar, taqinchoqlar, bolalar uchun o‘yinchoqlar kabi buyumlarni yaratish mumkin.

3D texnologiyalari bugungi kunda reklama amaliyotida hamda marketing tizimida keng qo‘llanilmoqda.

3D- reklamalardan Coca-Cola, Adidas, Cavalli, Ferrero, McDonalds kabi taniqli firmalar keng foydalanmoqdalar.

Mutaxassislarning fikricha 3D texnologiyalar tovar ishlab chiqarishda revolyusiyaga olib keladi.

Ushbu texnologiyaning rivoji yangicha davrni boshlab bermoqda. Masalan, Yaponiyada 3D-texnologiyaning keng qo‘llanilishi tadbirkorlarning yangi sinfining vujudga kelishiga olib keldi. Ushbu sohada faoliyat yuritayotgan yangi kompaniyalar soni 15 tadan 2300 taga yetdi.

Ammo xalqaro miqyosda uch o‘lchamli texnologiya bozorida AQSh va Germaniya kompaniyalari etakchilik qilmoqdalar.

Wholers Associates konsalting agentligi analitiklarining bashoratiga ko‘ra 3D-texnologiyalar global bozori 2012 yildagi 2 mlrd. dollardan 2030 yilda 11 mlrd. dollargacha oshadi.

IBusiness.ru sayti ma’lumotlariga ko‘ra esa 3D- texnologiyalar 2026 yilda jahon iqtisodiyotiga 550 mlrd. dollargacha foyda olib kelishi kutilmoqda.

Ayrim ekspertlarning fikricha, yaqin 30 yil ichida har bir xonadonda 3D- printerlar mavjud bo‘lishi va foydalanuvchi onlayn-magazin orqali kerakli buyum maketini sotib olib o‘zi chop etishi mumkin. Bu esa iqtisodiyotni ham inson hayotini ham butkul o‘zgartirishi tabiiy.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cordella, F. Iannacci Information systems and organisations Published by: University of London Press ,2011
2. Stephen B. Harsh Management information systems. Department of Agricultural Economics Michigan State University harsh@msu.edu
3. Laudon, K.C. and J.P. Laudon Management Information Systems: Managing the Digital Firm. (Harlow: Pearson Education, 2012) twelfth edition
4. Mirziyoyev Sh.M. “Innovatsion g‘oyalarni ilm-fan va sanoatga keng tatbiq etish- islohotlar samaradorligining bosh mezoni”Xalq so‘zi, №107 (7337). 2019 yil 29 may.

IMPROVING THE DIGITALIZED SYSTEM FOR MANAGING INNOVATIONS IN THE HOSPITALITY INDUSTRY: PERSPECTIVES ON EFFICIENCY AND STRATEGIC DECISION-MAKING

Fakhriddinova Shakhnozakhon Akhrorjonovna
Leading Lecturer, School of Tourism and Hospitality
Management Development Institute of Singapore in Tashkent (MDIS Tashkent)
https://doi.org/10.5281/zenodo.19648003

Abstract*.This study examines how digitalized systems for managing innovation in the hospitality industry can be improved to strengthen operational efficiency and strategic decision-making. Contemporary hospitality research shows that digital transformation increasingly depends on integrated information systems, analytics, artificial intelligence, and platform-based service models rather than isolated technology adoption (Buhalis & Law, 2008; Cheng et al., 2023; Song et al., 2024). Using a qualitative conceptual design based on systematic review and thematic synthesis, this paper analyzes reliable academic and institutional sources on hospitality digitalization, innovation capability, and data-driven management. The findings indicate that digitalized innovation systems are more effective when firms align technological infrastructure with absorptive capacity, organizational learning, data governance, and strategic leadership (Cohen & Levinthal, 1990; Jaakkola, 2020; Wynn & Lam, 2023). The paper argues that efficiency and decision quality improve when digital systems operate as integrated managerial infrastructures for knowledge sharing, service redesign, and innovation coordination. The study contributes a conceptual thesis and proposes practical implications for hospitality managers, researchers, and educators.*

Keywords: *digital transformation, hospitality industry, innovation management, operational efficiency, strategic decision-making, digital systems*

Introduction

The hospitality industry has undergone substantial digital transformation in recent decades as hotels and related service organizations have adopted reservation systems, revenue management platforms, customer relationship technologies, automation tools, and analytics dashboards to improve service delivery and competitiveness (Buhalis & Law, 2008; Ivanov & Webster, 2019; Song et al., 2024). These developments have changed innovation management from a periodic and largely operational activity into a continuous, system-supported process involving real-time information, cross-functional coordination, and strategic adaptation (Cheng et al., 2023; Wynn & Lam, 2023).

Existing literature demonstrates that digital transformation can improve guest experience, operational speed, personalization, and financial performance in hospitality firms (Xiang et al., 2015; Song et al., 2024; Anwar et al., 2024). At the same time, hospitality organizations frequently encounter barriers such as fragmented legacy systems, skill shortages, implementation costs, cybersecurity risks, and weak strategic alignment between technology and innovation goals (Sanli, 2024; Wynn & Lam, 2023; Yang et al., 2024). These barriers raise an important research question:

how can digitalized systems for managing innovations in hospitality be improved so that they support both efficiency and higher-quality strategic decision-making?

Although many studies address digital tools in tourism and hospitality, fewer studies explain how digitalized innovation management systems function as integrated organizational capabilities. Much of the existing research emphasizes individual technologies such as online booking systems, AI applications, robotics, or analytics, while less attention has been paid to the broader managerial system that connects these tools to learning, knowledge integration, and innovation governance (Buhalis & Law, 2008; Cheng et al., 2023; Song et al., 2024). This gap is significant because hospitality firms increasingly compete on their ability to sense market changes, absorb new knowledge, and turn digital information into strategic action (Cohen & Levinthal, 1990; Teece, 2007; Mariani et al., 2018).

The purpose of this study is to examine how digitalized systems for managing innovation in the hospitality industry can be improved from the perspectives of efficiency and strategic decision-making. Specifically, the study aims to: (1) identify the key components of an effective digitalized innovation management system; (2) explain how such systems improve operational efficiency; and (3) analyze how they support strategic decision-making in hospitality organizations.

Methods

This study uses a qualitative conceptual methodology based on systematic review and thematic synthesis of existing literature. A conceptual review is appropriate because the aim is to integrate prior scholarship, identify explanatory patterns, and construct a coherent analytical framework rather than test a single empirical dataset (Jaakkola, 2020). The approach is also consistent with prior hospitality and tourism review work that synthesizes digital transformation research to identify mechanisms, gaps, and future directions (Cheng et al., 2023; Song et al., 2024).

The literature base was developed from peer-reviewed journal articles, books by recognized academic publishers, doctoral research from accredited universities, and reputable institutional reports relevant to hospitality digitalization and innovation. Priority was given to sources that addressed one or more of the following: digital transformation in hotels or hospitality services, innovation capability, strategic management, data-driven decision-making, service automation, and organizational learning (Buhalis & Law, 2008; Ivanov & Webster, 2019; UNWTO, 2021). Additional foundational studies on absorptive capacity, dynamic capabilities, and international business communication were included to strengthen the conceptual explanation of innovation management processes (Cohen & Levinthal, 1990; Teece, 2007; Tenzer et al., 2017).

The analysis proceeded in three stages. First, studies were screened for relevance to hospitality digitalization, innovation systems, and strategic decision-making. Second, selected works were coded into four thematic categories: digital integration and process efficiency, knowledge access and absorptive capacity, data-driven strategic decision-making, and implementation barriers.

Results

Digital integration and process efficiency. The reviewed literature shows that digitalized systems improve efficiency in hospitality when technologies are integrated into a coordinated managerial architecture rather than adopted as separate tools (Buhalis & Law, 2008; Cheng et al., 2023; Wynn & Lam, 2023). Integration among property management systems, central reservation systems, customer relationship platforms, revenue management tools, and analytics dashboards allows faster information sharing, reduced duplication, and stronger coordination across

departments (Anwar et al., 2024; Sanli, 2024). In practical terms, this improves workflow visibility and helps managers respond more rapidly to operational bottlenecks, customer needs, and market fluctuations.

Research also indicates that the efficiency value of digitalization is strongest when it supports both front-stage and back-stage hospitality processes. Front-stage improvements include better personalization, faster guest communication, and smoother service encounters, while back-stage improvements include better forecasting, staffing decisions, inventory planning, and performance monitoring (Xiang et al., 2015; Ivanov & Webster, 2019; Yang et al., 2024). This suggests that digitalized innovation management systems should be understood as enterprise-wide systems that shape organizational effectiveness rather than as isolated customer-service applications.

Knowledge access and innovation capability. A second major finding is that digitalized systems improve innovation management by expanding access to knowledge and strengthening absorptive capacity. Hospitality innovation depends not only on technology itself but also on the ability of managers and employees to recognize, assimilate, and apply external knowledge to service development and strategic change (Cohen & Levinthal, 1990). Digital systems support this process by connecting firms to market data, online reviews, benchmarking information, professional platforms, research outputs, and partner networks (Mariani et al., 2018; UNWTO, 2021).

The literature further suggests that digital systems enable more effective knowledge recombination, which is essential for service innovation in hospitality. Firms can combine customer feedback, operational data, and external market intelligence to redesign services, improve guest experiences, and identify innovation opportunities (Sigala, 2018; Xiang et al., 2015). In this sense, digitalized innovation systems act as knowledge infrastructures that support learning and continuous improvement rather than merely automating routine tasks.

Strategic decision-making and data use. The third major result concerns strategic decision-making. The reviewed studies indicate that digitalized systems create value when they help managers transform raw data into actionable knowledge for pricing, segmentation, service design, and long-term planning (Cheng et al., 2023; Song et al., 2024). Hospitality firms increasingly rely on data from bookings, guest feedback, demand patterns, loyalty systems, and competitor intelligence to guide decisions, but the quality of those decisions depends on system design, analytical capability, and managerial interpretation (Xiang et al., 2015; Gultom et al., 2026).

Several studies emphasize that data-driven decision-making improves both tactical and strategic outcomes in hospitality, especially in demand forecasting, revenue management, resource allocation, and service quality improvement (Ivanov & Webster, 2019; Gultom et al., 2026). When digital systems are organized as decision-support infrastructures, they enhance strategic responsiveness and reduce uncertainty in complex service environments. This supports the argument that digital transformation should be viewed not only as operational modernization but also as a mechanism for strengthening managerial judgment.

Barriers to system improvement. The literature also identifies persistent barriers that weaken the effectiveness of digitalized innovation systems in hospitality. These include implementation costs, lack of interoperability, cyber-risk, staff resistance, insufficient digital literacy, and weak leadership commitment (Sanli, 2024; Wynn & Lam, 2023; Yang et al., 2024). Small and medium-sized hospitality firms may be especially vulnerable because they often lack the financial and organizational resources needed for large-scale digital integration (UNWTO, 2021).

An important pattern across the literature is that these barriers interact with one another. For example, fragmented systems can reduce data quality, which then limits trust in analytics, which in turn reduces strategic reliance on the system. This chain effect shows that improving digitalized innovation management requires coordinated action in technology design, governance, employee capability development, and organizational culture (Cheng et al., 2023; Song et al., 2024).

Discussion

The findings suggest that improving digitalized innovation systems in hospitality requires a socio-technical and strategic perspective. Technology adoption alone does not guarantee better innovation outcomes. Instead, value emerges when digital tools are integrated with organizational learning, managerial capability, and decision processes (Cohen & Levinthal, 1990; Teece, 2007; Wynn & Lam, 2023). This interpretation helps explain why some hospitality firms achieve substantial innovation and efficiency gains while others experience only limited benefits from similar technologies.

From an efficiency perspective, the strongest improvements occur when digital systems reduce information silos and provide enterprise-wide visibility across operations. Interoperability supports faster coordination, stronger resource utilization, and more disciplined implementation of innovation initiatives (Anwar et al., 2024; Sanli, 2024). From a strategic perspective, digitalized systems improve decision quality when they provide timely, relevant, and interpretable information that managers can use to evaluate alternatives and align innovation investments with business goals (Gultom et al., 2026; Song et al., 2024).

The findings also reinforce the importance of communication and knowledge accessibility in internationally oriented hospitality settings. Because much professional knowledge, technical documentation, and global benchmarking information remains available in English, language capability can indirectly shape the effectiveness of digitalized innovation systems by influencing access to external knowledge and stakeholder communication (Crystal, 2003; Tenzer et al., 2017). This insight is especially relevant for non-English-speaking hospitality contexts that are integrating global digital platforms and managerial practices.

Based on the synthesis, the study proposes a conceptual understanding in which digital integration improves information quality and workflow coordination; these factors strengthen efficiency and data-driven decision-making; and both outcomes are amplified by absorptive capacity, organizational agility, and leadership support (Cohen & Levinthal, 1990; Teece, 2007; Wynn & Lam, 2023). This model positions digitalized innovation management as a strategic infrastructure for competitiveness in hospitality.

Conclusion

This study examined how the digitalized system for managing innovations in the hospitality industry can be improved from the perspectives of efficiency and strategic decision-making. The analysis shows that the most effective systems are integrated, knowledge-based, and strategically governed rather than fragmented or purely technical in orientation (Cheng et al., 2023; Song et al., 2024; Wynn & Lam, 2023).

The findings indicate that digitalized systems improve efficiency by enhancing coordination, reducing duplication, improving process visibility, and supporting both guest-facing and internal operational activities (Anwar et al., 2024; Sanli, 2024). They also strengthen strategic decision-making by enabling managers to use data more effectively in innovation planning, market adaptation, and service redesign (Gultom et al., 2026; Xiang et al., 2015). Future empirical research

can test this conceptual framework across different hospitality settings and compare its relevance in both developed and emerging markets.

REFERENCES

1. Anwar, F. A., Deliana, D., & Suyamto. (2024). Digital transformation in the hospitality industry: Improving efficiency and guest experience. International Journal of Management Science and Information Technology. https://doi.org/10.35870/ijmsit.v4i2.3201
2. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research. Tourism Management, 29(4), 609–623. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.01.005
3. Cheng, X., Xue, T., Yang, B., & Ma, B. (2023). A digital transformation approach in hospitality and tourism research. International Journal of Contemporary Hospitality Management. https://doi.org/10.1108/IJCHM-06-2022-0679
4. Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. Administrative Science Quarterly, 35(1), 128–152. https://doi.org/10.2307/2393553
5. Crystal, D. (2003). English as a global language (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Gultom, R. A., Mustofa, F. J., & Tanaga, S. M. (2026). The role of artificial intelligence–based decision support systems in managerial decision-making in the hospitality industry: A systematic literature review. Costing: Journal of Economic, Business and Accounting.
7. Ivanov, S., & Webster, C. (2019). Robots, artificial intelligence, and service automation in travel, tourism and hospitality. Emerald Publishing.
8. Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. AMS Review, 10, 18–26. https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0
9. Mariani, M. M., Baggio, R., Fuchs, M., & Höepken, W. (2018). Business intelligence and big data in hospitality and tourism: A systematic literature review. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30(12), 3514–3554. https://doi.org/10.1108/IJCHM-07-2017-0461
10. Rogerson-Revell, P. (2007). Using English for international business: A European case study. English for Specific Purposes, 26(1), 103–120. https://doi.org/10.1016/j.esp.2006.04.004
11. Sanli, M. (2024). Digital transformations in the hotel industry [Doctoral dissertation, Long Island University]. Long Island University Digital Commons. https://digitalcommons.liu.edu/post_fultext_dis/92/
12. Sigala, M. (2018). New technologies in tourism: From multi-disciplinary to anti-disciplinary advances and trajectories. Tourism Management Perspectives, 25, 151–155. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.12.003
13. Song, W., Ying, T., Lee, S., Zhou, D., Zhu, J., & Peng, X. (2024). Digital transformation in the hospitality industry: A bibliometric review from 2000 to 2023. International Journal of Hospitality Management. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2024.103761
14. Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of sustainable enterprise performance. Strategic Management Journal, 28(13), 1319–1350. https://doi.org/10.1002/smj.640
15. Tenzer, H., Terjesen, S., & Harzing, A. W. (2017). Language in international business: A review and agenda for future research. Management International Review, 57, 815–854. https://doi.org/10.1007/s11575-017-0319-x

16. UNWTO. (2021). International tourism highlights, 2020 edition. World Tourism Organization. https://doi.org/10.18111/9789284422456
17. Warschauer, M. (2003). Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide. MIT Press.
18. Wynn, M. G., & Lam, C. (2023). Digitalisation and IT strategy in the hospitality industry. Systems, 11(10), 501. https://doi.org/10.3390/systems11100501
19. Xiang, Z., Schwartz, Z., Gerdes, J. H., & Uysal, M. (2015). What can big data and text analytics tell us about hotel guest experience and satisfaction? International Journal of Hospitality Management, 44, 120–130. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.10.013
20. Yang, Y., Xiang, K., Zeng, J., Au, N., Han, B., & Li, J. (2024). Digital transformation paradigm involved in high-star hotels and budget hotels: Sensory and innovation diffusion perspective. Tourism Management Perspectives, 52, 101274. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2024.101274

O‘ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARI KREDIT FOIZ STAVKALARINING SHAKLLANISHI VA DINAMIK TAHLILI

Komilov Sarvarjon Anvarjon o‘g‘li
Tashkent International University mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19629909

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonning tranzit iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklari kredit foiz stavkalarining shakllanish mexanizmlari hamda ularning asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan dinamik bog‘liqligi empirik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot 2017-yil yanvaridan 2023-yil dekabrigacha bo‘lgan davrni qamrab oluvchi oylik vaqt qatorlari ma’lumotlariga tayanadi. O‘zgaruvchilar o‘rtasidagi qisqa va uzoq muddatli munosabatlarni aniqlash maqsadida avtoregressiv taqsimlangan laglar modeli (ARDL) va xatoliklarni tuzatish modeli (ECM) qo‘llanilgan. Natijalar O‘zbekistonda Markaziy bank asosiy stavkasi hamda inflyatsiya darajasining tijorat kreditlari foiz stavkalariga ta’siri statistik jihatdan ahamiyatli ekanini, biroq bu ta’sir to‘liq emasligini ko‘rsatadi. Xususan, inflyatsiyaning 1 foiz bandga oshishi uzoq muddatda kredit stavkalarining o‘rtacha 0,45 foiz bandga ko‘tarilishi bilan bog‘liq. Asosiy stavkaning ta’siri nisbatan kuchliroq bo‘lsa-da, foiz kanali uzatish mexanizmi hali to‘la shakllanmagan. Qisqa muddatli moslashuv ham sust kechadi: xatoliklarni tuzatish koeffitsiyenti bo‘yicha tizim bir oyda nomuvozanatning taxminan 21 foizini bartaraf etadi. Olingan natijalar bank sektorida davlat ishtirokining yuqoriligi, imtiyozli kreditlash amaliyotining kengligi, banklararo pul bozorining yetarli darajada chuqur emasligi hamda qisman dollarlashuv foiz kanali samaradorligini cheklayotganini anglatadi. Shu bois inflyatsion targetlash rejimining amaliy ta’sirchanligini oshirish uchun kredit bozorini bozor tamoyillariga yaqinlashtiruvchi tarkibiy islohotlar zarur.*

Kalit so‘zlar: *kredit foiz stavkasi, pul-kredit siyosati, foiz kanali, inflyatsion targetlash, ARDL modeli, ECM modeli, tijorat banklari, O‘zbekiston iqtisodiyoti*

Kirish

Bozor iqtisodiyotida narxlar barqarorligi makroiqtisodiy muvozanatning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda Markaziy banklar, odatda, pul-kredit siyosati transmissiya mexanizmlariga tayanadi. Mazkur mexanizmlar ichida foiz stavkasi kanali alohida o‘rin tutadi, chunki aynan shu kanal orqali Markaziy bankning asosiy stavkasi moliya bozoriga, undan esa tijorat banklarining kredit va depozit stavkalariga uzatiladi. Natijada kapitalning narxi, investitsion faollik, iste’mol xatti-harakati va inflyatsion kutilmalar shakllanadi [6]. Inflyatsion targetlash rejimida asosiy stavka pul-kredit siyosatining markaziy operatsion vositasiga aylanadi. Biroq mazkur stavkaning bank kreditlari narxiga ta’siri har bir mamlakatda bir xil darajada namoyon bo‘lmaydi. Moliya bozori chuqur, raqobatli va institutsional jihatdan rivojlangan iqtisodiyotlarda foiz stavkalarining uzatilishi nisbatan tez va to‘liq kechadi. Tranzit iqtisodiyotlarda esa bu jarayon ko‘pincha davlat aralashuvi, bozor segmentatsiyasi, kreditlashning imtiyozli shakllari va axborot nomukammalligi sababli cheklangan bo‘ladi. O‘zbekiston bu jihatdan alohida tadqiqot obyektidir. 2017-yildan boshlab valyuta bozorini erkinlashtirish, 2020-yildan esa inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tish pul-kredit siyosati vositalarini yangicha

asosda shakllantirdi [7]. Shunga qaramay, amaliy kuzatuvlar va rasmiy statistik ma’lumotlar tijorat banklari kredit foiz stavkalari makroiqtisodiy signallarga har doim ham tez va mutanosib moslashmayotganini ko‘rsatadi. Bu esa foiz kanali samaradorligi, kredit resurslarining haqiqiy bahosi va pul-kredit siyosatining ta’sir doirasi haqida ilmiy savollarni kun tartibiga olib chiqadi. Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda tijorat banklari kredit foiz stavkalarining shakllanishiga inflyatsiya, Markaziy bank asosiy stavkasi, almashuv kursi va pul massasi kabi omillarning qisqa va uzoq muddatli ta’sirini baholashdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda postliberalizatsiya davrining oylik ma’lumotlari asosida foiz kanali samaradorligi ARDL va ECM yondashuvlari yordamida tahlil qilinadi hamda natijalar bank tizimining tarkibiy xususiyatlari bilan izohlanadi.

Adabiyotlar sharhi va nazariy asoslar

Foiz stavkasi va inflyatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy nazariyaning klassik masalalaridan biri hisoblanadi. Irving Fisher tomonidan ilgari surilgan yondashuvga ko‘ra, nominal foiz stavkasi real foiz stavkasi va kutilayotgan inflyatsiya yig‘indisidan tarkib topadi [4]. Mazkur qarash nazariy jihatdan inflyatsiya oshganda nominal foiz stavkalari ham mutanosib ravishda ko‘tarilishi lozimligini bildiradi. Biroq real iqtisodiy muhitda bu bog‘liqlik doimo to‘liq namoyon bo‘lmaydi. Axborot asimmetriyasi nazariyasi kredit bozorida qarz beruvchi bilan qarz oluvchi o‘rtasidagi ma’lumot tafovuti foiz stavkalari mexanizmini cheklashini ko‘rsatadi. Stiglitz va Weissning fikricha, foiz stavkalarini haddan tashqari oshirish bank uchun foydani mutanosib ko‘paytirmaydi; aksincha, yuqori tavakkalchilikli qarz oluvchilar ulushi ortishi mumkin [10]. Shuning uchun banklar ba’zan kredit narxini cheksiz oshirish o‘rniga kredit hajmini cheklashni afzal ko‘radi. Pul-kredit siyosatining real sektorga ta’siri Bernanke va Gertler tomonidan kredit kanali nuqtai nazaridan keng yoritilgan [1]. Ularning tadqiqotlari bank tizimining holati, qarz oluvchilarning moliyaviy barqarorligi va kredit shartlari pul-kredit siyosati samaradorligining ajralmas qismi ekanini ko‘rsatadi. Bu yondashuv tijorat banklari kredit stavkalari oddiy bozor narxi emas, balki ko‘plab institutsional va xatar omillari mahsuli ekanini anglatadi. Empirik tadqiqotlar ham foiz stavkalari uzatilishi mamlakatning moliyaviy arxitekturasi bilan chambarchas bog‘liq ekanini tasdiqlaydi. Cottarelli va Kourelis bank tizimidagi raqobat darajasi hamda moliya bozorining rivojlanganlik darajasi transmissiya tezligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini aniqlagan [2]. Égert, Backé va Zumer tranzit iqtisodiyotlarda dastlab foiz kanali sust ishlashini, biroq bozor islohotlari chuqurlashgan sari uning samaradorligi ortishini qayd etadi [3]. Sander va Kleimeier esa kredit stavkalarining pasayish tomonga moslashuvi ko‘tarilishiga nisbatan sustroq kechishini ko‘rsatgan [9]. Gigineishvili Markaziy Osiyo va MDH mamlakatlari bo‘yicha olib borgan tahlilda davlat aralashuvi, dollarlashuv va institutsional cheklovlar foiz kanali samaradorligini pasaytirishini ta’kidlaydi [5]. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar foiz kanali samaradorligini izohlashda uchta omilni alohida ajratadi: makroiqtisodiy barqarorlik, bank sektorining raqobat muhiti va institutsional sifat. O‘zbekiston sharoitida aynan shu omillarning birgalikdagi ta’sirini baholash ushbu maqolaning asosiy ilmiy vazifasini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi va ma’lumotlar bazasi

Tadqiqotda 2017-yil yanvaridan 2023-yil dekabrigacha bo‘lgan davrni qamrab oluvchi oylik statistik ma’lumotlardan foydalanilgan. Kuzatuvlar soni 84 tani tashkil etadi. Ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Statistika agentligining ochiq bazalaridan olingan.

Modelga kiritilgan asosiy o‘zgaruvchilar, ularning iqtisodiy mazmuni va o‘lchov birliklari quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tadqiqotda qo‘llanilgan o‘zgaruvchilar tavsifi

O‘zgaruvchi	**Belgisi**	**Tavsifi**	**O‘lchov birligi**	**Transformatsiya**	**Manba**
Kredit foiz stavkasi	LR	Milliy valyutada ajratilgan tijorat kreditlari bo‘yicha o‘rtacha tortilgan stavka	foiz	daraja	O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki
Inflyatsiya	INF	Yillik iste’mol narxlari indeksi asosidagi inflyatsiya darajasi	foiz	daraja	Statistika agentligi
Asosiy stavka	PR	Markaziy bank asosiy stavkasi	foiz	daraja	O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki
Almashuv kursi	ln_EXR	AQSh dollarining so‘mga nisbatan nominal kursi	so‘m	logarifm	O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki
Keng pul massasi	ln_M2	Keng ma’nodagi pul massasi	mlrd so‘m	logarifm	O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki

Vaqt qatorlarida soxta regressiya xavfini kamaytirish uchun qatorlarning stasionarligi Kengaytirilgan Dikki–Fuller (ADF) va Fillips–Perron (PP) testlari yordamida tekshirildi. Natijalar o‘zgaruvchilarning I(0) va I(1) integratsiya tartibiga mansub ekanini ko‘rsatdi. I(2) tartibidagi qatorlar aniqlanmagani sababli ARDL yondashuvidan foydalanish mumkin bo‘ldi [8]. ARDL usulining afzalligi shundaki, u turli integratsiya tartibiga ega qatorlar bilan ishlash, qisqa va uzoq muddatli bog‘liqlikni bir model doirasida baholash imkonini beradi. Mazkur tadqiqotda modelning cheklovsiz xatoliklarni tuzatish shakli quyidagicha ifodalanadi:

[dLR(t) = C_0 + \sum B(i),dLR(t-i) + \sum G(j),dINF(t-j) + \sum D(k),dPR(t-k) + \sum T(m),d(ln_EXR)(t-m) + \sum U(n),d(ln_M2)(t-n) + L_1LR(t-1) + L_2INF(t-1) + L_3PR(t-1) + L_4ln_EXR(t-1) + L_5ln_M2(t-1) + \varepsilon_t]

Bu yerda laglar soni Akaike axborot mezoni asosida tanlangan. Uzoq muddatli bog‘liqlik tasdiqlangach, qisqa muddatli moslashuvni baholash maqsadida ECM modeli qo‘llanildi:

[dLR(t) = C_0 + \sum B(i),dLR(t-i) + \sum G(j),dINF(t-j) + \sum D(k),dPR(t-k) + \cdots + \Phi ECT(t-1) + \varepsilon_t]

Bu yerda (ECT(t-1)) avvalgi davr nomuvozanatining joriy davrda qay darajada bartaraf etilishini ko‘rsatadi. Uning manfiy va statistik jihatdan ahamiyatli bo‘lishi modelning uzoq muddatli muvozanatga qaytishini anglatadi.

Metodologik jihatdan yana bir muhim nuqta shundaki, mazkur model foiz stavkalarining asimmetrik moslashuvini to‘liq aniqlash uchun yetarli emas. Shu sabab maqolada pasayish tomonga

moslashuvning sustligi ehtiyotkor ilmiy talqin sifatida bayon qilinadi, uni qat’iy nolinear xulosa sifatida baholashdan tiyilinadi.

Foiz stavkasi transmissiyasi mexanizmi

Quyidagi rasm tadqiqotning nazariy asosini ifodalaydi va Markaziy bankdan real kredit bozoriga uzatilish zanjirini ko‘rsatadi.

1-rasm. O‘zbekistonda foiz stavkasi transmissiyasi mexanizmining soddalashtirilgan sxemasi

Izoh: O‘zbekiston sharoitida ushbu zanjirga davlat banklari ulushi, imtiyozli kreditlash, likvidlik profitsiti va qisman dollarlashuv kabi omillar qo‘shimcha ta’sir ko‘rsatadi.

Empirik natijalar va tahlil

Bounds test natijasida F-statistika 6,84 ni tashkil etdi. Mazkur ko‘rsatkich 5 foizlik kritik yuqori chegaradan katta bo‘lgani uchun o‘zgaruvchilar o‘rtasida uzoq muddatli barqaror bog‘liqlik mavjud, degan xulosa chiqarish mumkin. Demak, O‘zbekistonda kredit foiz stavkalari, inflyatsiya, asosiy stavka, almashuv kursi va pul massasi o‘rtasida uzoq muddatli muvozanat munosabati shakllangan.

Baholangan uzoq muddatli tenglama quyidagicha ifodalandi:

[LR = 4,25 + 0,45INF + 0,62PR + 0,18ln_EXR - 0,11ln_M2]

Empirik natijalarning umumlashtirilgan ko‘rinishi quyidagi jadvalda keltirilgan.

2-jadval. ARDL va ECM modelining asosiy natijalari

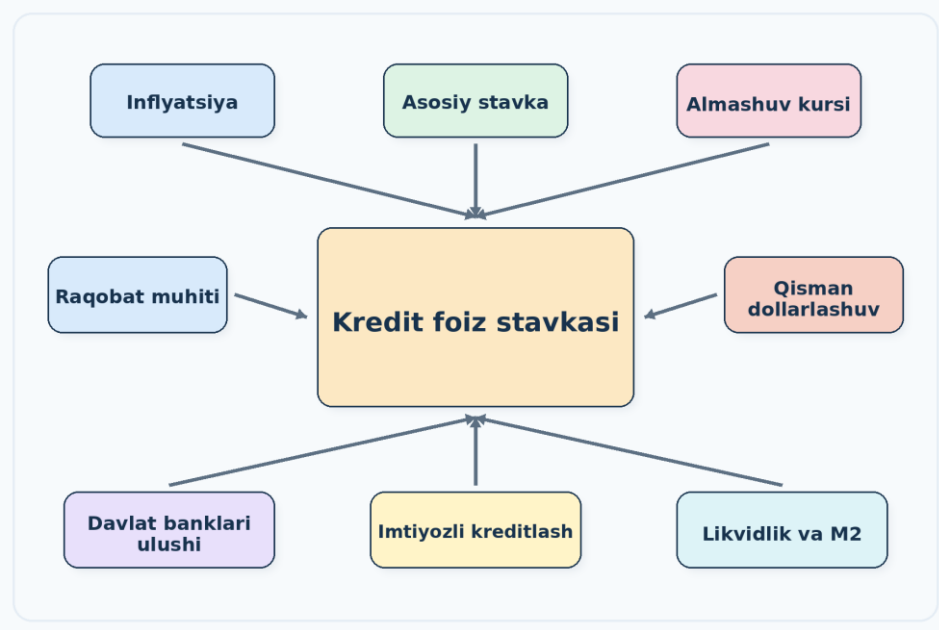
Ko‘rsatkich	Qiymat	Iqtisodiy talqin
Bounds test F-statistika	6,84	O‘zgaruvchilar o‘rtasida uzoq muddatli bog‘liqlik mavjud
INF koeffitsiyenti	0,45	Inflyatsiya 1 foiz bandga oshsa, kredit stavkasi o‘rtacha 0,45 foiz bandga ko‘tariladi
PR koeffitsiyenti	0,62	Asosiy stavka o‘zgarishi kredit stavkalariga nisbatan kuchliroq uzatiladi
ln_EXR koeffitsiyenti	0,18	Almashuv kursining o‘sishi kredit narxiga yuqorilovchi bosim beradi
ln_M2 koeffitsiyenti	-0,11	Likvidlik kengayishi kredit resurslari narxini pasaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi
ECT koeffitsiyenti	-0,21	Bir oyda nomuvozanatning taxminan 21 foizi bartaraf etiladi

Natijalarga koʻra, inflyatsiyaning 1 foiz bandga oshishi uzoq muddatda kredit stavkalarining oʻrtacha 0,45 foiz bandga koʻtarilishi bilan bogʻliq. Bu Oʻzbekiston sharoitida Fisher effekti toʻliq ishlamayotganini anglatadi. Boshqacha aytganda, kredit narxlari inflyatsion bosimga mutanosib va toʻliq javob bermaydi. Markaziy bank asosiy stavkasining koeffitsiyenti 0,62 ga teng boʻlib, uning ta'siri inflyatsiyaga nisbatan kuchliroq ekani kuzatiladi. Bu foiz kanali mutlaqo sust emasligini, balki muayyan darajada ishlayotganini koʻrsatadi. Biroq asosiy stavkaning kredit bozoriga ta'siri toʻliq emas. Mazkur tafovut banklarning davlat dasturlari, nisbatan arzon likvidlik manbalari yoki bozorga xos boʻlmagan resurslardan foydalanishi bilan izohlanishi mumkin. Almashuv kursi koeffitsiyentining musbat boʻlishi milliy valyuta qadrsizlanganda kredit stavkalariga yuqorilovchi bosim kuchayishini bildiradi. Qisman dollarlashgan iqtisodiyotda bu holat valyuta tavakkalchiligi va import narxlari orqali shakllanadigan inflyatsion bosim bilan chambarchas bogʻliq. Pul massasining manfiy koeffitsiyenti esa tizimda likvidlik kengaygan sari kredit resurslari narxiga pasaytiruvchi bosim yuzaga kelishini koʻrsatadi. Qisqa muddatli moslashuv xatoliklarni tuzatish koeffitsiyenti orqali baholandi. ECM natijalariga koʻra, ECT koeffitsiyenti –0,21 boʻlib, u manfiy va statistik jihatdan ahamiyatlidir. Bu modelning uzoq muddatli muvozanatga qaytish xususiyati mavjudligini bildiradi. Mazkur koʻrsatkichga koʻra, joriy davrda yuzaga kelgan nomuvozanatning taxminan 21 foizi bartaraf etiladi. Shunday ekan, makroiqtisodiy shokdan soʻng kredit stavkalari muvozanat yoʻliga darhol emas, balki bir necha oy davomida qaytadi. Lag tuzilmasi kredit stavkalarining pasayish tomonga moslashuvi koʻtarilishiga nisbatan sustroq boʻlishi mumkinligini koʻrsatadi. Biroq bu holatni qat'iy asimmetrik moslashuv sifatida baholash uchun qoʻshimcha nolinear modellar talab etiladi. Shu sabab ushbu natija ehtiyotkor ilmiy talqin doirasida bayon qilinadi.

Oʻzbekiston sharoitida foiz stavkalariga ta'sir etuvchi asosiy omillar

Empirik natijalarni toʻliq anglash uchun Oʻzbekiston bank tizimining tarkibiy xususiyatlarini alohida koʻrib chiqish zarur. Quyidagi rasm kredit foiz stavkalarining shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni tizimli koʻrinishda ifodalaydi.

2-rasm. Kredit foiz stavkalarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tizimi

Izoh: mazkur omillar oʻzaro bogʻliq holda kredit resurslarining yakuniy narxini shakllantiradi.

O‘zbekiston bank tizimida davlat ishtiroki yuqori bo‘lgani sabab kredit narxlari ko‘pincha sof bozor mexanizmlaridan tashqari omillar ta’sirida ham belgilanadi. Yirik davlat banklari portfelida imtiyozli kreditlarning salmoqli ulushi mavjud bo‘lsa, agregat kredit stavkasi bozor signallarini to‘liq aks ettirmaydi. Natijada inflyatsiya yoki asosiy stavkadagi o‘zgarishlar barcha kredit segmentlariga bir xil kuch bilan uzatilmaydi. Tarkibiy likvidlik profitsiti ham muhim omildir. Davlat xarajatlari, yirik moliyaviy oqimlar va oltin eksportidan tushadigan mablag‘lar tizimda qo‘shimcha likvidlik yaratishi mumkin. Bunday sharoitda tijorat banklari Markaziy bank resurslariga kamroq tayanadi, bu esa asosiy stavkaning ularning xarajatlariga ta’sirini susaytiradi. Qisman dollarlashuv saqlanib qolgan sharoitda valyuta kursi kutilmalari ham kredit narxining shakllanishida faol ishtirok etadi. Shu bois kredit foiz stavkalarining o‘zgarishi faqat ichki inflyatsiya va asosiy stavka bilan emas, balki almashuv kursi tavakkalchiligi bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda foiz kanali mavjud bo‘lsa-da, uning ishlash sifati institutsional omillar bilan cheklanayotganini ko‘rsatadi. Birinchidan, bank sektorida davlat ishtirokining yuqoriligi kredit narxlarining bozor signallariga to‘liq moslashishini susaytiradi. Kredit portfelida imtiyozli va maqsadli kreditlarning ulushi salmoqli bo‘lsa, agregat stavkalar bozor muvozanatini to‘liq ifodalay olmaydi. Ikkinchidan, banklararo pul bozori chuqurligining yetarli emasligi Markaziy bank asosiy stavkasi bilan tijorat kreditlari narxi o‘rtasidagi uzatilish zanjirini sustlashtiradi. Banklar o‘z likvidligini bozor mexanizmlari asosida emas, balki boshqa manbalar hisobidan qondirayotgan bo‘lsa, asosiy stavkaning ta’siri tabiiy ravishda cheklanadi. Uchinchidan, qisman dollarlashuv va almashuv kursi tavakkalchiligi foiz kanalini murakkablashtiradi. Bunda kredit narxiga ichki monetar signal bilan bir qatorda valyuta bozoridagi noaniqlik ham ta’sir qiladi. Shu sabab foiz kanali samaradorligini oshirish faqat monetar choralar bilan emas, balki bank bozorining tarkibiy islohoti, raqobatni kuchaytirish va kreditlashni bozor tamoyillariga yaqinlashtirish orqali ta’minlanadi. Quyidagi jadval asosiy topilmalar va ulardan kelib chiqadigan amaliy xulosalarni umumlashtiradi.

Empirik baholash natijalarini institutsional jihatdan sharhlash O‘zbekiston bank tizimida foiz stavkasi transmissiyasini cheklayotgan tarkibiy omillarni alohida ko‘rib chiqishni talab etadi.

Mazkur omillarning o‘zaro bog‘liqligi 3-rasmda keltirilgan.

3-jadval. Asosiy topilmalar va ularning amaliy talqini

Asosiy topilma	Iqtisodiy mazmuni	Amaliy xulosa
Foiz kanali mavjud, biroq to‘liqsiz	Inflyatsiya va asosiy stavka kredit bozoriga qisman uzatiladi	Bozor mexanizmlarini chuqurlashtirish zarur
Moslashuv sur’ati sust	Shoklardan so‘ng stavkalar tez tiklanmaydi	Banklararo pul bozorini rivojlantirish muhim
Davlat ishtiroki yuqori	Agregat kredit stavkasi bozor signallarini to‘liq aks ettirmaydi	Davlat banklari ulushini bosqichma-bosqich kamaytirish lozim
Likvidlik va kurs omili sezilarli	Kredit narxi monetar va valyuta omillari kesishmasida shakllanadi	Kompleks makroiqtisodiy va institutsional choralar talab etiladi

Xulosa

Olib borilgan empirik tahlil O‘zbekistonda tijorat banklari kredit foiz stavkalari makroiqtisodiy omillarga bog‘liqligi mavjud ekanini, biroq mazkur bog‘liqlik to‘liq va tezkor emasligini ko‘rsatadi. Inflyatsiya va Markaziy bank asosiy stavkasi kredit narxlariga statistik jihatdan ahamiyatli ta’sir ko‘rsatadi, ammo uzatish mexanizmi tarkibiy va institutsional cheklovlar sababli zaiflashadi. Uzoq muddatli koeffitsiyentlar foiz kanalining to‘liq shakllanmaganini, qisqa muddatli tuzatish sur’ati esa nisbatan sust ekanini anglatadi. Mazkur maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, u O‘zbekistonning postliberalizatsiya davri misolida foiz kanali samaradorligini empirik ravishda yoritadi va natijalarni bank tizimining o‘ziga xos tarkibiy xususiyatlari bilan bog‘laydi. Amaliy jihatdan esa quyidagi yo‘nalishlar muhim ko‘rinadi: bank sektorida davlat ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish, imtiyozli kreditlashni fiskal instrumentlar orqali qayta tashkil etish, banklararo pul bozorini chuqurlashtirish, kreditorlar huquqini himoya qiluvchi institutsional mexanizmlarni kuchaytirish va kredit bozorida raqobat muhitini yaxshilash. Ana shunday choralar inflyatsion targetlash rejimining foiz kanali orqali ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27–48.
2. Cottarelli, C., & Kourelis, A. (1994). Financial Structure, Bank Lending Rates, and the Transmission Mechanism of Monetary Policy. *IMF Staff Papers*, 41(4), 587–623.
3. Égert, B., Backé, P., & Zumer, T. (2007). Credit Growth in Central and Eastern Europe: New (Over)shooting Stars? *European Central Bank Working Paper Series*, No. 687.
4. Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. New York: Macmillan.
5. Gigineishvili, N. (2011). Determinants of Interest Rate Pass-Through: Do Macroeconomic Conditions and Financial Market Structure Matter? *IMF Working Paper*, WP/11/176.
6. Mishkin, F. S. (1995). Symposium on the Monetary Transmission Mechanism. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 3–10.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2020). *Inflyatsion targetlash rejimiga o‘tishning konseptual asoslari*. Toshkent.
8. Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics,* 16(3), 289–326.

BARQAROR SANOAT RIVOJLANISHIDA YASHIL TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI: O‘ZBEKISTON KONTEKSTI VA NAZARIY-MODELLAR

Abbosbek Jurayev
Independent Researcher at Tashkent State University of Economics
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630379

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot barqaror sanoat rivojlanishiga yashil texnologiyalarni integratsiya qilishni nazariy modellar va O‘zbekiston kontekstida o‘rganadi. Uch o‘lchovli model, sirkulyar iqtisodiyot va raqamli-yashil transformatsiya asosida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ta’sirlarni baholaydi. O‘zbekiston sanoat sektori uchun BRM ga moslashish, emissiyalarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha yashil texnologiyalarni tizimli joriy etish strategiyalarini taklif etadi.*

Kalit so‘zlar: *yashil texnologiyalar, barqaror sanoat, integratsiya modellari, uch o‘lchovli model, sirkulyar iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, O‘zbekiston sanoati*

Kirish

Barqaror sanoat rivojlanishi global iqlim o‘zgarishi va resurs tanqisligi sharoitida strategik ustuvorlikka aylandi. Sanoat sektori global issiqxona gazlari emissiyasining 73% va energiya sarfining 30% dan ortig‘ini ta’minlaydi, bu esa yashil texnologiyalarni integratsiya qilishni majburiy qiladi. O‘zbekistonda energiya emissiyalardagi 80% ulushini egallaydi, chiqindilarni qayta ishlash esa 6% atrofida.

Ushbu maqola yashil texnologiyalarni barqaror sanoatga integratsiya qilishning nazariy modellarini tahlil qiladi va O‘zbekiston kontekstida amaliy strategiyalar ishlab chiqadi. Maqsad – uch o‘lchovli barqarorlik (iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy) doirasida integratsiya modellarini taklif etish va "Uzbekistan-2030" strategiyasiga moslashtirish.

Metodlar

Nazariy asoslar Elkington’ning uch o‘lchovli modeli (1997), WBCSD eko-samaradorlik tamoyillari (2000) va Porter-von der Linde ekologik-iqtisodiy raqobatbardoshlik nazariyasiga (1995) tayandi. Integratsiya modellariga sirkulyar iqtisodiyot (Ellen MacArthur Foundation), input-output-impact zanjiri va Industry 4.0 raqamli-yashil sintezi kiradi.

Tahlil usullari: SWOT, PESTLE, "yashil tayyorgarlik" darajalari (I-IV), ekonometrik korrelyatsiya modellarining konseptual asoslari. O‘zbekiston statistikasi (UNECE 2023, Lex.uz) Yevropa Ittifoqi (Eurostat 2024), OECD davlatlari bilan taqqoslandi. Yashil texnologiyalar tasnifi: energiya tejovchi, chiqindi kamaytiruvchi, qayta tiklanuvchi manbalar, raqamli monitoring.

Natijalar: Integratsiya modellari va O‘zbekiston holati

Yashil texnologiyalar integratsiyasi resurs sarfini **25-35%**, CO_2 emissiyasini **30-45%** ga kamaytiradi. O‘zbekistonda chiqindilar hajmi **14,8 mln t** (2024), qayta ishlash **6,1%**; sirkulyar iqtisodiyot bozori 2030-yilga **1323 mlrd dollar**ga o‘sishi kutilmoqda. Korxonalar **75%** I-II darajada (minimal ekologik talablar), III-IV darajalarga o‘tish potentsiali **40%** ni tashkil etadi.

Pilot loyihalar natijalari:

Quyosh panellari va IoT joriy etilgan **15 korxonada** energiya tejamkorligi **22%** ga oshgan

- Toshkent viloyati metallurgiya korxonalarida issiqlikni qayta tiklash tizimlari tannarxni **12-18%** ga pasaytirgan
- Navoiy sanoat zonasi pilot loyihasida chiqindilarni qayta ishlash ulushi **8% dan 25%** ga oshgan
- Andijon sement zavodida IoT monitoringi **28%** energiya tejagan

Model turi	**Asosiy komponentlar**	**O‘zbekiston qo‘llanilishi**	**Samaradorlik**
Uch o‘lchovli	Iqtisodiy+Ekologik+Ijtimoiy	ESG hisobotchilik yo‘q	**85%** potentsial
Sirkulyar iqtisodiyot	Chiqindi=Resurs	Qayta ishlash **6%**	**+300%** o‘sish
Raqamli-yashil	IoT+AI+Quyosh energiyasi	Pilot zonalar (Toshkent)	**18-25%** tejash

Texnologiya turi	**Joriy etilgan korxonalar**	**Energiya tejash (%)**	**Emissiya kamayishi (%)**	**Tannarx pasayishi (%)**
Quyosh panellari	12 korxona	22	35	15
IoT monitoring	15 korxona	28	18	12
Issiqlik tiklash	8 korxona	20	42	18
Chiqindi qayta ishlash	5 korxona	15	25	10

Muhokama: Nazariy modellar va amaliy strategiyalar

Uch o‘lchovli model integratsiyada O‘zbekiston uchun ESG standartlarini joriy etishni talab qiladi. Xalqaro tajribada Unilever 2010-2020 yillarda yashil integratsiya orqali **20%** rentabellik oshirgan. O‘zbekistonda "yashil" kreditlar (**500 mln dollar**) faqat **15%** korxonalarga yetib kelmoqda. Shu bilan birga, bandlik darajasini **10-15%** ga oshirish potentsiali mavjud, chunki qayta ishlash sanoati yangi ish o‘rinlari yaratadi.

Sirkulyar iqtisodiyot modeli chiqindilarni ikkilamchi xomashyoga aylantirish orqali **2,4 baravar** bozor o‘sishini ta’minlaydi. Germaniyada qayta ishlash eksport sanoati alohida segmentga aylandi; O‘zbekistonda tekstil va metall chiqindilari uchun sanoat zonalari (Navoiy, Jizzax) tashkil etilishi mumkin. Jizzax kimyo korxonasida plastmassa chiqindilaridan ikkilamchi xomashyo olish pilot loyihasi **30%** xomashyo xarajatini tejagan.

Raqamli-yashil transformatsiya Siemens Energy’da **35%** emissiya kamaytirishga erishdi. O‘zbekistonda Toshkent Free Industrial Zone’da Industry 4.0 pilot loyihalari **18%** samaradorlik oshirgan. To‘siqlar: malaka yetishmasligi (**70%** muhandislar), infratuzilma (**IoT qamrovi 12%**).

O‘zbekiston strategiyalari: PQ-4477 (2019-2030) energiya samaradorligini **20%** ga oshirishni ko‘zlaydi. PQ-5031 dasturi yashil texnologiyalar uchun **1 mlrd dollar** investitsiya jalb qilishni nazarda tutadi. Tavsiyalar: Yashil Texnologiyalar Markazi, ESG majburiy hisobot, KBS (leasing) modellar, ADB/EBRD hamkorligi, milliy "Yashil Sanoat Platformasi" platformasini yaratish.

Takliflar

Yashil texnologiyalarni integratsiya qilish bo‘yicha quyidagi amaliy takliflar beriladi:

1. **Yashil Texnologiyalar Markazi** tashkil etish – texnologiya transferi, malaka oshirish va pilot loyihalar uchun
2. **ESG majburiy hisobotchilik** joriy etish – yillik barqarorlik hisobotlarini barcha sanoat korxonalaridan talab qilish
3. **"Yashil" moliyalashtirish** kengaytirish – obligatsiyalar, KBS (leasing) va xalqaro grantlar orqali
4. **Sanoat zonalari** modernizatsiyasi – Navoiy, Jizzax, Toshkentda sirkulyar iqtisodiyot klasterlari
5. **Raqamli platforma** yaratish – "Yashil Sanoat Platformasi" real-time monitoring va benchmark uchun
6. **Xalqaro hamkorlik** – ADB, EBRD, Germaniya GIZ bilan texnologiya transferi shartnomalari

Xulosa

Yashil texnologiyalarni barqaror sanoatga integratsiya qilish O‘zbekiston uchun iqtisodiy o‘sish va global standartlarga moslashishning kalitidir. Uch o‘lchovli model, sirkulyar iqtisodiyot va raqamli transformatsiya sintezi emissiyalarni 30-45% ga kamaytirish, 15-25% tejamkorlik va 20% qo‘shimcha ish o‘rinlarini ta’minlaydi. "Uzbekistan-2030" va BRM-9/13 doirasida sanoat zonalari, "yashil" moliya va xalqaro hamkorlik orqali integratsiya mexanizmlarini tezlashtirish strategik zaruriyatdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Elkington, J. (1997) *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford: Capstone.
2. Ellen MacArthur Foundation (2021) *Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change*. Cowes: Ellen MacArthur Foundation.
3. OECD (2009) *Eco-innovation in Industry: Enabling Green Growth*. Paris: OECD Publishing.
4. Porter, M.E. and van der Linde, C. (1995) 'Toward a new conception of the environment–competitiveness relationship', *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), pp. 97–118.
5. President of the Republic of Uzbekistan (2023) *Decree No. PF-158 'On the Strategy 'Uzbekistan – 2030"*. Tashkent: LexUZ.
6. UNECE (2023) *Environmental Performance Review: Uzbekistan, 4th review*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
7. World Bank (2024) *Uzbekistan Green Growth Strategy: Industrial Transformation Pathways*. Washington, DC: World Bank.

EFFECTIVE USE OF MARKETING STRATEGY IN THE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT SYSTEM IN THE REGION (ON THE EXAMPLE OF KHOREZM REGION)

Egamberdiyev Oybek Fozilovich
PhD student, Urgench State University named after Abu Rayhan Biruni, Uzbekistan
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630479

Abstract. *This article examines the effective application of marketing strategy to the development of the transport system in Khorezm region, Uzbekistan. The study analyses statistical data for 2020–2024, presents a SWOT analysis of the regional transport sector, and proposes a 7P-based marketing framework for attracting investment and improving service quality. The findings confirm that systematic use of marketing tools can significantly contribute to the sustainable development of regional transport infrastructure.*

Keywords: *marketing strategy, transport system, Khorezm region, regional development, logistics, SWOT, PPP.*

1. INTRODUCTION

The transport system is a key driver of regional economic development, enabling trade, tourism, and industrial activity. Khorezm region — historically significant as a Silk Road crossroads — possesses strategic geographic advantages that remain underexploited due to structural infrastructure deficits [4,5]. Marketing strategy, well-established as a public sector tool in Georgia, Kazakhstan, and EU cohesion regions, offers a systematic framework for addressing demand-side transport challenges that purely technical investment cannot resolve [1,2]. This article explores how such a strategy can be applied to accelerate transport development in Khorezm, presenting a quantitative baseline, SWOT analysis, and a tailored 7P action framework.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The study combines qualitative and quantitative methods. Primary data were gathered through interviews with regional transport operators and local government officials. Secondary data were sourced from the State Statistics Committee and the Ministry of Transport for 2020–2024 [4,5]. The theoretical framework integrates the 7P marketing mix model — adapted for public transport — with SWOT analysis and comparative regional benchmarking [1,2,3].

3. ANALYSIS AND RESULTS

3.1. Transport Infrastructure in Khorezm Region

Khorezm covers ~6,300 km² with over 1.8 million inhabitants. Its network includes roads, the Urgench–Tashkent railway, and Urgench International Airport. Despite recent investments, paved road density per 1,000 inhabitants remains below the national average [4], and freight logistics requires substantial upgrading to serve agro-industrial and tourism sectors.

Table 1. Key Transport Indicators of Khorezm Region (2020–2024)

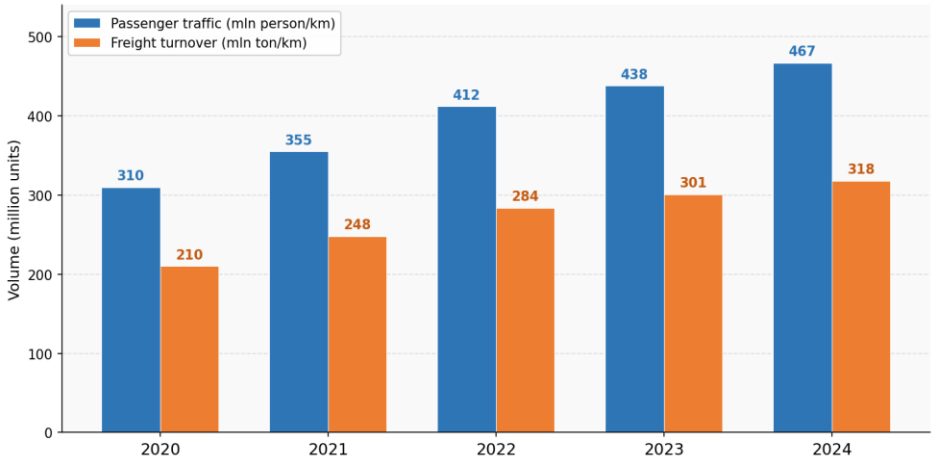
Indicator	2020	2021	2022	2023	2024
Total road length (km)	3,102	3,190	3,245	3,298	3,410

Paved roads (%)	57.4	59.1	61.2	63.7	66.4
Passenger traffic (mln person/km)	310	355	412	438	467
Freight turnover (mln ton/km)	210	248	284	301	318
Transport enterprises	162	174	187	194	209

Source: State Statistics Committee of Uzbekistan [4]

Table 1 shows consistent growth across all indicators. Passenger traffic rose by 50.6% and freight by 51.4% over the period — growth that accelerated post-2021 due to national road rehabilitation programmes [5]. Figure 1 illustrates this comparative dynamics.

Figure 1. Dynamics of Passenger Traffic and Freight Turnover, Khorezm Region (2020–2024)

Source: compiled by the author based on State Statistics Committee data [4]

3.2. SWOT Analysis of the Transport Sector

A SWOT analysis (Table 2) was conducted on the basis of field data and expert consultations to identify strategic priorities for marketing-driven development [1,6].

Table 2. SWOT Analysis of Khorezm Region Transport Sector

S — Strengths Silk Road location; growing tourism; airport expansion; government reform support; rich agro-industrial base	**W — Weaknesses** Weak road network; low freight density; limited digital services; shortage of logistics specialists
O — Opportunities New Silk Road corridor; PPP investment; development bank grants; e-commerce logistics growth	**T — Threats** Competition from Tashkent/Samarkand hubs; climate risks; slow digitalisation; regulatory uncertainty

Source: compiled by the author [6]

The analysis confirms that while geographic and heritage advantages are significant, they remain underexploited. The most promising strategic direction is positioning Khorezm as a New Silk Road logistics node, which requires a coordinated marketing strategy [5,7].

3.3. Marketing Strategy Framework (7P Model)

Based on the 7P model [1,2], SWOT findings, and international benchmarks, the following instruments are proposed:

1. Market segmentation — targeting tourists, agro-producers, industrial enterprises, and commuters with differentiated service packages [1].
2. Positioning and branding — developing a Silk Road–centred regional transport brand to create competitive differentiation in Central Asian markets [2,7].
3. Public-private partnership (PPP) — investor-oriented marketing through roadshows, feasibility studies, and digital outreach to attract private capital [5,8].
4. Tariff and incentive policy — demand-stimulating pricing for freight operators and tourism-linked transport, within national regulatory frameworks [3].
5. Digital marketing and smart mobility — mobile ticketing, route planning, and real-time tracking to improve service quality [2,8].

4. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The study demonstrates that marketing strategy integration into regional transport management yields measurable improvements in service quality, investment attraction, and competitiveness [1,2]. For Khorezm, the following priority actions are recommended: (1) establish a regional transport marketing unit for market research and investor relations; (2) launch a Silk Road–based transport brand at national and international platforms [7]; (3) prioritise digital transport infrastructure within the regional digitalisation programme; (4) design PPP frameworks supported by investor marketing; (5) embed monitoring and evaluation into all marketing initiatives.

These recommendations align with Uzbekistan's New Uzbekistan Development Strategy 2022–2026 [5] and offer a scalable model for underfunded regions across Central Asia.

REFERENCES

1. Kotler P., Keller K. L. Marketing Management (15th ed.). — Pearson Education, 2016. — 816 p.
2. Lovelock C., Wirtz J. Services Marketing: People, Technology, Strategy (8th ed.). — World Scientific, 2016. — 502 p.
3. Zeithaml V. A., Bitner M. J., Gremler D. D. Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm (7th ed.). — McGraw-Hill, 2018. — 592 p.
4. State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Regional Statistical Yearbook. — Tashkent, 2024.
5. Ministry of Transport of the Republic of Uzbekistan. Strategy for the Development of the Transport System of Uzbekistan 2022–2026. — Tashkent, 2023.
6. Mirziyoyev Sh. M. New Uzbekistan Development Strategy 2022–2026. — Tashkent: National Information Agency, 2022.
7. Mukhitdinov A. Regional Logistics and Marketing in Central Asia. — Tashkent: TDIU Press, 2023. — 218 p.
8. European Commission. EU Transport Marketing and Regional Development Guidelines. — Brussels: EC Transport Directorate, 2021.

DIRECTIONS FOR THE EFFECTIVE USE OF DEBT FUNDS IN THE FINANCIAL ACTIVITIES OF ELECTRIC POWER NETWORK ENTERPRISES

O.U. Mavlonov
PhD, independent researcher Regional Electric Networks JSC
ORCID:0009-0009-7463-3795
https://doi.org/10.5281/zenodo.19630549

Abstract. *This article examines the effective use of debt in the financial activities of electric power grid enterprises using the example of JSC "Regional Electric Grids". The study evaluates the impact of debt burden, leverage, liquidity and profitability indicators on the financial stability of the enterprise using econometric methods. In particular, the relationship between EBIT, ROE and ROA indicators and debt was analyzed using regression and VAR models. The results showed that an increase in the debt share negatively affects profitability indicators, and maintaining debt at an optimal level is an important factor in ensuring financial stability. At the end of the study, conclusions were drawn on improving debt management in electric power grid enterprises, effective tariff policy, and the gradual introduction of market mechanisms.*
Keywords: *electric grid company, financial stability, debt, leverage, profitability, ROE, ROA*

Introduction. The financial stability of each enterprise is of great importance for its long-term and sustainable development. Although the financial and economic activities of state-owned enterprises differ from those of private sector enterprises, their main goal is to achieve sustainable growth. Ensuring the financial stability of state-owned enterprises directly affects the economic situation of the country. The financial crises of such state-owned enterprises can require significant budgetary funds from the state budget. It can also negatively affect the standard of living of the population and the activities of production enterprises through service and supply disruptions. Unsatisfied financial stability of power grid enterprises can lead to an increase in electricity prices and can cause non-monetary factors to increase prices in the economy. For this reason, the development of directions for ensuring the financial stability of power grid enterprises is becoming increasingly important in achieving the set goals of the country's economy.

Literature review. The OECD (2015) report highlights that the capital structure of state-owned enterprises is often formed in a manner that is constrained by market mechanisms. As a result, high debt burdens and low profitability negatively affect financial stability. The OECD justifies the need to form an optimal ratio between capital and debt in state-owned enterprises. According to the "soft budget constraint" theory developed by János Kornai (1986), state-owned enterprises often operate without the risk of bankruptcy, as they are supported by the government. This leads to excessive debt accumulation and a decrease in financial discipline.

The International Monetary Fund (2020) studies assess the debt of state-owned enterprises as a source of hidden fiscal risks. The report notes that debt under state guarantees can threaten the sustainability of the state budget.

According to the World Bank (2014) report, the efficiency of capital use in state-owned enterprises largely depends on the quality of corporate governance. SOEs with a high level of transparency and accountability have a high return on capital.

The classical capital structure theory of Modigliani Franco and Merton Miller (1958) discusses the impact of the ratio of debt to equity on the value of the enterprise. Although this theory is based on perfect market conditions, it also serves as an important theoretical framework for SOEs. According to the Asian Development Bank (2019) study, if leverage (debt level) is high in state-owned enterprises, financial stability decreases, but when properly managed, debt can stimulate investment growth.

The International Energy Agency (2021) report notes that debt instruments are widely used in state-owned energy enterprises due to the large capital requirements, but this increases financial risks.

Methodology. Econometric analysis was carried out on a number of financial indicators of the financial and economic activities of JSC "Regional Electric Networks". These analyses were carried out based on econometric models and hypotheses studied by scientists. The main focus was on studying the dependence of other relative indicators on the profitability indicators of the joint-stock company. The forecast value of the financial indicator of the joint-stock company was calculated. The VAR model was used to calculate this forecast indicator. Also, the MAPE (Mean Absolute Percentage Error) test was conducted on the reliability of the forecast indicators.

Econometric analysis was carried out on the basis of the relative indicators obtained from the financial and balance sheet reports of the JSC "Regional Electric Networks". In it, the leverage indicator as the main influencing factors and the profitability of capital and assets as a result of the financial activities of the enterprise were taken as the dependent variable for the analysis.

As a general overview of the model used, we can highlight the following:

$Y= \alpha_0 + \beta_t X_1 + \beta_t X_2 + \beta_t X_3 + \mu$

$Y= \alpha_0 + \beta_t X_t + \beta_t X_{t-1} + \beta_t X_{t-3} + \ldots\ldots. \beta_t X_{t-n+} \mu$

$Y= \alpha_0 + \beta_1 * X_1 + \beta_2 X_2 + \mu$

each loan is an expense that reduces future profits for enterprises. For this reason, a linear regression analysis was carried out to determine the impact of the previous year's value of the loan on the profitability indicators of the current period. The calculations according to this regression model are carried out based on the formula in the books and can be calculated as the maximum limit value for the amount of profit to be obtained from model.

Analysis and results. According to the regression analysis, a 1% increase in the leverage ratio on short-term liabilities causes an 8% decrease in EBIT. A 1% increase in the leverage ratio on total liabilities causes an increase in EBIT by approximately 11%. In this case, the factor that causes a change in the real value of the amount of debt is inflation.

Table 1. Results of regression econometric analysis

LnEBIT	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
LnLev1	-8.343	3.014	-2.77	.012	-14.65	-2.035	**
lnLev2	10.904	4.382	2.49	.022	1.733	20.075	**
Constant	-1.562	3.949	-0.40	.697	-9.827	6.704	
Mean dependent var		2.698	SD dependent var			2.353	

R-squared	0.341	Number of obs	22
F-test	4.920	Prob > F	0.019
Akaike crit. (AIC)	95.883	Bayesian crit. (BIC)	99.157

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

Also, through effective management of debt, enterprises can ensure their financial stability. This is also expressed in the presence of a limit on the amount of debt and clear goals.

Based on the results of the above regression model, it is aimed to make forecasts on the financial indicators of the "Regional Electric Networks Enterprise" JSC. Before that, we conducted several tests on the statistical significance of this regression model.

On the normal distribution of the residual part of the model, the Skewness & Kurtosis test and the Shapiro Wilk test were conducted, and we can see that the Prob>chi2 value is 0.16 and 0.14, and the residual is normally distributed. The Breusch-Pagan test was conducted for heteroscedasticity, and the result was determined to be Prob>chi2 value of 0.53.

In conclusion, there is no heteroscedasticity. Also, a test of the suitability of the variables for the model was performed using the Ramsey Reset test, and the result was determined to be Prob>F value of 0.59. As a conclusion, there are no omitted variables.

Also, in the next stage, the forecast value of the financial indicator of the joint-stock company was calculated. The VAR model was used to calculate this forecast indicator. The results of the VAR model for time series are presented in the following table.

Table 2. Forecast indicators of the Regional Electric Grids Enterprise JSC (billion sums)

Date	Pesimistik qarash	Optimistik qarash
2024q4	5,2	635,05
2025q1	8,55	878,84
2025q2	10,75	989,32
2025q3	11,8	1099,1
2025q4	12,28	1146,57
2026q1	12,48	1172
2026q2	12,56	1283,91
2026q3	12,6	1389,11

According to the forecast indicators, the EBIT amount of the joint-stock company for the next quarters shows growth trends. Forecasts are also presented for 2 options. Also, the MAPE (Mean Absolute Percentage Error) test was conducted on the reliability of the forecast indicators obtained and it was determined that the overall result is reliable with an error of 3 percent.

We can see from the table above that the relative indicators of leverage and liquidity are positively related to the reliability indicators of the joint-stock company.

Table-3. Results of linear regression analysis

ROE	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
lev1	-.027	.009	-2.89	.009	-.046	-.008	***
Constant	103.016	1.233	83.56	0	100.445	105.588	***
Mean dependent var		100.062	SD dependent var			3.764	
R-squared		0.295	Number of obs			22	
F-test		8.369	Prob > F			0.009	

Akaike crit. (AIC)		116.046	Bayesian crit. (BIC)			118.228	
*** p<.01, ** p<.05, * p<.1							
ROE	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
lev2	-.098	.044	-2.26	.035	-.189	-.007	**
Constant	104.294	2.014	51.78	0	100.093	108.495	***
Mean dependent var		100.062	SD dependent var			3.764	
R-squared		0.203	Number of obs			22	
F-test		5.092	Prob > F			0.035	
Akaike crit. (AIC)		118.746	Bayesian crit. (BIC)			120.928	
*** p<.01, ** p<.05, * p<.1							

We can obtain the following data on the analysis of the impact of leverage indicators on return on capital. In this case, we can see that a 1 percent change in debt funds relative to the company's own funds leads to a decrease in the profitability indicator by -0.027 percent.

We can also see from the regression model that a 1 percent change in debt funds relative to total assets causes a decrease in the profitability of the enterprise by 0.098 percent. Also, according to the study, it was found that there is no regression relationship between the liquidity of the joint-stock company and the profitability indicator. Also, the regression relationships with the profitability indicator of the assets taken for the study are analyzed.

Table 4. Linear regression analysis results

ROA	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
lev1	-.01	.004	-2.70	.014	-.018	-.002	**
Constant	101.437	.508	199.6	0	100.377	102.497	***
Mean dependent var		100.300	SD dependent var			1.522	
R-squared		0.267	Number of obs			22	
F-test		7.297	Prob > F			0.014	
Akaike crit. (AIC)		77.037	Bayesian crit. (BIC)			79.219	
*** p<.01, ** p<.05, * p<.1							
ROA	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
lev2	-.038	.018	-2.15	.044	-.075	-.001	**
Constant	101.948	.822	124.1	0	100.234	103.662	***
Mean dependent var		100.300	SD dependent var			1.522	
R-squared		0.188	Number of obs			22	
F-test		4.640	Prob > F			0.044	
Akaike crit. (AIC)		79.289	Bayesian crit. (BIC)			81.472	
*** p<.01, ** p<.05, * p<.1							
ROA	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
Liq	-.019	.009	-2.06	.053	-.038	0	*

Constant	101.961	.862	118.2	0	100.162	103.76	***

Mean dependent var	100.300	SD dependent var	1.522
R-squared	0.175	Number of obs	22
F-test	4.229	Prob > F	0.053
Akaike crit. (AIC)	79.659	Bayesian crit. (BIC)	81.841

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

The results of the regression analysis of these leverage indicators on the return on assets indicators show that a change in leverage indicators by 1 unit can lead to a decrease in the profitability indicator by -0.01 percent and a decrease in the profitability indicator by -0.038 percent. A change in the liquidity indicator by the same amount causes a decrease in the profitability indicator by -0.019 percent.

Based on the results of the research, we can conclude that short-term debt serves to form the working capital of the enterprise and it is emphasized that it is possible to increase profits through effective management of short-term debt.

That is, it can be more effective than long-term debt, but long-term debt is attracted to finance newly established enterprises and their strategic goals. Also

According to the regression result, the formed regression model looks like this:

$Y = 97.246 + 0.36\ lev2 - 0.006Lev2^2 + e$

Without the influence of the change in the leverage ratio, the profitability index due to the change in other factors is 97.246 percent. Also, by calculating the derivative value of this model, the share of debt funds in total assets is found.

That is, the leverage value is equal to the calculated value of 0.36-0.012lev2=0. Also, according to the result, it is shown that the share of total debt in total assets should not exceed 30 percent. In the analysis of the statistical significance of the model according to this indicator, we can see that the model residuals are correctly distributed according to the Shapiro-Wilk W test, the Shapiro-Wilk W test Prob>z is equal to 0.147, and we can conclude that the model residuals are correctly distributed and that the model is statistically significant.

Also, according to the model results, we find the forecast values of the profitability indicator using the VAR model (Vector Autoregressive model). This model allows us to predict the values of future variables in time series. That is, it forecasts taking into account the time factor and the number of lags. The forecast indicators of assets and profitability indicators are presented according to the results of the econometric model, the value of which is transferred.

Table 5. Forecast values (%) of ROE and ROA indicators of the Regional Electricity Networks Enterprise Aj according to the VAR model

T	ROA (p)	ROA (o)	ROE (p)	ROE(o)
2025q1	99,8	102,92	98,72	106,3
2025q2	99,98	103,15	99,13	106,9
2025q3	100,09	103,31	99,44	107,4
2025q4	100,14	103,35	99,6	107,6
2026q1	100,17	103,37	99,7	107,65
2026q2	100,19	103,38	99,7	107,7
2026q3	100,19	103,39	99,77	107,7

2026q4	100,19	103,39	99,79	107,7

Tests were conducted on these forecast indicators. The reliability of the test results was also positive with an error of 5%. It was also predicted that the profitability indicators of the enterprise for the next quarters would show positive results.

Conclusion. As a result of our research, we were able to develop the following scientific conclusions and proposals: we believe that it is necessary to carry out these influencing factors in connection with the financial and economic activities of the enterprise by dividing them into financial and non-financial factors. We can conclude that the financial relative indicators of the state-owned regional power grid enterprise are not stable.

According to current calculations, the Altman model predicts that the enterprise is in financial difficulty and may encounter financial problems. Also, the analysis of debt and equity relations in the financial activities of the joint-stock company shows an increase in the share of debt. At the same time, maintaining debts at effective and marginal levels, in turn, serves the stability of the enterprise.

The determination of electricity prices by the higher authorities of the Electric Network Enterprise JSC and the existence of prices classified by price, in turn, negatively affects the low level of income and profitability indicators presented as relative indicators.

REFERENCES

1. OECD (2015). OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2015/11/oecd-guidelines-on-corporate-governance-of-state-owned-enterprises-2015-edition_g1g5a749/9789264244160-en.pdf
2. KORNAI*, J. (1986), The Soft Budget Constraint. Kyklos, 39: 3-30. https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1986.tb01252.x
3. Asian Development Bank (2019). State-Owned Enterprises in Asia: National Practices and Reform Trends. https://www.adb.org/publications/state-owned-enterprises-asia
4. Modigliani, F., & Miller, M. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. https://www.jstor.org/stable/1809766
5. International Energy Agency (2021). Financing Clean Energy Transitions in Emerging and Developing Economies. https://www.iea.org/reports/financing-clean-energy-transitions-in-emerging-and-developing-economies
6. Inter-American Development Bank (2021). State-Owned Enterprises and Fiscal Risk. https://publications.iadb.org/publications/english/document/State-Owned-Enterprises-and-Fiscal-Risks.pdf
7. Megginson, W. L., & Netter, J. M. (2001). From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization. https://www.jstor.org/stable/2696368
8. Tirole, J. (2017). Economics for the Common Good. https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691175164/economics-for-the-common-good

IQTISODIYOT AGRAR SEKTORINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA UNING DARAJASIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR

Anarkulov Dilshod Abdumalikovich
Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647482

Annotatsiya. *Mazkur maqolada iqtisodiyotning agrar sektorini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, uning milliy iqtisodiyotdagi o'rni hamda rivojlanish darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Xususan, agrar sektorda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va investitsion faollik masalalari yoritilgan. Shuningdek, qishloq xo'jaligi tarmog'ining barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy, ijtimoiy, tabiiy-iqlimiy va institutsional omillar tizimli ravishda o'rganilgan. Tadqiqot natijalari agrar sektor samaradorligini oshirish va uning iqtisodiy o'sishdagi rolini kuchaytirish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflarni shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *agrar sektor, iqtisodiy rivojlanish, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish samaradorligi, investitsiya, innovatsion texnologiyalar, resurslardan foydalanish, iqtisodiy o'sish, davlat qo'llab-quvvatlashi, institutsional omillar.*

Annotation. *This article provides a scientific and theoretical analysis of the specific features of the development of the agrarian sector of the economy, its role in the national economy and the main factors influencing the level of development. In particular, the issues of increasing production efficiency, rational use of resources, introduction of innovative technologies, state support mechanisms and investment activity in the agrarian sector are covered. Also, economic, social, natural-climatic and institutional factors affecting the sustainable development of the agricultural sector are systematically studied. The results of the study serve to formulate scientific conclusions and practical proposals for increasing the efficiency of the agrarian sector and strengthening its role in economic growth.*

Keywords: *agrarian sector, economic development, agriculture, production efficiency, investment, innovative technologies, resource use, economic growth, state support, institutional factors.*

Аннотация. *В данной статье представлен научно-теоретический анализ специфики развития аграрного сектора экономики, его роли в народном хозяйстве и основных факторов, влияющих на уровень развития. В частности, рассмотрены вопросы повышения эффективности производства, рационального использования ресурсов, внедрения инновационных технологий, механизмов государственной поддержки и инвестиционной активности в аграрном секторе. Также систематически изучены экономические, социальные, природно-климатические и институциональные факторы, влияющие на устойчивое развитие аграрного сектора. Результаты исследования служат для формулирования научных выводов и практических предложений по повышению эффективности аграрного сектора и укреплению его роли в экономическом росте.*

Ключевые слова: *аграрный сектор, экономическое развитие, сельское хозяйство, эффективность производства, инвестиции, инновационные технологии, ресурсопользование, экономический рост, государственная поддержка, институциональные факторы*

Kirish. Hozirgi globallashuv va iqtisodiy transformatsiya sharoitida agrar sektor milliy iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur soha nafaqat aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash, balki sanoat tarmoqlarini xomashyo bilan uzluksiz ta’minlash, bandlikni oshirish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligiga tayanadigan mamlakatlarda agrar sektor iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi.

Agrar sektorning rivojlanish darajasi mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi, eksport salohiyati hamda aholi farovonligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois ushbu tarmoqning rivojlanish xususiyatlarini chuqur o‘rganish, unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va tahlil qilish ilmiy hamda amaliy jihatdan dolzarb masalalardan biridir. Agrar sohaning o‘ziga xosligi shundaki, uning faoliyati tabiiy-iqlim sharoitlari, yer va suv resurslari, mehnat salohiyati, texnologik ta’minot darajasi, investitsion muhit va davlat tomonidan olib borilayotgan agrar siyosat bilan chambarchas bog‘liqdir. So‘nggi yillarda agrar sektorda bozor mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, innovatsion yondashuvlarni keng qo‘llash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, tarmoq rivojlanishiga ta’sir etuvchi iqtisodiy, institutsional va tashqi omillarni kompleks tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi iqtisodiyot agrar sektorining rivojlanish xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda uning darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari agrar sektor samaradorligini oshirish va uni barqaror rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda iqtisodiyot agrar sektorining rivojlanish xususiyatlari va unga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni o‘rganishda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez usullari orqali agrar sektor rivojlanishiga ta’sir etuvchi iqtisodiy, ijtimoiy hamda institutsional omillar o‘rganildi. Taqqoslash usuli yordamida agrar tarmoqning rivojlanish darajasi va samaradorlik ko‘rsatkichlari baholandi. Shuningdek, statistik ma’lumotlarni umumlashtirish va iqtisodiy tahlil qilish usullari asosida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, investitsiya faolligi hamda resurslardan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida mantiqiy yondashuv asosida mavjud muammolar va ularning yechimlari bo‘yicha xulosalar shakllantirildi.

Adabiyotlar sharhi. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda agrar sektor rivojlanishi masalalari keng yoritilgan. Xususan, Theodore W. Schultz o‘zining “Transforming Traditional Agriculture” (1964) asarida an’anaviy qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, inson kapitali va texnologik yangilanishlarning agrar samaradorlikka ta’sirini ilmiy asoslab bergan. Mazkur asarda agrar sektor rivojlanishining asosiy omillari sifatida investitsiyalar, ilmiy yutuqlarni amaliyotga joriy etish hamda mehnat unumdorligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, Riccardo Bertoglio, Chiara Corbo, Filippo M. Renga va Matteo Matteucci tomonidan tayyorlangan “The Digital Agricultural Revolution: a Bibliometric Analysis Literature Review” (2021) tadqiqotida raqamli

texnologiyalar, sun’iy intellekt, IoT va masofaviy monitoring tizimlarining qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirishdagi roli bibliometrik tahlil asosida yoritilgan.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham agrar sektor rivojlanishining turli jihatlari chuqur o‘rganilgan. Jumladan, Saidasror G‘ulomov, Xojiakbar Axmedov, Muxiddin Yusupov va hammualliflar tomonidan yozilgan “Development of Agricultural Economy of Uzbekistan” nomli maqolada O‘zbekiston agrar iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalari, fermer xo‘jaliklari faoliyati va qishloq infratuzilmasining ahamiyati tahlil qilingan. Bundan tashqari, Shodiyor Sultonov va Umidjon Rasulevning “Agricultural Sector in Uzbekistan: Statistical Analysis” (2023) tadqiqotida agrar sektorning YAIMdagi ulushi, ishlab chiqarish hajmi va statistik ko‘rsatkichlari asosida tahlil olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar agrar sektor rivojlanishiga investitsiya, innovatsiya, yer-suv resurslaridan samarali foydalanish hamda davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Tahlil va natijalar. Agrar sektor mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, uning rivojlanish darajasi umumiy iqtisodiy o‘sish sur’atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston misolida olib qaralganda, so‘nggi yillarda agrar tarmoqda barqaror o‘sish kuzatilmoqda. Xususan, Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda qishloq xo‘jaligi, o‘rmon xo‘jaligi va baliqchilik tarmog‘ining YAIMdagi ulushi 18,33 foizni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich 2023-yildagi 20,17 foizdan pasaygan bo‘lsa-da, sektor iqtisodiyotdagi strategik ahamiyatini saqlab qolgan. Mazkur pasayish asosan xizmatlar va sanoat tarmoqlarining tezroq sur’atlarda o‘sishi bilan izohlanadi.

2025-yil yakunlari bo‘yicha agrar sektorning umumiy mahsulot hajmi 538,9 trillion so‘mga yetgani qayd etilgan. Ushbu hajmning asosiy qismi, ya’ni 518,8 trillion so‘mi dehqonchilik, chorvachilik va ular bilan bog‘liq xizmatlar hissasiga to‘g‘ri kelgan. Bu esa agrar sektor tarkibida aynan qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi yetakchi o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Shuningdek, 2025-yilda sektorning real o‘sish sur’ati 4,4 foizni tashkil etgan. Dehqonchilik mahsulotlari hajmi 7,2 foizga, chorvachilik esa 1,6 foizga oshgan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, agrar sektor rivojlanish darajasiga birinchi navbatda investitsion faollik va texnologik modernizatsiya ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, so‘nggi yillarda sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish, suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish va agrotexnik tadbirlarni raqamlashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar hosildorlikning oshishiga xizmat qilmoqda. 2025-yilning birinchi choragida mamlakat iqtisodiyotida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 120,4 trillion so‘mni tashkil etib, o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 7,9 foizga oshgan. Ushbu investitsiyalar agrar sohada texnika yangilanishi va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Hududlar kesimida ham agrar sektor rivojlanish sur’atlari turlicha ekanligi kuzatiladi. 2025-yilda eng yuqori o‘sish ko‘rsatkichlari Sirdaryo viloyatida 106,9 foiz, Farg‘onada 105,6 foiz, Xorazmda 104,9 foiz darajasida qayd etilgan. Bu esa hududiy resurslar, suv ta’minoti, agroiqlim sharoiti va boshqaruv samaradorligi o‘rtasidagi farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Ayrim hududlarda o‘sish sur’atlarining nisbatan pastligi yer-suv resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish zarurligini anglatadi.

Bundan tashqari, xalqaro tadqiqotlar agrar sektor rivojlanishiga iqlim omillari ham sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Xususan, Ariel Ortiz-Bobea va hammualliflar tadqiqotiga ko‘ra, global miqyosda antropogen iqlim o‘zgarishi 1961-yildan buyon qishloq xo‘jaligi umumiy

unumdorligini taxminan 21 foizga kamaytirgan. Bu natija agrar ishlab chiqarishda iqlim risklarini boshqarish, suv tejash va iqlimga mos agrotexnologiyalarni keng joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, agrar sektor rivojlanish darajasiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar sifatida investitsiyalar, texnologik yangilanish, tabiiy-iqlim sharoitlari, hududiy resurslar, davlat qo‘llab-quvvatlash siyosati va bozor infratuzilmasi alohida ahamiyatga ega. Statistik ma’lumotlar sektorning barqaror o‘sish tendensiyasiga ega ekanini ko‘rsatmoqda, biroq uning samaradorligini yanada oshirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni kamaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

1-jadval

Agrar sektorning rivojlanish darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillar

№	Omillar	Mazmuni	Agrar sektor rivojlanishiga ta’siri
1	Tabiiy-iqlim omillari	Iqlim sharoiti, yog‘ingarchilik miqdori, harorat, tuproq unumdorligi, suv resurslari	Hosildorlik darajasini belgilaydi, ishlab chiqarish hajmiga bevosita ta’sir qiladi
2	Investitsion omillar	Asosiy kapitalga yo‘naltirilgan mablag‘lar, texnika va uskunalarni yangilash	Ishlab chiqarish quvvatlarini oshiradi, modernizatsiyani tezlashtiradi
3	Texnologik omillar	Zamonaviy agrotexnologiyalar, raqamli boshqaruv, suv tejovchi texnologiyalar	Mehnat unumdorligini va resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi
4	Mehnat resurslari	Malakali ishchi kuchi, agronom va texnik mutaxassislar salohiyati	Ishlab chiqarish sifatini va mahsuldorlikni oshiradi
5	Davlat qo‘llab-quvvatlashi	Subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, soliq yengilliklari, agrar islohotlar	Sektorning barqaror rivojlanishini rag‘batlantiradi
6	Bozor infratuzilmasi	Logistika, saqlash omborlari, transport va savdo tarmoqlari	Mahsulotlarni tez va samarali realizatsiya qilish imkonini yaratadi
7	Innovatsion omillar	Ilmiy ishlanmalar, yangi navlar va seleksiya yutuqlari	Hosildorlik va mahsulot sifatini oshiradi
8	Ijtimoiy-iqtisodiy omillar	Aholi bandligi, daromadlar darajasi, qishloq hududlari rivoji	Ichki talab va ishlab chiqarish barqarorligiga ta’sir qiladi
9	Institutsional omillar	Yer munosabatlari, mulkchilik shakllari, boshqaruv tizimi	Resurslardan foydalanish samaradorligini belgilaydi
10	Tashqi iqtisodiy omillar	Eksport-import, jahon narxlari, xalqaro bozor talabi	Agrar mahsulotlar raqobatbardoshligi va eksport salohiyatini oshiradi

Agrar sektorning rivojlanish darajasi ko‘plab o‘zaro bog‘liq omillar ta’sirida shakllanadi. Avvalo, tabiiy-iqlim omillari ushbu sohaning eng muhim determinantlaridan biri hisoblanadi. Xususan, iqlim sharoiti, yog‘ingarchilik miqdori, harorat darajasi, tuproq unumdorligi hamda suv resurslarining mavjudligi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hosildorligini belgilaydi. Ayniqsa, suv

resurslaridan oqilona foydalanish agrar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bundan tashqari, investitsion omillar agrar sektor rivojlanishining iqtisodiy asosini tashkil etadi. Asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar, zamonaviy texnika va uskunalarni joriy etish, ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish tarmoqning ishlab chiqarish quvvatlarini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, texnologik omillar, jumladan, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan sug‘orish tizimlari va suv tejovchi usullarni qo‘llash mehnat unumdorligi hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Agrar sektor rivojlanishida mehnat resurslari va inson kapitalining ham o‘rni katta. Malakali mutaxassislar, agronomlar va texnik xodimlarning mavjudligi ishlab chiqarish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, jumladan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va soliq yengilliklari ushbu tarmoqning barqaror rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Davlat siyosatining samaradorligi ko‘p jihatdan sektorning o‘sish sur’atlarini belgilab beradi. Shuningdek, bozor infratuzilmasining rivojlanganligi ham muhim omillardan biridir.

Transport-logistika tizimi, mahsulotlarni saqlash omborlari va savdo tarmoqlarining mavjudligi agrar mahsulotlarni tezkor realizatsiya qilish va ularning bozor qiymatini saqlab qolishda katta rol o‘ynaydi. Innovatsion omillar, ya’ni ilmiy ishlanmalar, yangi seleksiya navlari va zamonaviy agrotexnologiyalar esa hosildorlik hamda mahsulot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, agrar sektor rivojlanish darajasi tabiiy, iqtisodiy, texnologik, institutsional va tashqi iqtisodiy omillarning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Mazkur omillarning har birini samarali boshqarish sektorning barqaror rivojlanishi, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va milliy iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, agrar sektor milliy iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning rivojlanish darajasi mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi, aholi bandligi va umumiy iqtisodiy o‘sish sur’atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida agrar sektor rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida tabiiy-iqlim sharoitlari, investitsion faollik, texnologik yangilanish, mehnat resurslari, davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda bozor infratuzilmasi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Ayniqsa, suv resurslaridan oqilona foydalanish, zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish va investitsiyalar hajmini oshirish tarmoq samaradorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ldi.

Tahlil natijalari shuni tasdiqladiki, agrar sektorda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish hosildorlik va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, hududlar kesimida mavjud tafovutlar tabiiy resurslar, suv ta’minoti va boshqaruv samaradorligi bilan izohlanadi. Bu esa hududiy yondashuv asosida agrar siyosatni yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur natijalardan kelib chiqib, birinchi navbatda agrar sektorga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar hajmini oshirish va ularni zamonaviy texnika hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yo‘naltirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ikkinchidan, suvni tejovchi texnologiyalarni keng tatbiq etish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish tizimini takomillashtirish lozim. Uchinchidan, agrar tarmoqda malakali mutaxassislar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliyot o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish sektorning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydi. Shuningdek, mahsulotlarni saqlash, qayta ishlash va logistika tizimini rivojlantirish orqali ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, agrar sektorni barqaror rivojlantirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo‘lib, ushbu sohada ilmiy asoslangan yondashuvlar va amaliy takliflarni izchil joriy etish iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

2-jadval

Agrar sektor rivojlanishini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar

№	Taklif yo‘nalishi	Amalga oshirish mazmuni	Kutilayotgan natija
1	Investitsiyalar hajmini oshirish	Agrar sektorga davlat va xususiy investitsiyalarni ko‘paytirish, zamonaviy texnika va uskunalar xaridini moliyalashtirish	Ishlab chiqarish quvvatlari oshadi, hosildorlik va samaradorlik yaxshilanadi
2	Suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish	Tomchilatib sug‘orish, yomg‘irlatib sug‘orish va raqamli monitoring tizimlarini keng qo‘llash	Suv resurslaridan oqilona foydalanish va hosildorlik oshadi
3	Innovatsion texnologiyalarni kengaytirish	Zamonaviy agrotexnologiyalar, raqamli boshqaruv va avtomatlashtirilgan uskunalarni joriy etish	Mehnat unumdorligi va mahsulot sifati oshadi
4	Kadrlar salohiyatini rivojlantirish	Agronomlar, veterinariya va texnik mutaxassislar malakasini oshirish, qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish	Inson kapitali kuchayadi, boshqaruv sifati yaxshilanadi
5	Logistika va saqlash tizimini rivojlantirish	Omborxonalar, sovutkichli saqlash bazalari va transport infratuzilmasini kengaytirish	Mahsulot isrofi kamayadi, bozorga tez yetkazib berish ta’minlanadi
6	Davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish	Subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va soliq yengilliklarini kengaytirish	Fermer va dehqon xo‘jaliklarining moliyaviy barqarorligi oshadi
7	Eksport salohiyatini oshirish	Xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish va tashqi bozorlarga chiqish strategiyasini ishlab chiqish	Eksport hajmi va valyuta tushumlari ko‘payadi
8	Ilmiy tadqiqotlar bilan integratsiya	Ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy qilish, seleksiya va yangi navlar yaratish	Hosildorlik va mahsulot sifati yaxshilanadi

Agrar sektorni rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan takliflar, avvalo, tarmoq samaradorligini oshirish va uning barqaror o‘sishini ta’minlashga qaratilgan. Xususan, agrar sohaga investitsiyalar hajmini oshirish hamda zamonaviy texnika va uskunalarni joriy etish ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirib, hosildorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, suvni tejovchi texnologiyalarni, jumladan tomchilatib sug‘orish tizimlarini keng qo‘llash yer va suv resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv tizimlarini tatbiq etish mehnat unumdorligini oshirib, mahsulot sifatini yaxshilaydi. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish, mutaxassislar malakasini oshirish ham tarmoqning uzoq muddatli samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, logistika, saqlash va eksport infratuzilmasini takomillashtirish mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga tez va sifatli yetkazib berishga xizmat qiladi. Umuman olganda, ushbu takliflarning izchil amalga oshirilishi agrar sektorning raqobatbardoshligini kuchaytirib, uning milliy iqtisodiyotdagi ulushi va iqtisodiy samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schultz T.W. Transforming Traditional Agriculture. – New Haven: Yale University Press, 1964. – 220 p.
2. Bertoglio R., Corbo C., Renga F.M., Matteucci M. The Digital Agricultural Revolution: a Bibliometric Analysis Literature Review. – arXiv, 2021. – URL: https://arxiv.org/abs/2103.12488
3. Ortiz-Bobea A., et al. Climate Change and Global Agricultural Productivity. – arXiv, 2020. – URL: https://arxiv.org/abs/2007.10415
4. G'ulomov S., Axmedov X., Yusupov M. Development of Agricultural Economy of Uzbekistan. – Tashkent: Academy of Sciences Press, 2023. – 145 p.
5. Sultonov Sh., Rasulev U. Agricultural Sector in Uzbekistan: Statistical Analysis. – Tashkent: Scientific Journal of Economics and Development, 2023. – №3. – P. 45–61.
6. Abdumalikovich, A. D. The Importance of Commercial Banks During the Global Economic Crisis. International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development, 4(5), 40-42.
7. Anorkulov D. BASIC PRINCIPLES OF ECONOMIC MANAGEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR AND THEIR DIVERSIFICATION //International Conference on Business & Management. – 2026. – Т. 2. – №. 3. – С. 4-7.
8. The Global Economy. Uzbekistan: Share of Agriculture in GDP. – URL: https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/share_of_agriculture/
9. UzDaily. Uzbekistan's Agricultural Sector Output Reaches Nearly 539 Trillion Soums in 2025. – URL: https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistans-agricultural-sector-output-reaches-nearly-539-trillion-soums-in-2025/
10. Kun.uz. Uzbekistan's Economy Grows by 6.8%, GDP Tops $25 Billion in Q1. – URL: https://www.kun.uz/en/news/2025/04/30/uzbekistans-economy-grows-by-68-gdp-tops-25-billion-in-q1

TO‘QIMACHILIK KORXONALARI BARQAROR RIVOJLANISHIDA STRATEGIK BOSHQARUV MEXANIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI VA TENDENSIYALARI

Uktamjonova Zulayxo Anvarjon qizi
Farg‘ona davlat texnika universiteti, Ishlab chiqarishda boshqaruv fakulteti, Menejment va Marketing kafedrasi tayanch doktoranti.
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647722

Annotatsiya. *Ushbu maqolada to‘qimachilik korxonalarining barqaror rivojlanishini ta’minlashda strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Xususan, sohada mavjud boshqaruv yondashuvlari, ularning samaradorligi hamda zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda qo‘llanilayotgan innovatsion strategiyalar o‘rganiladi. Raqobatbardoshlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni ta’minlash omillari chuqur tahlil etiladi. Shuningdek, global tendensiyalar, raqamlashtirish jarayonlari va barqaror rivojlanish konsepsiyasining to‘qimachilik sanoatiga ta’siri yoritiladi. Tadqiqot natijalari asosida strategik boshqaruvni yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Mazkur yondashuvlar korxonalar faoliyatining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar. *To‘qimachilik sanoati, barqaror rivojlanish, strategik boshqaruv, innovatsion yondashuvlar, raqamlashtirish, raqobatbardoshlik, resurslardan samarali foydalanish, ekologik barqarorlik.*

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida to‘qimachilik sanoati milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri sifatida barqaror rivojlanishni ta’minlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ushbu jarayonda strategik boshqaruv mexanizimlarini takomillashtirish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Global raqobat kuchayib borayotgan sharoitda innovatsion yondashuvlar, raqamlashtirish va resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ekologik talablarga rioya qilish va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirish ham dolzarb masalalardan biridir. Mazkur tadqiqot ushbu yo‘nalishdagi nazariy va amaliy jihatlarni yoritishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur yo‘nalish bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili ko‘plab yetuk olimlarning tadqiqotlariga asoslanadi. Jumladan, I. Ansoff o‘zining “Corporate Strategy” (1965) asarida strategik rejalashtirishni korxona rivojlanishining asosiy vositasi sifatida izohlaydi. M. Porter “Competitive Strategy” (1980) hamda “Competitive Advantage” (1985) kitoblarida raqobat ustunligini shakllantirishning uchta asosiy strategiyasini asoslab beradi. H. Mintzberg esa “The Rise and Fall of Strategic Planning” (1994) asarida strategiyani shakllantirishda moslashuvchanlik zarurligini ta’kidlaydi.

Barqaror rivojlanish masalalari bo‘yicha J. Elkington “Cannibals with Forks” (1997) asarida “uchlik natija” (triple bottom line) konsepsiyasini ilgari surgan. P. Drucker “Management: Tasks, Responsibilities, Practices” (1973) kitobida menejmentning samarali tashkil etilishi korxona

barqarorligining asosi ekanini ko‘rsatadi. Ushbu nazariyalar to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv mexanizimlarini takomillashtirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda to‘qimachilik korxonalarining barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va strategik menejment tizimini shakllantirish bo‘yicha kompleks yondashuv qo‘llanildi. Ilmiy ishlanma davomida tizimli tahlil, taqqoslash, SWOT-analiz, ekspert baholash va induktiv-deduktiv metodlar asosida amaliy va nazariy jihatlar o‘rganildi. Dastlab, O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatining hozirgi holati statistik ko‘rsatkichlar va mavjud strategik hujjatlar asosida tahlil qilindi[11]. So‘ngra xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalari o‘rganilib, ular mahalliy sharoitga moslashtirish orqali strategik menejment modelining taklif variantlari ishlab chiqildi. Shuningdek, korxona darajasida strategik rejalashtirish, resurslardan foydalanish va barqarorlik indikatorlarini baholash uchun matritsali usullar va ilg‘or boshqaruv konsepsiyalaridan foydalanildi. Metodologiya asosida ishlab chiqilgan mexanizmlar amaliyotda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan takliflar shaklida tizimlashtirildi.

Muhokama va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv mexanizimlarini takomillashtirish jarayonlari kompleks tahlil qilinib, ularning barqaror rivojlanishga ta’siri tizimli yondashuv asosida baholandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarning uzoq muddatli samaradorligi bevosita strategik rejalashtirishning sifat darajasi, tashqi va ichki muhit omillarini chuqur tahlil qilish hamda innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish bilan uzviy bog‘liqdir. Xususan, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga integratsiya qilish resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish hamda mahsulot sifatini yaxshilash imkonini bermoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv mexanizimlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan bo‘lib, bu esa ularning global raqobat muhitida barqaror faoliyat yuritishiga ma’lum darajada to‘sqinlik qilmoqda. Ayniqsa, risklarni boshqarish, strategik monitoring va baholash tizimlarining yetarlicha rivojlanmaganligi korxonalarning tashqi iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashuvchanligini pasaytiradi. Shu nuqtai nazardan, strategik boshqaruvni takomillashtirishda zamonaviy boshqaruv vositalari, jumladan, benchmarking, balanslashtirilgan ko‘rsatkichlar tizimi (BSC) va SWOT tahlil kabi usullardan samarali foydalanish zarurligi aniqlandi.

Bundan tashqari, barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida ekologik va ijtimoiy omillarning strategik boshqaruvga integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ekologik talablarni hisobga olgan holda ishlab chiqarishni tashkil etish nafaqat atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytiradi, balki korxonaning xalqaro bozorlardagi imijini ham oshiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirish, xodimlar malakasini oshirish va mehnat sharoitlarini yaxshilash orqali ichki boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin.

Olingan natijalar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv mexanizimlarini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish, strategik rejalashtirishni chuqurlashtirish hamda barqaror rivojlanish tamoyillarini to‘liq integratsiya qilish ustuvor yo‘nalishlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, korxonalarda moslashuvchan va dinamik boshqaruv tizimini shakllantirish orqali ularning global iqtisodiy muhitdagi raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Mazkur yondashuvlar uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi hamda tarmoqning innovatsion rivojlanishiga zamin yaratadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib shuni xulosa qilish mumkinki, to‘qimachilik korxonalarining barqaror rivojlanishini ta’minlashda strategik boshqaruv mexanizimlarini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida ushbu tarmoq korxonalari yuqori raqobat, resurslar cheklanganligi hamda tez o‘zgaruvchan bozor talablariga duch kelmoqda. Shu sababli strategik rejalashtirish, innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni joriy etish korxonalarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv tizimi yetarli darajada integratsiyalashmagan bo‘lib, bu holat qaror qabul qilish jarayonlarining sustlashuvi va resurslardan samarali foydalanish darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Shuningdek, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillarining yetarlicha hisobga olinmasligi ham tarmoq rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois strategik boshqaruvni modernizatsiya qilish va uni barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi xulosalarni ajratib ko‘rsatish mumkin: birinchidan, strategik boshqaruv korxona faoliyatining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi tizimli yondashuvga asoslanishi lozim; ikkinchidan, raqamli transformatsiya jarayonlari boshqaruv samaradorligini oshirishda asosiy omil hisoblanadi; uchinchidan, ekologik va ijtimoiy omillarni strategik qarorlar tarkibiga kiritish korxonalarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Mazkur xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi. Avvalo, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv tizimini takomillashtirish uchun zamonaviy boshqaruv vositalari, jumladan, Balanced Scorecard (BSC), SWOT va PESTEL tahlillarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu vositalar korxonaning ichki va tashqi muhitini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni, xususan, ERP tizimlari va sanoat 4.0 yechimlarini ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish zarur. Bu resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mahsulot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida “yashil ishlab chiqarish” tamoyillarini joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, korxonalarda kadrlar salohiyatini oshirish, strategik fikrlash madaniyatini rivojlantirish hamda doimiy malaka oshirish tizimini yo‘lga qo‘yish muhimdir. Bu esa boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv mexanizimlarini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Taklif etilgan chora-tadbirlarni amaliyotga joriy etish korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi, barqaror rivojlanishni ta’minlaydi hamda tarmoqning innovatsion salohiyatini yanada rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Chandler, A. D. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*. MIT Press. https://doi.org/10.4324/9780203421903
2. Mintzberg, H., & Waters, J. A. (1985). Of strategies, deliberate and emergent. *Strategic Management Journal*, 6(3), 257–272. https://doi.org/10.5465/amj.1985.4007933
3. Karimov, R., & Shermatov, B. (2020). Strategik rejalashtirish va to‘qimachilik sanoatining raqobatbardoshligini oshirish. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* jurnali, №4, 73–78. https://elibrary.ru/item.asp?id=45712190

4. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press. https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=190
5. UNIDO. (2021). *Industrial Development Report 2022: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World*. United Nations Industrial Development Organization. https://www.unido.org/resources/publications
6. World Bank. (2020). *Textile and Apparel Industry in Central Asia: Trends, Challenges and Policy Responses*. Washington, DC: World Bank Group. https://www.worldbank.org
7. Porter, M. E. (2008). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=190
8. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Harvard Business Press https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=15818
9. Gurel, E., & Tat, M. (2017). SWOT Analysis: A Theoretical Review. *The Journal of International Social Research*, 10(51), 994-1006 https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/swot-analysis-a-theoretical-review.pdf
10. Jabborov A., Karimov B. (2022). *Strategik menejment asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi elektron kutubxonasi: https://library.uzedu.uz
11. Uktamjonova Z.A. Improvement of the strategic management mechanism in textile enterprises. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali vol. 4 no. 09 (2024) 211-216 b
12. Yuldasheva NA (2018) METHOD OF DIAGNOSTICS OF THE ENTERPRISE IN THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (60): 248-252. https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2018.04.60.45

O‘ZBEKISTONDA MUNITSIPAL MULKNI BOSHQARISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI VA ISTIQBOLLARI

Yaxshiboyev Shohruh Xayitmurod o‘g‘li
Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, Mustaqil izlanuvchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647877

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekistonda munitsipal mulkni boshqarishning nazariy, iqtisodiy va huquqiy asoslari kompleks tarzda tahlil qilingan. Munitsipal mulk tushunchasining mazmuni, uning hududiy taraqqiyotdagi iqtisodiy vazifalari, aktivlarni hayotiy sikl asosida boshqarish, inventarizatsiya, hisobdorlik va moliyaviy barqarorlik kabi nazariy yondashuvlar ochib berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida munitsipal mulk boshqaruvi Fuqarolik kodeksi, “O‘zbekiston Respublikasida mulkchilik to‘g‘risida”gi Qonun, “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonun, “Davlat mulkini boshqarish to‘g‘risida”gi Qonun va budjet qonunchiligi orqali tartibga solinishi ko‘rsatilgan. Statistik ma’lumotlar asosida munitsipal korxonalarning hajmi, mahalliy moliyaviy resurslarning munitsipal mulkni saqlash va rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Maqola muallifning munitsipal aktivlar reyestri, ularni KPI asosida boshqaruv, raqamlashtirish va aktivlarning hayotiy sikli bo‘yicha rejalashtirishni kuchaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflari ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Respublika mulki, munitsipal mulk, kommunal mulk, mahalliy budjet, respublika budjeti, hududiy boshqaruv, davlat mulki, aktivlarni boshqarish, mahalliy davlat hokimiyati, respublika ijro etuvchi organlar, huquqiy baza, davlat mulki reyestri.*

Abstract. *The article examines the theoretical, economic and legal foundations of municipal property management in Uzbekistan. It clarifies the content of municipal property, its economic role in territorial development, and the relevance of life-cycle asset management, inventory, accountability and financial sustainability. The paper also demonstrates that the institution is regulated through the Civil Code, the Law “On Property in the Republic of Uzbekistan”, the Law “On Local State Authority”, the Law “On State Property Management”, and budget legislation. Using official statistics, the study reveals the growth of local budgets in 2025–2026, the significance of local financial resources for maintaining municipal assets, and the small share of publicly owned housing stock in the overall housing structure. The article proposes a unified municipal asset register, KPI based governance, digitalisation and stronger life-cycle planning as priority areas for reform.*

Keywords: *Republic property, municipal property, communal property, local budget, republic budget, territorial governance, state property, asset management, local authorities, republic authorities, legal framework, registr of state property.*

Kirish

Munitsipal mulk hududiy iqtisodiyotning moddiy tayanchi hisoblanuvchi davlat mulkidir. U mahalliy aholiga xizmat ko‘rsatish, kommunal infratuzilmani saqlash, ijtimoiy muassasalar faoliyatini ta’minlash, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish va hududiy rivojlanishni moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash kabi vazifalarni bajaradi. Xalqaro amaliyotda mahalliy davlat boshqaruvi ixtiyoridagi aktivlar jamoat xizmatlarining sifatini belgilab beradi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy mustaqilligini ta’minlash hamda davlat mulki boshqaruvini markazlashtirishdan chiqarish (detsentralizatsiya) siyosati dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hududlarning iqtisodiy bazasini mustahkamlash bevosita mahalliy darajadagi resurslar, xususan, munitsipal mulkni oqilona boshqarish bilan bog‘liq.

Ushbu maqolaning maqsadi – O‘zbekistonda munitsipal mulkni boshqarishning nazariy-huquqiy asoslarini tizimli tahlil qilish, uning iqtisodiy mohiyatini ochib berish va statistik ma’lumotlar asosida sohadagi ayrim tendensiyalarni yoritishdan iborat.

1. Munitsipal mulk tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati

1.1. Munitsipal mulk tushunchasi

O‘zbekiston qonunchiligida “munitsipal mulk” va “kommunal mulk” atamalari mazmunan bir xil ma’noni anglatgan davlat mulki hisoblanadi. Yaqin yillardagi qonunchilik hujjatlaridagi o‘zgartirishlarga asosan “kommunal mulk” tushunchasi “munitsipal mulk” tushunchsiga o‘zgartirildi. Fuqarolik kodeksida munitsipal mulk tarkibi aniq ko‘rsatilgan bo‘lsa, “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonunda ma’muriy-hududiy tuzilmalarning davlat mulki iqtisodiy asos sifatida “kommunal mulk” atamasi bilan ifodalangan edi.

Fuqarolik kodeksining 215-moddasiga asosan mahalliy davlat hokimiyati organlarining mol-mulki, mahalliy budjet mablag‘lari, munitsipal uy-joy fondi va kommunal xo‘jalik, korxonalar va boshqa mulkiy komplekslar, xalq ta’limi, madaniyat, sog‘liqni saqlash muassasalari, shuningdek boshqa mol-mulk **munitsipal mulk** ekanligi belgilangan.

Fuqarolik kodeksi hamda amaldagi qonunchilik hujjatlariga asosan respublika mulki va ma’muriy-hududiy tuzilmalar mulkidan (munitsipal mulk) iborat bo‘lgan davlat mulki ommaviy mulk ekanligi belgilab qo‘yilgan. Bu esa O‘zbekiston sharoitida munitsipal mulk davlat mulkining maxsus hududiy shakli sifatida namoyon bo‘lishini anglatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, munitsipal mulkni ikki o‘lchamda tavsiflash mumkin, birinchidan, u mahalliy darajadagi davlat mulki, ikkinchidan, u mahalliy aholi ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy resurslardir.

“Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonunga asosan hokimlar va xalq deputatlari kengashlari hududdagi munitsipal mulk ustidan nazorat funksiyalarini amalga oshirib kelmoqda.

1.2. Iqtisodiy mohiyati

Munitsipal mulkning iqtisodiy mohiyati, avvalo, uning jamoat xizmatlarini ko‘rsatishdagi roli bilan belgilanadi. Maktablar, maktabgacha ta’lim tashkilotlari, bozorlar va savdo komplekslari, mahalliy ishlab chiqarish korxonalari, kommunal xizmatlar, ijtimoiy obyektlar, mahalliy infratuzilma va uy-joy fondining muayyan qismi aholi turmush sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan munitsipal mulk kamida **uchta asosiy funksiyani** bajaradi:

xizmat ko‘rsatish infratuzilmasini ta’minlash;

ijara yoki xo‘jalik jamiyatlarida ishtirok orqali daromad manbai bo‘lish;

hududiy investitsiya va rivojlanish siyosatining moddiy bazasi sifatida xizmat qilish.

Shuning uchun, munitsipal mulkni boshqarish masalasi oddiy mol-mulkni saqlash vazifasi emas, balki hududiy rivojlanish, moliyaviy barqarorlik va jamoat manfaatini ta’minlashga qaratilgan strategik boshqaruv vazifasi hisoblanadi.

Uning iqtisodiy mohiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **Ijtimoiy yo‘naltirilganlik:** Maktablar, shifoxonalar, mahalliy yo‘llar, istirohat bog‘lari va kommunal xo‘jalik obyektlari orqali aholi farovonligini ta’minlash;

- **Mahalliy budjetning daromad manbai:** Aktivlarni ijaraga berish, xususiylashtirish yoki davlat-xususiy sheriklik (DXSH) loyihalari orqali moliyaviy tushumlarni shakllantirish;
- **Iqtisodiy mustaqillik kafolati:** Hududlarning respublika budjeti mablag‘lariga qaramligini kamaytirish vositasi.

2. Munitsipal mulkni boshqarishning nazariy asoslari

Zamonaviy nazariyada munitsipal aktivlarni boshqarish faqat mulkni saqlash bilan cheklanmaydi. U aktivning butun hayotiy siklini – rejalashtirish, qurish, foydalanish, ta’mirlash, modernizatsiya va hisobdan chiqarish bosqichlarini qamrab oladi.

Bunday yondashuvda aktivlarning texnik holati, xizmat muddati, ekspluatatsiya xarajatlari, kapital ta’mir ehtiyoji va jamoat uchun keltiradigan foydasi bilan birgalikda baholanadi. Natijada aktivlar bo‘yicha qisqa muddatli qarorlar emas, balki uzoq muddatli strategik qarorlar qabul qilish imkoni paydo bo‘ladi.

Shu bilan birga, munitsipal mulkni samarali boshqarishning birinchi sharti – aktivlar to‘g‘risida aniq ma’lumotga ega bo‘lishdir. Ya’ni qaysi aktiv kimning balansida turibdi, qayerda joylashgan, qanday texnik holatda, qanday daromad yoki xarajat keltirmoqda – shu kabi ma’lumotlar to‘liq shakllantirilmasdan turib samarali boshqaruvni ta’minlab bo‘lmaydi.

Shu nuqtayi nazardan yagona elektron davlat aktivlari reyestri, kadastr ma’lumotlari, texnik pasportlar va baholash natijalarini integratsiya qilish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Munitsipal mulkni boshqarishda asosiy mezon faqat aktivning balans qiymati emas, balki u orqali aholiga qanday xizmat ko‘rsatilayotganidir. Shu bois xizmat ko‘rsatish standarti, foydalanuvchilar qoniqishi, energiya samaradorligi, texnik ishonchlilik va ijtimoiy ta’sir ko‘rsatkichlari muhim ahamiyatga ega hamda ushbu yondashuv munitsipal mulkni jamoat qiymati yaratish vositasi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

3. O‘zbekiston Respublikasida munitsipal mulkni boshqarishning huquqiy-me’yoriy bazasi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko‘ra, mahalliy davlat hokimiyati organlari hududni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish, mahalliy budjetni shakllantirish va ijro etish, mahalliy soliqlar va yig‘imlarni belgilash hamda kommunal xo‘jalikni boshqarish uchun mas’ul hisoblanadi. Bu norma munitsipal mulkni boshqarishning konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi va mahalliy hokimiyat organlarining mazkur sohadagi vakolatlarini belgilab beradi.

Shuningdek, Fuqarolik kodeksining 215-moddasida munitsipal mulk tarkibi belgilangan bo‘lib, unda mahalliy davlat hokimiyati organlarining mol-mulki, mahalliy budjet mablag‘lari, munitsipal uy-joy fondi va kommunal xo‘jalik, korxonalar va boshqa mulkiy komplekslar, xalq ta’limi, madaniyat, sog‘liqni saqlash muassasalari, shuningdek boshqa mol-mulk munitsipal mulk bo‘lishi belgilab o‘tilgan.

“Davlat mulkini boshqarish to‘g‘risida”gi Qonunda munitsipal mulkning boshqarishda Mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari va Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining vakolatlari va munitsipal mulkini saqlash uchun moliyaviy manbalari aniq belgilab qo‘yilgan, mazkur Qonunga ko‘ra, munitsipal mulkni boshqarish va saqlashga doir xarajatlarni moliyalashtirish tegishincha mahalliy budjetlarning, shuningdek, davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarining, budjet tashkilotlari budjetdan tashqari jamg‘armalarining mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladi.

Ushbu Qonunda davlat mulkining toifasini o‘zgartirish O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida Davlat aktivlarini boshqarish agentligi tomonidan davlat mulki reyestriga tegishli yozuvlarni kiritish orqali amalga oshirilishi nazarda tutilgan.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-martdagi PQ-102-son qaroriga asosan Munitsipal mulk obyektlarini belgilashning mezonlari belgilangan bo‘lib, unga ko‘ra Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar munitsipal mulk obyektlari 7 ta hamda Tuman (shahar) munitsipal mulk obyektlari esa 12 ta toifaga bo‘lingan.

Shu bilan birga, munitsipal mulkni boshqarishning moliyaviy mexanizmi mahalliy budjetlar bilan uzviy bog‘liq. Davlat budjeti to‘g‘risidagi qonunlarga ko‘ra, mahalliy budjetlar daromadlari tarkibiga jismoniy shaxslar mol-mulk va yer solig‘i, aylanmadan olinadigan soliq, ayrim hollarda yuridik shaxslar mol-mulk va yer solig‘i, davlat aktivlarini ijaraga berish va xususiylashtirishdan tushumlar va boshqa manbalar kiradi.

O‘zbekistonda munitsipal mulk institutining huquqiy mazmuni (1-jadval)

Tarkibiy element	Huquqiy mazmun
Munitsipal mulk tushunchasi	Mahalliy davlat hokimiyati organlarining mol-mulki, mahalliy budjet mablag‘lari, munitsipal uy-joy fondi, kommunal xo‘jalik, korxonalar, ijtimoiy muassasalar va boshqa mol-mulk
Huquqiy tabiati	Ma’muriy-hududiy tuzilmalarning davlat mulki; davlat mulkining hududiy shakli
Boshqaruv subyektlari	Xalq deputatlari Kengashlari, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari va ular vakolat bergan tuzilmalar
Shakllanish manbalari	Davlat mulkini ajratish, mahalliy budjet va boshqa jamoat mablag‘lari hisobidan yaratish yoki sotib olish
Asosiy obyektlar	Uy-joy fondi, kommunal infratuzilma, ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat obyektlari, kommunal tashkilotlar, xo‘jalik jamiyatlaridagi mahalliy hokimiyat organlarining ulushlari
Moliyaviy ta’minot	Mahalliy budjet mablag‘lari, boshqa jamoat mablag‘lari, aktivlardan foydalanish va ijara tushumlari

O‘zbekistondagi davlat ishtirokidagi korxonlar holati bo‘yicha (2-jadval)

T/r	Tashkiliy-huquqiy shakli	Munitsipal korxona	Respublika korxona	Jami
1.	Aksiyadorlik jamiyati	45	202	**247**
2.	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	584	834	**1418**
3.	Davlat unitar korxonasi	89	124	**213**
Jami:		**718**	**1160**	**1878**

Manba: *manfaatdor vazirlik va idoralarning rasmiy saytlari orqali ma'lumotlar tahlil qilingan.*

Shu jihatdan, munitsipal mulklardan tushadigan soliqlarni mahalliy budjetga yo'naltirish hamda ushbu mahalliy budjet resurslarini munitsipal mulkni saqlash, ta'mirlash, rivojlantirish va samarali ekspluatatsiya qilishning moliyaviy asosini belgilash muhim hisoblanadi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, yuqorida nazarda tutilgan hujjatlar umumiy tarzda mahalliy boshqaruv organlarning vakolatlarini va munitsipal mulk deb e'tirof etiladigan mulklarning umumiy tasavvurini ifoda etadi, biroq ularni yaratish mezonlari, boshqarish, holatini tahlil qilish, reyestrini yuritish, qiymatini aniqlash, ulardan olinadigan soliq tushumlarini yo'naltirish, inventarizatsiya qilish hamda ularni hisobdan chiqarish mexanizmlarini yortib bermasligi mumkin.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, davlat ishtirokidagi korxonalarning 40 foizi munitsipal korxonalarga to'g'ri keladi hamda davlat ishtirokidagi munitsipal korxonalarning asosiy qismi bozorlar va savdo komplekslarini tashkil etadi. Shuningdek, qonunchilikka asosan mazkur jadvalda nazarda tutilgan davlat unitar korxonalari tugatilmoqda.

4. Muammoli masalalar hamda ularni hal etish yo'nalishlari

O'zbekistonda munitsipal mulklarning boshqarishdagi holat umumiy tahlil qilinganda ushbu sohada bir qancha yechimini topish zarur bo'lgan masalalar mavjud ekanligi aniqlandi. Birinchidan, munitsipal mulkni tartibga soluvchi normalar bir nechta qonun va qonunosti hujjatlarda tarqoq joylashgan. Bu esa yagona metodologiya va amaliyotni shakllantirishni qiyinlashtirishi mumkin.
Ikkinchidan, munitsipal aktivlar bo'yicha inventarizatsiya qilish, holatini baholash va ularni hisobini yuritishda raqamlashtirish tizimini yanada chuqur tahlil qilish talab etiladi. Bunda, doimiy ravishda bino-inshootlar, yer uchastkalari, muhandislik tarmoqlari, ijara obyektlari, munitsipal korxonalar va boshqa obyektlarni qamrab oluvchi yagona raqamli reyestrni shakllantirish maqsadga muvofiq hamda u bo'yicha umumiy tartib ishlab chiqish zarur hisoblanadi.

Uchinchidan, munitsipal mulklarni samaradorlikni baholashda faqat balans qiymati yoki ijara tushumlari bilan cheklanib qolmasdan, xizmat ko'rsatish sifati, texnik holati, energiya samaradorligi, ta'mir ehtiyoji, yuklama darajasi va ijtimoiy ta'sir kabi KPI ko'rsatkichlaridan foydalanish zarur.

To'rtinchidan, mahalliy budjet daromadlarining aktivlar bilan bog'liq qismini kengaytirish hamda soliq tizimini takomillashtirish, jumladan mazkur mulklardan tushadigan soliqlarni mahalliy budjetga yo'naltirish tizimini ko'rib chiqish lozim. Buning uchun foydalanilmayotgan obyektlarni inventarizatsiya qilish, ochiq elektron ijara mexanizmlarini rivojlantirish, aktivlarni qayta profillash va davlat-xususiy sheriklik vositalarini kengaytirish muhim hisoblanadi.

Xulosa

O'zbekistonda munitsipal mulkni boshqarish instituti davlat mulkining hududiy shakli sifatida shakllangan bo'lib, u mahalliy davlat hokimiyatining iqtisodiy negizini tashkil etadi. Uning huquqiy bazasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi, "O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida"gi Qonun, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonun, "Davlat mulkini boshqarish to'g'risida"gi Qonun va budjet qonunchiligi orqali shakllangan.

O'zbekistonda munitsipal mulkni boshqarish tizimi to'laqonli bozor mexanizmlariga asoslangan zamonaviy boshqaruv bosqichiga o'tmoqda. Boshqaruv samaradorligini yanada oshirish maqsadida ilmiy va amaliy nuqtayi nazardan, O'zbekistonda munitsipal mulkni boshqarish tizimini takomillashtirish uchun munitsipal mulklarni to'liq raqamlashtirish, buning uchun yagona raqamli aktivlar reyestrini yaratish, ushbu mulklarni boshqarishda KPIni keng joriy etish, moliyaviy

manbalarni diversifikatsiya qilish, ochiqlik va hisobdorlikni kuchaytirish ustuvor yo‘nalishlar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
3. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasida mulkchilik to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat mulkini boshqarish to‘g‘risida”gi Qonuni.
6. 2025-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risidagi Qonuni.
7. 2026-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risidagi Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalari.
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi hamda Davlat aktivlarini boshqarish agentligi rasmiy saytlari.
10. OECD materials on local public investment and public asset management.
11. World Bank materials on strategic municipal asset management.

O‘ZBEKISTONDA INSON KAPITALIGA INVESTITSIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Niyazova Gulnoza Shovkat qizi
O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi tinglovchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647956

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekistonda inson kapitaliga investitsiya kiritishning ahamiyati va uning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida inson kapitalining asosiy tarkibiy qismlari bo‘lgan ta’lim, sog‘liqni saqlash va kasbiy malaka darajasi o‘rganildi. Shuningdek, mamlakatda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar hamda ularning natijalari ko‘rib chiqildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, mehnat unumdorligini oshirish va aholining turmush darajasini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada mavjud muammolar aniqlanib, inson kapitaliga investitsiya samaradorligini oshirish bo‘yicha bir qator taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar*: inson kapitali, investitsiya, iqtisodiy rivojlanish, ta’lim tizimi, sog‘liqni saqlash, mehnat unumdorligi, innovatsiyalar, iqtisodiy o‘sish, kadrlar salohiyati.*

Abstract. This article analyzes the importance of investing in human capital in Uzbekistan and its impact on economic development. During the research, the main components of human capital such as education, healthcare, and professional skills were studied. In addition, the reforms aimed at developing human capital in the country and their results were examined. The analysis shows that investments in human capital play an important role in ensuring economic growth, increasing labor productivity, and improving the living standards of the population. The article also identifies existing problems and proposes several recommendations for increasing the efficiency of investments in human capital.

Keywords: *human capital, investment, economic development, education system, healthcare, labor productivity, innovations, economic growth, human resources potential.*

Аннотация. В данной статье анализируется значение инвестиций в человеческий капитал в Узбекистане и их влияние на экономическое развитие. В ходе исследования были изучены основные компоненты человеческого капитала, такие как образование, здравоохранение и профессиональные навыки. Кроме того, рассмотрены реформы, направленные на развитие человеческого капитала в стране, а также их результаты. Анализ показывает, что инвестиции в человеческий капитал играют важную роль в обеспечении экономического роста, повышении производительности труда и улучшении уровня жизни населения. В статье также выявлены существующие проблемы и предложены ряд рекомендаций по повышению эффективности инвестиций в человеческий капитал.

Ключевые слова: *человеческий капитал, инвестиции, экономическое развитие, система образования, здравоохранение, производительность труда, инновации, экономический рост, кадровый потенциал.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Inson kapitali – bu aholi salohiyati, ya’ni xalqning bilim, malaka, sog‘lik va ijodiy qobiliyatlari bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish, mehnat unumdorligi va raqobatbardoshlikni bevosita ta’minlaydi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliga samarali investitsiya kiritilishi mamlakat yalpi ichki mahsulotini barqaror ravishda oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har bir dollarlik investitsiya inson kapitaliga uzoq muddatda 3–6 dollargacha iqtisodiy natija beradi.(Fuss, 2003)

2023-yil 11-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beradi. Mazkur strategiyaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri har bir insonning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlar yaratish bo‘lib, bunda ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarini rivojlantirish orqali inson kapitalini mustahkamlash ko‘zda tutilgan. (Mirziyoyev, 2023) Strategiya doirasida 2030-yilgacha davlat investitsiyalarining katta qismi bilim, sog‘lik va ijtimoiy xizmatlar sohalarini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiriladi. Bugungi kunda O‘zbekiston qator strategik hujjatlar orqali inson kapitalini rivojlantirishni iqtisodiy taraqqiyot bilan bog‘lab olib bormoqda. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi doirasida, jumladan, ta’lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, kasb-hunarga yo‘naltirilgan dasturlarni kengaytirish va aholi salomatligini yaxshilash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar rejalashtirilgan. Bu esa inson kapitaliga investitsiyalarning samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Prezident Sh. Mirziyoyev 2025-yil 26-dekabrdagi Murojaatnomasida ham shuni ta’kidladi: “Har bir investitsiya dollaridan avvalo zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish, yangi malakali mutaxassislarni tayyorlash va mehnat unumdorligini oshirish uchun foydalanish lozim” deb belgilab berildi, bu esa inson kapitaliga investitsiyalar samaradorligini oshirishga bevosita xizmat qiladi. (Mirziyoyev, 2025)

Adabiyotlar sharhi

Inson kapitali nazariyasi iqtisodiyot fanida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllangan bo‘lib, mazkur nazariyaning asoschilari sifatida T. Shults va G. Bekkerning ilmiy ishlari alohida e’tirof etiladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, insonning bilim darajasi, kasbiy malakasi, sog‘ligi va tajribasi ishlab chiqarish jarayonida kapital kabi ishtirok etadi hamda daromad va iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi. Shuning uchun ta’lim, sog‘liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlikka yo‘naltirilgan xarajatlar iste’mol xarajati emas, balki investitsiya sifatida qaraladi. Inson kapitaliga investitsiya samaradorligi tushunchasi ushbu investitsiyalar natijasida mehnat unumdorligining oshishi, bandlik darajasining yaxshilanishi va yalpi ichki mahsulot o‘sishi orqali namoyon bo‘ladi. Nazariy jihatdan inson kapitaliga investitsiya samaradorligi kiritilgan resurslar (mablag‘, vaqt, infratuzilma) bilan erishilgan ijtimoiy-iqtisodiy natijalar o‘rtasidagi nisbat orqali baholanadi. Bu yondashuv investitsiyalarning faqat hajmini emas, balki ularning natijadorligini tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.(Becker, 1993)

Sharipov Mirzoxidning ***“Inson kapitali va uning rivojlanish omillari”*** mavzusidagi maqolasida inson kapitali tushunchasini nazariy asosdan yoritadi hamda ta’lim, trening va sog‘liq faoliyati kabi asosiy faktorlar yordamida inson kapitali shakllanishini tahlil qiladi. Muallif inson kapitali investitsiyalari samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlaydi hamda tarixiy nazariy kontekst bilan bog‘lab beradi. (Latifovich, 2024)

"Inson kapitali va uning iqtisodiy rivojlanishdagi roli" deb nomlangan maqolani yozgan tadqiqotchilar Shaymanov va Kuvondiqovlar inson kapitali investitsiyalarining iqtisodiy o'sish bilan bog'liqligi empirik jihatdan ko'rib chiqiladi. O'zbekiston misolida inson kapitaliga investitsiyalar mehnat bozoridagi samaradorlikni oshirishi, shuningdek, yalpi ichki mahsulot o'sishiga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Mualliflar inson kapitali va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi ijobiy aloqa va samaradorlikning mavjud chegaralarini ko'rsatadi. (Shaymanov and Kuvondiqov, 2025)

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur dissertatsiya ishida O'zbekistonda inson kapitaliga investitsiya samaradorligini oshirish masalalarini ilmiy jihatdan asoslash maqsadida nazariy va amaliy tahlil usullari bilan bir qatorda zamonaviy ekonometrik metodlardan kompleks foydalanildi. Tadqiqotda qo'llanilgan usul va metodlar tadqiqot maqsadi, vazifalari hamda obyekt va predmetining xususiyatlaridan kelib chiqib tanlandi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida inson kapitali va unga investitsiya kiritishning nazariy asoslarini yoritish uchun ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar inson kapitalining iqtisodiy mohiyatini ochib berish, uning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish hamda investitsiya jarayonidagi o'rnini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan ilmiy abstraksiya usuli inson kapitaliga investitsiya jarayonini murakkab iqtisodiy hodisa sifatida umumlashtirish imkonini berdi. Mazkur usul orqali inson kapitalining asosiy tarkibiy qismlari (ta'lim, sog'liqni saqlash, kasbiy tayyorlash) ajratib ko'rsatildi hamda ularning iqtisodiy o'sish jarayonidagi o'rni nazariy jihatdan asoslandi. Ilmiy abstraksiya yordamida ikkilamchi omillar chetga surilib, tadqiqotning asosiy mohiyatini ochib beruvchi muhim jihatlarga e'tibor qaratildi.

Tahlil va natijalar

So'nggi besh yil davomida O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini ko'rsatdi, bu esa inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning samaradorligini oshirish uchun qulay sharoit yaratdi. 2019 yilda yalpi ichki mahsulot (YAIM) real o'sishi 5,3% ni tashkil qilgan bo'lsa, 2020 yilda global pandemiya ta'sirida o'sish 1,6% ga tushdi. Shundan keyin iqtisodiyot tezlik bilan tiklanib, 2021 yilda YAIM o'sishi 7,4%, 2022 va 2023 yillarda mos ravishda 5,7% va 6,0% ga yetdi. 2024–2025 yillarda YAIM o'sishi taxminan 6,5–7,7% darajasida bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minladi. Bu o'sish sur'atlari inson kapitaliga kiritilayotgan investitsiyalarning samaradorligini oshirish va mehnat resurslarining unumdorligini yaxshilash uchun muhim iqtisodiy zamin sifatida xizmat qiladi.(Majidov, 2025)

Eksport hajmi 2024 yilda 19,7 milliard dollarni tashkil etgan bo'lib, bu YAIM hajmi bilan solishtirilganda, mamlakatning iqtisodiy integratsiyasi va resurslardan samarali foydalanish darajasini ko'rsatadi. Shu tarzda, iqtisodiy o'sish, inflyatsiya va ish bilan ta'minlanish kabi ko'rsatkichlar inson kapitaliga investitsiyalar samaradorligini baholash va takomillashtirishda muhim makroiqtisodiy asos vazifasini bajaradi.(Hamrokulov, 2025)

1-jadval

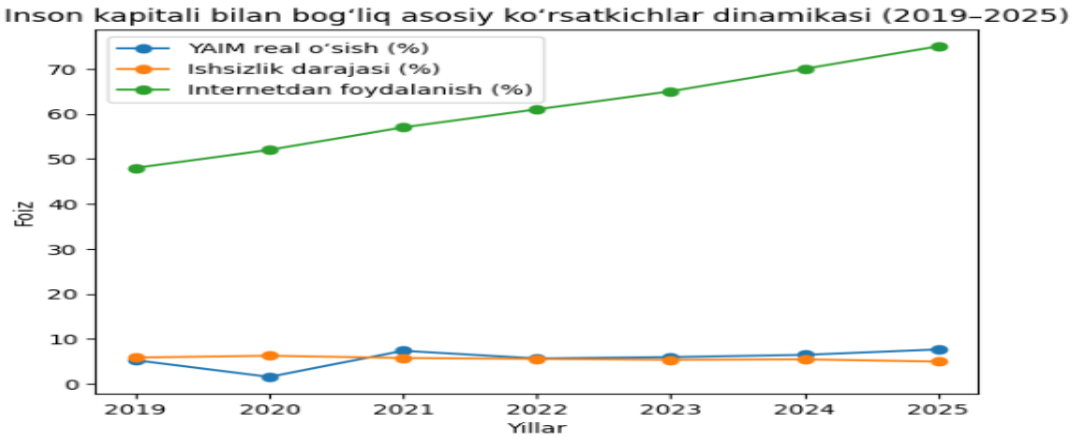
O'zbekistonning so'nggi yillik iqtisodiy va inson kapitali ko'rsatkichlari (2021–2025)

Ko'rsatgichlar	2021	2022	2023	2024	2025
YAIM (mlrd so'm)	325,500	360,000	380,000	410,000	450,000

YAIM real o‘sish (%)	1,6	7,4	5,7	6	6,5
Ishsizlik darajasi (%)	6,3	5,8	5,6	5,4	5,5
Bandlik darajasi (%)	60,8	62,3	63,0	63,5	64,0
Sog‘liqni saqlash xarajatlari (% YAIM)	5,2	5,4	5,5	5,6	5,7
Inson kapitaliga ajratilgan investitsiyalar (mlrd so‘m)	21,500	23,000	25,000	27,000	30,000
Internetdan foydalanish darajasi (%)	52	57	61	65	70

Manba: *O‘zbekiston Respublikasi rasmiy statistik ma’lumotlari asosida tuzilgan.*

Jadvaldagi ko‘rsatkichlar inson kapitaliga investitsiya samaradorligini tahlil qilish uchun makroiqtisodiy va ijtimoiy kontekstni beradi. YAIM, ish bilan ta’minlanish va malaka ko‘rsatkichlari investitsiyalarning iqtisodiy natijadorligini aks ettiradi. Ta’lim, malaka kurslari va sog‘liq ko‘rsatkichlari inson kapitalining sifatini ifodalaydi. Internetdan foydalanish va AKT kadrlar soni raqamlitransformatsiya orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Manba: *O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida.*

1-rasm. Inson kapitali bilan bog‘liq asosiy ko‘rsatgichlar dinamikasi (2019-2024)

Inflyatsiya ko‘rsatkichlari ham iqtisodiy barqarorlik bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, inson kapitali investitsiyalarining real qiymatiga ta’sir qiladi. 2024 yilda inflyatsiya 5,2% ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2025 yilda 7,3% ga yetdi va prognozlarga ko‘ra yil yakunida 9% darajasiga yetishi kutilmoqda. Ushbu sharoitda inson kapitaliga sarmoya kiritish strategiyalari, masalan, ta’lim va malaka oshirish dasturlari, moliyaviy va institutsional jihatdan yanada samarali bo‘lishi mumkin. Shuningdek, mehnat bozorida ish bilan ta’minlanish darajasi sekin-asta yaxshilanmoqda. 2024 yilda

ishsizlik 5,5% ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2025 yilda 5,0% ga, 2026 yil prognoziga ko‘ra esa 4,5% ga tushishi kutilmoqda. Bu mehnat bozoridagi yaxshilanishlar inson kapitali investitsiyalarining natijadorligini oshirishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi, chunki malakali va sog‘lom ishchi kuchi iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi.(Zoirov, 2025)

Tadqiqot farazlari (gipotezalar):

Agar inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar ta’lim sifati va kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan holda amalga oshirilsa, mehnat unumdorligi va iqtisodiy o‘sish sur’atlari barqaror oshadi.

Inson kapitaliga investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi nafaqat investitsiyalar hajmiga, balki ularning tarmoqlar va hududlar bo‘yicha maqbul taqsimlanishiga ham bevosita bog‘liq.

Sog‘liqni saqlash tizimiga yo‘naltirilgan investitsiyalar mehnat resurslarining faol davrini uzaytirish orqali inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshiradi. Raqamli texnologiyalar va axborot infratuzilmasiga investitsiyalar inson kapitalining zamonaviy ko‘nikmalar bilan ta’minlanishiga xizmat qilib, bandlik darajasining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inson kapitali har qanday mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Aholining bilim darajasi, kasbiy malakasi va sog‘lomligi mamlakatning ishlab chiqarish salohiyatini oshirishga va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu sababli inson kapitaliga kiritiladigan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning muhim manbai hisoblanadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’lim tizimini rivojlantirish, sog‘liqni saqlash sohasini modernizatsiya qilish hamda kadrlar salohiyatini oshirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlar inson kapitalini rivojlantirishga va uning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq ayrim muammolar, jumladan ta’lim sifati, zamonaviy ko‘nikmalarga ega kadrlar yetishmasligi hamda hududlar o‘rtasidagi tafovutlar inson kapitalidan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda.

Shu sababli inson kapitaliga investitsiya samaradorligini oshirish uchun ta’lim sifatini yanada yaxshilash, innovatsion va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, ilm-fan va tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, shuningdek ta’lim tizimi bilan mehnat bozori o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida inson kapitalining samaradorligi oshib, mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Becker, G.S. (1993) *Inson kapitali: Ta’limga alohida e’tibor qaratgan holda nazariy va empirik tahlil*. University of Chicago Press. Available at: https://doi.org/10.7208/chicago/9780226041223.001.0001.
2. Fuss, D. (2003) ‘Inson kapitali, sog‘liq va unumdorlik’, *Critical Inquiry*, 30(1), pp. 1–30. Available at: https://doi.org/10.1086/380805.
3. Hamrokulov, M.O. (2025) ‘O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilishdagi muammolar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik’. Available at: https://doi.org/10.5281/ZENODO.17539672.

4. Latifovich, S.M. (2024) '"Inson kapitali va uning rivojlanish omillari"', *Jurnal ISO: Jurnal Ilmu Sosial, Politik dan Humaniora*, 4(2). Available at: https://doi.org/10.53697/iso.v4i2.2165.
5. Majidov, K. (2025) '"O'zbekistonda iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarga muvofiq inson kapitalini rivojlantirish'.
6. Mirziyoyev, S. (2025) 'O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi'. Available at: https://doi.org/www.prezident.uz.
7. Mirziyoyev, Sh.M. (2023) '"O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida PF–158-son Farmon.'
8. Shaymanov and Kuvondiqov (2025) 'Inson kapitali va uning iqtisodiy rivojlanishdagi roli'.
9. Zoirov, G. (2025) 'Mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda inson kapitali va ijtimoiy salohiyatning o'rni'. Available at: https://doi.org/10.5281/Zenodo.17632568.

QISHLOQ XO‘JALIGIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TA’MINLASHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Umaraliyev Olimjon Raushanovich
Guliston davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19648046

Annotatsiya. *Ushbu maqolada barqaror qishloq xo‘jaligi, uning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi o‘rni hamda zamonaviy xizmat turlarini rivojlantirish yo‘nalishlari tahlil qilingan. Bu jarayon ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, qayta ta’mirlash, qurish, inovatsion hamda investitsiyani amalga oshirish dolzarb masala hisoblanadi. Shuningdek, barqaror qishloq xo‘jaligini ta’minlashdagi mavjud muammolar va ularni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.*
Kalit so‘zlar: *qishloq xo‘jaligi, barqaror rivojlanishi, samaradorlik, infratuzilma, raqamli texnologiyalar, investitsiya, fermer xo‘jaligi, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy istiqbol.*
Abstract. *This article analyzes sustainable agriculture, its role in increasing production efficiency, and directions for the development of modern services. This process is a topical issue in the purchase, repair, construction, innovation and investment of means of production. Also, existing problems in ensuring sustainable agriculture and proposals for their solution are developed.*
Keywords: *agriculture, sustainable development, efficiency, infrastructure, digital technologies, investment, farming, innovative development, economic prospects.*
Аннотация. *В статье анализируется устойчивое сельское хозяйство, его роль в повышении эффективности производства и направления развития современных услуг. Этот процесс является актуальной проблемой при закупке, ремонте, строительстве, инновациях и инвестировании в средства производства. Также рассматриваются существующие проблемы обеспечения устойчивого сельского хозяйства и предлагаются пути их решения.*
Ключевые слова: *сельское хозяйство, устойчивое развитие, эффективность, инфраструктура, цифровые технологии, инвестиции, агробизнес, инновационное развитие, экономические перспективы.*

Kirish. Mamlakatimizda barqaror qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishi tarmoqda mavjud bo‘lgan ishlab chiqarish vositalari oqilona tarzda takror ishlab chiqarilishini talab etadi. Bu jarayon ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, qayta ta’mirlash, qurish, inovatsion hamda ijtimoiy munosabatlar yig‘indisidan tashkil topadi.

Investitsiya qilishda korxona o‘z mablag‘laridan imkoni boricha foydalanishi ikkita ustunlikka olib keladi: korxonada tashqi to‘lovlar mavjud bo‘lmaydi (olingan kreditlar bo‘yicha foiz, aksiyalar bo‘yicha dividentlar, ijara haqi va hakazo), shuningdek korxonani boshqarishda mustahkam pozitsiyani shakllantiradi.

Ayni paytda barqaror qishloq xo‘jaligida chetdan jalb qilinadigan mablag‘larning manbalaridan biri xo‘jalik a’zolarining vaqtincha bo‘sh yotgan mablag‘larini jalb etish hisoblanadi. Bunday investitsiyani amalga oshirish uchun korxona o‘z ichida qisqa muddatli obligatsiyalarni, veksellarni chiqarib, ularni a’zolariga ishonchli tarzda tarqatishi yoki huquqiy kuchga ega bo‘lgan ishonchli dalolatnomalarni ham berishi mumkin. Xo‘jalik a’zolari esa muomalaga berilgan

mablag‘larini ma’lum muddat o‘tgandan so‘ng belgilangan foizi bilan qaytarib olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu turdagi kapital qo‘yilma qishloq xo‘jaligi korxonalari uchun hozirgi davrda yaxshi samara bermaydi. Chunki, xo‘jaliklarda hozircha qimmatli qog‘ozlarni chiqarish imkoniyatlari cheklangan, kelajakda shu masalalarga alohida e’tibor berish kerak.

Chetdan jalb etilayotgan investitsiyalari chet davlatlarining, yuridik hamda jismoniy shaxslarning investitsiyalaridan tashkil topadi.

Investorlar daromad olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat ob’ektlariga qo‘shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlar, shuningdek, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad respublika hududida chet el investitsiyalari hisoblandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda barqaror qishloq xo‘jaligi rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo‘nalishlaridan samarali foydalanishning hozirgi holati, muammolari va istiqbollari tizimli tahlil qilindi. Ishda iqtisodiy tahlil, statistik ma’lumotlarni solishtirish, kuzatish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy tajribalar o‘rganilib, ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil asosida umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari barqaror qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalardan foydalanishni va samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Barqaror qishloq xo‘jaligi rivojlanishi sanoat tarmoqlari bilan o‘zaro aloqalarining kuchayishida o‘z aksini topmoqda. Shu borada qishloq xo‘jalik korxonalari rivojlantirishda investitsiya va kapital qo‘yilmalarni ahamiyati katta. Bu haqida xorijiy mamlakatlar iqtisodchi olimlari A.V. Vorokevskiy, N.D. Kolesov, A.A. Markin, Larena Gitman, Maykl Jonsning tadqiqotlarida ilmiy amaliy jihatlari asoslab berilgan.

Respublikamizda tadqiqot ishlarini olib borayotgan yetakchi olimlar S.S.G‘ulomov, E.A.Akromov, B.Yu.Xodiyev, A.Sh.Bekmurodov, A. Abdug‘aniyev va boshqalarning ilmiy ishlarida mamlakatimizga xorijiy sarmoya jalb etish va korxonalarni investitsiyalash muammolari o‘rganilgan.

Tahlil va natijalar. Qishloq xo‘jalik korxonalari, mashina sinash stansiyalari, ta’mirlash ustaxonalari va zavodlarning amaliyotlarida ko‘pgina muammolarni hal etishda bir nechta texnika variatlari ichidan birini yoki bir nechtasini tanlashga to‘g‘ri keladi.

Bunday iqtisodiy hisob-kitoblarni yangi tarktorlarni, avtomobillarni, qishloq xo‘jalik mashinalarini loyihalash bosqichlarida o‘tkaziladi. Kapital sarmoyalar bo‘yicha variantlarni tanlashdaga keng imkoniyatlar yanga texnikani joriy qilish loyiha uskunalarini, jihozlash kopmlektlari bilan ta’minlashda mavjud harajatlarning miqdoriga qarab, amaldaga ishlab chiqarishning samaradorligiga (ta’minlashning tannarxi yoki tovar mahsulotining 1 so‘miga bo‘lgan harajatlar darajasiga) qarab farq qiladi.

Kapital sarmoyalarning xo‘jalik yuritishdagi maqsadga muvofikligi yangi va ta’mirlangan mashinalarning, ishlab chiqarish uchun uskunalarning amaldagi texnologiyalarga mos ravishdagi zaruratiga binoan kelib chiqadi. Biroq bu ishlar o‘zining tuzilishi va texnika iqtisodiy ko‘rsatkichlari turlicha bo‘lgan mashinalar va turli ta’mirlash korxonalari tomonidan bajarilishi mumkin bo‘lganidan, kapital sramoyalarning maqsadga muvofiq qulay iqtisodiy variantlarini asoslash zarurati tug‘iladi.

Eng kichik hajmdagi sarmoya hajmi K_a hisobga olinadi, chunki ushbu mahsulotni ishlab chiqarishni tashkil qilish zarur bo‘ladi, yoki ko‘rsatilgan mashinalarni ta’mirlash qo‘shimcha kapital sarmoyalarning maqsadga muvofiqligi aniqlanadi.

$$Kd\text{-}Kb\text{-}K_a$$

Qo‘shimcha kapital sarmoyalar(K-)-bu taqqoslanayotgan ikkita sarmoyalar sarflash variantlari o‘rtasidagi (ob’ektlar) farqlar joriy variant bo‘yicha hisoblanadi. Agar kapital sarmoyalar Kb so‘m bilan amalga oshiriladigan bo‘lsa, u holda korxona yillik mahsulot chiqarishning tannarxini Sb so‘mgacha kamaytirishni ta’minlaydi.

Tannarxni kamaytirishdan keladigan umumiy yillik iqtisod (S_e) ko‘p kapital sarmoyalarni talab qiladigan (Kb) variantni joriy qilinganida quyidagicha bo‘ladi;

Bu ko‘rsatkichlarni aniqlanganidan so‘ng, qo‘shimcha xarajatlarni o‘lchash (kapital sarmoyalar K§) va olingan iqtisodni (Se) aniqlash bilan qo‘shimcha qilingan kapital sarmoyalar necha yildan so‘ng qoplanishini joriy xarajatlardan iqtisod hisobiga aniqlanadi:

bunda, T - ko‘shimcha kapital sarmoyalarining qoplash muddati: Kapital sarmoyalarning miqdorini aniqlashda quyidagilar hisobga olinadi:

$$C_э\text{-}C_a\text{-}C_б$$

1) ob’ektni loyihalash xarajatlari, qurilish uchun maydonchani ajratish va tayyorlar;
2) yangi uskunalar sotib olish xarajatlari, ham yetkazib berish, yig‘ishtirish, ishlatishga qadar bo‘lgan yig‘ishtirish ishlari bilan ishlatishga tayyorgarlik ishlari;
3) uskunalarni takomillashtirish uchun bo‘ladigan xarajatlar;
4) binolarni qayta tiklash yoki yangidan qurish harajatlari;
5) korxonalarni to‘ldirish yoki aylanma mablag‘larni shakllantirish xarajatlari;
6) korxonaning asosiy va aylanma mablag‘larining boshqa barcha o‘zgarishlari;

solishtirma kapital sarmoyalar (Ku) - bu kapital sarmoyalar uchun bo‘lib, bitta ta’mitrlanadigan traktor, mahsulotning hisobga olinadigan birligiga, to‘g‘ri keladigan, hamda ishlab chiqarish hajmi kapital sarmoyalar natijasida ko‘paytirilishi rejalashtiriladi. Shunday qilib, qoplanishni hisob-kitob qilishda talab qilinadigan barcha kapital sarmoyalarni xisobga olinadi.

Kapital sarmoyalarning me’yoriy va haqiqatdagi qoplanish muddatini farq qilinadi.

Me’yoriy qoplanish muddati turli ob’ektlarga kapital qo‘yilmalarni sarflashda eng yuqori ko‘rsatkich bo‘lib, ular sarmoyalarning samaradorligini ta’minlaydi. Agar kapital sarmoyalar belgilangan me’yoriy muddatlarda qoplanmaydigan bo‘lsa, ularni sarflash maqsadga muvofiq bo‘lmaydi.

Qoplanishning me’yoriy muddatiga mos keladigan (Tn) kapital sarmoyalarining me’yoriy samaradorlik koeffitsienti (Yen);

A) xalq xo‘jaligi bo‘yicha milliy daromadning yillik hajmining bir so‘miga to‘g‘ri keladigan kapital sarmoyalarning, ya’ni bu o‘sishni vujudga keltiradigan ko‘rsatkich sifatida;

B) qishloq xo‘jaligi va xalq xo‘jaligining boshqa sohalari bo‘yicha kapital sarmoyalarining bir so‘miga foydaning o‘sish ko‘rsatkichi sifatida;

V) ayrim korxonlar bo‘yicha kapital sarmoyalarning har bir so‘m jalb qilingan sarmoyalarni o‘zgartirilishi holati va samaradorligiga olingan foydaning miqdori sifatida;

Barqaror qishloq xo‘jaligidagi texnika taraqqiyotining sur’atlarini va qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishining samaradorlik bo‘yicha mo‘ljallangan o‘sishini hisobga olingani holda, qishloq xo‘jaligiga sarflanadigan kapital sarmoyalarining qoplanish muddatini 8-10 yil, qishloq xo‘jalik

texnikalari uchun 4-5 yilni qabul qilish mumkin. Shularga asosan samaradorlik koeffitsienti qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishi uchun 0,25-0,20 bo‘ladi.

Texnika taraqqiyotining o‘sish sur’atlari, ishlab chiqarishni tashkil qilishni takomillashtirish va bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqarish kelgusida jamoat ishlab chiqarishining samaradorlik darajasini oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

Qoplanish darajasi korxonalarning tiklanish davridan boshlab yoki yangi korxonani ishga solishdan boshlanib kapital sarmoyalarining joriy xarajatlarni iqtisod qilinib qoplanishiga qadar davrni o‘z ichiga oladi. Amalda esa, kapital sarmoyalar loyihani ishlab chiqarish qurilishga yoki qayta tiklashga tayyorgarlik ko‘rish, qurilish davomida sarflanadi.

Iqtisodiy samara faqatgina mehant unumdorligining o‘sishida aks ettiriladi, hamda u kapital sarmoyalaridan foydalanish jarayonida vujudga keladi va 1 so‘m kapital xarajatga yalpi mahsulotning o‘sishi bilan aks ettiriladi, shuningdek mahsulot birligiga bo‘lgan mehnat sarfi va uning tannarxi, 100 gektar ekin maydoniga ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori va kapital harajatlarining qoplanish muddati bilan aks etadi.

Iqtisodiy samarani yangi texnikani joriy qilish, yangi ob’ektlarni qurish va yangidan tiklash yo‘li bilan amalga oshirilganda hisoblashlarda taqqoslash uchun asos qilib quyidagilar olinadi:

1) ishchi bo‘linma yoki ipgchi joyining ko‘rsatkichlari qo‘lmehnati bo‘yisa olinadi, agar qo‘l mehnati mashinalar bilan almashtiriladigan bo‘lsa;

2) bo‘linma, bo‘lim, sex eski almashadigan texnikalar va texnologiyalar mavjud yo‘nalishlarning ko‘rsatkichlarining o‘rniga ancha taraqqiy etgan va iqtisodiy samarali texnika va texnologiyalarning ko‘rsatkichlari linadi;

3) agar yangi texnikani va texnologiyani joriy etish ishlab chiqarishdagi korxonalar, ustaxonalar va bo‘linmalarda, masalan, ta’mirlash korxonalarida texnika, texnologiya va ishlab chiqarishni tashkillashtirish kabi eng ko‘p tarqalgan amalda foydalanib kelinayotgan texnika-iqtisodiy ko‘rsatkichlar qabul qilinadi;

4) yangi ta’mirlash ustaxonlari, ta’mirlovchi mexanika zavodlari, sexlar va ularni yangidan tiklash uchun qurilish o‘rnatish yuzasidan loyihalarni ishlab chiqishda taqqoslash usullari bilan eng mukammal mamlakatdagi va xorijiy variantlar bilan solishtiriladi.

5) yangi texnika bo‘yicha iqtisodiy samardorlikni hisob kitob qilishda ko‘pincha ish xajmi bilan farq qiladigan variantlar taqqoslanadi.

Yangi, unumdor mashinalarning asosini tanlashda, yoki ta’mirlash korxonalari, ularni qata tiklash va qurilishini tanlash va asoslashda ana shunday qilinadi. Bunday hollarda kam ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha aniqliklar kiritiladi, chunki ob’ektiv ravishdagi taqqoslash faqatgina bir xildagi ishlab chiqarish hajmlarida o‘tkazilishi mumkin.

Ishlab chiqarish sharoitlarida ishlab chiqarish fondlarining kapital sarmoyalaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini hisoblash - bu daromad miqdorining 1 so‘miga to‘g‘ri keladigan fondlar qaytimi bo‘lib, xalq xo‘jaligi, sohasi va korxona bo‘yicha hisob olib boriladi:

A) xalq xo‘jaligi bo‘yicha bu milliy daromad (D)ning o‘rtacha yillik ishlab chiqarish asosiy va aylanma fondlarning (F) yig‘indisiga bo‘lgan nisbati sifatida aniqlanadi. Milliy daromad faqatgina asosiy ishlab chiqarish fondlariga olib borilishi mumkin, bunda boshqa davrning o‘xshash ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanadi.

B) sohalar (sanoat, qishloq xo‘jligi va h.q.), shuningdek alohida korxonalar bo‘yicha yalpi daromad yoki sof daromad (foyda - P)ning o‘rtacha yillik ishlab chiqarish asosiy, yoki asosiy va aylanma fondlarning birgalikdagi yig‘indisining nisbati sifatida aniqlanadi:

V) ayrim mahsulotlar turi bo‘yicha sof daromad (foyda haqida ma’lumotlar bulmasa yoki hisob kitoblar oli borishda, qishloq xo‘jalik texnikasining fondlar qaytimini yillik iqtisod summasi (Eg)ni mashinalar qiymati va boshqa asosiy ishlab chiqarish fondlarining, qiymatiga bo‘lgan (Fos) nisbat sifatida aniqlanadi:

ishlab chiqarish fondlarining samaradorligi bo‘yicha boshqa ko‘rsatkich bo‘lib, fondlarga bo‘lgan talab hisoblanadi - bu fondlar qiymatining 1 so‘miga olingan daromaddir:

A) xalq xo‘jaligi bo‘yicha - bu o‘rtacha yillik ishlab chiqarish faondlari qiymatining yillik milliy daromad summasiga bo‘lgan nisbatidir:

B) sohalar (sanaot, qingloq xo‘jaligi va h.k), shuningdek ayrim korxonalar bo‘yicha urtacha yillik ishlab chiqarish fondlari qiymatining yalpi daromad, sof daromadga (foydaga) nisbatidir:

Ko‘rgazmali uslublarga binoan kapital sarmoyalarining taqqoslanuvchi iqtisodiy samaradorligi aniqlanadi, shuningdek xo‘jalik va texnika qulosalarini taqqoslanadigan, yangi texnika joriy qilianadigan, ta’mirlash korxonalarining yangilari qurish va amaldagilari yangilash va h.k holatlarda aniqlanadi.

Kapital sarmoyalarining iqtisodiy samaradoligini bildiruvchi ko‘rsatkichlardan bo‘lib, eng kichik miqdordagi keltirilgan harajatlar hisoblanadi.

Iqtisodiy samaralarni aniqlashda taqqoslash uchun asos qilib mavjud ho‘jalik yurituvchi masalalarning eng yaxshi yechimlari olinadi, yangi texnikalarni joriy qilishda esa - joriy qilinadigan eng yaxshi (yoki loyihalarda ishlab chiqilgan) mamlakat va xorijiy texnikalarni qabul qilinadi.

Aniq amaliyotdagi sharoitlarda taqqoslash asoslari sifatida ushbu masalarning eng ko‘p tarqalgan uslublarini, yangi texnikani joriy qilishda esa - almashtiriladigan texnikaning ko‘rsatkichlariga asoslaniladi.

Qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishga bo‘lgan kapital sarmoyalarning samaradorligini taqqoslovchi ob’ektlar (davrlar) bo‘yicha tuproqning sifat tarkibi va yer maydonlarining miqdoriga qarab aniqlanadi.

Yangi qishloq xo‘jaligi texnikasi va kapital sarmoyalarining xalq xo‘jaligidagi samaradorligi umumiy qilingan iqtisod bilan ifodalanadi, hamda ular respublika miqiyosidaga asosiy, keltirilgan ko‘rsatkichlar bo‘yicha, yanga texnik vositalarning eskilari bilan birgalikda qo‘llanish tegralari bo‘yicha ishlab chiqariladi. Mehnat harajatlari misolida iqtisodni aniqlab ko‘raylik:

$$T_e=(T_{ro}-T_{r1})\ P$$

Bunda, T_e - mehnat xarajatlari yuzasidan iqtisod bo‘lib, qo‘llanishi lozim bo‘lgan tegra bo‘yicha yanga texnikani joriy qilish bo‘yicha qilingan iqtisodiy ko‘rsatkich (odam-soat, odam-kular);

Tr_0-T_01 - boshlang‘ich va loyihalanadigan jarayonlardaga 1ga uchun mehnat sarfi (odam-soat, odam-kunlar);

P - istiqbolda jriy etilishi mumkin bo‘lgan rejalashtirilgan yanga texnikaning tegra bo‘yicha maydoni (ga);

Xuddi shunday yo‘l bilan metal, yoqilga, ishlab chiqarish xarajatlari, kapital sarmoyalari va boshqalar aniqlanadi.

Daromad foyda va sarmoyadorlikni aniqlashda ulgurji narxlardan aylanmadan olinadigan soliqlarsiz foydalaniladi.

Qishloq xo‘jalik texnikasiga sarflanadigan kapital sarmoyalarning xalq xo‘jaliga samaradorligani aniqlashda, korxonalarning kapital sarmoyalaridan tashqari kapital srmoyalar

bo‘yicha davlat hissasini masalan, sugorish, melioratsiya, yo‘llari qurish va x.k. belgilangan rejadaga me’yorlar bo‘yicha (maydonlar birligaga, ishlar, mahsulot birliklariga qarab) aniqlanadi.

Iqtisodiy baholashlar bo‘yicha samaradorlikkka asoslangan va kapital sarmoyalari bo‘yicha nazarda tutilgan maqsadlarga muvofiqlikni quyidagi ko‘rsatkichlar bilan ham tahlil qilinadi:

•mahsulotga bo‘lgan mehnat sarflarining o‘zgarishi, ishchikuchining bir qismini kapital sarmoyalarni sarflash natijasida kamaytirilishi yoki qo‘shimcha jalb qilinishi mumkin:

•mahsulotning moddiy vositalar sarflanishining o‘zgaruvchanliga bo‘lib, bunda xalq xo‘jaligidagi yoki qishloq xo‘jaligadaga ishlab chiqarish vositalarining qo‘shimcha resurslari asrab qolinadi, yoki ularning xarajatlari ortib boradi;

•mahsulotga bo‘lgan fondlar sig‘imining o‘zgarishi bo‘lib, ular natijasida iqtisod yoki kapital sarmoyalarining ortiqcha xarajatlari vujudga keladi.

Ayniqsa, kapital sarmoyalarining solishtirma I ko‘rsatkichlarini, yerlarning melioratsiya holatini yaxshilashga bulgan sarflarni hisoblash, ularning asosiy turdagi mahsulotning bir tonnasiga, tegishli ixtisoslikka moslashtirilgan xo‘jaliklarning melioratsiya (paxtachilik, g‘allachilik, chorvachilik bo‘yicha va h.k.), hamda suv manbalaridan olingan kubometr suv va sug‘orish uchun berilgan suv miqdoriga jihatdan bog‘liq bo‘ladi.

Barqaror qishloq xo‘jaligi kapital sarmoyalarining umumiy iqtisodiy samaradorligini aniqlashda, masalan, qayta tiklash, meloratsiya tizimlarini yaxshilashda, sug‘orish tarmoqlarini qayta qurish, zahiralarni qochirish kanallarda yo‘qolib filtrlanishini bartaraf etish, suv qabul qilinadigan inshootlarni tartibga solish, sug‘oriladigan maydonlarda zaxini tortadigan inshootlarni qurish, yerlarning mukammal tekislanishini amalga oshirish, sug‘orish texnikani takomillashitirish va boshqa tadbirlar amalga oshiriladi.

Barqaror qishloq xo‘jaligida melioratsiya tizimlarini qayta tiklash jarayonlariga kapital samaradorligini tahlil qilishda qayta qurishdan keyingi olingan ko‘rsatkichlarni qayta qurishgacha bo‘lgan ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash o‘tkaziladi, shuningdek shunga o‘xshash loyihalanayotgan yangi tizimlarning ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh. X., Muminov N. G. Xorijiy investitsiyalar.O‘quv qo‘llanma T.: Moliya – 2010. 328 b.
2. Burxanov A.X. “Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti”. Darslik – T.: “TDIU”, 2019.
3. Chen, H., & Zhao, X. (2024). A Literature Review on Socialized Agricultural Services Enabling High-Quality Rural Development. *Rajapark International Journal*, 1(3), 48–59.
4. Rustamova, D., Makhmudov, O., & Yuldashev, A. (2019). Innovative Activities of Agriculture in Uzbekistan. *World Science.*
5. Qosimov, B. va boshq**.** Agrosanoat majmuasida xizmat ko‘rsatish tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2020. – 212 b.

UNDERSTANDING DISTRIBUTED LEADERSHIP IN CONTEMPORARY EDUCATIONAL SETTINGS

[1]Dinara Nazarova, [2]Deniza Alieva
[1]PhD Candidate in Management, Management Development Institute of Singapore in Tashkent,
[2]Docent of School of Business and Management, Management Development Institute of Singapore in Tashkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.19648118

Introduction

Leadership in educational institutions has become a subject of growing scholarly interest, particularly as traditional hierarchical structures face criticism for their limited capacity to respond to complex organizational demands. Traditional leadership models, characterized by centralized authority and top-down decision-making, are increasingly regarded as insufficient for the dynamic and rapidly evolving educational landscape (Nadeem, 2024). In response, distributed leadership has emerged as a widely examined theoretical framework, proposing that leadership functions be shared among multiple stakeholders within an institution rather than concentrated in a single individual (Gronn, 2002). This literature review synthesizes recent academic scholarship from 2022 onwards, examining key themes relevant to the proposed research: the conceptual foundations of distributed leadership, its effects on institutional performance and staff engagement, the role of participatory decision-making and authority delegation, and the challenges associated with its implementation in educational contexts.

Conceptual Foundations and Evolution of Distributed Leadership

The concept of distributed leadership has developed considerably over the past two decades, moving beyond its early framing as a straightforward alternative to hierarchical management. Harris et al. (2022) observed that distributed leadership has evolved from a normative ideal into a more complex and context-contingent construct, shaped by issues of workload, organizational culture, and institutional structure. This evolution reflects a broader recognition that leadership in education cannot be reduced to the behaviors of a single person but is instead enacted through the collective practices of multiple actors across an institution.

Nadeem (2024) conducted a bibliometric and science-mapping review of distributed leadership in educational settings, tracing its theoretical underpinnings and practical implications. Their study confirmed that distributed leadership is grounded in the premise that effective leadership is a shared responsibility that extends throughout an organization, calling for inclusivity, decentralization, and collaborative governance. Similarly, Adams et al. (2025) mapped the scholarly knowledge base on distributed leadership in schools from 1988 to 2023, finding that under appropriate conditions, the model positively influences teachers' organizational commitment, self-efficacy, motivation, and professional learning. Importantly, this body of evidence is concentrated primarily in Western contexts such as the United Kingdom and the United States, pointing to a significant gap in research from non-Western and transitioning educational systems, such as those in Central Asia.

Distributed Leadership and Institutional Performance

A central concern in recent scholarship has been the relationship between distributed leadership and institutional performance outcomes. Das (2024) examined how distributed leadership models promote collaborative decision-making within educational institutions, concluding that sharing leadership responsibilities among teachers, administrators, and other stakeholders fosters collective ownership and contributes to higher institutional excellence. Their analysis further highlighted that the old centralized and hierarchical models of decision-making are inadequate in the face of modern educational complexity and dynamism.

At the higher education level, a 2025 study (Liu et al., 2025) investigated how deans' distributed leadership influences university teachers' job performance in China, using structural equation modeling on a sample of 470 teachers. The findings demonstrated that distributed leadership significantly enhances job performance through four mechanisms: organizational empowerment, collaborative decision-making, teacher participation, and resource support. These results suggest that when institutional leaders actively distribute authority and invite staff participation, performance outcomes at both the individual and organizational levels are positively affected. Li et al. (2025) similarly identified that tailored professional development programs, when embedded within distributed leadership structures, further leverage improvements in teacher satisfaction and institutional performance.

Staff Engagement, Participatory Decision-Making, and Role Clarity

Beyond performance metrics, recent studies have consistently associated distributed leadership with stronger staff engagement and psychological well-being. Involving staff members in institutional decision-making has been found to foster a sense of ownership, strengthen psychological belonging, and reinforce professional identity (Li et al., 2022). Research on participative leadership in higher education further supports the link between inclusive decision-making and organizational commitment, showing that actively engaging employees in decision-making stimulates creativity, enhances innovation, and builds a culture of empowerment (Lythreatis et al., 2024; Mata et al., 2023).

A notable empirical contribution comes Song et al. (2025), who applied structural equation modeling to data from 425 secondary school teachers in China. The findings confirmed that distributed leadership exerts a significant positive influence on all dimensions of teacher leadership, including collegial collaboration, professional learning, and decision-making engagement. The dimension of engaging in decision-making showed the most substantial impact, reinforcing the theoretical importance of participatory structures in educational management.

The question of role clarity emerges as a critical mediating factor in these relationships. Lizier et al. (2022) conducted a case study within an Australian university faculty and found that a lack of agreed definitions, aims, and goals for distributed leadership constrained its adoption. Academic leaders reported experiencing distributed leadership primarily as delegation of duties rather than genuine empowerment, undermining its transformative potential. This finding is echoed in broader reviews, which note that role ambiguity, unclear lines of accountability, and confusion among staff regarding leadership responsibilities can impede effective decision-making and hinder coordination, ultimately reducing both engagement and performance (O‘Sullivan & Mac Ruairc, 2025).

Challenges in Transitioning from Hierarchical to Distributed Leadership

While the benefits of distributed leadership are well-documented, the transition away from traditional hierarchical models is neither simple nor automatic. Tucaliuc et al. (2025) called attention

to what they describe as the bright and dark sides of distributed leadership, demonstrating through a multilevel study of over 2,600 Romanian school teachers that structural forms of distributed leadership can, paradoxically, reduce empowerment and organizational identification when leaders distribute formal responsibilities without adequate preparation or support. This highlights that formal redistribution of authority does not inherently translate into meaningful empowerment.

A related challenge concerns the gap between distributed leadership policy and practice. O'Sullivan and Mac Ruairc (2025), examining Irish educational policy documents, found that while distributed leadership features prominently in national policy frameworks, it often manifests in limited forms of delegation rather than genuine devolution of decision-making authority. This tension between rhetorical commitment and structural reality points to a systemic challenge that extends beyond individual institutions to encompass broader cultural and political factors.

In contexts characterized by strong hierarchical traditions, the barriers to implementing distributed leadership may be even more pronounced. Hashem (2022) identified implicit cultural barriers to distributed leadership in Jordanian public schools, where entrenched power relations and norms around authority significantly constrained the adoption of more collaborative models. These insights are particularly relevant for the current research, which aims to examine distributed leadership in Uzbekistan, a context where hierarchical leadership structures in education remain prevalent.

Conclusion

The recent literature consistently affirms the theoretical and empirical value of distributed leadership as a framework for improving institutional performance, staff engagement, and decision-making quality in educational settings. At the same time, it highlights that the transition from traditional hierarchical leadership is complex and context-dependent, shaped by factors including role clarity, institutional culture, leadership preparation, and national policy environments. Significant gaps remain in the research concerning non-Western and transitioning educational systems, particularly in Central Asia. The proposed study therefore addresses a meaningful gap in the literature by examining these dynamics within Uzbekistan, contributing both to the theoretical development of distributed leadership research and to the practical improvement of educational governance in the region.

REFERENCES

1. Adams, D., Harris, A., Moosa, V., Jones, M., & Khaleel, S. (2025). Science mapping the knowledge base of distributed leadership in schools, 1988 to 2023. School Leadership & Management. https://doi.org/10.1177/17411432251320782
2. Das, N. (2024). Distributed Leadership Models Enhancing Collaborative Decision making in Educational Institutions. *Stallion Journal for Multidisciplinary Associated Research Studies*, *3*(1), 25–31. https://doi.org/10.55544/sjmars.3.1.3
3. Gronn, P. (2002). Distributed leadership as a unit of analysis. *The leadership quarterly*, *13*(4),
4. 423-451.
5. Harris, A., Jones, M., & Ismail, N. (2022). Distributed leadership: taking a retrospective and contemporary view of the evidence base. *School leadership & management*, *42*(5), 438-456. https://doi.org/10.1080/13632434.2022.2109620
6. Hashem, R. (2022). 'Al Faza'a'leadership: an implicit cultural barrier to distributed leadership in Jordanian public schools. *Educational Management Administration & Leadership*, *50*(1), 26-42.

7. Li, B., Zhang, Y., & Wang, Q. (2022). Distributed leadership, psychological belonging and professional identity among teachers. Journal of Educational Administration, 60(3), 298–315.
8. Li, X., Cheng, Z., & Zhu, C. (2025). Uncovering the factors affecting the engagement of and changes in participants in a blended academic leadership development program. *Education Sciences*, *15*(2), 147.
9. Liu, X., Zhang, H., & Chen, W. (2025). The impact of deans' distributed leadership on university teachers' job performance: The mediating role of job satisfaction. Cogent Education, 12(1). https://doi.org/10.1080/2331186X.2025.2458713
10. Lizier, A., Brooks, F., & Bizo, L. (2022). Importance of clarity, hierarchy, and trust in implementing distributed leadership in higher education. School Leadership & Management, 42(5), 474–491. https://doi.org/10.1177/17411432221105154
11. Lythreatis, S., Singhal, T., & Sigh, G. (2024). Participative leadership and innovation in higher education institutions. Higher Education Research & Development, 43(2), 410–425.
12. Mata, P. N., Mata, M. N., & Martins, J. (2023). Does participative leadership promote employee innovative work behavior in IT organizations. *International Journal of Innovation and Technology Management*, *20*(05), 2350027.
13. Nadeem, M. (2024). Distributed leadership in educational contexts: A catalyst for school improvement. *Social Sciences & Humanities Open*, *9*, 100835.
14. O'Sullivan, J., & Mac Ruairc, G. (2025). The promotion of distributed leadership in education at national level: Discursive change to maintain the old order–Lessons from Ireland. *Educational Management Administration & Leadership*, *53*(4), 807-828.
15. Song, L., Tahir, L. B. M., Hassan, R., & Chen, H. (2025). Examining the impact of distributed leadership on teacher leadership in secondary education in China: A structural equation modeling approach. *Participatory Educational Research*, *12*(2), 283-301.
16. Tucaliuc, M., Ratiu, L., Curseu, P. L., & Muntean, A. F. (2025). The bright and dark sides of distributed leadership in schools: A joint structural and functional perspective on distributed leadership, work performance and job satisfaction. *Education Sciences*, *15*(4), 481.

SIYVI INDEKSI ASOSIDA SHO‘RLANISH SHAROITIDA HOSILDORLIK BARQARORLIGINI BAHOLASH

Mirzayeva Shaxnoza Mamat qizi
Guliston davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrasi doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.19648145

Annotatsiya. *Tuproq sho‘rlanishi sug‘oriladigan qishloq xo‘jaligi tizimlarida hosildorlik va iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Amaldagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar, xususan hosildorlik variatsiya koeffitsienti, sho‘rlanishning nolinear va dinamik ta’sirini to‘liq aks ettira olmaydi. Ushbu maqolada sho‘rlanish sharoitida ishlab chiqarish riskini aniqlashga mo‘ljallangan yangi kompleks ko‘rsatkich — Sho‘rlanish ta’sirida hosil o‘zgaruvchanligi indeksi (SIYVI) taklif etiladi.*

Mazkur indeks tuproq elektr o‘tkazuvchanligi (ECe), hosildorlik o‘zgaruvchanligi va xo‘jalikning iqtisodiy barqarorlik darajasini yagona tizimda integratsiya qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy ko‘rsatkichlar sho‘rlanish bilan bog‘liq riskni 15–28% gacha kam baholaydi. Taklif etilgan indeks esa ishlab chiqarish beqarorligini yanada aniqroq baholash imkonini beradi.

Natijalarga ko‘ra, meliorativ chora-tadbirlar qo‘llanilganda SIYVI qiymati 25–35% ga kamayadi, hosildorlik barqarorligi 28% gacha oshadi va ishlab chiqarish xarajatlari 22% gacha qisqaradi. Ushbu yondashuv sho‘rlangan hududlarda resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy qaror qabul qilish jarayonlarini takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: *tuproq sho‘rlanishi, hosildorlik o‘zgaruvchanligi, iqtisodiy risk, SIYVI, agroekotizim, barqarorlik, qaror qabul qilish*

Аннотация. *Засоление почв является одним из ключевых факторов, негативно влияющих на урожайность и экономическую устойчивость в орошаемых аграрных системах. Существующие экономические показатели, в частности коэффициент вариации урожайности, не в полной мере отражают нелинейное и динамическое влияние засоления. В данной статье предлагается новый комплексный показатель — индекс изменчивости урожайности под воздействием засоления (SIYVI), предназначенный для оценки производственных рисков в условиях засоления.*

Данный индекс интегрирует электрическую проводимость почвы (ECe), изменчивость урожайности и уровень экономической устойчивости хозяйства в единую систему. Результаты анализа показали, что традиционные показатели недооценивают риски, связанные с засолением, на 15–28%. Предложенный индекс позволяет более точно оценивать нестабильность производства.

Согласно полученным результатам, при применении мелиоративных мероприятий значение индекса SIYVI снижается на 25–35%, устойчивость урожайности повышается до 28%, а производственные затраты сокращаются до 22%. Данный подход имеет важное значение для повышения эффективности использования ресурсов и совершенствования процесса принятия экономических решений в засоленных регионах.

Ключевые слова: *засоление почв, изменчивость урожайности, экономический риск, SIYVI, агроэкосистема, устойчивость, принятие решений.*

Abstract. *Soil salinity is one of the key factors negatively affecting crop productivity and economic stability in irrigated agricultural systems. Existing economic indicators, particularly the coefficient of variation of yield, do not fully capture the nonlinear and dynamic effects of salinity. This study proposes a new composite indicator — the Salinity Impact on Yield Variability Index (SIYVI), designed to assess production risk under salinity conditions.*

The proposed index integrates soil electrical conductivity (ECe), yield variability, and the level of economic stability of farms into a unified framework. The analysis shows that traditional indicators underestimate salinity-related risks by 15–28%. The proposed index provides a more accurate assessment of production instability.

The results indicate that the implementation of reclamation measures reduces the SIYVI value by 25–35%, increases yield stability by up to 28%, and reduces production costs by up to 22%. This approach is significant for improving resource efficiency and enhancing economic decision-making processes in salinity-affected regions.

Keywords: *soil salinity, yield variability, economic risk, SIYVI, agroecosystem, stability, decision-making.*

1. Kirish. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqaror rivojlanishi, avvalo, yer resurslarining meliorativ holati va agroekologik muvozanat darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. So‘nggi o‘n yilliklarda tuproq sho‘rlanishi global miqyosda eng jiddiy degradatsiya jarayonlaridan biri sifatida shakllanib, ayniqsa sug‘oriladigan arid va yarim arid hududlarda keng ko‘lamda tarqalmoqda. Ushbu jarayon yuqori bug‘lanish darajasi, noto‘g‘ri sug‘orish amaliyotlari hamda yer osti suvlari sathining ko‘tarilishi bilan bog‘liq holda kuchayib bormoqda.

Tuproq sho‘rlanishi o‘simliklarning fiziologik jarayonlariga kompleks salbiy ta’sir ko‘rsatib, suv va oziqa moddalari o‘zlashtirilishini cheklaydi, osmotik stressni kuchaytiradi hamda natijada hosildorlikning nafaqat pasayishiga, balki uning vaqt bo‘yicha keskin tebranishiga olib keladi. Shu jihatdan, sho‘rlanish faqat hosil miqdorini emas, balki qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy barqarorligini ham izdan chiqaruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Amaldagi iqtisodiy baholash usullarida ishlab chiqarish barqarorligi asosan hosildorlik variatsiya koeffitsienti orqali aniqlanadi. Biroq mazkur yondashuv sho‘rlanishni tashqi va statik omil sifatida talqin qilib, uning nolinear, chegaraviy (threshold) va kumulyativ ta’sir mexanizmlarini yetarli darajada hisobga olmaydi. Natijada sho‘rlanish sharoitida yuzaga keladigan iqtisodiy risk darajasi tizimli ravishda past baholanadi, bu esa resurslarni noto‘g‘ri taqsimlash va samarasiz boshqaruv qarorlariga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, sho‘rlanish ta’sirida hosildorlikning o‘zgaruvchanligini va iqtisodiy barqarorlikni bir vaqtning o‘zida aks ettira oladigan kompleks baholash mexanizmini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu muammoni hal etishga qaratilgan bo‘lib, unda tuproq sho‘rlanish darajasi, hosildorlik o‘zgaruvchanligi hamda xo‘jaliklarning iqtisodiy moslashuv imkoniyatlarini integratsiya qiluvchi yangi ko‘rsatkich — **Sho‘rlanish ta’sirida hosil o‘zgaruvchanligi indeksi (SIYVI)** taklif etiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi SIYVI indeksini shakllantirish, uni empirik ma’lumotlar asosida sinovdan o‘tkazish hamda sho‘rlangan agroekotizimlarda ishlab chiqarish riskini yanada aniq baholash imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat.

2. Materiallar va metodlar

2.1 Tadqiqot ma’lumotlari va empirik baza. Mazkur tadqiqot turli agroekologik sharoitlarga ega bo‘lgan sho‘rlanish darajasi farqlanuvchi hududlar kesimida shakllantirilgan empirik ma’lumotlar asosida amalga oshirildi. Tahlil uchun tanlangan hududlar sug‘oriladigan qishloq xo‘jaligi tizimlariga xos bo‘lib, ularda tuproq sho‘rlanishi darajasi, yer osti suvlari rejimi hamda agrotexnik sharoitlar o‘zaro farqlanadi.

Empirik tahlilda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanildi:

- tuproqning elektr o‘tkazuvchanligi (ECe, dS/m) — sho‘rlanish darajasining asosiy indikatori sifatida;
- qishloq xo‘jaligi ekinlari hosildorligi (t/ga) — ishlab chiqarish natijadorligini aks ettiruvchi ko‘rsatkich sifatida;
- ishlab chiqarish xarajatlari (valyuta ifodasida, ga hisobida) — resurs sarfi intensivligini baholash uchun;
- yalpi daromad va sof foyda ko‘rsatkichlari — xo‘jaliklarning iqtisodiy barqarorligini aniqlash uchun.

Ma’lumotlar bazasi bir necha manbalar asosida shakllantirildi, jumladan:

- dala kuzatuvlari va agrotexnik monitoring natijalari;
- rasmiy statistik ma’lumotlar va hisobotlar;
- iqtisodiy modellashtirish va simulyatsiya natijalari.

Barcha iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlilning taqqoslanishini ta’minlash maqsadida yagona narx darajasiga keltirildi va normallashtirildi. Ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida ularning aniqligi va mosligi statistik usullar yordamida tekshirildi.

2.2 SIYVI indeksini shakllantirish. Sho‘rlanish ta’sirida hosil o‘zgaruvchanligi indeksi quyidagi ko‘rinishda aniqlanadi:

$$SIYVI = \frac{CV_{hosil} \times SF}{ER}$$

bu yerda:

- CV_hosil — hosildorlik variatsiya koeffitsienti
- SF (sho‘rlanish omili) $= 1 + (ECe/ECe_{krit})^2$
- ER (iqtisodiy barqarorlik) = (sof daromad / umumiy xarajatlar) × moslashuv koeffitsienti

Mazkur model sho‘rlanishning nolinear ta’sirini hisobga olish orqali an’anaviy ko‘rsatkichlardan farq qiladi.

2.3 Stsenariy tahlili va model sezgirligini baholash. Tadqiqotda sho‘rlanish sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy barqarorligiga turli boshqaruv choralarining ta’sirini baholash maqsadida uchta asosiy stsenariy ishlab chiqildi. Ushbu stsenariylar meliorativ tadbirlar darajasiga qarab farqlanib, real agroiqtisodiy sharoitlarni modellashtirishga xizmat qiladi.

Birinchi stsenariy — boshlang‘ich holat (baseline scenario) — meliorativ va texnologik aralashuvlar mavjud bo‘lmagan sharoitni ifodalaydi. Ushbu holatda tuproq sho‘rlanishi darajasi o‘zgarmaydi va ishlab chiqarish jarayoni mavjud amaliyot asosida olib boriladi. Mazkur stsenariy modelda taqqoslash uchun nazorat varianti sifatida qabul qilindi.

Ikkinchi stsenariy — o‘rta darajadagi boshqaruv choralarini aks ettiruvchi holat (moderate scenario) — cheklangan meliorativ tadbirlar joriy etilgan sharoitni ifodalaydi. Bu yerda sug‘orish me’yorlarini optimallashtirish, qisman sho‘r yuvish tadbirlarini amalga oshirish hamda agrotexnik usullarni takomillashtirish orqali sho‘rlanish darajasining nisbatan kamayishi nazarda tutiladi.

Uchinchi stsenariy — intensiv melioratsiya sharoiti (intensive scenario) — kompleks yondashuv asosida amalga oshiriladigan keng ko‘lamli meliorativ va texnologik chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Bunda drenaj tizimlarini modernizatsiya qilish, suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish, sho‘rga chidamli ekin navlaridan foydalanish hamda tuproq unumdorligini tiklashga qaratilgan tadbirlar qo‘llaniladi.

Har bir stsenariy doirasida SIYVI indeksining qiymati hisoblab chiqildi va ishlab chiqarish riskining boshqaruv darajasiga bog‘liq holda o‘zgarishi tahlil qilindi.

Model natijalarining barqarorligi va ishonchliligini baholash maqsadida sezgirlik tahlili (sensitivity analysis) o‘tkazildi. Ushbu tahlilda asosiy parametrlar quyidagi diapazonlarda o‘zgartirildi:

- tuproq sho‘rlanish darajasi (ECe) — ±20%
- hosildorlik o‘zgaruvchanligi — ±15%
- ishlab chiqarish xarajatlari va narxlar — ±25%

Sezgirlik tahlili natijalari modelning tashqi omillar o‘zgarishiga nisbatan yetarli darajada barqaror ekanligini hamda SIYVI indeksining turli agroiqtisodiy sharoitlarda qo‘llash imkoniyatlari mavjudligini tasdiqladi.

3. Natijalar

3.1 An’anaviy ko‘rsatkichlarning cheklanganligi. Hisob-kitoblar natijasida aniqlanishicha, an’anaviy variatsiya koeffitsienti sho‘rlanish sharoitida hosildorlik riskini:
o‘rtacha 15–22%
yuqori sho‘rlanishda 25–28%
gacha kam baholaydi.

3.2 SIYVI natijalari

Stsenariy	SIYVI	Hosildorlik barqarorligi	Xarajat kamayishi
Boshlang‘ich	2.6	—	—
O‘rta	2.1	+18%	–12%
Intensiv	1.8	+28%	–22%

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, meliorativ tadbirlar nafaqat hosildorlikni oshiradi, balki uning barqarorligini ham ta’minlaydi.

3.3 Sezgirlik tahlili

SIYVI indeksining sezgirlik tahlili natijalari shuni ko‘rsatdiki, mazkur ko‘rsatkich ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot narxlaridagi o‘zgarishlarga nisbatan nisbatan barqaror hisoblanadi. Bu holat indeks tarkibida iqtisodiy barqarorlik komponentining muvozanatlashtiruvchi rol o‘ynashi bilan izohlanadi.

Biroq, SIYVI tuproq sho‘rlanish darajasining o‘zgarishiga yuqori darajada sezgir ekanligi aniqlandi. Xususan, ECe ko‘rsatkichining oshishi indeks qiymatining nolinear tarzda ortishiga olib kelib, ishlab chiqarish riskining keskin kuchayishini ifodalaydi. Ushbu natija sho‘rlanish omilining hosildorlik barqarorligiga ta’siri ustuvor ekanligini tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sho‘rlanish darajasi SIYVI indeksining asosiy determinanti bo‘lib, agrar tizimlarda iqtisodiy riskni baholashda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

4. Muhokama. Taklif etilgan SIYVI indeksi an’anaviy iqtisodiy ko‘rsatkichlardan tubdan farq qilib, tuproq sho‘rlanishining ishlab chiqarish jarayonlariga ko‘rsatadigan dinamik va nolinear ta’sirini kompleks tarzda hisobga oladi. An’anaviy yondashuvlarda hosildorlik o‘zgaruvchanligi asosan statistik parametrlar orqali baholansa, SIYVI indeksida sho‘rlanish darajasi va iqtisodiy moslashuv imkoniyatlari integratsiyalashgan holda aks ettiriladi. Natijada ishlab chiqarishdagi real iqtisodiy risk darajasini yanada aniq va ishonchli baholash imkoniyati yaratiladi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, meliorativ chora-tadbirlar kompleks va tizimli ravishda qo‘llanilganda sezilarli sinergetik effekt yuzaga keladi. Bunda sho‘rlanish darajasining pasayishi bilan bir qatorda hosildorlik barqarorligi ortadi hamda xo‘jaliklarning iqtisodiy barqarorligi mustahkamlanadi. Mazkur holat meliorativ tadbirlarning faqat agronomik emas, balki iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan ham yuqori ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Taklif etilgan indeksning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u qishloq xo‘jaligi tizimlarida qaror qabul qilish jarayonlarini ilmiy asoslashga xizmat qiladi. Xususan, SIYVI quyidagi yo‘nalishlarda samarali qo‘llanilishi mumkin:

- agrar sohada investitsiya resurslarini ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirish;
- cheklangan resurslardan samarali foydalanishni ta’minlash;
- sho‘rlanish sharoitida agrar siyosatni optimallashtirish va strategik rejalashtirishni takomillashtirish.

Shu jihatdan, SIYVI indeksi sho‘rlangan agroekotizimlarda ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy risklarni boshqarishning muhim analitik vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

5. XULOSA. Mazkur tadqiqot natijalari tuproq sho‘rlanishining qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga ko‘rsatadigan ta’siri nafaqat hosildorlik darajasining pasayishida, balki uning barqarorligining buzilishida ham namoyon bo‘lishini tasdiqladi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sho‘rlanish sharoitida hosildorlikning o‘zgaruvchanligi sezilarli darajada ortadi va bu holat ishlab chiqarishdagi iqtisodiy riskning kuchayishiga olib keladi.

Shuningdek, an’anaviy iqtisodiy ko‘rsatkichlar, xususan variatsiya koeffitsienti, sho‘rlanishning nolinear va dinamik ta’sirini hisobga olmaganligi sababli ishlab chiqarish riskini tizimli ravishda past baholashi aniqlandi. Ushbu kamchilikni bartaraf etish maqsadida taklif etilgan Sho‘rlanish ta’sirida hosil o‘zgaruvchanligi indeksi (SIYVI) sho‘rlanish darajasi, hosildorlik o‘zgaruvchanligi va iqtisodiy barqarorlik omillarini yagona integratsiyalashgan tizimda baholash imkonini berdi.

Natijalar SIYVI indeksining ishlab chiqarish riskini aniqlashda yuqori aniqlik va moslashuvchanlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, meliorativ chora-tadbirlar qo‘llanilganda indeks qiymatining pasayishi, hosildorlik barqarorligining ortishi va ishlab chiqarish xarajatlarining qisqarishi kuzatildi. Bu esa kompleks meliorativ yondashuvlarning iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi.

Taklif etilgan yondashuvning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u sho‘rlangan agroekotizimlarda qaror qabul qilish jarayonlarini ilmiy asoslash, investitsiya resurslarini samarali taqsimlash hamda agrar siyosatni optimallashtirish uchun ishonchli analitik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kelgusida SIYVI indeksini yanada takomillashtirish maqsadida real vaqt rejimidagi monitoring ma'lumotlarini, iqlim o'zgarishi omillarini hamda xo'jaliklar darajasidagi xulq-atvor modellari integratsiyasini amalga oshirish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. FAO. (2024). *Global assessment of salt-affected soils*. https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-launches-first-major-global-assessment-of-salt-affected-soils-in-50-years/en
2. Qadir, M., Quillérou, E., Nangia, V., Murtaza, G., Singh, M., Thomas, R. J., Drechsel, P., & Noble, A. D. (2014). *Economics of salt-induced land degradation and restoration*. Natural Resources Forum, 38(4), 282–295. https://doi.org/10.1111/1477-8947.12054
3. Kumar, P., & Sharma, P. K. (2020). *Soil salinity and plant growth: A review of ameliorative measures*. Journal of Soil Science and Plant Nutrition, 20, 2310–2326. https://doi.org/10.1007/s42729-020-00306-5
4. Maas, E. V., & Grattan, S. R. (1999). *Crop yields as affected by salinity*. In R. W. Skaggs & J. van Schilfgaarde (Eds.), Agricultural Drainage (pp. 55–108). American Society of Agronomy. https://doi.org/10.2134/agronmonogr38.c3
5. Shahid, S. A., Zaman, M., & Heng, L. (2021). *Soil salinity: Historical perspectives and a world overview of the problem*. In Guideline for Salinity Assessment, Mitigation and Adaptation Using Nuclear and Related Techniques. https://doi.org/10.1007/978-3-030-40952-6_2
6. Ibrakhimov, M., Khamzina, A., Forkutsa, I., Paluasheva, G., Lamers, J. P. A., & Tischbein, B. (2021). *Reclamation of saline soils in Khorezm region, Uzbekistan: Economic assessment*. Agricultural Systems, 191, 103135. https://doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103135
7. Wicke, B., Smeets, E., Dornburg, V., Vashev, B., Gaiser, T., Turkenburg, W., & Faaij, A. (2011). *The global technical potential and costs of soil salinity reclamation*. Proceedings of the National Academy of Sciences, 108(36), 14806–14811. https://doi.org/10.1073/pnas.1107086108
8. Bui, E. N. (2021). *Salt-affected soils of the Mekong Delta: Trends and adaptation*. Paddy and Water Environment, 19(1), 1–14. https://doi.org/10.1007/s10333-020-00831-5
9. Hassani, A., Azapagic, A., & Shokri, N. (2017). *Predicting long-term global soil salinity and sodicity changes*. Environmental Science & Technology, 51(8), 4488–4498. https://doi.org/10.1021/acs.est.6b04878
10. U.S. Bureau of Reclamation. (2004). *Economic impacts from salinity in the Lower Colorado River Basin*. https://www.usbr.gov/tsc/techreferences/economics/TMEC0402.pdf
11. Zaman, M., Shahid, S. A., & Heng, L. (2018). *Soil salinity: A serious environmental issue and plant growth promoting bacteria as one of the tools for its alleviation*. Saudi Journal of Biological Sciences, 25(2), 221–230. https://doi.org/10.1016/j.sjbs.2017.06.001

12. Zewdu, S., Fuglie, K., & Rada, N. (2025). *Reduced crop yield stability is more likely to be associated with abiotic stresses*. Earth's Future, 13(9), e2024EF005172. https://doi.org/10.1029/2024EF005172
13. Smajgl, A., Toan, T. Q., Nhan, D. K., Ward, J., Trung, N. H., Tri, L. Q., Tri, V. P. D., & Vu, P. T. (2015). *Responding to rising sea levels in the Mekong Delta*. Nature Climate Change, 5, 167–174. https://doi.org/10.1038/nclimate2469
14. Abrol, I. P., Yadav, J. S. P., & Massoud, F. I. (1988). *Salt-affected soils and their management*. FAO Soils Bulletin 39. https://www.fao.org/3/x5871e/x5871e00.htm

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕФОРМ ПО РАЗВИТИЮ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Рустемова Ленура
https://doi.org/10.5281/zenodo.19675424

Аннотация. *В данной статье рассматривается эффективное влияние реформ на развитие цифровой экономики Нового Узбекистана. Изучены и проанализированы основные этапы изменения цифровой трансформации страны, начиная с периода 2017 года и до современного этапа цифровизации, которая активно реализуется в рамках стратегии «Цифровой Узбекистана – 2030». Уделяется особое внимание результатам реформ, включая рост IT-сектора, увеличение экспорта цифровых услуг, развитие электронной коммерции и цифровых государственных услуг. Кроме этого, также был проведен сравнительный анализ с опытом других стран, что позволило выявить особенности национальной модели цифрового развития. Отмечены как положительные результаты реформ, так и отрицательные, которые включают в себя зависимость от государственных инвестиций, кадровый дефицит и неравномерность цифровой инфраструктуры.*

Ключевые слова. *Цифровая экономика, цифровая трансформация, Цифровой Узбекистан – 2030, информационно-коммуникационные технологии, электронное правительство, My.gov.uz, IT-сектор, стартапы, экспорт IT-услуг, искусственный интеллект, цифровая инфраструктура, телекоммуникации, инновации, государственная политика, венчурные инвестиции.*

Annotation. *This article examines the effective impact of reforms on the development of the digital economy in New Uzbekistan. It studies and analyzes the main stages of the country's digital transformation, from the period of 2017 to the current stage of digitalization, which is actively implemented as part of the Digital Uzbekistan 2030 strategy. The article focuses on the results of the reforms, including the growth of the IT sector, the increase in digital service exports, and the development of e-commerce and digital public services. Additionally, a comparative analysis with the experiences of other countries is conducted to identify the specific features of the national digital development model. Both positive and negative results of reforms are noted, which include dependence on state investments, staff shortage, and unevenness of digital infrastructure.*

Keywords. *Digital economy, digital transformation, Digital Uzbekistan – 2030, information and communication technologies, e-government, My.gov.uz, IT sector, startups, export of IT services, artificial intelligence, digital infrastructure, telecommunications, innovations, public policy, venture investments.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada islohotlarning yangi O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirishga samarali ta'siri muhokama qilinadi. 2017 yil davridan boshlab "raqamli O‘zbekiston – 2030"strategiyasi doirasida faol amalga oshirilayotgan raqamlashtirishning zamonaviy bosqichiga qadar mamlakatning raqamli transformatsiyasini o‘zgartirishning asosiy bosqichlari o‘rganildi va tahlil qilindi. It-sektorning o‘sishi, raqamli xizmatlar eksportining ko‘payishi, elektron tijorat va raqamli davlat xizmatlarining rivojlanishi kabi islohotlar natijalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari, boshqa mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy tahlil o‘tkazildi, bu raqamli rivojlanishning milliy modelining xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi.*

Islohotlarning ijobiy natijalari ham, salbiy natijalari ham qayd etildi, ular davlat investitsiyalariga bog'liqlik, kadrlar etishmasligi va raqamli infratuzilmaning notekisligini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar. *Raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, raqamli O'zbekiston-2030, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron hukumat, My.gov.uz, it-sektor, startaplar, IT-xizmatlar eksporti, sun'iy intellekt, raqamli infratuzilma, telekommunikatsiya, innovatsiyalar, davlat siyosati, venchur investitsiyalari.*

Введение. На сегодняшний день, цифровые технологии играют важную роль в развитии новой экономики и общества. По этой причине, современный этап развития мировой экономики характеризуется активным внедрением цифровых технологий во все сферы общественной жизни. По данному темпу развития, следует также и Узбекистан, так как цифровая экономика становится приоритетным направлением государственной политики и формирования современной цифровой экономики, которая реализуется в рамках концепций «Новый Узбекистан» и «Цифровой Узбекистан – 2030».

Обзор литературы по теме. В условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий цифровая экономика становится одним из ключевых факторов экономического роста и повышения конкурентоспособности государств. В связи с этими темпами в Узбекистане с 2017 года реализуются масштабные реформы, направленные на переход и развитие современной модели цифрового. Эффективная реализация цифровой трансформации открывает значительные возможности, включая создание удобных условий для граждан, доступ к мировому рынку товаров и услуг, а также полную цифровизацию государственных услуг.

В последние годы в стране активно развивается цифровая инфраструктура. Существенные результаты достигнуты в системе электронного правительства, в частности на портале «My.gov.uz»: более 60% государственных услуг (675 услуг) доступны онлайн, число пользователей мобильного приложения превысило 2,5 млн, а с 2013 по 2023 годы подано свыше 100 млн заявок. К 2024 году количество интернет-пользователей в стране достигло 31 млн. К 2026 году планируется цифровизировать более 70% всех услуг.

Эти достижения признаны международным сообществом. В рейтинге ООН по развитию электронного правительства Узбекистан поднялся с 69-го места в 2022 году (индекс 0,7265) на 63-е место в 2024 году (индекс 0,7999), впервые войдя в группу стран с «очень высоким» уровнем развития и превысив целевой показатель стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030».

Данный показатель отражает сравнительное положение страны среди других государств. Например, развитые цифровые лидеры, такие как Эстония и Южная Корея, занимают более высокие позиции благодаря более зрелой цифровой инфраструктуре и широкому внедрению электронных услуг. В то же время достигнутый результат Узбекистана свидетельствует о значительном прогрессе среди развивающихся стран и эффективности проводимых реформ.

Кроме того, в 2023 году с целью улучшения цифровой инфраструктуры страны и расширения точек предоставления государственных услуг для 13 коммерческих банков было внедрено около 30 услуг, онлайн-систем оплаты и мобильных операторов. В рамках цифровой трансформации приоритетных отраслей разработано 100 программных проектов, создано более 500 новых IT-компаний, привлечено 475 миллионов долларов прямых иностранных

инвестиций. Экспорт IT-услуг и программных продуктов из Узбекистана продолжает стремительно расти, достигнув 344 миллионов долларов в 2023 году.

Следует отметить, что цифровое будущее страны зависит от молодежи и квалифицированных специалистов в области IT и новых информационных технологий. Поэтому особое внимание уделяется повышению уровня и качества образования в данной сфере. В последние годы число IT-центров в стране превысило 300, а в рамках проекта «Один миллион программистов» обучение прошли 1,2 миллиона молодых людей. В обучающих семинарах по повышению цифровых навыков граждан, предпринимателей и молодежи приняли участие более 20 тысяч человек. В дальнейшем планируется ежегодно отбирать, обучать и готовить к международному рынку труда 5 тысяч талантливых молодых людей. Кроме этого, была открыта IT-школа №21 для молодых специалистов и заинтересованной в этой сфере молодежи.

Методология и исследования. Премьер-министр Узбекистана Абдулла Арипов на международном мероприятии Digital Qazaqstan 2026, который состоялся 27 марта 2026 года, озвучил показатели роста цифровой экономики и планы по развитию связи.

За последние девять лет доступ к широкополосному интернету вырос с 41% до 99,5%, а пропускная способность каналов увеличилась в 40 раз. Планируется внедрение спутниковых технологий для удалённых регионов с предоставлением налоговых льгот компаниям.

Централизация электронного правительства в едином дата-центре позволила сократить государственные расходы на 30%. Сейчас завершается подготовка технической базы для развития национального ИИ: реализуется портфель из 100 приоритетных проектов, создаётся Альянс ИИ и открываются 19 научно-учебных лабораторий. В качестве примера приведена цифровая система на Алмалыкском ГМК с 20 тысячами датчиков для мониторинга в реальном времени.

За десятилетие рыночная оценка технологического предпринимательства выросла с $1 млн до $4 млрд. В Узбекистане работают 800 стартапов, из них 60 экспортируют услуги, а общий капитал венчурных фондов достиг около $350 млн. По итогам реформ страна заняла 9-е место в рейтинге Всемирного банка по цифровой зрелости государственного управления.

Анализ и результаты. Цифровая экономика становится ключевой опорой развития Узбекистан. Государство активно реализует стратегию «Цифровой Узбекистан – 2030».

В 2025 году достигнуты значительные результаты, в числе которых резиденты IT Park, чьё количество превысило 2800 (включая 752 иностранных компаний), около 40 тысяч специалистов заняты в цифровой сфере, а экспорт IT-услуг за 5 лет вырос с $170 млн почти до $1 млрд.

Появились десятки успешных стартапов, среди которых Business Robots AI, Bright Future, LittleChess, DTVSOFT, TopCoach, Paylov и Freyt, работающие в сферах ИИ, образования, финтеха и логистики.

В IT Park Uzbekistan начато строительство дата-центра мощностью 12 МВт компанией DataVolt стоимостью около $150 млн. Проект станет первым в Центральной Азии с использованием ИИ и «зелёной» энергетики. В перспективе мощности дата-центров увеличат до 500 МВт с инвестициями около $3 млрд, включая объекты в Ташкенте и Бухаре.

В телекоммуникационной сфере за год скорость интернета выросла в 7 раз, мобильного — в 4,5 раза. Связь 5G доступна во всех региональных центрах и охватывает 99% населённых пунктов.

В 2025 году приняты ключевые нормативные акты, такие как, постановление Президента №ПП-286 о развитии цифровых технологий (41 проект, расширение e-gov и инфраструктуры), соглашение с Организация тюркских государств по цифровой экономике, закон о регулировании ИИ, указ №УП-189 о реализации 100 ИИ-проектов до 2026 года, а также внедрена «регуляторная песочница» для инвестиционных платформ, упрощающая привлечение венчурных инвестиций и использование смарт-контрактов.

Несмотря на достигнутые результаты, цифровая трансформация Узбекистана сопровождается рядом проблем. Сохраняется зависимость отрасли от государственных инвестиций, наблюдается дефицит квалифицированных кадров, а также неравномерность развития цифровой инфраструктуры между регионами. Кроме того, уровень цифровой грамотности части населения остается недостаточным, что ограничивает использование электронных услуг, включая портал «My.gov.com».

Выводы. В процессе цифровой трансформации Узбекистан уже достиг значительных результатов, а ряд задач находится на стадии активной реализации. Рост интернет-покрытия и скорости, развитие IT-сектора, увеличение экспорта услуг и числа стартапов обусловлены государственной поддержкой и инвестициями. Развитие электронного правительства, внедрение ИИ и создание инфраструктуры формирует единую цифровую экосистему. Таким образом, цифровая экономика становится устойчивым фактором роста, охватывающим все сферы общества и повышающим конкурентоспособность страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Digital Qazaqstan 2026.
2. IT Park Uzbekistan Welcomes 104 New Export-Oriented Member Companies. Информация о росте числа резидентов IT Park Uzbekistan.
3. Uzbekistan Strengthens Position as IT Hub: Over 280 Export-Oriented Companies Join IT Park. Министерство цифрового развития РУз о расширении IT-экосистемы.
4. Цифровые технологии и транспорт: стратегия «Цифровой Узбекистан-2030». Официальные данные о развитии цифровой экономики и ИКТ в Узбекистане.
5. Соглашение с Организацией тюркских государств о сотрудничестве в сфере цифровой экономики (2025).
6. Digital Government Portal (My.gov.uz). Информация о портале электронного правительства Республики Узбекистан.
7. Указ Президента №УП-189 от 22.10.2025 «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию технологий искусственного интеллекта».

YOSHLAR TADBIRKORLIGINI RAG‘BATLANTIRISHNING MAVJUD MEXANIZMLARI

Xojiyev Ma'murjon Muxsinjon o‘g‘li
Guliston davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19811085

Anotatsiya. *Mazkur maqolada yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning mavjud mexanizmlari, ularning iqtisodiy mazmuni hamda amaliy samaradorligi tahlil qilingan. Xususan, yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etishda davlat tomonidan yaratilayotgan institutsional, moliyaviy va tashkiliy qo‘llab-quvvatlash vositalari o‘rganilgan. Kreditlash, subsidiyalar, imtiyozli soliq tizimi, biznes inkubatorlar, startap loyihalarni moliyalashtirish hamda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlarining yoshlar bandligini ta’minlash va ularning iqtisodiy faolligini oshirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, mavjud mexanizmlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari yoshlar tadbirkorligini yanada rivojlantirish, ularning innovatsion g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlash hamda iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *yoshlar tadbirkorligi, rag‘batlantirish mexanizmlari, startap, biznes inkubator, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, bandlik, innovatsion faoliyat, iqtisodiy faollik, davlat qo‘llab-quvvatlashi.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы существующие механизмы стимулирования молодежного предпринимательства, их экономическая сущность и практическая эффективность. В частности, рассмотрены институциональные, финансовые и организационные инструменты государственной поддержки, направленные на вовлечение молодежи в предпринимательскую деятельность. Освещена роль кредитования, субсидий, льготного налогообложения, бизнес-инкубаторов, финансирования стартап-проектов, а также программ развития профессиональных навыков в обеспечении занятости молодежи и повышении их экономической активности. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации, направленные на повышение эффективности действующих механизмов. Результаты исследования имеют важное научно-практическое значение для дальнейшего развития молодежного предпринимательства, поддержки их инновационных идей и обеспечения устойчивого экономического роста.*

Ключевые слова: *молодежное предпринимательство, механизмы стимулирования, стартап, бизнес-инкубатор, субсидии, льготные кредиты, занятость, инновационная деятельность, экономическая активность, государственная поддержка.*

Abstract. *This article analyzes the existing mechanisms for promoting youth entrepreneurship, their economic nature, and practical effectiveness. In particular, it examines institutional, financial, and organizational support tools provided by the government to engage young people in entrepreneurial activities. The study highlights the role of lending, subsidies, preferential tax systems, business incubators, startup financing, and professional skills development programs in ensuring youth employment and enhancing their economic activity. In addition, proposals and recommendations aimed at improving the effectiveness of existing mechanisms are developed. The research findings have significant scientific and practical importance for further*

development of youth entrepreneurship, support of innovative ideas, and ensuring sustainable economic growth.

Keywords: *youth entrepreneurship, promotion mechanisms, startup, business incubator, subsidies, preferential loans, employment, innovation activity, economic activity, government support.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan iqtisodiy sharoitda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish masalasi davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, mehnat bozorida yoshlar ulushining yuqoriligi, ularning bandligini ta’minlash, daromad manbalarini kengaytirish hamda innovatsion g‘oya va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash zarurati mazkur masalaning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Yoshlar jamiyatning eng faol, tashabbuskor va innovatsion qatlamini tashkil etgani sababli, ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish mamlakat iqtisodiy o‘sishi, yangi ish o‘rinlari yaratish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish maqsadida turli iqtisodiy, tashkiliy va institutsional mexanizmlar amaliyotga joriy etilgan. Jumladan, imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, soliq yengilliklari, biznes inkubatorlar, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari, kasbiy o‘qitish va maslahat xizmatlari shular jumlasidandir. Ushbu mexanizmlar yoshlarning biznes boshlash imkoniyatlarini kengaytirish, ularning moliyaviy va tashkiliy to‘siqlarini kamaytirish hamda tadbirkorlik muhitiga moslashuvini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, amaldagi rag‘batlantirish mexanizmlarining samaradorligini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Chunki ayrim hollarda moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi, axborot yetishmovchiligi, tadbirkorlik ko‘nikmalarining sust rivojlanganligi yoshlarning ushbu sohaga faol kirib kelishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning mavjud mexanizmlarini tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash hamda ushbu yo‘nalishda takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning mavjud mexanizmlarini o‘rganish va baholash uchun tahliliy hamda taqqoslama usullardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va statistik ma’lumotlar asosida yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari o‘rganildi. Shuningdek, tahlil, sintez, umumlashtirish va mantiqiy yondashuv usullari orqali mavjud mexanizmlarning samaradorligi baholandi hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha xulosalar shakllantirildi. Tadqiqotda yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirishga ta’sir etuvchi iqtisodiy va tashkiliy omillarni aniqlashga alohida e’tibor qaratildi.

Adabiyotlar shahri. Xorijiy ilmiy manbalarda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish masalasi keng o‘rganilgan. Jumladan, Attila Lajos Makai va Tibor Dőry tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda universitet muhiti, inkubatsiya dasturlari va institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining yoshlarning tadbirkorlik niyatiga sezilarli ta’siri asoslab berilgan. Ularning ishlarida ta’lim muassasalari tomonidan yaratiladigan innovatsion ekotizim, startaplarni moliyaviy va maslahat jihatdan qo‘llab-quvvatlash vositalari yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning muhim omili sifatida e’tirof etilgan. Shuningdek, N. Y. Al Saiqal, James C. Ryabn va Osiris Jorge

Parcero tadqiqotlarida yoshlarning tadbirkorlikka bo‘lgan intilishiga ijtimoiy muhit, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va davlat siyosatining ta’siri tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlar yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishda moliyaviy resurslar bilan bir qatorda institutsional va psixologik omillarning ham muhimligini ko‘rsatadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, Sogdiana Normamatova o‘z tadqiqotida O‘zbekistonda yosh tadbirkorlarni imtiyozli kreditlar, subsidiya, biznes inkubatorlar va davlat jamg‘armalari orqali qo‘llab-quvvatlashning institutsional mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan. Tadqiqotda hududlar kesimida mavjud farqlar, byurokratik to‘siqlar hamda yoshlarning moliyaviy savodxonligi darajasining ushbu jarayonga ta’siri ko‘rsatib berilgan. Bundan tashqari, Valiyev Umid Gulamovich hamda boshqa mahalliy tadqiqotchilar ishlarida yoshlar tadbirkorligini moliyalashtirish mexanizmlari, startaplarni rivojlantirish istiqbollari va oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarining biznes faoliyatiga integratsiyalashuvi masalalari yoritilgan. Ushbu manbalar mamlakatimizda yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning amaliy mexanizmlarini takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish so‘nggi yillarda davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatda yoshlar ulushi yuqori bo‘lib, rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, aholi tarkibida yoshlar salmog‘ining katta bo‘lishi mehnat bozorida yangi ish o‘rinlari yaratish va ularni iqtisodiy faol qatlamga aylantirish zaruratini kuchaytirmoqda. Milliy statistika qo‘mitasi hamda xalqaro tashkilotlar ma’lumotlariga ko‘ra, yoshlar inson kapitalini rivojlantirish, bandlikni oshirish va innovatsion iqtisodiyotga o‘tishning asosiy drayveri sifatida qaralmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, amaldagi mexanizmlar asosan uchta asosiy yo‘nalishda shakllangan: moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, institutsional ko‘mak va ta’limiy-rivojlantiruvchi dasturlar. Moliyaviy mexanizmlar tarkibida imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, grantlar va startap loyihalarni moliyalashtirish vositalari alohida o‘rin tutadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ham samaradorlik nuqtayi nazaridan ijobiy natija bermoqda. Xususan, Aloqabankning “yoshlar banki” sifatida belgilanishi yosh tadbirkorlar uchun kredit olish, hisob-kitob xizmatlari va maslahat yordamini markazlashgan holda tashkil etish imkonini yaratdi. Bundan tashqari, Yoshlar ishlari agentligi huzurida 100 million AQSh dollari miqdoridagi Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish davlat jamg‘armasi tashkil etilgani moliyaviy resurslar hajmini sezilarli kengaytirdi. Ushbu jamg‘arma orqali kamida 50 ming nafar yoshni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish maqsadi qo‘yilgan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, faqat moliyaviy yordamning o‘zi yetarli emas, balki biznes ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan UNICEF, UNDP va boshqa xalqaro institutlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan tadbirkorlik va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlari muhim rol o‘ynamoqda. UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi yillarda millionlab yoshlar ijtimoiy, tadbirkorlik va STEM ko‘nikmalari bo‘yicha tayyorgarlikdan o‘tgan. Bu esa yoshlarning biznes yuritish kompetensiyasini oshirib, ularning innovatsion loyihalarga kirib kelishini tezlashtirgan.

Shuningdek, tahlil davomida hududlar kesimida ayrim nomutanosibliklar mavjudligi ham aniqlandi. Poytaxt va yirik shaharlarda yoshlar uchun biznes boshlash infratuzilmasi, axborotga kirish va moliyaviy xizmatlar imkoniyati yuqori bo‘lsa, chekka hududlarda bu ko‘rsatkich nisbatan

pastroq. Bu esa mavjud mexanizmlarni hududiy xususiyatlar asosida differensial yondashuv bilan takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlil natijalari yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning mavjud mexanizmlari iqtisodiy faollikni oshirish, bandlikni ta’minlash va innovatsion biznes tashabbuslarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, imtiyozli kreditlash, davlat jamg‘armalari, startaplarni venchur moliyalashtirish hamda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish dasturlari yoshlar biznes ekotizimini mustahkamlashda muhim natijalar bermoqda.

1-jadval

Yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish mexanizmlarining ilmiy-tahliliy baholash modeli

Tahlil yo‘nalishi	**Amaldagi holat tavsifi**	**Ilmiy tahlil**	**Kutilayotgan natija**
Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari	Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va grantlar orqali yoshlarning biznes boshlashiga sharoit yaratilgan	Moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati tadbirkorlik tashabbuslarini faollashtiradi, biroq mablag‘lardan samarali foydalanish ko‘nikmalari bilan uyg‘unlashgandagina yuqori samara beradi	Yangi biznes subyektlari sonining ortishi va yoshlar bandligining mustahkamlanishi
Institutsional qo‘llab-quvvatlash	Davlat organlari, banklar va yoshlar tashkilotlari tomonidan maslahat va tashkiliy ko‘mak ko‘rsatilmoqda	Institutsional muhitning barqarorligi yoshlarning bozorga moslashuvini tezlashtiradi hamda biznesni yuritishdagi xavflarni kamaytiradi	Tadbirkorlik faoliyatining barqarorligi va uzoq muddatli rivojlanishi
Ta’lim va ko‘nikmalarni rivojlantirish	Tadbirkorlik, menejment va raqamli savodxonlik bo‘yicha treninglar yo‘lga qo‘yilgan	Nazariy bilimlarning amaliy ko‘nikmalar bilan integratsiyasi yoshlarning innovatsion qarorlar qabul qilish salohiyatini oshiradi	Innovatsion startaplar va raqamli biznes loyihalarining kengayishi
Axborot va maslahat xizmatlari	Biznes boshlash jarayonlari bo‘yicha ma’lumotlar platformalari shakllantirilgan	Axborot ochiqligi va tezkor maslahat xizmatlari biznes boshlashdagi noaniqliklarni kamaytiradi	Yoshlarning tadbirkorlikka kirish motivatsiyasi ortadi
Hududiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari	Hududlar kesimida qo‘llab-quvvatlash dasturlari mavjud, ammo farqlar saqlanib qolgan	Hududiy nomutanosibliklar tadbirkorlik faolligiga bevosita ta’sir qiladi, differensial yondashuv zarur	Hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tenglik va bandlik darajasining yaxshilanishi
Innovatsion ekotizim	Startap markazlari va biznes inkubatorlar	Innovatsion infratuzilma yoshlarning kreativ g‘oyalarini	Ilm-fan va biznes integratsiyasining kuchayishi

	faoliyati rivojlanmoqda	tijoratlashtirish uchun asos yaratadi	

Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning amaldagi mexanizmlari bir-biri bilan uzviy bog‘langan kompleks tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Avvalo, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash vositalari yoshlarning tadbirkorlik faoliyatiga kirib kelishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va grantlar biznes boshlash uchun dastlabki kapital muammosini yumshatadi hamda yoshlarning iqtisodiy tashabbuslarini faollashtiradi. Biroq ushbu mexanizmlarning samaradorligi faqat mablag‘ ajratish bilan emas, balki ularni oqilona boshqarish ko‘nikmalari bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni ta’limiy va maslahat xizmatlari bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil natijalari institutsional qo‘llab-quvvatlashning ham alohida o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Davlat organlari, moliya institutlari va yoshlar bilan ishlovchi tashkilotlar tomonidan yaratilayotgan tashkiliy muhit yoshlarning biznes yuritish jarayonidagi xavf va noaniqliklarni kamaytiradi. Ayniqsa, maslahat xizmatlari, huquqiy ko‘mak va biznesni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonlarining soddalashtirilishi yosh tadbirkorlarning bozorga tez kirib borishiga xizmat qiladi. Bu esa tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, ta’lim va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish mexanizmlari yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishda muhim strategik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Tadbirkorlik, menejment, marketing va raqamli texnologiyalar bo‘yicha bilimlarning berilishi yoshlarning zamonaviy biznes muhitiga moslashuvini tezlashtiradi. Ayniqsa, nazariy bilimlarning amaliy treninglar va startap loyihalar bilan uyg‘unlashuvi innovatsion g‘oyalarning shakllanishiga hamda ularning tijoratlashuviga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, axborot va maslahat xizmatlarining rivojlanishi ham yoshlar tadbirkorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Biznes boshlash bo‘yicha ma’lumotlarning ochiqligi, tezkor konsultatsiya xizmatlari va elektron platformalarning kengayishi yoshlarning tadbirkorlikka bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Natijada biznes boshlashdagi psixologik va tashkiliy to‘siqlar kamayadi, tashabbuskorlik muhiti shakllanadi.

Hududiy jihatdan olib qaralganda, qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi hududlar kesimida turlicha namoyon bo‘lmoqda. Markaziy va iqtisodiy faol hududlarda infratuzilma imkoniyatlari kengroq bo‘lsa, chekka hududlarda tadbirkorlik uchun zarur sharoitlar nisbatan sust rivojlangan. Bu esa hududiy differensial yondashuv asosida qo‘shimcha rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

2-jadval

Yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish bo‘yicha amaliy takliflar

Yo‘nalish	**Taklif mazmuni**	**Kutilayotgan samara**
Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash	Yoshlar uchun imtiyozli kredit va grant dasturlarini soddalashtirish hamda ularga kirish imkoniyatini kengaytirish	Biznes boshlash tashabbuslari ortadi va yangi subyektlar shakllanadi
Ta’lim va ko‘nikmalar	Oliy ta’lim muassasalari va kasb-hunar markazlarida tadbirkorlik bo‘yicha amaliy kurslarni kuchaytirish	Yoshlarning biznes yuritish kompetensiyasi oshadi

Innovatsion rivojlanish	Startap markazlari va biznes inkubatorlar faoliyatini kengaytirish	Innovatsion g‘oyalar tijoratlashuvi tezlashadi
Hududiy rivojlanish	Chekka hududlarda yosh tadbirkorlar uchun alohida qo‘llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish	Hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovut kamayadi
Axborot tizimi	Raqamli platformalar orqali biznes bo‘yicha maslahat va ma’lumot xizmatlarini kuchaytirish	Axborotga kirish imkoniyati yaxshilanadi
Monitoring va baholash	Rag‘batlantirish dasturlarining samaradorligini muntazam monitoring qilish tizimini joriy etish	Davlat siyosati samaradorligi oshadi

Yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish bo‘yicha amaliy takliflar tizimli yondashuvni talab etadi va bu yo‘nalish bir nechta muhim tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini soddalashtirish, ya’ni yoshlar uchun imtiyozli kreditlar va grant dasturlariga kirish imkoniyatini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa biznes boshlash istagidagi yoshlar sonining ortishiga va yangi tadbirkorlik subyektlarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, ta’lim va ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘nalishi ham muhim o‘rin tutadi. Oliy ta’lim muassasalari hamda kasb-hunar markazlarida tadbirkorlikka oid amaliy kurslarni kuchaytirish yoshlarning biznes yuritish bo‘yicha kompetensiyasini oshiradi va ularni real iqtisodiy faoliyatga tayyorlaydi. Bu jarayon innovatsion rivojlanish bilan uyg‘un holda kechishi lozim bo‘lib, startap markazlari va biznes inkubatorlar faoliyatini kengaytirish orqali yangi g‘oyalarning tezroq tijoratlashuvi ta’minlanadi.

Hududiy rivojlanish masalasi ham alohida e’tiborni talab etadi. Chekka hududlarda yosh tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maxsus dasturlarni joriy etish hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga va mahalliy iqtisodiy faollikni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, axborot tizimlarini rivojlantirish, ya’ni raqamli platformalar orqali biznes bo‘yicha maslahat va ma’lumot xizmatlarini kengaytirish yoshlarning axborotga kirish imkoniyatini yaxshilaydi va qaror qabul qilish jarayonini yengillashtiradi.

Nihoyat, barcha ushbu yo‘nalishlar samaradorligini ta’minlash uchun monitoring va baholash tizimini muntazam yo‘lga qo‘yish zarur. Rag‘batlantirish dasturlarining natijadorligini doimiy kuzatib borish davlat siyosatining samaradorligini oshiradi hamda resurslardan yanada oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Shu tarzda, mazkur yo‘nalishlarning uyg‘un rivoji yoshlar tadbirkorligini barqaror ravishda qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tahlil shuni ko‘rsatadiki, yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning moliyaviy, institutsional, ta’limiy va axborot mexanizmlarini o‘zaro uyg‘un holda rivojlantirish ushbu sohaning barqaror o‘sishini ta’minlaydi. Ayniqsa, innovatsion ekotizim va biznes inkubatorlar faoliyatini kuchaytirish yoshlarning kreativ g‘oyalarini amaliy iqtisodiy natijalarga aylantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishning mavjud mexanizmlari mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti, bandlikni ta’minlash va innovatsion muhitni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash vositalari, jumladan imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va grantlar yoshlarning biznes faoliyatini boshlashida asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga,

institutsional qo‘llab-quvvatlash, biznes inkubatorlar, maslahat xizmatlari va ta’lim dasturlari yoshlarning tadbirkorlik faoliyatiga muvaffaqiyatli kirib kelishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishda moliyaviy resurslar bilan bir qatorda tadbirkorlik ko‘nikmalari, innovatsion fikrlash va raqamli savodxonlik darajasi ham muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va hududlar kesimida teng imkoniyatlar yaratish ushbu yo‘nalish samaradorligini yanada oshiradi. Natijada yoshlarning iqtisodiy faolligi kuchayib, yangi ish o‘rinlari yaratilishi hamda mamlakatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish orqali ularning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, innovatsion biznes tashabbuslarini rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash imkoniyati kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish davlat dasturi. – Toshkent, 2025.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. O‘zbekiston yoshlari bandligi bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024.
3. World Bank. Youth Employment and Entrepreneurship in Developing Countries. – Washington, DC, 2023.
4. United Nations Development Programme (UNDP). Youth Economic Empowerment Report. – New York, 2022.
5. UNICEF. Skills Development and Youth Entrepreneurship Programs. – New York, 2023.
6. Makai A. L., Dőry T. University Entrepreneurship and Innovation Ecosystems. – Budapest, 2021.
7. Normamatova S. O‘zbekistonda yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari. – Toshkent, 2023.
8. Valiyev U. G. Startaplarni rivojlantirish va yoshlar biznesi integratsiyasi. – Toshkent, 2022.
9. OECD. Supporting Youth Entrepreneurship: Policies and Practices. – Paris, 2021.
10. European Commission. Entrepreneurship Education: A Guide for Educators. – Brussels, 2020.
11. International Labour Organization. Global Employment Trends for Youth. – Geneva, 2023.
12. Aloqabank ATB. Yoshlar banki faoliyati bo‘yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2025.
13. Yoshlar tadbirkorligi bo‘yicha davlat jamg‘armasi ma’lumotlari. – rasmiy veb-sayt, 2025.

TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA STRATEGIK BOSHQARISH TURLARI VA SHAKLLARI

Shavkatov Shaxzod
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti “Iqtisodiyot” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.19811121

Annotatsiya. *Ushbu maqolada to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, turlari va shakllari bayon etilgan. Shuningdek, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarish turlari va shakllari tadqiq yuzasidan xulosa bayon etilgan.*

Аннотация. *В данной статье описываются необходимость, существующие возможности, виды и формы стратегического управления на текстильных предприятиях. Также приводятся выводы по результатам исследования видов и форм стратегического управления на текстильных предприятиях.*

Abstract. *This article describes the need, existing opportunities, types and forms of strategic management in textile enterprises. Also, a conclusion is drawn on the study of types and forms of strategic management in textile enterprises.*

Kalit so‘zlar. *To‘qimachilik, korxona strategik boshqarish, strategiya, boshqarish.*

Ключевые слова. *Текстиль, стратегическое управление предприятием, стратегия, менеджмент.*

Keywords. *Textile, enterprise strategic management, strategy, management.*

To‘qimachilik sanoati iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, unda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, eksport salohiyatini oshirish va bozor talablariga tez moslashish katta ahamiyatga ega. Shu sababli to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarish korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydigan muhim boshqaruv jarayoni hisoblanadi. To‘qimachilik korxonalarida strategik boshqaruv o‘ziga xos sifatida har bir tashkilotning ehtiyojlariga qarab o‘zgaradi. U korxona maqsadlari, bozor dinamikasi va raqobatchilar tufayli yuzaga keladigan muammolarga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu korxonalarda strategik boshqarish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. To‘g‘ri ishlab chiqilgan va samarali amalga oshirilgan strategiya korxonaga ichki va tashqi bozorlarda muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

To‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarish turlari va shakllarini tadqiq qilish yuzasidan turli tadqiqotlar olib borilgan. Ya’ni, ba’zi tadqiqotlarda Denizli viloyatida faoliyat yuritayotgan to‘qimachilik firmalarining strategik boshqaruv masalalari, strategik boshqaruv qarorlarining tashkiliy darajada qabul qilinishi va strategik maqsadlar haqidagi muhim tasavvurga egaligi asoslanadi [1]. Bundan tashqari, to‘qimachilik sohasida strategik boshqarish turli xabardorlikni yaratish nuqtai nazaridan muhim o‘rinni egallaydi. Shularga asosan, to‘qimachilik sanoati uchta ma’lum bozorlar asosida alohida ajratiladi; kiyim-kechak, uy va texnik to‘qimachilik [2]. Unda asosiy e’tibor kiyim-kechak sanoatiga qaratilgan bo‘lib, bu me’yor va hajmiga bog‘liq bo‘ladi. Yana bir tadqiqotlarga asosan, to‘qimachilik sanoatida innovatsion faoliyatni rivojlantirish muammolarini bartaraf etish uchun moliyaviy resurslarining yetishmasligi bilan birgalikda bir

qancha tashkiliy, huquqiy va kadrlar bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy muammolarni ham bartaraf etish zaruriyati mavjud [3]. Tajribalarga asosan, dumaloq iqtisodiyot sof resurslarni iste’mol qilishni cheklaydi. Bu esa toza ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi va resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi [4]. Biroq, ko‘pgina kompaniyalar uni amalga oshirish bilan kurashadi. Bu borada to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish doimo iqtisodiy tuzilishi uchun birinchi o‘ringa qo‘yilib, yaqin kelajakda iqtisodiy zarurat bo‘lib qoladi. Ya’ni, strategik boshqaruv quyidagi turlarga nisbatan ularning har biriga quyidagi xususiyatlar xos bo‘ladi [5].

1) Chiziqli strategik boshqaruv. Ushbu strategik boshqaruvning eng keng tarqalgan va an’anaviy turi chiziqli strategik boshqaruvdir. U uslubiy rejalashtirish va bajarishga urg‘u beradi va mantiqiy va oqilona qaror qabul qilishga asoslanadi. Ushbu strategiya to‘siqlar va muammolarni hal qilish uchun oldindan belgilangan strategiyalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

2) Adaptiv strategik boshqaruv. Adaptiv strategik boshqaruv moslashuvchanlik va doimiy takrorlash atrofida joylashgan. Uning maqsadi kompaniyalarni bozordagi tez va oldindan aytib bo‘lmaydigan o‘zgarishlarga samarali moslashishda qo‘llab-quvvatlashdir. Strategiyani ishlab chiqishda ushbu usul moslashuvchanlik va eksperimentlarga yordam beradi.

3) Interpretatsion strategik boshqaruv. Tanlov va taktikani tashkilot maqsadi, qarashlari va qadriyatlariga moslashtirish talqin qiluvchi strategik boshqaruvning asosiy tarkibiy qismidir. Strategiyani ishlab chiqishni qat’iy tuzilma emas, ya’ni dinamik jarayon sifatida ko‘rilib, u innovatsion madaniyatni keng targ‘ib qiladi.

4) Ekspressiv strategik boshqaruv. Ikkala talqin va adaptiv yondashuvlar tushunchalari ekspresiv strategik boshqaruv orqali kengaytiriladi. Bu tashkilotning maqsad va vazifalari bilan yaqin munosabatlarni saqlab, o‘zgarishlarga faol ravishda moslashishga e’tibor beradi.

5) Transsendent strategik boshqaruv. Transsendent strategik boshqaruv strategik boshqaruv amaliyotining cho‘qqisini ifodalaydi. Oldingi to‘rtta toifaning kuchli tomonlarini birlashtirib, keng qamrovli va ko‘p qirrali strategiyani yaratadi.

Darhaqiqat, strategik boshqaruv turlarini tan olish kompaniyalarga ularning maqsadlari va to‘siqlariga mos keladigan usullarni tanlash yoki birlashtirishda imkon beradi. Korxonalar o‘zlarining chaqqonligini, ijodkorligini va ushbu strategiyalarni yaxshi bilish orqali doimiy o‘zgaruvchan raqobat muhitini boshqarishga tayyorligini saqlab qolishlari mumkin.

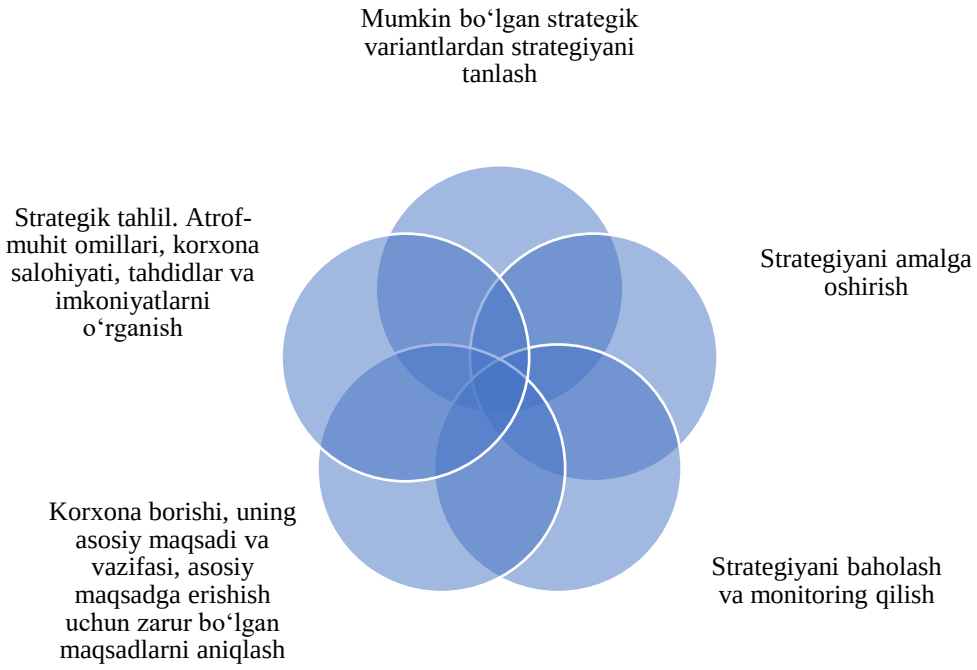
Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, bu holatda kichik firmalar reaktiv rejimlarini hal qiladigan norasmiy strategik boshqaruv modellariga ko‘proq e’tibor berishlari kerak. Bu borada kichik firma menejeri qanchalik vakolatli bo‘lsa, u o‘z biznesida yaxshi natijalarga erishish ehtimoli shunchalik katta bo‘ladi.

Shuningdek, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarishning quyidagi shakllari qo‘llaniladi (1-rasm):

Ushbu rasmga asosan, zamonaviy sharoitda to‘qimachilik korxonalarida samarali strategik boshqaruv va rejalashtirish uchun korxonaning hayot aylanish bosqichiga qarab strategiyani amalga oshirish darajasini baholash ko‘rsatkichlari yoki mezonlarini ishlab chiqish kerak. Shuningdek, strategik boshqaruvni tashkil etish doirasida asosiy maqsadni kichik maqsadlarga ajratish uchun maqsadlar va ishlab chiqarish bo‘linmalarining vazifalari bilan o‘zaro bog‘liqligini ta’minlaydigan maqsadli kompleks dasturlar usuli qo‘llaniladi.

Strategik boshqarish usullari strategiyalarni shakllantirish va amalga oshirishda menejerlar tomonidan qo‘llaniladigan yondashuvlarning haqiqiy turlarini aks ettiradi. Ular strategik boshqarish jarayonida katta ta’sirga ega bo‘lib, undagi jarayon amalga oshirilayotganligi masalalarini hal

qiladilar. Bu borada strategik boshqarishning tadbirkorlik, adaptiv va rejalashtirish kabi asosiy yondashuvidan biri qo‘llaniladi. Tanlangan rejim tashkilot ichida yuzaga keladigan innovatsiya darajasiga ta’sir qilishi mumkin.

1-rasm. To‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarish shakllari[24]

Umuman olganda, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarish korxonaning uzoq muddatli maqsadlariga erishish uchun amalga oshiriladigan rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va tashkiliy faoliyatni muvofiqlashtirish jarayonidir. Mazkur jarayon korxonaning ichki imkoniyatlari va tashqi muhitdagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda olib boriladi. Bu borada to‘qimachilik sanoatida qo‘llaniladigan strategik boshqarishning quyidagi turlari mavjud bo‘ladi:

1) Rivojlanish strategiyasi (O‘sish strategiyasi). Korxona hajmini kengaytirish, yangi mahsulotlar ishlab chiqarish yoki yangi bozorlarni zabt etish maqsadida ishlab chiqiladi. Uning namunalari sifatida yangi mahsulot liniyasi yaratish (masalan, trikotaj kiyimlar qatoriga sport kiyimlarini qo‘shish), eksport bozoriga chiqish va qo‘shma korxona orqali yangi hududda ishlab chiqarishdan iborat bo‘ladi.

2) Barqarorlik strategiyasi. Korxonaning mavjud bozorlar va mahsulotlar bilan barqaror ishlashini ta’minlashga qaratiladi. Bu bozor sharoiti noaniq bo‘lsa, korxona o‘z pozitsiyasidan qoniqsa va tavakkal darajasi yuqori bo‘lsa qo‘llaniladi.

3) Qayta tuzish strategiyasi. Moliyaviy yoki operatsion muammolar yuzaga kelganda, korxonaning faoliyatini tubdan isloh qilish zarur bo‘lsa, qo‘llaniladi. Uning namunalari sifatida sarmoyadorlar jalb qilish, samaradorlikni oshirish uchun texnologik modernizatsiya va noxos mahsulotlardan voz kechishdan iborat bo‘ladi.

4) Diversifikatsiya strategiyasi. Korxona yangi mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yadi yoki boshqa sohalarga kiradi.

5) Raqobat strategiyasi. Raqobatchilardan ustunlikni qo‘lga kiritish uchun ishlab chiqiladi. M.Porter klassik modeli asosida narx afzalligi, arzon mahsulot ishlab chiqarish, farqlanish:

[24] Muallif ishlanmasi.

mahsulotda dizayn yoki sifat bilan ajralib turish va muayyan segmentga yo‘naltirilgan strategiya hamda aniq bozor segmentiga xizmat ko‘rsatishga asoslanadi.

6) Innovatsion strategiya. Yangi texnologiyalar, dizaynlar yoki ishlab chiqarish usullarini joriy etishga qaratiladi. Bu holat raqobatbardoshlikni oshiradi hamda yashil texnologiyalar va ekologik toza ishlab chiqarishni o‘z ichiga oladi.

7) Global strategiya. Xalqaro bozorlarga chiqish, eksport-import aloqalarini yo‘lga qo‘yish orqali amalga oshiriladi. Uning amaliy jihatlariga ISO standartlariga mos mahsulot ishlab chiqarish va tashqi bozorlardagi ehtiyojlarni o‘rganishga asoslanadi.

Xulosa shuki, to‘qimachilik korxonalarida strategik boshqarishning bir necha xil shakllari mavjud bo‘lib, ular tashkilotning o‘ziga xos xususiyatlari, maqsadlari va tashqi muhitiga mos ravishda qo‘llaniladi. Shunga asosan, strategik boshqaruv shaklini tanlash tashkilotning o‘ziga xos sharoitlari va maqsadlariga bog‘liq bo‘ladi. Ko‘pgina tashkilotlar turli shakllarning elementlarini birlashtirgan gibrid yondashuvni qo‘llaydilar. Muhimi, tanlangan shakl tashkilotga o‘z maqsadlariga erishishga va raqobatbardoshligini saqlab qolishga yordam berishi kerak. Bu borada natijalar shuni ko‘rsatadiki, korxonalar strategik boshqarishning barcha uchta usulidan foydalanadilar. Ammo, ular reaktiv strategik boshqarish rejimiga ko‘proq ishonadilar. Strategik boshqarishning eng kam ish bilan ta’minlangan rejimi asosiy boshqaruv rejimi bo‘lishi mumkin edi. Bu esa shuni anglatadiki, rasmiy strategik boshqaruv kichik firmalarning ishlashi uchun yetarli bo‘lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kızıloglu M., Serinkan C. Perception of Strategical Management in Textile Sector. // Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 207, 20 October 2015. - pp. 306-314.
2. Komal S., Sameh M.Saad. Supply Chain Management Strategies Approach for the UK Textile Industry. // 5th International Conference on Industry 4.0 and Smart Manufacturing, Procedia Computer Science, 232 (2024). - pp. 117-127.
3. Ёдгорова Ш.Х. Тўқимачилик саноати корхоналарининг молиявий ресурсларини бошқариш механизмини такомиллаштириш. // Иқтисод ва молия, 2022, 11(159). - 28 b.
4. Fabian Takacs, Dunia Brunner, Karolin Frankenberger. Barriers to a circular economy in small- and medium-sized enterprises and their integration in a sustainable strategic management framework. // Journal of Cleaner Production, 362 (2022), 132227.
5. https://alterainstitute.com/blog/characteristics-of-strategic-management/

MINTAQAVIY INNOVATSION KLASTERLAR TURLARI, SHAKLLARI VA TAMOYILLARI

Otayeva Dilfuza Zaripovna
Osiyo xalqaro universiteti 70410102 - “Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha)” mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647465

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mintaqaviy innovatsion klasterlar turlari, shakllari va tamoyillarining zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va asosiy ustuvorliklari yoritilgan. Shuningdek, mintaqaviy innovatsion klasterlar turlari, shakllari va tamoyillarini tadqiq qilish yuzasidan xulosa keltirilgan.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются необходимость, существующие возможности и основные приоритеты типов, форм и принципов региональных инновационных кластеров. Также приводятся выводы по результатам исследования типов, форм и принципов региональных инновационных кластеров.*

Abstract. *This article discusses the need, existing opportunities and main priorities of the types, forms and principles of regional innovation clusters. It also draws conclusions on the study of the types, forms and principles of regional innovation clusters.*

Kalit so‘zlar. *Klaster, mintaqaviy innovatsion klaster, tur, shakl, tamoyil.*

Ключевые слова. *Кластер, региональный инновационный кластер, тип, форма, принцип.*

Key words. *Cluster, regional innovation cluster, type, form, principle.*

Hozirgi zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish mamlakat va hududlarning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy unsur bo‘lib hisoblanadi. Innovatsiyalarni samarali joriy etish esa ko‘pincha alohida korxona doirasida emas, ya’ni ilmiy muassasalar, ishlab chiqarish korxonalari, ta’lim tashkilotlari va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik orqali amalga oshiriladi. Shu bois, so‘nggi yillarda mintaqaviy innovatsion klasterlar tushunchasi iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida muhim o‘rin egallaydi. Bu borada innovatsion xizmatlar turlarining ko‘payishi, uning rivoji mintaqada mavjud imkoniyatlar va shart-sharoitlar bilan birgalikda egzogen (tashqi) va endogen (ichki) omillar bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi [1].

Ayniqsa, innovatsion klasterlar hududiy iqtisodiy tizimni rivojlantirish, ilmiy tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish, yangi texnologiyalarni yaratish va ularni tijoratlashtirish uchun zarur bo‘ladi. Klaster modeli korxonalar va tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga imkon beradi. Bu borada klasterli iqtisodiy rivojlanish o‘ziga xos biznes vositasi bo‘lib qaraladi. Bozorga yo‘naltirilgan jamiyat o‘z iqtisodiy subyektlari uchun faoliyat qoidalarini qonunlar, munosabatlar, bank sektori, qo‘llab-quvvatlash institutlari va boshqalar orqali shakllantiradi [2].

Innovatsion klasterlar barqaror mintaqaviy rivojlanishni asoslaydi. Barqaror mintaqaviy rivojlanishni ta’minlash uchun ularning hududlarida bir nechta “asosiy” klasterlar yaratiladi [3]. Ushbu asoslar mavjud sanoat korxonalari, infratuzilma va logistika markazlari yoki o‘ziga xos tabiiy va geografik sharoitlar tomonidan shakllantiriladi. Bandlik statistikasi va klaster ichidagi iqtisodiy

subyektlar faoliyatini kuzatib borish uchun tizimli klaster xaritalash vositalari zarur. Shunisi muhimki, mintaqaviy innovatsion klaster ma'lum bir hududda joylashgan, bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish korxonalari, ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy ta'lim muassasalari, moliyaviy institutlar va davlat organlarining innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan hamkorlik tizimiga asoslanadi. Bu borada klaster tizimi ishlab chiqarish korxonalari, ilmiy-tadqiqot markazlari, universitetlar va ta'lim muassasalari, innovatsion startaplar, moliyaviy tashkilotlar, davlat boshqaruv organlari hamda texnoparklar va biznes inkubatorlar kabi asosiy unsurlardan iborat bo'ladi. Ushbu tizim ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi hamda innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga imkon yaratadi.

Mintaqaviy innovatsiyaga yo'naltirilgan iqtisodiy klasterlar bozor mexanizmlarini faollashtirish va murakkab ijtimoiy-iqtisodiy yechimlarni amalga oshirishda davlat ishtirokining potentsial afzalliklarini birlashtirgan iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda qatnashadi [4]. Unga asosan, mintaqalar ichidagi yetakchi sanoat tarmoqlariga asoslangan hududiy-sanoat klasterlarini shakllantirish xalqaro raqobatning kuchayishiga qarshi mudofaa chorasi bo'lib xizmat qiladi. Chunki, innovatsion klaster ma'lum mahsulotlar va xizmatlar uchun barqaror bozor mavqeini ta'minlashga qaratilgan korxonalar guruhini, shuningdek, ularni rivojlantirish uchun resurslarni taqdim etadigan tegishli tuzilmalarni integratsiyalashni ifodalaydi. Bu borada mintaqaviy raqobatbardoshlikka erishish va uni saqlab qolishda klasterlarning roli tan olinganligi sababli jahon bo'ylab hukumatlar va mintaqaviy ma'muriyatlar rivojlanish resurslariga investitsiyalar kiritish orqali klasterlarni rivojlantirish bo'yicha maqsadli siyosatni amalga oshiradilar.

Ixtisoslashgan taqsimlangan klasterlar ichidagi biznes subyektlari marketing, axborot va inson resurslari tizimlari orqali integratsiya qilinishi mumkin. Bu holatda mintaqaviy ta'lim muassasalari ayrim sohalarda yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun resurs markazlari vazifasini bajaradi. Shularga asosan, mintaqaviy innovatsion klasterlar turlari turli parametrlar va ularning aloqalari yo'nalishi bo'yicha tasniflanadi:

- tarmoqlar ichida mintaqaviy cheklangan iqtisodiy faoliyat shakliga ega klasterlar. Bu borada ilmiy muassasalar (tadqiqot institutlari, universitetlar va boshqalar) bilan bog'liq.

- faoliyatning tor sohalarida vertikal ishlab chiqarish aloqalariga ega klasterlar. Bu bo'yicha bosh kompaniyalar yoki ishlab chiqarish, ta'minot va sotish jarayonlarini qamrab oluvchi asosiy korxonalar tarmog'i atrofida shakllanadi.

- yuqori darajadagi agregatsiyaga ega ("kimyoviy klaster") yoki undan yuqori darajadagi agregatsiyaga ega ("aerokosmik klaster") turli ishlab chiqarish turlaridagi sanoat klasterlari.

Ulardan tashqari, mintaqaviy innovatsion klasterlarning shakllari quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- "asosiy" klasterlar. Asosan, mavjud sanoat korxonalari, infratuzilma va logistika markazlari yoki o'ziga xos tabiiy-geografik shart-sharoitlar bo'lishi mumkin.

- tarqatilgan yoki qo'shnichilik klasterlari. Bular ishlab chiqarish kompaniyalarining bir-biriga nisbatan yaqinligi va tashqi iste'molchilar uchun mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish bilan tavsiflanadi. Odatda, bu mavjud korxonalar yoki tashkilotlarning o'ziga xos ehtiyojlariga yo'naltirilgan seriyali ishlab chiqarishga asoslanadi.

Ammo, innovatsion klasterlarni yaratishning ba'zi tamoyillari korxonalarning vertikal integratsiyasi, yaqin hamkorlik aloqalari, yagona ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma, aniq ixtisoslashuv, hududiy konsentratsiya va yuqori darajadagi innovatsiyalarni o'z ichiga oladi.

Fikrimizsa, innovatsion klasterlar turli mezonlar asosida tasniflanadi. Unga asosan, eng ko‘p qo‘llaniladigan tasnif iqtisodiy faoliyat yo‘nalishi va rivojlanish darajasiga asoslanadi. Bu borada klasterlar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- sanoat innovatsion klasterlari. Sanoat klasterlari ishlab chiqarish sohasiga yo‘naltiriladi va yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratiladi. Ushbu klasterlarda yirik sanoat korxonalari, ilmiy laboratoriyalar va texnologik markazlar faoliyat yuritadi. Masalan, avtomobil, kimyo va elektronika sanoati klasterlari shularga xos bo‘ladi. Bu borada sanoat klasterlari iqtisodiyotda yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadi.

- ilmiy-texnologik klasterlar. Bu klasterlar ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Ular ilmiy institutlar va universitetlar atrofida shakllanadi. Ularga texnoparklar, innovatsion markazlar va startap ekotizimlari kabilar kiradi. Bunday klasterlar yangi texnologiyalar yaratish va ularni tijoratlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

- agrar innovatsion klasterlar. Agrar klasterlar qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarni joriy etishga xizmat qiladi. Bu klasterlarda fermer xo‘jaliklari, qayta ishlash korxonalari va ilmiy markazlar hamkorlik qiladi. Uning asosiy yo‘nalishlariga agrotexnologiyalar, oziq-ovqat sanoati va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash kabilar xos bo‘ladi. Agrar klasterlar oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

- xizmat ko‘rsatish klasterlari. Bu klasterlar xizmat ko‘rsatish sohasiga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Jumladan, turizm klasterlari, logistika klasterlari va axborot texnologiyalari klasterlari shularga tegishli bo‘ladi. Ular hududiy iqtisodiyotning xizmat sektorini rivojlantirishga imkon beradi.

Shular bilan birgalikda, innovatsion klasterlar quyidagi keltirilgan shakllarda tashkil etiladi:

- hududiy klasterlar. Hududiy klasterlar ma’lum bir geografik hududda joylashgan korxonalar va tashkilotlar asosida shakllanadi. Ular hududning iqtisodiy rivojlanishini ta’minlaydi. Masalan, sanoat zonalari va erkin iqtisodiy zonalar shularga xos bo‘ladi.

- tarmoq klasterlari. Tarmoq klasterlari ma’lum bir iqtisodiy soha doirasida shakllanadi. Masalan, IT klaster, farmatsevtika klasteri va tekstil klasteri shularga xos bo‘ladi.

- innovatsion ekotizim klasterlari. Bu shaklda klasterlar ilmiy tadqiqotlar, startaplar va investitsiya muhitining birlashuvi orqali rivojlanadi. Mazkur klasterlar startap inkubatorlar, venchur fondlar va texnoparklar kabilarni o‘z ichiga oladi.

Biroq, mintaqaviy innovatsion klasterlar samarali faoliyat yuritishi uchun quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- hamkorlik tamoyili. Klaster ishtirokchilari o‘zaro hamkorlik asosida faoliyat yuritadi. Ilmiy muassasalar, biznes va davlat organlari birgalikda ishlaydi.

- innovatsion rivojlanish tamoyili. Klasterlarning asosiy maqsadi yangi texnologiyalarni yaratish va ularni iqtisodiyotga joriy etish hisoblanadi.

- raqobatbardoshlik tamoyili. Klasterlar hududiy va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratiladi.

- integratsiya tamoyili. Ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiya klaster tizimiga asoslanadi.

- barqaror rivojlanish tamoyili. Klasterlar uzoq muddatli iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratiladi.

Mintaqaviy innovatsion klasterlar - muayyan hududda joylashgan korxonalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, ta’lim tashkilotlari, infratuzilma subyektlari va davlat institutlarining o‘zaro

hamkorligi asosida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy tizim hisoblanadi. Bunday klasterlar hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va yangi mahsulotlar ishlab chiqarishga xizmat qiladi. Mintaqaviy innovatsion klasterlarni samarali tashkil etish va rivojlantirish ma'lum tamoyillarga asoslanadi. Ushbu mintaqaviy innovatsion klasterlar tamoyillari hamkorlik, ixtisoslashuv, innovatsionlik, raqobatbardoshlik, infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash va barqaror rivojlanish kabi muhim yo'nalishlarni qamrab oladi. Ushbu tamoyillarga asoslangan holda klasterlarni rivojlantirish hudud iqtisodiyotining innovatsion salohiyatini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ulardan tashqari, innovatsion klasterlar hududiy rivojlanishda muhim rol o'ynaydi. Ularning asosiy ijobiy ta'siri yangi ish o'rinlarini yaratadi, investitsiyalarni jalb qiladi, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantiradi, iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi va hududiy infratuzilmani rivojlantiradi. Bu borada klasterlar innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish orqali mamlakat eksport salohiyatini oshiradi. Bu borada innovatsion klasterlarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Hukumat tomonidan texnoparklar, innovatsion markazlar va erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilmoqda. Masalan, IT Park innovatsion klasteri, tekstil klasterlari va agroklasterlar shularga xos bo'ladi. Ushbu klasterlar mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilishga xizmat qiladi. Shularga asosan, innovatsion klasterlar o'z mezonlariga mos bo'lgan quyidagi turlarga ajratiladi (1-jadval).

1-jadval

Innovatsion klasterlar mezonlariga mos bo'lgan turlari

Mezonlar	**Klaster turlari**			
Hayotiy sikl bosqichlari	Dastlabki	Ishlab chiqilgan	Yetuk	
Zamonaviy	Kuchli	Barqaror	Potensial	Yashirin
Iqtisodiy ahamiyati	O'sish	Kamayish	Barqaror	
Mahalliylashtirish chegaralari	Shahar	Mintaqaviy	Milliy	Xalqaro
Chuqurlik	Chuqur	Kichik	Noaniq chuqurlik	
Mutaxassislik	Sanoat	Innovatsiya	Xizmat ko'rsatish	
Yadro xarakteri	Markazlashtirilgan		Diffuziya	
Tashkiliy-iqtisodiy shakl	Tutish		An'anaviy	

Ushbu 1-jadvalda innovatsion klasterlarni turli mezonlar asosida tasniflash ko'rsatilgan. Unda klasterlarning rivojlanish darajasi, iqtisodiy ahamiyati, hududiy qamrovi, ixtisoslashuvi va tashkiliy xususiyatlari kabi jihatlar ifodalanadi. Mazkur tasnif innovatsion klasterlarning rivojlanish darajasi, iqtisodiy ta'siri, hududiy qamrovi va tashkil etilish xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu esa davlat va biznes uchun klaster siyosatini ishlab chiqish, investitsiyalarni samarali yo'naltirish va hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Fikrimizcha, mintaqaviy innovatsion klasterlar hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish zarur bo'ladi. Ular muayyan hududda joylashgan korxonalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, ta'lim tashkilotlari, davlat institutlari va infratuzilma subyektlarining o'zaro hamkorligi asosida shakllanadi. Bu borada mintaqaviy innovatsion klasterlarning samarali faoliyat yuritishi ularning turlari, tashkiliy-iqtisodiy shakllari va rivojlanish tamoyillari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka

asoslanadi. Klasterlar turlari ularning iqtisodiy yo‘nalishi, rivojlanish darajasi va hududiy qamroviga qarab shakllanadi. Masalan, sanoat, innovatsiya va xizmat ko‘rsatish klasterlari muayyan tarmoqlarda faoliyat yuritadi. Klasterlar hayotiy sikl bosqichiga ko‘ra dastlabki, rivojlangan va yetuk bosqichlarda bo‘lishi mumkin. Ushbu turlar klaster faoliyatining mazmunini belgilab beradi va uning rivojlanish istiqbolini aniqlaydi.

Klasterlar shakllari esa ularning tashkiliy tuzilishi va ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlar xususiyati bilan belgilanadi. Masalan, markazlashtirilgan klasterlarda faoliyat asosan yirik korxona yoki ilmiy markaz atrofida shakllanadi, diffuziya shaklidagi klasterlarda esa ishtirokchilar o‘rtasidagi hamkorlik nisbatan teng va tarmoqli tizimga ega bo‘ladi. Shuningdek, klasterlar an’anaviy yoki innovatsion shakllarda namoyon bo‘ladi. Klasterlar tamoyillari esa ularni tashkil etish va rivojlantirishning asosiy qoidalarini belgilaydi. Bularga hamkorlik va integratsiya, ixtisoslashuv, innovatsionlik, raqobatbardoshlik, infratuzilmaviy qo‘llab-quvvatlash hamda barqaror rivojlanish kabi tamoyillar kiradi. Ushbu tamoyillar klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi va innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa shuki, mintaqaviy innovatsion klasterlar zamonaviy iqtisodiyotning muhim rivojlanish mexanizmlaridan biridir. Ular ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlab, innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Innovatsion klasterlarning turli turlari, shakllari va tamoyillari hududiy iqtisodiyotning samaradorligini oshirishga imkon beradi. Shunga asosan, kelajakda innovatsion klasterlarni rivojlantirish orqali mamlakatning iqtisodiy raqobatbardoshligi yanada oshishi mumkin. Bu borada mintaqaviy innovatsion klasterlarning turlari, shakllari va tamoyillari o‘rtasidagi bog‘liqlik shundaki, klasterning turi uning tashkiliy shakli va rivojlanish tamoyillarini belgilab beradi. Masalan, innovatsiyaga ixtisoslashgan klasterlarda ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalar transferi asosiy o‘rin tutadi, shuning uchun hamkorlik va innovatsionlik tamoyillari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Cho‘ponov S.O. Mintaqada innovatsion xizmatlar turlari rivojlanishining egzogen va endogen omillari, ular tasnifi va ko‘rsatkichlari. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy-elektron jurnali, №4, iyul-avgust, 2021. - 139 b.
2. Рахимов З.Г. Функционирование и развитие экономики региона на основе формирования инновационного кластера (на примере возможного развития специальной индустриальной зоны «Ангрен»). // Иқтисод ва молия, 2013, 7. - с. 5.
3. Воронов А.С. К вопросу о типах региональных инновационных кластеров. // Экономика, статистика и информатика, №3, 2016. - с. 18.
4. Агафонов В.А. Региональные инновационные кластеры. // Региональная экономика и управление. Электронный научный журнал, №3 (43). - с. 1-2. Дата публикации: 15.07.2015. Режим доступа: https://eee-region.ru/article/4301/

O‘ZBEKISTONDA ISLOM MOLIYASINI JORIY ETISHNING ZARURATI VA IQTISODIY SHART-SHAROITLARI

Isroilova Zarina Ismoil Qizi
Toshkent viloyat sudining sudya katta yordamchisi
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik Oliy maktabi
MBA-Moliya magistratura bosqichi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19810961

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonda islom moliyasini joriy etishning dolzarbligi, uning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati hamda amaliy tatbiqi uchun mavjud shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Jahon moliya tizimida islom moliyasining barqaror o‘sishi va inqirozlarga nisbatan chidamliligi fonida, mazkur tizimni milliy iqtisodiyotga integratsiya qilish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda O‘zbekistonda aholining diniy qadriyatlari, moliyaviy inklyuziya darajasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash zarurati asosiy omillar sifatida yoritilgan. Shuningdek, mamlakatda islom moliyasini rivojlantirish uchun huquqiy-me’yoriy baza, institutsional infratuzilma va kadrlar salohiyatini shakllantirish muhimligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *islom moliyasi, shariatga muvofiq moliyalashtirish, moliyaviy inklyuziya, investitsiya muhiti, iqtisodiy rivojlanish, bank tizimi, sukuk, islom bankchiligi, huquqiy baza, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, islomiy bank faoliyati, murabaha, sukuk, shariat kengashi, real sektorni moliyalashtirish, moliyaviy barqarorlik, xalqaro hamkorlik, Islom taraqqiyot banki, iqtisodiy rivojlanish.*

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda islom moliyasini joriy etish bo‘yicha amaliy qadamlar tashlanmoqda. Xususan, Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlik kengaytirilgan, shuningdek, ayrim tijorat banklari tomonidan islomiy moliyalashtirish tamoyillariga yaqin bo‘lgan mahsulotlar pilot tarzda taklif etilmoqda[25]. Bundan tashqari, 2025–2026 yillarda bank qonunchiligini takomillashtirish va islomiy moliyalashtirish xizmatlari uchun normativ-huquqiy asos yaratish yuzasidan takliflar ishlab chiqilmoqda.

Jumladan, joriy yilning 27 martida O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy qilishga qaratilgan “**O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy qilishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”**gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (O‘RQ-1126-son) qabul qilindi.

Ushbu Qonun Markaziy bank tomonidan mahalliy va xorijiy ekspertlar bilan birgalikda sohaga oid xalqaro standartlar hamda ilg‘or xorijiy tajribani inobatga olgan holda ishlab chiqilgan bo‘lib, Qonun bilan Soliq va Fuqarolik kodekslari hamda 7 ta qonunga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Xususan, ushbu Qonun bilan: qonunchilikka islomiy bank faoliyati, islomiy moliya operatsiyalari, islomiy moliya standartlari hamda investitsiyaviy omonat (depozit) tushunchalari kiritilmoqda; islomiy bank faoliyatini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziya joriy qilinib, mazkur litsenziyani olish bo‘yicha aniq talablar o‘rnatilmoqda; islomiy bank faoliyatini amalga

[25] https://www.isdb.org/ (O‘zbekiston Respublikasi va Islom taraqqiyot banki o‘rtasidagi hamkorlik doirasidagi rasmiy ma’lumotlar hamda so‘nggi yillardagi moliyaviy loyihalar materiallari)

oshirish huquqini beruvchi litsenziyaga ega banklar tomonidan amalga oshiriladigan islomiy moliya operatsiyalari ro‘yxati keltirilmoqda; islomiy bank faoliyatini amalga oshiruvchi banklarga bevosita savdo faoliyatini amalga oshirishga hamda yuridik shaxslarni tashkil etish va yuridik shaxslarning ustav fondlaridagi ulushlarni yoki aksiyalarni cheklovlarsiz olishga ruxsat berilmoqda; islomiy moliya faoliyati bilan bog‘liq masalalarni muvofiqlashtirish maqsadida Markaziy bank va banklarda islomiy moliya kengashini tashkil etish hamda uning faoliyatiga doir talablar belgilanmoqda. Bundan tashqari, islomiy moliya operatsiyalariga soliq solishning o‘ziga xos xususiyatlari belgilab berilmoqda. *(Qonun rasmiy e’lon qilingan kundan e’tiboran 3 oydan so‘ng kuchga kiradi)*

Bundan tashqari yangilangan “O‘zbekiston—2030” strategiyasi loyihasi doirasida mamlakatimizda 2030-yilga borib islomiy moliyaning huquqiy asoslarini yaratish hamda kamida 3 ta tijorat bankida islomiy moliya xizmatini yo‘lga qo‘yish rejalashtirilmoqda[26]. Loyihaga ko‘ra, dastlab 2027-yilda O‘zbekistondagi bitta bankda islomiy mahsulotlar joriy etiladi, 2029-2030-yillarda esa ularning soni uchtaga yetkaziladi.

2024-yil dekabrida O‘zbekiston Markaziy banki Islomiy moliyaviy xizmatlar kengashiga a’zo bo‘lgan. Mazkur tashkilotga a’zolik boshqa mamlakatlar tajribasini o‘rganish va O‘zbekistonda islomiy moliya institutlari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish sohasida ilg‘or xalqaro tajribani joriy etish imkonini berdi. Shuningdek, 2025-yilning noyabr oyida O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini bosqichma-bosqich joriy qilishga qaratilgan qonun loyihasi qabul qilindi. Mamlakatimizda islom moliyasi joriy etilishi natijasida qariyb 10 milliard dollarlik investitsiyalar jalb qilinishi, 100 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratilishi kutilmoqda.

Islom moliyasi foiz (ribo)ni taqiqlash, tavakkalchilikni adolatli taqsimlash, real aktivlar bilan ta’minlangan bitimlar tuzish va spekulyativ operatsiyalarni cheklash tamoyillariga asoslanadi. Bu esa moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, iqtisodiyotning real sektorini qo‘llab-quvvatlash hamda aholi mablag‘larini rasmiy moliya tizimiga jalb etish imkonini beradi. O‘zbekiston aholisi orasida islomiy moliyaviy xizmatlarga talab mavjudligi mazkur sohaning ijtimoiy ahamiyatini ham oshiradi.

Global iqtisodiy beqarorlik, inflyatsion bosim va moliya bozorlaridagi tebranishlar sharoitida O‘zbekistonda moliya tizimini diversifikatsiya qilish va muqobil instrumentlarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, islom moliyasi nafaqat diniy omil, balki iqtisodiy samaradorlik va moliyaviy inklyuziya vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Muammolar

O‘zbekistonda islom moliyasini rivojlantirishda ham bir qator muammo va to‘siqlar mavjud bo‘lib, ular murabaha va boshqa islomiy instrumentlar bo‘yicha operatsiyalar uchun qo‘shimcha qiymat solig‘i (QQS) va boshqa soliqlar an’anaviy kreditlashdan farqli tarzda hisoblanishi mumkin. Bu esa islomiy moliya xizmatlarini an’anaviy bank xizmatlaridan qimmatroq qilishi mumkin (Soliq kodeksi); Islomiy moliya tamoyillarini tushunadigan va amaliyotda qo‘llay oladigan mutaxassislar kam. Shariat kengashlari a’zolari, islomiy moliya maslahatchilari va murabaha operatsiyalarini boshqaruvchi mutaxassislar tayyorlash uchun maxsus ta’lim dasturlari kerak, hozircha O‘zbekistonda bunday ixtisoslashgan ta’lim dasturlari kam (*malakali kadrlar yetishmovchiligi*); Ko‘pchilik islomiy moliya va an’anaviy moliya o‘rtasidagi farqlarni bilmaydi. Ba’zilar islomiy moliyani faqat diniy majburiyat deb o‘ylaydi, uning iqtisodiy afzalliklarini tushunmaydi. Boshqalar esa uni murakkab va qimmat deb hisoblaydi. Bu to‘siqlarni yengish uchun katta targ‘ibot va ta’lim

[26] https://xs.uz/uz/post/islom-moliyasi-khalqaro-tazhriba-amaliyotdagi-muammolar-va-kelazhakdagi-kutilmalar.

ishlarini olib borish kerak *(aholining yetarli darajada xabardor bo‘lmasligi)*; Islomiy moliya uchun maxsus hisob kitob tizimlari, shariatga muvofiq clearing (to‘lov tafsilotlari) va settlement (mablag‘larni yakuniy o‘tkazmalari) tizimlari hamda likvidlik boshqaruv vositalari kerak. Mavjud bank infratuzilmasini *islomiy* tamoyillarga moslashtirish vaqt va mablag‘ talab qiladi *(infrastruktura va texnik tizimlar yetishmasligi).*

Taklif va tavsiyalar. O‘zbekiston sharoitida islom moliyasi tizimi shakllanishining nazariy asoslari va uning rivojlanish bosqichlari ko‘rib chiqilib, nazariy jihatdan yangi yondashuvlar taklif qilingan;

- ✓ O‘zbekiston sharoitida islom moliyasini bosqichma-bosqich joriy etishning huquqiy modelini ishlab chiqish;
- ✓ Shariat kengashi institutini tashkil etishning huquqiy maqomini belgilash;
- ✓ Islom taraqqiyot banki, ICD hamda ITFC bilan hamkorlikda qo‘shma dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish orqali islomiy moliya vositalarini keng joriy etish hamda investitsiya faoliyatini rag‘batlantirish;
- ✓ “Islom moliyasi to‘g‘risida” alohida Qonun qabul qilish (bank, sug‘urta va kapital bozorini qamrab olgan holda);
- ✓ Qishloq xo‘jaligi, qurilish va kichik biznes uchun maxsus islomiy moliya liniyalari yaratib, halol sanoat bilan moliyaviy integratsiyani yo‘lga qo‘yish.

Xulosa

O‘zbekistonda islom moliyasini joriy etish iqtisodiy jihatdan asoslangan va istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan qonunchilik islohotlari hamda Islom taraqqiyot banki kabi xalqaro institutlar bilan hamkorlik ushbu tizimni shakllantirish uchun muhim zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, soliq tizimidagi nomutanosibliklar, malakali kadrlar yetishmovchiligi va infratuzilma muammolari mavjudligini inobatga olgan holda, islom moliyasini bosqichma-bosqich joriy etish, alohida huquqiy bazani shakllantirish va xalqaro standartlarni amaliyotga tatbiq etish zarur. Natijada, islom moliyasi mamlakatda investitsiyalarni jalb qilish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va real sektorni qo‘llab-quvvatlashning samarali vositasiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy qilishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida” (O‘RQ-1126-son) Qonuni, 2025-yil 27-mart.
2. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Rasmiy ma’lumotlar va yillik hisobotlar (2025–2026-yillar).
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Islomiy moliya va bank faoliyatini joriy etish bo‘yicha normativ-huquqiy hujjatlar va axborot materiallari.
7. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi (yangilangan tahrir loyihasi).
8. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Moliyaviy sektorni rivojlantirish bo‘yicha tahliliy hisobotlar.
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Islomiy moliya xizmatlarini rivojlantirish konsepsiyasi bo‘yicha materiallar.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕГО ХАБА КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ортиков Оллоберди Музаффар угли
студент 3-го курса, Экономики (по отраслям и сферам)
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647826

Аннотация. *В Республике Узбекистан проблема эффективного управления отходами становится всё более актуальной в условиях роста их объёмов и ограниченности инфраструктуры переработки. Цель данного исследования заключается в анализе текущего состояние переработки отходов в стране, и в обосновании экономической целесообразности создания перерабатывающего хаба как элемента системы обращения с отходами. В работе рассматривается концепция интегрированного центра, объединяющего сбор, сортировку и переработку отходов для более эффективного использования вторичных ресурсов. Предполагается, что внедрение перерабатывающего хаба позволит повысить уровень переработки отходов, стимулировать развитие циркулярной экономики и создать дополнительные экономические возможности для региона.*

Ключевые слова: *переработка отходов; перерабатывающий хаб; циркулярная экономика; управление отходами; вторичные ресурсы; экономика Узбекистана.*

Методология исследования

В ходе исследования были использованы методы научного анализа, позволяющие комплексно изучить проблему управления отходами в Республике Узбекистан. В первую очередь применялся метод анализа нормативно-правовых документов, регулирующих сферу обращения с отходами, включая законы Республики Узбекистан «Об отходах» и «Об охране природы».

Для оценки масштабов образования отходов был использован метод статистического анализа, основанный на данных Министерства экологии, охраны окружающей среды и изменения климата Республики Узбекистан, а также на результатах инвентаризации пластиковых отходов и статистических материалах официальных источников.

Кроме того, применялся метод системного и сравнительного анализа, с помощью которого была исследована существующая инфраструктура переработки отходов, включая деятельность предприятий по сбору и переработке вторичного сырья в различных регионах страны. На основе полученных данных было сформировано предложение по созданию интегрированного перерабатывающего центра Recycling Hub, направленного на повышение эффективности системы управления отходами и развитие циркулярной экономики.

Обсуждение

В настоящее время проблема обращения с отходами является одной из актуальных экологических задач в Республике Узбекистан. По данным Министерства экологии, ежегодно в стране образуется около 10,2 млн тонн твёрдых бытовых отходов, из которых 10,3 % (около 1,05 млн тонн) составляют пластиковые отходы (Министерство экологии РУз, gov.uz).

В последние годы наблюдается значительный рост пластиковых отходов. Так, в 2022 году их объём достиг 249 тыс. тонн, что на 147 % больше, чем в 2013 году (gov.uz; Kun.uz). Основная часть отходов образуется в секторе упаковки, который имеет короткий жизненный цикл использования.

Анализ структуры потребления пластика показывает, что крупнейшими потребителями являются транспортный сектор (24,9 %), строительная отрасль (22,2 %) и упаковочная отрасль (22,1 %). В совокупности эти отрасли используют более 69 % всего пластика в экономике страны (gov.uz).

Несмотря на рост объёмов отходов, инфраструктура их переработки остаётся недостаточно развитой. Ограниченное количество перерабатывающих предприятий и слабая система раздельного сбора отходов снижают эффективность использования вторичных ресурсов (Lex.uz; gov.uz).

Министерство экологии и Агентство по управлению отходами реализуют мероприятия, способствующие ускоренной переработке отходов посредством их сортировки. В настоящее время в Узбекистане перерабатываются основные виды бытовых отходов, включая полиэтилен, бумагу, стекло, текстиль, отработанные технические масла, металлы, автомобильные шины и резинотехнические изделия. В 2024 году в стране образовалось 14,8 млн тонн бытовых отходов, из которых более 900,5 тыс. тонн переработаны на 292 специализированных предприятиях, что составляет 6,1% от общего объема.

Ежегодно в Узбекистане образуется 600–700 тыс. тонн бумажных отходов. В республике работают 104 предприятия по переработке данного вида отходов, перерабатывая 185,6 тыс. тонн бумаги и картона в год. Это позволяет возвращать их в экономику в качестве вторичного сырья.

Показатели обращения с отходами в Узбекистане (2024 г.)

Показатель	Значение
Общий объём отходов	14,8 млн тонн
Переработано	900,5 тыс. тонн
Уровень переработки	6,1%
Непереработанные отходы	93,9 %
Количество предприятий	292

Показатель	Значение
Общий объём отходов	14,8 млн тонн
Переработано	900,5 тыс. тонн
Уровень переработки	6,1%

Источник: Министерство экологии РУз (gov.uz)

Примеры предприятий по переработке отходов

В настоящее время в Республике Узбекистан функционирует ряд предприятий, занимающихся переработкой различных видов отходов. Их деятельность направлена на повторное использование вторичных ресурсов и сокращение объёмов отходов, направляемых на полигоны.

Например, предприятия по переработке пластиковых отходов принимают такие виды сырья, как полиэтилен (PE), полипропилен (PP) и полиэтилентерефталат (PET). После

сортировки, очистки и переработки данные материалы используются для производства пластиковых гранул и PET-флекса, которые затем применяются в производстве упаковочных материалов, труб и других пластиковых изделий.

Отдельные предприятия специализируются на переработке макулатуры и картона. В результате переработки бумажных отходов производятся картонная упаковка, бумажные изделия и санитарно-гигиеническая продукция.

Кроме того, в стране действуют предприятия по переработке металлического лома, где вторичное сырьё используется для производства металлических заготовок, арматуры и различных металлических изделий.

Также функционируют предприятия, перерабатывающие стеклянные отходы, из которых получают стеклобой и новую стеклянную тару, используемую в пищевой и промышленной продукции.

Несмотря на наличие таких предприятий, многие из них работают разрозненно и перерабатывают только отдельные виды отходов, что снижает общую эффективность системы переработки. Это подтверждает необходимость создания интегрированных перерабатывающих центров (Recycling Hub), которые смогут объединить процессы сбора, сортировки и переработки отходов в единую систему.

Концепция перерабатывающего Recycling Hub

Одним из перспективных решений проблемы управления отходами в Республике Узбекистан является создание интегрированного перерабатывающего центра — **Recycling Hub**. Такой центр представляет собой единую инфраструктурную систему, объединяющую процессы сбора, сортировки и переработки отходов. Основная цель Recycling Hub заключается в повышении уровня переработки вторичных ресурсов и сокращении объёмов отходов, направляемых на полигоны.

Структура перерабатывающего хаба включает несколько основных этапов: сбор отходов от населения и предприятий, их сортировку по видам материалов (пластик, бумага, стекло, металл), последующую переработку и производство вторичного сырья. Например, пластиковые отходы могут перерабатываться в гранулы и PET-флекс, бумага и картон — в упаковочные материалы, стекло — в стеклобой, а металлический лом — в новые

металлические изделия. Создание Recycling Hub позволит повысить эффективность использования вторичных ресурсов, снизить экологическую нагрузку на окружающую среду и создать новые рабочие места. Кроме того, интеграция процессов переработки в одном центре способствует снижению транспортных и логистических затрат. Однако реализация данной модели требует значительных инвестиций, развития системы раздельного сбора отходов и повышения экологической осведомлённости населения.

Выводы. Проведённый анализ показал, что проблема обращения с отходами, особенно пластиковыми, становится всё более актуальной для Республики Узбекистан. Ежегодное образование около **10,2 млн тонн твёрдых бытовых отходов**, из которых **10,3 % составляют пластиковые отходы**, требует развития более эффективной системы их переработки.

Несмотря на наличие предприятий по переработке вторичного сырья, существующая система в основном ориентирована на сбор и транспортировку отходов, тогда как уровень их переработки остаётся недостаточно высоким. Ограниченная инфраструктура переработки и недостаточно развитая система раздельного сбора отходов снижают эффективность использования вторичных ресурсов.

В этой связи создание интегрированных перерабатывающих центров **Recycling Hub** может стать одним из перспективных направлений модернизации системы управления отходами. Реализация данной модели позволит повысить уровень переработки отходов, снизить экологическую нагрузку на окружающую среду и создать дополнительные экономические возможности для развития зелёной экономики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Узбекистан **«Об охране природы»**. – Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – URL: https://lex.uz
2. Закон Республики Узбекистан **«Об отходах»**. – Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – URL: https://lex.uz
3. Министерство экологии, охраны окружающей среды и изменения климата Республики Узбекистан. **Инвентаризация пластиковых отходов в Узбекистане**. – Официальный портал правительства Республики Узбекистан. – URL: https://gov.uz/oz/eco/news/view/33867
4. Министерство экологии, охраны окружающей среды и изменения климата Республики Узбекистан. **Деятельность отдела по управлению полигонами отходов**. – URL: https://gov.uz/ru/eco/activity_page/chiqindilar-bilan-ishlash
5. **Over 10% of Uzbekistan's waste is plastic, but recycling capacity remains insufficient – Ministry of Ecology.** – Kun.uz. – URL: https://kun.uz
6. Материалы о предприятиях по приёму, сортировке и переработке отходов в регионах Республики Узбекистан.
7. Данные о санитарных предприятиях и графиках вывоза твёрдых бытовых отходов в регионах Республики Узбекистан.

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН СО СТРАНАМИ ЮЖНОЙ АЗИИ

[1]Хурсанабодов Жахонгир Бахит Угли, [2]Наров Улугбек Ирискулович
[1]студент кафедры ВЭД ТГУВ, [2]д.э.н., профессор кафедры ВЭД ТГУВ
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816969

Актуальность исследования определяется усиливающимся значением внешнеэкономических связей как одного из ключевых факторов устойчивого развития национальной экономики в условиях углубляющейся глобализации. В этой связи особый интерес представляет расширение торгово-экономического взаимодействия Республики Узбекистан со странами Южной Азии, которые демонстрируют высокие темпы экономического роста и постепенно укрепляют свои позиции в мировой хозяйственной системе. Повышенное внимание к данному направлению обусловлено необходимостью дальнейшей диверсификации внешнеэкономической деятельности Узбекистана, а также поиском новых возможностей для наращивания экспортного потенциала. Существенную роль при этом играют задачи модернизации транспортно-логистических коммуникаций, совершенствования структуры внешней торговли и активизации интеграционных процессов, что в совокупности определяет практическую значимость рассматриваемой проблематики.

Целью данной статьи является комплексный анализ внешнеэкономических связей Республики Узбекистан со странами Южной Азии, а также определение ключевых факторов и перспектив их дальнейшего развития.

Южная Азия объединяет восемь государств — Афганистан, Бангладеш, Бутан, Индию, Мальдивы, Непал, Пакистан и Шри-Ланку — и представляет собой один из наиболее демографически ёмких регионов мира с населением свыше 2 млрд человек и совокупным ВВП порядка 4,5 трлн долл. США [1; 3; 17]. Регион характеризуется высокими темпами экономического роста при одновременном сохранении структурной неоднородности и различий в уровне развития отдельных стран. Экономическая специализация в значительной степени базируется на трудоёмких отраслях и аграрном секторе, однако наблюдается постепенное усиление роли сферы услуг, включая информационные технологии и аутсорсинг. Инвестиционные потоки демонстрируют рост, достигая около 50 млрд долл. ежегодно, при этом основная их концентрация приходится на Индию [2]. Формирование экономической динамики региона определяется сочетанием внешних и внутренних факторов. Существенное влияние оказывают ведущие мировые центры силы, прежде всего США и Китай [12–14]. Наряду с этим важную роль играют культурно-цивилизационные особенности и распространение английского языка, способствующее интеграции в глобальные процессы. В то же время сохраняются системные ограничения, включая бедность, продовольственную нестабильность (до 250–280 млн человек) и инфраструктурные диспропорции [4; 1].

Современное взаимодействие Узбекистана со странами Южной Азии формируется на основе исторических связей и усиливается в условиях диверсификации внешнеэкономической политики. Ключевое значение приобретает развитие транспортно-логистических маршрутов, включая трансафганский коридор [6]. Объём внешней торговли

Узбекистана с региона увеличился с 1,38 млрд долл. в 2020 году до почти 3,0 млрд долл. к 2025 году, что свидетельствует о высокой динамике роста [8]. При этом структура торговли остаётся концентрированной: ведущими партнёрами являются Афганистан (50–55%), Индия (30–35%) и Пакистан (8–10%) [8]. Афганистан выступает ключевым рынком сбыта узбекской продукции, где доля экспорта превышает 90%, включая поставки электроэнергии, продовольствия и строительных материалов [7; 8]. Торговля с Индией характеризуется асимметрией, обусловленной импортом фармацевтики и оборудования [7]. Пакистан рассматривается как перспективное транзитное направление, обеспечивающее доступ к морским коммуникациям.

Несмотря на положительную динамику, развитие сотрудничества сдерживается логистическими барьерами, институциональными ограничениями и зависимостью от внешнеполитической конъюнктуры [3]. Южноазиатское направление выступает одним из приоритетных векторов внешнеэкономической стратегии Узбекистана, обеспечивая расширение рынков сбыта и повышение устойчивости экономики. Потенциал региона обусловлен его масштабным внутренним рынком и стабильными темпами роста (5–6% ежегодно) [1; 3]. Ключевым фактором дальнейшего развития является формирование эффективной транспортно-логистической системы, прежде всего за счёт реализации проекта «Мазари-Шариф – Кабул – Пешавар», способного сократить издержки и увеличить объёмы торговли на 30–40% [6]. Дополнительные перспективы связаны с расширением энергетического сотрудничества, ростом инвестиционной активности и диверсификацией товарной структуры экспорта. Прогнозируется увеличение экспорта Узбекистана в регион до 5–6 млрд долл. в среднесрочной перспективе [1; 6; 8].

Проведённый анализ свидетельствует о том, что южноазиатское направление занимает стратегически значимое место во внешнеэкономической политике Республики Узбекистан, выступая одним из ключевых инструментов расширения географии внешней торговли и повышения устойчивости национальной экономики. Существенный потенциал региона обусловлен сочетанием масштабного внутреннего рынка, демографической ёмкости и сохраняющейся положительной динамики экономического роста. В то же время углубление торгово-экономического взаимодействия ограничивается рядом факторов системного характера, среди которых особое значение имеют недостаточная развитость транспортно-логистической инфраструктуры, сохраняющиеся институциональные барьеры и высокая чувствительность к внешнеэкономической конъюнктуре. Данные обстоятельства предопределяют необходимость комплексного подхода к развитию сотрудничества. В стратегической перспективе приоритетное значение приобретает формирование эффективных транспортных коридоров, совершенствование механизмов торгово-экономического регулирования и последовательная трансформация экспортной структуры в сторону увеличения доли продукции с высокой добавленной стоимостью. Реализация указанных направлений позволит укрепить позиции Узбекистана в системе международного разделения труда и обеспечить долгосрочную устойчивость внешнеэкономического развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. World Bank Group. *World Development Indicators*. 2024–2025. URL: https://data.worldbank.org

2. UNCTAD. *World Investment Report 2024*. URL: https://unctad.org
3. World Bank. *South Asia Development Update*. 2024.
4. FAO. *Food Security Report*. 2024. URL: https://www.fao.org
5. UNESCO Institute for Statistics. 2024. URL: https://uis.unesco.org
6. Asian Development Bank. *Asian Development Outlook*. 2024–2025. URL: https://www.adb.org
7. UN Comtrade Database. 2024–2025. URL: https://comtrade.un.org
8. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. 2024–2025. URL: https://stat.uz
9. Министерство инвестиций, промышленности и торговли Республики Узбекистан. 2024–2025. URL: https://invest.gov.uz
10. Правительство Республики Узбекистан. 2024. URL: https://gov.uz
11. State Bank of Pakistan. 2024. URL: https://www.sbp.org.pk
12. Pakistan Bureau of Statistics. 2024. URL: https://www.pbs.gov.pk
13. U.S. Census Bureau. 2024. URL: https://www.census.gov
14. IMF (International Monetary Fund). 2024. URL: https://www.imf.org
15. ITC Trade Map. 2025. URL: https://trademap.org
16. Wickramasinghe, A. *Food Security Issues in South Asia*. 2014.
17. Worldometer / UN Data. *South Asia Population Statistics*.

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ

[1]Умаров Санжар Фаридович, [2]Наров Улугбек Ирискулович
[1]студент кафедры ВЭД ТГУВ, [2]д.э.н., профессор кафедры ВЭД ТГУВ
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816893

Актуальность исследования. Европейский союз является ёмким и регуляторно сложным рынком, доступ к которому для Узбекистана связан с расширением экспорта и технологической модернизацией. Несмотря на получение GSP+ в 2021 году, сохраняется асимметрия торговли: экспорт остаётся сырьевым, тогда как импорт представлен продукцией с высокой добавленной стоимостью. Это ограничивает диверсификацию и усиливает зависимость, что требует поиска экспортных ниш и мер повышения экспортного потенциала с учётом стандартов ЕС.

Экономический потенциал Европейского союза

Анализ торгово-экономических отношений Узбекистана с Европейским союзом требует учёта масштабов и структурных характеристик экономики ЕС, определяющих условия функционирования на данном рынке. Европейский союз является одной из крупнейших экономик мира, формируя около 16–17% глобального валового внутреннего продукта [1; 2]. Высокий уровень экономического развития и значительная ёмкость внутреннего рынка обеспечивают устойчивые позиции ЕС в мировой экономике.

Экономическая структура ЕС носит постиндустриальный характер: сектор услуг формирует около 73–74% ВВП, промышленность — 24–25%, а сельское хозяйство — менее 2% [3]. Такая структура отражает высокий уровень производительности и технологической специализации экономики.

Европейский союз занимает ключевые позиции в глобальных цепочках добавленной стоимости, концентрируясь на сегментах с высокой добавленной стоимостью. Экспорт ЕС представлен преимущественно высокотехнологичной продукцией, включая машиностроение, автомобили и фармацевтику, тогда как импорт включает значительные объёмы сырья и промежуточных товаров [3].

Высокий уровень экономической продуктивности ЕС подтверждается показателями относительного экономического веса, существенно превышающими среднемировой уровень, тогда как для Узбекистана данный показатель остаётся значительно ниже [1; 2]. Это отражает различия в уровне экономического развития и предопределяет асимметричный характер торгово-экономических отношений.

Таким образом, особенности экономической структуры и специализации Европейского союза формируют условия, при которых взаимодействие с Узбекистаном развивается в рамках различий в добавленной стоимости и степени участия в глобальных цепочках производства.

Условия торговли и роль режима GSP+

Отношения Республики Узбекистан с Европейским союзом строятся на основе Соглашения о партнёрстве и сотрудничестве, подписанного 21 июня 1996 года и вступившего в силу 1 июля 1999 года после ратификации сторонами [1]. Данное соглашение формирует

правовую основу двустороннего взаимодействия и регулирует торгово-экономические и институциональные аспекты сотрудничества.

В последние годы структура внешней торговли стран Центральной Азии претерпела изменения под влиянием глобальных экономических факторов. Европейский союз остаётся одним из ключевых торговых партнёров региона, обеспечивая около 24–25% совокупного внешнеторгового оборота стран Центральной Азии [2].

В то же время усилилась роль Китая и сохраняется значительное влияние России, что привело к перераспределению торговых потоков. В Узбекистане доля ЕС составляет около 9,7–10,4% внешнеторгового оборота, при этом Европейский союз занимает третье место среди торговых партнёров после Китая и России [1; 3].

Существенным фактором развития торговых отношений является режим GSP+, полученный Узбекистаном в 2021 году, который обеспечивает беспошлинный доступ для большинства товаров узбекского экспорта на рынок ЕС и способствует повышению их конкурентоспособности [3].

Структура торговли Узбекистана с Европейским союзом

Торговля Узбекистана с Европейским союзом характеризуется устойчивой асимметрией и отрицательным сальдо: в 2024 году товарооборот составил около 6,4 млрд долл., из которых экспорт — около 1,7 млрд долл., импорт — около 4,7 млрд долл. [3].

Экспорт в ЕС остаётся ограниченным и слабо диверсифицированным, сосредоточенным в химической продукции, текстиле и агропродовольственных товарах, при преобладании сырья и полуфабрикатов [3; 14]. Импорт формируется за счёт машин и оборудования, транспортных средств и фармацевтики, что отражает зависимость от внешних технологий [3].

В целом сложившаяся структура соответствует импортно-ориентированной и периферийно-зависимой модели торговли с низкой долей добавленной стоимости в экспорте.

Структура импорта и экспорта Узбекистана со странами ЕС

Торговля Узбекистана с Европейским союзом характеризуется устойчивой асимметрией и отрицательным сальдо: в 2024 году общий товарооборот составил около 6,4 млрд долл., из которых экспорт — порядка 1,7 млрд долл., а импорт — около 4,7 млрд долл. [3].

Экспорт Узбекистана в ЕС остаётся ограниченным по объёму и степени диверсификации. Его основу составляют химическая продукция (включая удобрения и уран), текстиль и агропродовольственные товары, при этом значительная часть поставок представлена сырьём и полуфабрикатами [3; 14]. Это указывает на низкую степень переработки и ограниченное участие в цепочках добавленной стоимости.

Импорт из ЕС формируется преимущественно за счёт машин и оборудования, транспортных средств и фармацевтической продукции [3], что отражает зависимость экономики Узбекистана от поставок технологически сложных товаров.

Таким образом, структура торговли носит импортно-ориентированный характер и соответствует модели с низкой добавленной стоимостью экспорта.

Резервы экспортного потенциала Республики Узбекистан на рынке Европейского союза

Несмотря на положительную динамику торгово-экономических отношений, доля Европейского союза в экспорте Узбекистана остаётся относительно низкой — около 6–7%,

тогда как в импорте достигает 10–12%, что отражает сохраняющийся дисбаланс и наличие нереализованного экспортного потенциала [3; 14].

Текстильная отрасль остаётся одним из ключевых направлений экспорта, обеспечивая до 15–20% совокупных поставок, однако экспорт в ЕС по-прежнему ориентирован преимущественно на полуфабрикаты [2; 14]. Аналогичная ситуация наблюдается в агропромышленном секторе, несмотря на значительный потенциал поставок плодоовощной продукции и переработанных товаров [2].

Химическая продукция, включая удобрения и неорганическую химию, занимает заметную долю экспорта в ЕС (около 10–15%), что создаёт возможности для дальнейшего расширения поставок в условиях роста спроса на альтернативных поставщиков [14].

Дополнительный потенциал связан с экспортом критических ресурсов, включая медь и уран, спрос на которые возрастает в рамках промышленной и экологической трансформации ЕС [15]. В то же время низкая степень переработки и ограниченная интеграция в производственные цепочки сдерживают реализацию данного потенциала.

В целом структура экспорта Узбекистана соответствует участию на начальных стадиях глобальных цепочек добавленной стоимости, что ограничивает формирование высокой добавленной стоимости [5]. Реализация экспортного потенциала требует углубления переработки, соответствия стандартам ЕС и развития логистической инфраструктуры. связей.

Сравнительные модели торгово-экономического взаимодействия стран Центральной Азии с Европейским союзом

Сравнительный анализ показывает, что взаимодействие стран Центральной Азии с Европейским союзом носит неоднородный характер и определяется ресурсной специализацией, уровнем промышленного развития и степенью интеграции в глобальные цепочки добавленной стоимости.

Казахстан характеризуется ресурсно-экспортной моделью, при которой значительная доля торговли с ЕС обеспечивается поставками нефти, урана и металлургической продукции [8]. Кыргызстан и Таджикистан демонстрируют ограниченную диверсификацию и высокую зависимость от торговли с Китаем и Россией, где доля Китая достигает 40–45% [8]. Туркменистан сохраняет моноэкспортную ориентацию с доминированием Китая (до 60% внешнеторгового оборота), тогда как участие ЕС остаётся ограниченным [8].

На этом фоне Узбекистан занимает промежуточное положение, сочетая элементы сырьевой и перерабатывающей экономики. Получение статуса GSP+ в 2021 году и проводимые реформы создают условия для расширения экспорта и углубления взаимодействия с ЕС [3].

Таким образом, Узбекистан обладает потенциалом перехода к более диверсифицированной модели торговли с Европейским союзом, что определяет необходимость анализа направлений реализации экспортного потенциала.

Резервы экспортного потенциала Республики Узбекистан на рынке Европейского союза

Доля ЕС в экспорте Узбекистана остаётся относительно низкой (6–7%), тогда как в импорте достигает 10–12%, что отражает сохраняющийся дисбаланс [3; 14]. Текстиль и агропромышленная продукция формируют значительную часть экспорта, однако поставки в ЕС по-прежнему ориентированы на полуфабрикаты [2; 14].

Химическая продукция (10–15% экспорта) и критические ресурсы, включая медь и уран, обладают потенциалом расширения поставок на фоне растущего спроса в ЕС [14; 15]. В то же время низкая степень переработки, ограниченная интеграция в цепочки добавленной стоимости и требования стандартов ЕС сдерживают реализацию этого потенциала [5].

Реализация экспортных возможностей связана с углублением переработки, повышением качества продукции и развитием логистической инфраструктуры, что позволит увеличить добавленную стоимость экспорта и усилить позиции Узбекистана на рынке ЕС.

Заключение

Торговля Узбекистана с ЕС характеризуется структурной асимметрией: импорт представлен высокотехнологичной продукцией, тогда как экспорт остаётся сырьевым и слабо диверсифицированным.

Несмотря на это, режим GSP+ и экономические реформы создают условия для трансформации модели торговли. Ключевым направлением является увеличение доли продукции с высокой добавленной стоимостью.

Реализация этих мер позволит повысить конкурентоспособность экспорта и укрепить позиции Узбекистана на рынке ЕС.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database 2024–2025. https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database
2. World Bank. World Development Indicators. https://data.worldbank.org
3. Eurostat. Official Statistics Database (Comext). https://ec.europa.eu/eurostat
4. European Central Bank. Euro and Monetary Statistics. https://www.ecb.europa.eu
5. Organisation for Economic Co-operation and Development. Economic Outlook and Trade in Value Added (TiVA). https://www.oecd.org
6. United Nations Conference on Trade and Development. World Investment Report. https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report
7. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (n.d.). UNCTADstat Data Center. https://unctad.org
8. World Trade Organization. Trade Statistics Database. https://www.wto.org
9. European Commission. EU Trade Policy and GSP Scheme. https://policy.trade.ec.europa.eu
10. Euronext. Market Data and Reports. https://www.euronext.com
11. United Nations World Tourism Organization. Tourism Statistics Database. https://www.unwto.org
12. Fortune. Global Corporate Rankings. https://fortune.com
13. Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan. Uzbekistan–EU Trade Statistics. https://www.uzembassy.org.tr/news/6636?language=en
14. Eurostat. International Trade in Goods Statistics (Comext). https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods
15. UN Comtrade. International Trade Statistics Database. https://comtrade.un.org
16. European Commission. EU–Central Asia Trade Relations. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/central-asia_en
17. Статистическое агентство Республики Узбекистан. Официальная статистика внешней торговли. https://stat.uz

HOZIRGI GLOBAL IQTISODIY O‘ZGARISHLAR SHAROITIDA MILLIY IQTISODIYOT BARQARORLIGINI TA’MINLASH YO‘LLARI

Po‘latov Sardorbek Azmiddin o‘g‘li
Geologiya Fanlari Universiteti,
Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19675394

Annotatsiya. *Maqolada global iqtisodiy “polykrizis”, ta’minot zanjirlarining uzilishi va geosiyosiy ziddiyatlar sharoitida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash yo‘llari tadqiq etilgan. Rossiya–Ukraina mojarosi va Yaqin Sharqdagi beqarorlikning global bozorlarga ta’siri tahlil qilingan. O‘zbekistonning Afg‘oniston bozoridagi eksport salohiyati Eron bilan raqobat kontekstida ko‘rib chiqilib, iqtisodiy diversifikatsiya bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.*
Tayanch tushunchalar: *Polykrizis, ta’minot zanjiri, friendshoring, iqtisodiy fragmentatsiya, Hormuz bo‘g‘ozi, eksport salohiyati, energetika xavfsizligi.*
Аннотация. *В статье исследуются пути обеспечения устойчивости национальной экономики в условиях глобального «поликризиса», разрывов цепочек поставок и геополитической напряженности. Анализируется влияние Российско-Украинского конфликта и нестабильности на Ближнем Востоке на мировые рынки. Экспортный потенциал Узбекистана на рынке Афганистана рассматривается в контексте конкуренции с Ираном, даются практические рекомендации по экономической диверсификации.*
Ключевые слова: *Поликризис, цепочка поставок, френдшоринг, экономическая фрагментация, Ормузский пролив, экспортный потенциал, энергетическая безопасность.*
Abstract. *The article examines ways to ensure the stability of the national economy in the face of a global "polycrisis," supply chain disruptions, and geopolitical tensions. The impact of the Russia-Ukraine conflict and instability in the Middle East on global markets is analyzed. Uzbekistan's export potential in the Afghanistan market is discussed in the context of competition with Iran, and practical suggestions for economic diversification are provided.*
Key concepts: *Polycrisis, supply chain, friendshoring, economic fragmentation, Strait of Hormuz, export potential, energy security.*

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida dunyo iqtisodiyoti jiddiy o‘zgarishlar bosqichiga kirib bormoqda. So‘nggi yillarda yuzaga kelgan pandemiya oqibatlari, global inflyatsiya bosimi, global savdo muhitida tovar aylanmasiga bo‘lgan tariflar yoki boj siyosatining qo‘llanilish tartibi o‘zgaruvchanligi, energetika bozoridagi beqarorlik hamda geosiyosiy ziddiyatlar natijasida xalqaro iqtisodiy tizimda “polykrizis” deb ataluvchi, ya’ni bir vaqtning o‘zida sodir bo‘ladigan bir nechta global muammolar majmuasidek murakkab holat shakllandi. Bu jarayon global iqtisodiy integratsiya jarayonlarining sekinlashuvi, ayrim hollarda esa fragmentatsiyaga yuz tutishi bilan tavsiflanmoqda.

Zamonaviy global iqtisodiy muhitda milliy iqtisodiyotlarning barqarorligini ta’minlash masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida ko‘rilmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar

uchun tashqi “shok“larga moslashish, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash va yangi iqtisodiy imkoniyatlardan foydalanishi strategik muhim ahamiyat kasb etishi kerak.

Mazkur maqolaning maqsadi – global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash mexanizmlarini tahlil qilish hamda bu borada amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shu bilan birga, hozirda dunyo maydonida ro‘y berayotgan geosiyosiy mojarolar davrida yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish ham alohida ilmiy yo‘nalish sifatida o‘rganiladi.

Global iqtisodiy o‘zgarishlarning asosiy ko‘rinishlari

Hozirgi davrda jahon iqtisodiyoti tub transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. Ushbu o‘zgarishlar nafaqat an’anaviy iqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasida, balki ishlab chiqarish texnologiyalari, boshqaruv tizimlari, xalqaro savdo tuzilmasi hamda kapital harakatining yo‘nalishlarida ham chuqur namoyon bo‘lmoqda. Global iqtisodiy tizimning murakkablashuvi va o‘zaro bog‘liqligining ortishi natijasida bir hududda yuzaga kelgan iqtisodiy yoki siyosiy beqarorlik tezkorlik bilan boshqa mamlakatlarga ham tarqalib, global miqyosdagi tizimli xavflarni yuzaga keltirmoqda.

Energetika inqirozi va uning global hamda milliy iqtisodiyotga ta’siri. Ayni damda global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida energetika inqirozi eng muhim va murakkab tizimli muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Energiya resurslariga bo‘lgan talabning keskin oshishi, taklifning esa geosiyosiy va iqtisodiy omillar ta’sirida cheklanishi natijasida jahon energetika bozorida nomutanosiblik yuzaga kelmoqda. Ushbu nomutanosiblik energiya narxlarining o‘zgaruvchanligini kuchaytirib, global makroiqtisodiy barqarorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Energetika inqirozining asosiy sabablaridan biri sifatida energiya resurslarining geografik jihatdan notekis taqsimlanganligi va ularga bo‘lgan qaramlik darajasining yuqoriligi ko‘rsatiladi. Xususan, neft va gaz eksportiga bog‘liq hududlarda yuzaga kelayotgan geosiyosiy ziddiyatlar ta’minot zanjirini izdan chiqarib, uning uzilishiga va global narxlarning keskin oshishiga olib kelmoqda. Bu holat, ayniqsa, energiya importiga qaram davlatlar uchun ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi va iqtisodiy o‘sish sur’atlarining sekinlashuvi bilan ifodalanadi.

Ta’minot zanjiri uzilishi deganda mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqarishdan tortib yakuniy iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan jarayonning istalgan bosqichida yuzaga keladigan to‘siqlar tushuniladi. So‘nggi yillarda bunday uzilishlar ko‘plab omillar — geosiyosiy ziddiyatlar ortidan yuzaga kelgan logistika muammolari, energetika resurslaring taqchilligi transport xarajatlarining oshishini keltirib chiqarishi hamda energetika resurslari narxlarining keskin o‘zgarishi natijasida kuchayib bormoqda. Buning oqibatida eng avvalo, ishlab chiqarish hajmi qisqaradi, chunki korxonalar zarur xomashyo yoki komponentlarni o‘z vaqtida ololmaydi. Bu esa yalpi ichki mahsulot o‘sish sur’atlarining sekinlashuviga olib keladi. Ikkinchidan, mahsulot tanqisligi yuzaga kelib, narxlar oshadi va inflyatsion bosim kuchayadi. Uchinchidan, xalqaro savdo hajmi qisqaradi va eksport-import muvozanati buziladi.

Ta’minot zanjirlari uzilishi mehnat bozoriga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish hajmining qisqarishi ish o‘rinlarining kamayishiga olib kelishi mumkin, ayniqsa ishlab chiqarishga bog‘liq tarmoqlarda. Shu bilan birga, kompaniyalar ishlab chiqarishni avtomatlashtirishga o‘tishi natijasida mehnat bozorida strukturaviy o‘zgarishlar yuzaga keladi.

Global fragmentatsiya va “friendshoring” jarayonlari. An’anaviy globallashuv modeli erkin savdo, ochiq bozorlar va ishlab chiqarishning maksimal darajada optimallashtirilishiga asoslangan bo‘lsa, hozirgi bosqichda iqtisodiy xavfsizlik, strategik mustaqillik va siyosiy ittifoqlar ustuvor

ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, global iqtisodiyotda yangi yondashuv — “friendshoring” konsepsiyasi shakllanmoqda.

“Friendshoring” deganda ishlab chiqarish va ta’minot zanjirlarini siyosiy jihatdan ishonchli, yaqin hamkor davlatlarga yo‘naltirish tushuniladi. Bu yondashuv iqtisodiy samaradorlikdan ko‘ra barqarorlik va xavfsizlikni ustuvor qo‘yadi. Natijada, kompaniyalar va davlatlar ishlab chiqarishni eng arzon hududlarga emas, balki siyosiy jihatdan barqaror va ishonchli mamlakatlarga ko‘chirishga intilmoqda.

Global fragmentatsiya — bu jahon iqtisodiy tizimining yagona integratsiyalashgan tuzilmasidan asta-sekin ajralib, alohida iqtisodiy, texnologik va siyosiy-iqtisodiy bloklarga bo‘linish jarayonidir. Ushbu jarayon natijasida xalqaro savdo, investitsiya oqimlari, ta’minot zanjirlari va texnologik hamkorliklar erkin global tamoyillardan chekinib, ko‘proq mintaqaviy yoki iqtisodiy ittifoqlarga asoslangan holda shakllanadi. Global fragmentatsiya, asosan, mintaqaviy hamda siyosiy ziddiyatlarning kuchayishi, savdo cheklovlari, sanksiyalar, strategik resurslar ustidan nazorat uchun kurash hamda milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashga intilish natijasida yuzaga keladi. Natijada, global iqtisodiyot yagona bozor sifatida emas, balki o‘zaro raqobatlashuvchi va qisman ajralgan iqtisodiy bloklar tizimi sifatida rivojlanadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, global iqtisodiy o‘zgarishlar tobora ko‘proq siyosiy omillar bilan belgilanmoqda. Davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobat, savdo urushlari, sanksiyalar va mintaqaviy mojarolar iqtisodiy muhitni beqarorlashtirib, investitsiya oqimlari va kapital harakatini qayta shakllantirmoqda. Natijada, jahon iqtisodiyoti oldida yangi chaqiriqlar va xavflar yuzaga kelmoqda.

Shu sababli, global iqtisodiy o‘zgarishlarning asosiy ko‘rinishlarini chuqur o‘rganish, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda milliy iqtisodiyotlarga ta’sir mexanizmlarini aniqlash bugungi kun ilmiy tadqiqotlarining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonlarni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish orqali davlatlar o‘z iqtisodiy siyosatini samarali shakllantirishi va global beqarorlik sharoitida barqaror rivojlanishni ta’minlashi mumkin.

Global miqyosdagi geosiyosiy ziddiyatlar va ularning milliy iqtisodiyotga ta’siri

So‘nggi yillarda yuzaga kelgan yirik geosiyosiy ziddiyatlar — xususan, 2022-yild 24-fevralda Rossiya–Ukraina o‘rtasida boshlangan harbiy konflikt zamonaviy global iqtisodiyot uchun eng yirik geosiyosiy shoklardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu mojaro global energiya, oziq-ovqat va moliyaviy bozorlar orqali ko‘p kanalli ta’sir mexanizmlarini yuzaga keltirdi hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishiga olib keldi. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) va Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda Yevropada tabiiy gaz narxlari ayrim davrlarda 3–5 barobar oshgan.[27] Brent markali neft narxi esa 2022-yil mart oyida 120 AQSh dollaridan oshib, so‘nggi o‘n to‘rt yildagi eng yuqori darajalardan biriga yetgan.[28] Bu holat global ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga va inflyatsion bosimning kuchayishiga olib keldi. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda global oziq-ovqat narxlari indeksi tarixiy yuqori darajaga yetgan.[29]

Energiya va oziq-ovqat narxlarining global darajada oshishi O‘zbekistonda ham narxlar o‘sishiga olib keldi. 2022-yilda inflyatsiya darajasi taxminan 12–13% atrofida shakllanib, import

[27] IEA - World Energy Outlook 2022 (Executive Summary)
[28] Reuters: Oil prices soar to 2008 highs
[29] UNCTAD (2022). Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Development

qilinadigan mahsulotlar narxining oshishi asosiy omillaridan biri bo‘ldi.[30] Rossiya O‘zbekistonning asosiy strategik hamkorlaridan biri bo‘lib qolmoqda, biroq 2022-yildan boshlab sanksiyalar va logistika muammolari, ayniqsa, avtomobilsozlik, yuqori texnologik uskunalar va butlovchi qismlar savdosi hajmining qisqarishiga sabab bo‘ldi. Shuningdek, Jahon banki o‘z hisobotlarida O‘zbekistonning Rossiya portlariga bog‘liqligini kamaytirish va yangi yo‘nalishlarni rivojlantirish zarurati haqida yozadi.[31]

Global iqtisodiy tizimda Yaqin Sharq mintaqasi strategik ahamiyatga ega hududlardan biri hisoblanadi. Yaqin Sharq dunyo bo‘yicha neft ishlab chiqarishning 29,1 foiziga egalik qiladi.[32] Ushbu mintaqa dunyo neft va gaz zaxiralarining katta qismini o‘zida jamlaganligi sababli, bu yerda yuzaga keladigan har qanday geosiyosiy beqarorlik jahon iqtisodiyotiga bevosita va tezkor salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. So‘nggi yillarda mintaqada kuzatilayotgan qurolli mojarolar, siyosiy qarama-qarshiliklar va harbiy keskinliklar global iqtisodiy muhitni sezilarli darajada murakkablashtirmoqda.

Xususan, Eron bilan bog‘liq geosiyosiy keskinliklar fonida Fors ko‘rfazida joylashgan Hormuz bo‘g‘ozining qisman bloklanishi orqali neft tranzitiga bo‘lgan tahdidlar global energetika xavfsizligini izdan chiqishiga olib keldi. Hormuz bo‘g‘ozi orqali jahon neft hajmining qariyb 20 foizi olib o‘tiladi.[33] Shu sababli, Fors ko‘rfazi mintaqasida yuzaga keladigan har qanday xavf global neft narxlarining keskin oshishiga olib keladi. Osiyo mamlakatlari Hormuz bo‘g‘ozi orqali keladigan neftga juda katta darajada bog‘liq.

1-jadval

Neft import qiluvchi davlatlarning Hormuz bo‘g‘ozidagi ulushi (Talab)[34]

Davlat	Bo‘g‘oz orqali o‘tuvchi jami neftdagi ulushi (%)	Izoh
Xitoy	37.7%	Dunyodagi eng yirik importyor.
Hindiston	14.7%	O‘z ehtiyojining 80-90% qismini import qiladi.
Janubiy Koreya	12.0%	Energetika xavfsizligi butunlay ushbu yo‘lga bog‘liq.
Yaponiya	10.09%	Xom neft ehtiyojining qariyb 95% qismi Fors ko‘rfazidan keladi.
Yevropa Ittifoqi	3.8%	Rossiya neftidan voz kechilgach, bu yo‘lga bog‘liqlik ortgan.
AQSh	2.5%	AQSH asosan o‘z neftiga ega, shuning uchun bog‘liqlik past.

Yaqin Sharqdagi notinchliklar global iqtisodiyotga bir nechta asosiy kanallar orqali ta’sir ko‘rsatadi. **Avvalo**, energetika bozori orqali ta’sir kuzatiladi. Mintaqadagi beqarorlik neft va gaz narxlarining tebranishini kuchaytiradi. Energiya bilan bir qatorda yoqilg‘i narxlarining oshishi esa

[30] O‘zbekistonda 2022-yil yakunlari bo‘yicha inflyatsiya darajasi. Milliy statistika qo‘mitasi Matbuot xizmatining rasmiy kanali. 01.01.2023
[31] Unlocking Uzbekistan’s Potential: The Role of Transport and Logistics
[32] *Charted: Where the World’s Oil Comes From by Region (2025)*
[33] Ho‘rmuz bo‘g‘ozi inqirozi Osiyo aksiya bozorlarini pasaytirdi
[34] *Charted: Oil Trade Through the Strait of Hormuz*

ishlab chiqarish xarajatlarini ko‘paytirib, global inflyatsiyani yuzaga keltiradi. Yuqorida berilgan jadvaldagi ma’lumotlarga qaraydigan bo‘lsak, Osiyo hamda Yevropa mamlakatlarini turli xil tovarlar bilan ta’minlashda katta ulushga ega davlatlar aynan Fors ko‘rfazi mintaqasi neftiga tayanib qolishgan. Hozirki kundagi bo‘lib turgan mojarolar esa narxlar oshishi ortidan inflyatsiya bosimining kuchayishi milliy iqtisodiyot uchun jiddiy chora-tadbirlar ishlab chiqish kerakligini anglatadi.

Mazkur global iqtisodiy hamda geosiyosiy mojarolar bilvosita O‘zbekiston iqtisodiyotiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Energiya, shuningdek yoqilg‘i narxlarining o‘zgarishi import xarajatlarini oshiradi, bu esa ichki bozorda inflyatsion bosimni kuchaytiradi va shu bilan birga, global savdo sharoitlarining murakkablashuvi eksport imkoniyatlariga ham ta’sir qiladi.

Global iqtisodiy beqarorlik, geosiyosiy ziddiyatlar va texnologik transformatsiya sharoitida O‘zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar mamlakat iqtisodiyotining tashqi shoklarga chidamliligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, ularning asosiy yo‘nalishlari diversifikatsiya, raqamlashtirish, eksportni kengaytirish va institutsional islohotlardan iborat.

O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri xomashyo eksportiga bog‘liqlikni kamaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishdan iborat. “Bozor xo‘jaligi sharoitida iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish qonunchilik, ijro etish va nazorat qilish xususiyatidagi tadbirlar tizimidan iborat bo‘ladi. Hozirgi sharoitda iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish takror ishlab chiqarish jarayoniga tegishli bir qator vazifalarni hal qilishga qaratiladi. Bular jumlasiga iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, bandlikni tartibga solish, tarmoq va mintaqaviy tuzilmalardagi ijobiy siljishlarni qo‘llab-quvvatlash, eksportni himoya qilish kabilarni kiritish mumkin”.[35]

Xalqaro miqyosda kechayotgan mazkur jarayonlar fonida har bir davlat o‘zining nisbiy ustunliklarini aniqlab, global bozorga qanday resurslar bilan chiqishi mumkinligini belgilashi zarur. O‘zbekiston uchun ham bu masala strategik ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatning tabiiy, iqtisodiy va demografik salohiyatidan samarali foydalanish orqali global iqtisodiyotda munosib o‘rin egallash imkoniyati mavjud. Misol tariqasida qo‘shni Avg‘oniston bozorini tahlil qilish orqali O‘zbekistonning imkoniyatlarini quyida ko‘rib chiqamiz.

Afg‘oniston iqtisodiyoti deyarli barcha hayotiy muhim tovarlar bo‘yicha importga qaram hisoblanadi. Jahon banki (World Bank) ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakat ichki iste’molining 80% dan ortig‘i xorijiy yetkazib beruvchilar hisobidan qoplanadi.[36] 2025-yil holatiga ko‘ra, Afg‘oniston aholisi 43 milliondan oshdi.[37] Aholining o‘rtacha yoshi 18.4 ni tashkil etishi iste’mol bozorining uzoq muddatli o‘sish salohiyatini ko‘rsatadi. Mamlakatning yillik import hajmi o‘rtacha $9 mlrd dan $10 mlrd gacha tebranmoqda.[38]

UN Comtrade (BMT Xalqaro savdo statistikasi bazasi) ma’lumotlariga ko‘ra, Afg‘oniston importining asosiy qismini quyidagilar tashkil etadi:[39]

Energiya resurslari (25-30%): Neft mahsulotlari, suyultirilgan gaz va elektr energiyasi; Oziq-ovqat mahsulotlari (20-25%): Un, bug‘doy, o‘simlik yog‘i, shakar; Qurilish materiallari (15%): Sement,

[35] U.V.G‘afurov, M.Sh.Xalilov, Sh.Baymuradov. Davlat iqtisodiyoti va siyosati. O‘quv qo‘llnma. — T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021 — 224b.
[36] World Bank - Afghanistan Overview Afghanistan Economic Monitor.
[37] Afghanistan Population 2025 - United Nations Population Fund
[38] World Bank: Afghanistan Economic Monitor. December 2025
[39] UN Comtrade Database - Afghanistan

metall prokat, oyna; Tekstil va kiyim-kechak (8-12%): Paxta matolari, sintetik tolalar, tayyor kiyim-kechak va poyabzal.

Ma'lumot o'rnida Eron uzoq yillar davomida Afg'onistonning birinchi raqamli savdo hamkori bo'lib kelgan va shuningdek, importyor davlatlar orasida ham Eron Avg'oniston uchun yetakchi mamlakat hisoblanadi. Xususan, Jahon banki rasmiy saytining 2025-yil Dekabr oyidagi hisobotida Avg'onistonga tovar eksport qiluvchi davlatlar orasida birinchi o'rinda Eron — eng katta ulushdor (30.3%) sifatida ko'rsatilgan bo'lsa, O'zbekiston esa bu borada yetti foizlik ulush bilan oltinchi o'rinda keltirilgan.[40] Biroq, so'nggi paytlardagi AQSh-Isroil koalitsiyasi va Eron o'rtasida yuz berayotgan ziddiyatli to'qnashuvlar har ikki tarafning iqtisodiy "holsizlanish"iga olib kelishi natijasida ularning eksport salohiyatiga ham jiddiy putur yetishi ehtimoldan holi emas. Bu esa Eron tovar-mahsulotlariga qaramligi yuqori bo'lgan Avg'oniston bozorida taqchillik yuzaga kelishi mumkinligini anglatadi. Ushbu taqchillikni to'ldirish uchun O'zbekiston eng muqobil variant sifatida ko'zga tashlanadi. Nima uchun?

O'zbekiston Afg'oniston bozorida Eron o'rnini egallashi mumkin bo'lgan bir qancha strategik yo'nalishlarga ega:

Elektr energiyasi: O'zbekiston Afg'onistonning shimoliy hududlarini elektr energiyasi bilan ta'minlovchi asosiy subyektdir. "Surxon – Puli-Xumri" (500 kV) liniyasining ishga tushishi Afg'onistonga elektr eksportini yiliga 6 milliard kVt/soatga yetkazish imkonini beradi. Bu Eronning g'arbiy provinsiyalarga beradigan energiyasidan ko'ra barqarorroq va arzonroqdir;[41]

Oziq-ovqat sanoati: Afg'oniston oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha importga o'ta qaram. O'zbekiston esa ushbu ehtiyojni quyidagi mahsulotlar bilan qoplashi mumkin: O'simlik yog'i: Eronning ichki bozoridagi inflyatsiya fonida O'zbekistonning paxta va kungaboqar yog'i eksporti raqobatbardoshligini oshirgan; Meva va sabzavotlar: Muzlatilgan va qayta ishlangan meva-sabzavot konservalari Afg'oniston bozorida yuqori talabga ega; Un va g'alla: Afg'oniston yiliga 3,5 million tonnadan ortiq un import qiladi. O'zbekistonning mahsulotlari logistik jihatdan Pokistondan keladigan unga qaraganda sifatliroq va Erondan keladigan mahsulotdan arzonroqdir;[42]

Qurilish materiallari: Afg'onistondagi infratuzilmaviy loyihalar va aholi punktlarini qayta tiklash jarayoni qurilish materiallariga bo'lgan talabni keskin oshirgan. O'zbekiston sement ishlab chiqarish quvvati yiliga 26-27 million tonnaga yetdi.[43] Afg'oniston uchun Termiz orqali sement import qilish logistik xarajatlarni 20-25% gacha tejashi mumkin. Undan tashqari O'zbekistonda ishlab chiqarilayotgan armatura va qurilish oynalari Eron va Xitoy mahsulotlari bilan sifat borasida raqobatlasha oladi;

Sanoat va mashinasozlik mahsulotlari: O'zbekiston Afg'oniston bozoriga tayyor sanoat mahsulotlarini yetkazib berish bo'yicha mintaqaviy lider bo'la oladi. Jumladan mashinasozlik (avtomobilsozlik), maishiy texnika, to'qimachilik, kimyo sanoati (mineral o'g'itlar, farmatsevtika mahsulotlari) ishlab chiqarish bo'yicha Markaziy Osiyoda yetakchi sanoatlashgan mamlakat deb bemalol O'zbekistonni aytishimiz mumkin. Mineral o'g'itlar (karbamid, ammiakli selitra) Afg'oniston qishloq xo'jaligi uchun muhimdir. "O'zkimyosanoat" korxonasi mahsulotlari esa ushbu yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

[40] World Bank: Afghanistan Economic Monitor. Imports.December 2025
[41] O'zbekiston Respublikasi hukumati bilan Afg'oniston Islom Respublikasi hukumati o'rtasida bitim. 21.02.2018. "Surxon - Puli-Xumri" elektr yetkazib berish loyihasi ishga tushirilmoqda. KUN.UZ 15.09.2025
[42] O'zbekistonning Afg'onistondagi iqtisodiy loyihalari va mamlakatlar o'rtasidagi savdo ko'rsatkichlari. Gazeta.Uz
[43] «O'zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi 27.04.2023

O‘zbekiston mahsulotlari Avg‘oniston bozori uchun Eron tovarlarining o‘rin bosuvchisi sifatida kira olish qobiliyatiga ega. Xususan, Eron eksport qilgan 70% mahsulot turlari O‘zbekistonda yetishtiriladigan mahsulotlariga mos kela oladi (oziq-ovqat, qurilish, energiya). Shuningdek, O‘zbekistonning Avg‘oniston bilan bevosita bo‘lgan temir yo‘l aloqasi va siyosiy betarafligi savdo hajmini oshirishda yanada katta imkoniyat faktori bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Hozirgi davrda global iqtisodiyot murakkab va ko‘p qirrali transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Geosiyosiy ziddiyatlar, shuningdek yirik davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobat global savdo tizimini izdan chiqarib, resurslar taqchilligi, energetika inqirozi hamda ta’minot zanjirlarining uzilishiga olib keldi. Bunday sharoitda iqtisodiy barqarorlik masalasi davlatlar uchun nafaqat iqtisodiy, balki strategik xavfsizlik masalasiga aylanmoqda.

Ushbu maqolada “Hozirgi global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash yo‘llari” mavzusi doirasida global iqtisodiy o‘zgarishlar ortidan kelib chiqadigan bir nechta muammolar mohiyati hamda ahamiyati va bu murakkab jarayonlar fonida milliy iqtisodiyotni barqaror ushlash maqsadida yangi imkoniyatlarni ko‘rib chiqgan holda tahlil namunalari keltirildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda milliy iqtisodiyot barqarorligi an’anaviy omillar bilan cheklanib qolmay, balki yangi global tendensiyalar — raqamli iqtisodiyot, sun’iy intellekt, iqtisodiy fragmentatsiya va “friendshoring” kabi jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Global iqtisodiy tizimning parchalanishi ishlab chiqarish va savdo zanjirlarining mintaqaviylashuviga olib kelmoqda, bu esa davlatning tashqi iqtisodiy siyosatida moslashuvchan va strategik yondashuvchanlikni talab qiladi.

Umuman olganda, global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash ichki va tashqi omillarning uyg‘unlashuvini talab etadi. Diversifikatsiya, raqamli transformatsiya, energetika xavfsizligi, logistika tizimining rivojlanishi va inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish orqali iqtisodiy tizimning tashqi shoklarga nisbatan chidamliligini ta’minlash mumkin. Aynan shu kompleks yondashuv mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi va global iqtisodiy tizimda munosib o‘rin egallashining asosiy sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. .V.G‘afurov, M.Sh.Xalilov, Sh.Baymuradov. Davlat iqtisodiyoti va siyosati. O‘quv qo‘llnma. — T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021. — 224b.
2. Makroiqtisodiy siyosat. Darslik. Asqarova M.T., Zaxidov G‘.E., Amirov L.F. — T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2019. – 302 bet.
3. Vahabov A.V.. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Darslik. A.V. Vaxabov, D.A. Tadjibayeva, Sh.X. Xajibakiyev. — Toshkent: Baktria press, 2015. — 584 bet.
4. Ishmuhamedov A.E., Raximova M.R. Mintaqaviy iqtisodiyot: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 234 b.
5. Abdurazakova N. Jahon moliyaviy bozorlar barqarorligiga global iqtisodiy inqirozlar va geosiyosiy omillarning ta’siri hamda ularni boshqarish strategiyalari.
6. Jurayev R.R. Global inflyatsiya bosimi va uning rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy va moliyaviy barqarorligiga ta’siri.
7. “Economic impact of the 2026 Iran war”, Wikipedia.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH SHAROITIDA KORXONA MOLIYAVIY RESURSLARINI BOSHQARISHDA TRANZAKSION XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH (“OKMK” AJ MISOLIDA)

Jo‘rayeva Zulayho Zafar qizi
Geologiya fanlari universiteti
Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) yo‘nalishi 4-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19675361

Annotatsiya. *Maqolada barqaror iqtisodiy rivojlanish sharoitida sanoat korxonalarining moliyaviy resurslarini samarali boshqarish masalasi nazariy jihatdan o‘rganilgan. Shunga ko‘ra, “Olmaliq KMK” AJ misolida korxonaning moliyaviy holati, eksport salohiyati hamda investitsiya loyihalari tahlil qilingan. Ayni shu ko‘rsatkichlarga asoslangan holda, tranzaksion xarajatlarni kamaytirishda raqamli texnologiya, ya’ni blockchain tadbiq etilishining iqtisodiy samaradorligi shartli ravishda yoritib berilgan.*

Abstract. *The article theoretically studies the issue of effective management of financial resources of industrial enterprises in conditions of sustainable economic development. Accordingly, the financial condition, export potential and investment projects of the enterprise are analyzed on the example of "Almalyk KMK" JSC. Based on these indicators, the economic efficiency of the implementation of digital technology, namely blockchain, in reducing transaction costs is illustrated in a conditional manner.*

Аннотация. *В статье теоретически исследуется вопрос эффективного управления финансовыми ресурсами промышленных предприятий в условиях устойчивого экономического развития. Соответственно, на примере АО «Алмалык КМК» анализируются финансовое состояние, экспортный потенциал и инвестиционные проекты предприятия. На основе этих показателей в условном виде иллюстрируется экономическая эффективность внедрения цифровых технологий, а именно блокчейна, в снижении транзакционных издержек.*

Kalit so‘zlar: *Moliyaviy resurslar, eksport, tranzaksion xarajatlar, raqamli transformatsiya, CBAM (uglevod solig‘i), ESG, OKMK AJ, investitsiya.*

Kirish: Bugungi kunda zamonaviy raqamli transformatsiya hamda “Yashil iqtisodiyot” sharoitida mavjud nazariyalarga tayangan holda davriy xususiy qonuniyatlardagi tebranishlar natijasida qayta ko‘rib chiqib, jarayonga muvofiqlashtirishni taqozo qilmoqda. Aynan shu omillarni hisobga olgan holda, iqtisodchi olimlari va Nobel mukofoti sovrindorlari Ronald Kouzning tranzaksion xarajatlar[44] va Duglas Nortning institutsionalizm[45] nazariyalari tog‘-kon sanoatida moliyaviy resurslarslarni boshqarishdagi samarali yo‘llarini ishlab chiqish, hamda amaliy jarayonga transformatsiya qilinishni talab qilmoqda. Shu boisdan, maqolada ushbu nazariy yondashuvlar fundamental ahamiyati va jarayonga qanday tadbiq qilish izohlangan.

[44] Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. Economica, 4(16), 386-405.
[45] North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.

Ronald Kouz bozor operatsiyalarida asosiy xarajatlari ma'lumot qidirish, audit va shartnoma nazorati deb hisoblagan hamda bu xarajatlarning yuqori bo'lishini samaradorlik ko'rsatkichi pasayishiga olib keluvchi omil sifatida baholagan. Demak, Blockchain texnologiyasi orqali tog'-kon mahsulotini kelib chiqishini tekshirish audit xarajatlarini minimumga tushiradi, bu esa o'z navbatida Nash muvozanatiga ko'ra, xaridorning mahsulotlarni bizdan sotib olishiga turtki beradi.

Nobel mukofoti sovrindori Duglas Nort iqtisodiy rivojlanishning asosini institutsional ya'ni, qonunlar, standartlar, qoidalardir deb izohlagan va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi degan nazariyani ilgari surgan. Shunga asoslanib, xalqaro ESG va CBAM standartlari va solig'i shunchaki to'siq emas, balki "Institutsional renta" ya'ni, "Ustama narx" sifatida qayta talqin qilinishi uchun fundamental asosdir.

Asosiy qism: Institutsional rentani shakllantirish, ya'ni, eksport zanjiriga maxsus "Institutsional filtr" o'rnatiladi. Ushbu mexanizm 3 ta komponent asosiga quriladi. Ulardan biri, yashil standard — uglerod bojlaridan ozod bo'lish, ya'ni, soliq optimizatsiyasi bo'lsa, ikkinchisi, raqamli shaffoflikni ta'minlash, demak, monitoring hamda audit xarajatlarini 70-80%gacha qisqartirishni o'z ichiga olsa, uchinchisi, ijtimoiy mas'uliyat hisoblangan ESG reytingining oshishi va arzonroq kredit liniyalariga yo'ldir. Natijada, ustama narx olish, mijozlarning lock-in-effect tamoyili asosida bog'lanib qolishi va strategik hamkorlik maqomiga erishish maqsad qilinadi. Aynan shu strategik og'ish matritsasini tashkil etadi.

Yevropa Ittifoqi 2023-yildan boshlab po'lat, alyuminiy, sement va elektr energiyasi importiga aynan CBAM, ya'ni, uglerodli chegara solig'ini joriy etishni boshlagan. Agar mis yoki alyuminiy kabi xomashyo qazib olinayotganida atmosferaga ko'p CO2 chiqarilgan bo'lsa, importyor olib kirayotgan har bir tonna uchun uglerod jarimasini to'laydi. Shunga ko'ra, strategik og'ish orqali yashil standartga o'tilsa, xaridor Yevropada ushbu soliqdan tonnasiga o'rtacha 80-100 yevro ozod bo'ladi. Aynan shu tejab qolingan pulning bir qismi bizga "ustama narx" bo'lib qaytadi.

AQSh va Yevropa normativ-huquqiy qonunlari "Dodd-Frank-Act"ga ko'ra, agar kompaniya ishlab chiqargan mahsulotining tarkibidagi metal qayerdan kelganini, u yerda bolalar mehnati ishlatilmaganini isbotlab berolmasa, juda katta reputatsion jarima hamda qo'shimcha audit audit xarajatlarini to'lashga majbur bo'ladi. Shuning asosida, ijtimoiy-madaniy brendimiz hamda blockchain orqali har bir kg mahsulotimiz toza ekanligini ta'minlab bersa, importyor audit xarajatlarini 5-10% ga qisqartiradi.

Agar korxona bizning stategik og'ish natijasida yaratilgan yashil misni olsa, Xalqaro moliyaviy institutlardan past foizli kreditlar olish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa ESG standartlarini to'liq joriy etishning negizida yotadi.

Natijada, tashqi bojlar, tranzaksion xarajatlar, kapital xarajatlari kamayishiga xizmat qiladi.

Eksport — bu davlatlararo bitim emas, balki korxonalararo oldi-sotdi operatsiyalari mexanizmi. Ammo, sof kapitalistik iqtisodiyotda xususiy korxonalar davlat o'rnatgan soliqlar, bojlar, kvotalar ichida harakat qiladi. Shuning uchun, yashil mis konseptsiyasi ayni korxona foydasini maksimal darajaga chiqarishga yordam beradi. Chili va Avstraliya kabi davlatlar ushbu mexanizmni ishlab chiqib amaliyotga tadbiq qilmoqda. Chili — dunyodagi eng yirik mis eksportchisi. Ular shunchaki mis sotishdan vos kechib, "Green Copper" standartini yaratishdi. Chili davlat kompaniyasi bo'lgan Codelco va xususiy konlar misni faqat qayta tiklanuvchi energiya (quyosh, shamol) yordamida qazib olishni sertifikatlaydi. BMW, Tesla va boshqa xususiy gigantlar Chili misini raqobatchilardan ko'ra 5-7% qimmatroq sotib olishadi. Chunki bu misni import qilish orqali ular o'z mamlakatlarida "ekologik jarima" to'lashmaydi. Avstraliyaning temir rudasi va litiy

qazib oluvchi Rio Tinto va BHP (xususiy korporatsiyalar) kompaniyalari “Shaffof ta’minot zanjiri” standartini joriy qildi. Ular har bir tonna ruda uchun raqamli “pasport” beradi. Bu pasportda ruda qazish jarayonida ishchilarga qancha haq to‘langani va atrof-muhitga qancha zarar yetgani yoziladi. Uning importyorlari hisoblangan Xitoy va Yaponiya po‘lat zavodlari xususiy korxonalar bu “toza” rudani olishga majbur, chunki, xalqaro banklar “toza” xomashyo ishlatgan zavodlarga past foizli kredit beradi.

“OKMK” AJ misolida tahlil.

S&P Global — bu to‘g‘ri moliyaviy qaror qabul qilish maqsadida, moliya bozori uchun tahliliy ma’lumotlar, kredit reytinglari hamda benchmark ko‘rsatkichlarini taqdim etuvchi, ikkita yirik moliyaviy nashriyotning birlashishidan kelib chiqqan dunyodagi eng yirik Amerika korporatsiyasidan biri hisoblanadi va S&P 500 indeksini boshqaradi. Bu indeks AQShning eng yirik 500 ta kompaniyasining aksiyalari dinamikasini aniqlab boradi hamda jahon iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Demak, SWOT hamda VRIO tahlillariga ko‘ra, S&P Global va Fitch Ratings tomonidan OKMKga “B+”, “BB-” barqaror darajasi berilgan. Xalqaro moliya tilida bu darajalar spekulyativ yoki investitsion bo‘lmagan reyting deb izohlanadi. Demak, bu kombinatning qarzini to‘lash qobiliyati borligini, ammo u tashqi iqtisodiy vaziyatga, masalan, jahon bozorida mis narxining o‘zgaruvchanligiga bog‘liqligini bildiradi. Shunga ko‘ra, “B+” o‘z moliyaviy majburiyatlarini bajarishga layoqatli ekanligini, lekin tashqi omillar ta’siri natijasida yuzaga keladigan risklar mavjudligini anglatsa, “BB-” barqaror darajasi bir pog‘ona ustunlik beradi nisbatan, bu reyting barqaror va defolt xavfi kamroq ekanini ko‘rsatadi. Korporatsiya tomonidan berilgan barqaror prognozi yaqin kelajak 12-24 oy uchun xulosasi bo‘lib, bu reyting yaqin orada pasaymasligini yoki ko‘tarilmasligini, balki kombinat o‘z darajasini barqaror saqlab turadi degan ma’noni bildiradi. Bu esa, investorlar uchun yaxshi imkoniyat hisoblanadi. Bu reytinglar qanchalik yuqori bo‘lsa, ya’ni, pog‘onasi oshib borsa, xalqaro banklar OKMKga shuncha past foizli kredit beradi. Aynan shu omil darajasi dunyodagi yirik investorlar OKMK aksiyalari yoki obligatsiyalarini sotib olish imkoniyatini belgilab beradi. Ushbu reytinglar yangi loyihalarni moliyalshtirish uchun juda zarur va mis narxiga yoki aksiyalariga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Natijada, moliyaviy quvvatini belgilovchi omil bo‘ldi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan 16-mart kuni 2026-yil 3-mis boyitish fabrikasining ilk bosqichi — filtrlash korpusining ko‘zdan kechirilishi kombinatning nafaqat hududiy, balki global miqyosdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

“Yoshlik-1” va “Qalmoqqir” konlaridagi 45 million tonna mis va 5 ming tonnadan ziyod oltin zaxirasi O‘zbekistonni mis xomashyosi bo‘yicha dunyodagi eng yirik ishtirokchilar qatoriga olib chiqadi hamda mamlakatning strategik xavfsizligi bo‘lib xizmat qiladi. 100 yillik kafolatli xomashyo bazasi bu kamida uch avlod uchun barqaror ish o‘rinlari va budjet tushumlari demakdir.

Yangi ochilgan MBF-3 zamirida yuqori texnologiyaga asoslangan, samaradorlik va qo‘shimcha qiymat hosil qiladi, ya’ni faqat xomashyo emas, balki tayyor konsentrat va kelgusida yuqori sifatli mis katodi ishlab chiqarish hajmi Keskin oshadi. Natijada, S&P Global reytinglari oshadi va investorlar uchun ishonchli hamkorga aylanadi. Bu loyihaning ishga tushganligi davlatimiz uchun mis klasteriga aylanish yo‘lidagi islohotlarning eng katta bo‘lagidir.

Hozirda OKMK davlat korxonasi bo‘lganligi tufayli uning bir qismi davlat budjeti bilan chambarchas bog‘langan. Agar kompaniya aksiyalarining sezilarli qismi, masalan, 15-25 % xalqaro investor qo‘liga o‘tsa, OKMK mustaqil yuridik shaxs sifatida maqomini mustahkamlagan bo‘ladi. Natijada, OKMK “davlatning bir bo‘lagi” emas, balki “o‘z mablag‘larini mustaqil boshqaradigan korporatsiya” deb reyting olishiga yo‘l ochadi. IPOga chiqish OKMK xalqaro standartlarga to‘liq moslashishini talab qiladi. Har chorakda xalqaro auditorlar hisobotlarini tekshiradi va bu shaffoflik, korporativ boshqaruvdagi ishonchni ta’minlab beradi. Aksiyalarni ochiq savdoga chiqarish OKMKga moliyaviy mustaqilligini ta’minlab, milliardlar dollar tog‘ridan-tog‘ri investitsiya jalb qiladi. Kredit olganda foiz to‘lash majburiyati borligi reytingga bosim o‘tkazadi, aksincha, aksiylarni sotganda esa qaytarish sharti bo‘lmagan sarmoya keladi. Demak, qarz emas, sarmoya tamoyili ishlaydi. Bu esa o‘z navbatida, OKMKning balansini barqarorlashtiradi va reyting agentliklari tomonidan yuqoriroq baho beriladi.

1-rasm. Vernon tahlili. Institutsional yondoshuv[46].

Blockchain-monitoring tatbiq etish va marketing strategiyalarini optimallashtirish.

Mis eksport qilish jarayoni dastabki qazib olishdan to iste’mol bozori, ya’ni, yakuniy iste’molgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni monitoring qilish aynan blockchain-monitoring mohiyati hisoblanadi. Bunga kelib chiqish sertifikati, ekologik standartlar ESG reytingi, logistik samaradorlik darajasi kabi bir qator omillar hisobga olingan holda monitoring qilinadi. OKMK AJ LMEga mahsulot yetkazib beruvchi yirik ishtirokchi sanaladi. LMEpassport tizimida OKMK brendi ro‘yxatdan o‘tgan, lekin har bir tonna mis uchun individual raqamli “passport”, ya’ni, blockchain-monitoring to‘liq joriy qilishni bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Buning uchun har bir tayyor mis katodi yoki o‘ramiga maxsus QR-kod yoki RFID-tag foydalaniladi chunki bu mahsulotning qaysi kondan, qancha muddatda ishlab chiqarilganligi hamda laboratoriya tahlili natijalari haqida ma’lumot olish imkonini beradi. Keyingi bosqichlarda LMEpassport bilan integratsiya bo‘lib, bunda yuborilgan hujjatlar asosida OKMK mahsulotning ESG ko‘rsatkichlarini LMEpassport platformasiga yuklaydi. Bu jarayonning tashkil qilinishi importyor QR-kodni skanerlaganida, mahsulot sifatini va boshqa ko‘rsatkichlari bilan tanishib chiqish imkonini beradi. Umumiy olganda, OKMKning xalqaro barqarorlik sertifikatlarini ko‘ra oladi va sodiq hamkorga aylanishi mumkin.

Blockchain zanjirini yaratish — ma’lumotlarni o‘zgartirib bo‘lmaydigan zanjirga kiritishni o‘z ichiga oladi. Bu tizim logistika yo‘nalish harakatining nazoratini beribgina qolmay, mis xaridorga yetib borgach, tizim avtomatik ravishda “yetkazildi” xabarini beradi bu esa to‘lov jarayonini tezlashtiradi.

[46] Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Pasport joriy qilingach, OKMK marketing strategiyasini yuqorida keltirilgan “Yashil mis” tamoyili asosida ishlatsa bu pasportda aks etadi va nazarda tutilgan ustama narx hisobiga qimmatroq sotish imkonini beradi. Shu bilan birga bu mexanizm to‘liq ishga tushishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri nufuzli gigant korxonalar bilan sotuv amalga oshirish uchun vositachisiz shartnoma tuzishni osonlashtiradi, yani, yangi bozor, yangi hamkor, yangi yo‘l ochadi.

Natija: Shartli hisob-kitoblar shuni ko‘rsatadiki, eksport jarayonlariga taklif qilingan mexanizm qo‘llanilsa, mahsulotning bozordagi qiymatini oshirish va operatsion xarajatlarni Keskin kamaytirish orqali yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish imkonini beradi. Demak, an’anaviy tizimda 1 tonna mahsulot eksporti uchun sarflanadigan tranzaksion xarajatlar 625 dollarni tashkil etgan bo‘lsa, blockchain tizimida bu ko‘rsatkich 125 dollargacha, ya’ni 5 baravargacha qisqargan. Logistika vas ug‘urta 150 dollar, audit va risklarni boshqarish 130 dollar, hamda bank va hujjat aylanishi 125 dollar tranzaksion xarajatlarning qisqarishi yuzaga kelmoqda.

Tizim joriy etilishi ustama sabab narx 3 %ga oshgan 375 dollar tejamkorlik hisobiga har bir tonna mahsulotdan qo‘shimcha 875 dollar samaradorlik bermoqda. Solishtirma samaradorlik 3-7 % atrofida ijobiy o‘sish kutilgan.

Natijada, yillik umumiy iqtisodiy samara 87,5 million dollarga teng bo‘lmoqda. Agar faqatgina narx o‘sishi hisobiga shakllangan bo‘lsa, yillik sof iqtisodiy foyda 37,5 million dollarni tashkil etadi. Har bir tonna mahsulotdan olinadigan 875 dollarlik qo‘shimcha samara loyihaning o‘zini oqlash muddati qisqa ekanligini xalqaro raqobatbardoshlikni tubdan oshirishini anglatadi.

Xulosa va takliflar

OKMK AJ misolida amalga oshirilga tahlillar asosida amaliy takliflar ishlab chiqildi. Jahon bozorida mis mahsulotlariga bo‘lgan talab ortib bormoqda hamda prognozlar ham bu sohada talab yuqori bo‘lishi, taqchillik hollari kuzatilishi mumkinligini asoslab bermoqda. Ayni shu omillar OKMK eksportning samarali yo‘llarini ishlab chiqish uchun taklif etilgan raqamli blockchain texnologiyasini eksport zanjirida qo‘llashini rag‘batlantiradi. Uning komponentlariga asoslangan model orqali jarayonga amaliy yondoshuvi bo‘lsa, kontragentlarni tekshirish jarayoni, hujjat aylanishi boshqa yuqorida nomi sanalgan barcha tranzaksion xarajatlar amalda 625 dollardan 125 dollargacha, ya’ni 5 baravar qisqarishi imkonini beradi. Boshqa tarafdan, mamlakatimiz tog‘-kon sanoatining eksportini oshirishning eng samarali yo‘li qo‘shimcha qiymat yaratish bo‘lgan “Mis klasteri” doirasidagi misni chuqur qayta ishlash quvvatlarini kengaytirish orqali bu ko‘rsatkich 2,2 baravardan 3 baravargacha oshirish mumkin. Bu nafaqat mamlakatga valyuta tushumini ko‘paytiradi, balki tarmoqda yangi va barqaror ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

Eksportni rag‘batlantirishda nafaqat iqtisodiy, baki ijtimoiy, ya’ni institutsional omillar ham muhim ahamiyatga ega. Aynan taklif etilgan institutsional renta koeffitsiyenti orqali eksport jarayonida byurokratik to‘siqlarni doimiy monitoring qilib boorish zarur. Ushbu mexanizm OKMKga joriy etilishi JSTga a’zo bo‘layotgan bir vaqtda tashqi bozorda raqobatbardoshlikni o‘rtacha 15-20 foizga oshiradi.

Global ekologik standartlar ESG va CBAM uglerod solig‘i mexanizmi joriy qilingan bozor sharoitida korxona ayni shu talablarga to‘liq moslashishini taqozo qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, taklif etilgan ushbu chora-tadbirlar yig‘indisi davlatimiz iqtisodiyoti va kelajagi uchun, tog‘-kon sanoati korxonalarining tashqi iqtisodiy faoliyatini yangi bosqichlarga olib chiqishga, eksport tarkibini diversifikatsiya qilishga moliyaviy resurslar boshqaruvini optimallashtirishga xalqaro bozordagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Akromov E.A. Korxonalarning moliyaviy holati tahlili.–T.: Moliya, 2010, -223 b.
2. Usmonov R.A. “Sanoat tarmoqlari iqtisodiyoti”. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022. – 298 bet.
3. Aguilar F.J. (1967), Scanning the Business Environment, Macmillian.
4. Cadle, J., Paul, D. and Turner, P. (2010), Business Analysis Techniques, 72 Essential Tools for Success, BCS The Chartered Institute for IT.
5. Vahabov A.V.. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Darslik. A.V. Vaxabov, D.A. Tadjibayeva, Sh.X. Xajibakiyev. — Toshkent: Baktria press, 2015.
6. Iqtisodiyot nazariyasi darslik 2-qism. Sh.Shodmonov, Toshkent-2025.-35b.
7. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. Economica, 4(16), 386-405.
8. Nash, J. (1950). Equilibrium points in n-person games. Proceedings of the National Academy of Sciences.
9. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.
10. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.
11. Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management.

IQTISODIY O‘SISH MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNING PIROVARD NATIJASI SIFATIDA

Toshmamatova Zuhra Shermatovna
Guliston davlat universiteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19648023

Annotatsiya. *Iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda milliy iqtisodiyotning makrodarajadagi barqarorligi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada makroiqtisodiy barqarorlikning nazariy jihatlari, makroiqtisodiy barqarlorlikka erishish yo‘llari, iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda hududiy o‘sishni ahamiyati, iqtisodiy o‘sishni ta’minlash masalalari ochib berishga harakat qilingan.*

Kalit so‘zlar: *hududiy o‘sish, iqtisodiy muvozanatlik, iqtisodiy o‘sish, iqtisodiy barqarorlik, ishlab chiqarish unumdorligi, iqtisodiy o‘sish turlari.*

Аннотация. *В обеспечение экономического роста основным фактором является макроэкономические стабильности национальной экономики. В данной статье основное внимание уделено на раскрытые теоретические аспекты макроэкономической стабильности пути достижения макроэкономической стабильности, решения проблемы обеспечения экономического роста.*

Ключевые слова: *экономические равновесия, экономический рост, экономическая стабильност, производственая производительность, виды экономического роста.*

Abstract. *Macroeconomic stability is the main factor of ensuring economic growth. Theoretical aspects of macroeconomic stability, problems of ensuring economic growth, ways of reaching macroeconomic stability are discussed in the given article.*

Keywords: *Economic equilibrium, economic growth, economic stability, efficiency of production, types of economic growth.*

Kirish. Iqtisodiy o‘sish iqtisodiyot erkinlashuvining chuqurlashuvi va miqyosi kengayishi, valyuta bozorining barqarorlashuvi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining jadal sur’atlarda rivojlanishini ta’minlaydi.

O‘zbekistonda bozor munosabatlariga o‘tishning birinchi bosqichida iqtisodiyot sohasida yuz bergan tub o‘zgarishlar asosida keyingi bosqichning strategik maqsadlari va yo‘nalishlari: iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va isloh etishni yanada chuqurlashtirish, investitsiya faoliyatini kuchaytirish, chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish va shu negizda iqtisodiy barqaror o‘sishni ta’minlab, bozor munosabatlarini to‘liq joriy etish belgilab olindi.

Keyingi yillarida xom-ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash, yuqori qo‘shilgan qiymatli tovarlar ulushining ortishiga qaratilgan tarkibiy siyosatni amalga oshirish natijasida mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida qishloq xo‘jaligi ulushining pasayishi va sanoat, xizmat ko‘rsatish sohalarining ulushi ortishi kuzatilmoqda.

Bu esa bank tizimining mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sish sur’atlarini saqlash va milliy ustuvor tarmoqlar raqobatdoshligini oshirish, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilashdagi o‘rnini kengaytirishga xizmat qildi. Ushbu vazifalar doirasida bank tizimi nazoratini Bazel qo‘mitasining yangi tavsiyalari asosida takomillashtirish, bank tizimi va alohida banklarning yuqori xalqaro reyting baholariga ega

bo‘lishini ta’minlash, tijorat banklarining resurs bazasini yanada kengaytirish, ularning investitsiyaviy faolligini kuchaytirish hamda iqtisodiyotni tarkibiy o‘zgartirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash bo‘yicha strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirishga, tarmoqlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiriladigan kreditlar hajmini ko‘paytirish kabi muhim chora-tadbirlarni davom ettirish rejalashtirilmoqda.

Iqtisodiy o‘sish muayyan qonuniyatlar asosida sodir bo‘ladi. Ba’zan uni harakatlantiruvchi kuch siklik ahamiyat kasb etsa, boshqa paytlarda ekstensiv va intensiv omillarga bog‘liq bo‘ladi. Shubhasiz, davlatning siyosati iqtisodiy jarayonlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatishi yoki jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy institutlarga ta’sir etishi orqali bilvosita ta’sirga egadir. Iqtisodiy o‘sishning yuqori sur’atlarda sodir bo‘lishi yoki sustlashuvi ayrim hollarda siklik hususiyatga emas, balki aynan davlat siyosatining amalga oshirilishi bilan bog‘liqligi kuzatiladi.

Odatda, yuqori sur’atdagi iqtisodiy o‘sish iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarning amalga oshirilayotgan davriga to‘g‘ri keladi.

“Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan **innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tmoqdamiz.** Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo‘lsak, uni aynan innovatsion g‘oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak. Shuning uchun biz Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etdik va uning oldiga aniq vazifalarni qo‘ydik. Bu vazirlik nafaqat iqtisodiyot sohasida, balki butun jamiyat hayotida eng muhim loyihalarni amalga oshirishda o‘ziga xos lokomotiv rolini bajaradi, deb ishonamiz ”[47].

Mamlakat iqtisodiyoti tarkibining ahamiyati iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashda, ularning samaradorligini oshirishda va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishda ko‘rinadi. Iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishi mamlakatlar rivojlanishining xususiyatlariga bog‘liq holda o‘zgarib boradi. Iqtisodiyotdagi tarkibiy siljishlar mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlashdagi muhim omillardan hisoblanadi.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy siljishlarni baholashda iqtisodiyot tarkibiga asosan tarmoq, takror ishlab chiqarish, mintaqaviy va tashqi savdo jihatidan qaraladi. Iqtisodiyotdagi tarkibiy siljishlar tarmoq jihatdan qaralganda, asosiy uch tarmoq: sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar ko‘rsatish sohalarining umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi yoki ushbu tarmoqlarda band bo‘lgan aholi soniga qarab aniqlanadi. Mamlakat iqtisodiy o‘sishining dastlabki bosqichlarida mazkur uch tarmoqning iqtisodiyotdagi ulushi jihatidan qishloq xo‘jaligi ustunlik qilsa, iqtisodiy o‘sishning keyingi bosqichlarida sanoat va yuqori iqtisodiy o‘sish pallasida esa xizmatlar ko‘rsatish sohasining yetakchilik qilishi kuzatiladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sanoatning qazilma tarmoqlariga nisbatan qayta ishlab chiqarish sanoat tarmoqlari ko‘proq iqtisodiy naf keltiradi, u ichki bozorga mo‘ljallangan. Lekin shuni aytish kerakki, ichki bozorning sotib olish qobiliyati har doim ham yetarli darajada emas, shuning uchun tayyor sanoat mahsulotlarini keng eksport qilishning zarurati tug‘iladi. Shuningdek, iqtisodiyotda mahalliy tabiiy resurslardan foydalanayotgan xom ashyo tarmoqlari ham yangi texnologiyalar asosida rivojlanishi zarur. Mamlakat iqtisodiyotida tarkibiy siljishlar sanoat

[47] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2024 yil. http://www.press-service.uz/ru/lists/view/

tarmoqlarining sifat jihatdan siljishi, ko‘p resurs foydalanishdan resurslarni tejash texnologiyasiga o‘tishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda iqtisodiyotdagi tarkibiy siljishlar mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlashdagi muhim omillardan biri sifatida unig hozirgi holati, muammolari va istiqbollari tizimli tahlil qilindi. Ishda iqtisodiy tahlil, statistik ma’lumotlarni solishtirish, kuzatish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy tajribalar o‘rganilib, ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil asosida umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy o‘sishni ta’minlash masalalari bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Rus iqtisodchi olimi S.D. Alekseyevichning fikricha, iqtisodiyot tarkibi uzoq muddatli davrda mamlakat iqtisodiy o‘sishining muhim shart-sharoitlarini yuzaga keltiradi. U miqdoriy va sifat xususiyatlariga ega bo‘lib, milliy iqtisodiyotdagi o‘zgarishlarni aks ettiradi. Iqtisodiyot tarkibi mamlakat milliy iqtisodiyotining barqarorligi va havfsizligini tavsiflaydi. Shuning uchun iqtisodiyotda miqdoriy va sifat jihatdan tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish davlat iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadlaridan biridir [4].

Iqtisodiyotda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, ya’ni iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurish ishlab chiqarishning texnologik yangilanishi va uning tashqi hamda ichki o‘zgarishlarga moslashishi zaruriyatini aniqlovchi ishlab chiqarish kuchlarining katta miqdordagi tarkibiy o‘zgarishlarini ifodalaydi. Bunda muhim maqsad: ishlab chiqarishni qayta tashkil etish, jumladan, korxonalarning samarasiz bo‘g‘inlarini yo‘q qilish yoki qo‘shib yuborish, jismonan va ma’nan eskirgan asosiy vositalarni almashtirish, texnik yangiliklarni kiritish hamda yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishdir. Bularning bari tarmoqlararo, hududiy, texnologik, institutsional va ishlab chiqarishning boshqa muhim tarkibiy siljishlariga olib keladi.

Iqtisodchi olim A.A. Kushnarevning fikricha, iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar iqtisodiy samaradorlikni, jahon va milliy bozorlarda raqobatbardoshlikni kamaytiruvchi yoki oshiruvchi iqtisodiyotning turli tarmoqlari, sektorlari, hududlar, korxonalar turlari, texnologik ukladlar va iqtisodiy tizimning boshqa elementlari o‘rtasidagi o‘zaro nisbatlarning mavjud o‘zgarishi hisoblanadi.

Iqtisodiy o‘sish sur’atlarining yuqori darajada saqlanishi va barqaror saqlanishining asosiy omillari bo‘lib, eksport salohiyatining yuqori sur’atlarda oshishi hamda iqtisodiyotda keng ko‘lamdagi investitsiyalarning amalga oshirilishi hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Har bir rivojlanayotgan va iqtisodiyotida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirayotgan mamlakat kabi O‘zbekistonda ham xorijiy investitsiyalarni jalb qilish doim ustuvor masala bo‘lib kelgan. Jahon amaliyotida xorijiy investitsiyani jalb qilishda ikki masalaga katta e’tibor beriladi:

birinchidan, xorijiy tadbirkor kapitalni milliy iqtisodiyotga bir marta olib kiradi (ishlab chiqarishni xarid qilish yoki tashkil etishda), uning daromadi repatriatsiya qilinishi esa uzluksiz davom etadi. Daromadning qayta investitsiyalash masalasi esa ancha nozik hisoblanadi va bunday qarorni qabul qilinishi mamlakatdagi umumiy investitsiya muhiti va valyuta konvertatsiyasi kabi omillarga bog‘liq bo‘ladi;

ikkinchidan, xorijiy tadbirkor kapitalni asosan milliy iqtisodiyotning maksimal darajada foyda olish imkoni mavjud sohalariga yo‘naltirishga harakat qiladi. Bu, o‘z navbatida, sohalarni rivojlantirishda milliy manfaatlarga to‘g‘ri kelmasligi mumkin. Shu bilan birga, ekologiya me’yorlari yuqori bo‘lgan rivojlangan mamlakatlardan ekologiyaga ahamiyat bermaydigan

rivojlanayotgan mamlakatlarga atrof muhitga zarar keltiradigan korxonalarning kirib kelishi masalasi ham muhim o‘ringa ega.

Ma’lumki, mamlakat investitsiya muhitini ijobiy baholashda, avvalambor, siyosiy barqarorlikka katta ahamiyat beriladi. Mamlakatda hukm surayotgan siyosiy barqarorlik investor o‘z faoliyatini sinchkovlik bilan rejalashtirish va darhol foyda olish emas, balki uzoq muddatga mo‘ljallangan investitsiya loyihalarini tuzishi uchun zamin yaratadi. O‘zbekistondagi investitsion muhit Markaziy Osiyo mamlakatlari ichida eng barqarori hisoblanadi.

Bozor amal qilayotgan har qanday mamlakatda iqtisodiy o‘sishni ta’minlash xo‘jalik yuritish shakllarining olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar talabiga qay darajada javob berishi bilan hamda amal qilishi bilan uzviy bog‘liqdir. Milliy iqtisodiyotni barqarorligi va uni iqtisodiy jihatdanrivojlanishi, eng avvalo makroiqtisodiyot darajasida iqtisodiy muvozanatlikka erishishni talab etadi.

Iqtisodiy muvozanatlik esa milliy iqtisodiyotning amal qilish shakli bo‘lib, uning harakat darajalari va qo‘lami turlicha bo‘ladi. Iqtisodiy o‘sishning muhim omili sifatida iqtisodiy muvozanatlik bizning fikrimizcha, shunday iqtisodiy jarayonki, bunda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning asosiy qismiy o‘z iqtisodiy faoliyatlaridan qoniqish hosil qilishib, uni o‘zgartirishga iqtisodiy sabab qidirmaydi. Ammo bizning fikrimizcha, bunday holat qisqa muddatlidir, chunki bu holda ishlab chiqaruvchi sub’ektlar o‘rtasida iqtisodiy raqobatni chuqurlashtirishga, o‘zoq muddatga mo‘jallangan strategik rejalar, dasturlar tuzishga hamda ularni amalga oshirishga majbur qiladi. Demak, har qanday shakldagi iqtisodiy muvozanat nisbiy xarakteriga ega bo‘lib, ularni makrodarajada uzoq muddat ichida saqlanishi iqtisodiy barqarorlik kategoriyasi bilan ifodalanadi.

Iqtisodiy barqarorlik tushunchasini mazmuni uzviy bog‘langan ikki jarayon o‘rtasidagi muvozanatning qisqa davr ichida, saqlanib turishini ifodalaydi. Makrodarajadagi iqtisodiy barqarorlik eng avvalo yalpi talab va yalpi taklif o‘rtasidagi muvozanat orqali erishiladi. Hamda qlar o‘rtasidagi muvozanat boshqa iqtisodiy muvozanatni ta’minlashga asos yaratadi va ta’sir ko‘rsatadi. Bunday maroiqtisodiyot darajasidagi muvozanatlarga ishlabchiqarish bilan is’temol, ishlab chiqarish bilan jamg‘arma, aholining shaxsiy pul daromadlari bilan aholi is’temol tavarlari va xizmatlari, bozordagi investitsion tovarlar bilan aholi is’temol tovarlari, nominal ish haqi bilan real ish haqi, ishlab chiqarish omilarining sarflanish natijalari bilan daromadlarning taqsimlanishi o‘rtasidagi muvozatliklar kiradi. Bir holatini inobatga olish zarur ya’ni, iqtisodiy muvozanatlarni amaldagi kurinishlaridan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni qanoatlanishi hamda ijtimoiy ishlab chiqarishning rivojlantirishning muhim sharti hamdir. Shu bilan birgalikda u makro va mikro iqtisodiyot miqyosida iqtisodiy o‘sishni muhim omili bo‘lib, xizmat qiladi. Bizning fikrimizcha masalaning ikkinchi tomoni ham bor, ya’ni iqtisodiy faoliyati bilan shug‘ulayotganlarni mavjud iqtisodiy sharoit qanoatlantirsa hamda iqtisodiy faoliyatining bundan keyingi harakatidan manfaatdorligi, qiziqishni ortishiga yordam berishiga sharoit yaratilsa, o‘shandagina iqtisodiy o‘sish ro‘y berishi mumkin. Agar, jamiyatda vujudga kelgan iqtisodiy muvonatlik holati iqtisodiy sub’ektlar manfaatiga, qiziqishga zid kelsa, jamiyat mavjud iqtisodiy resurslaridan samarali foydalana olmaydi, iqtisodiy o‘sish sur’ati, aholi turmush darajasi pasayib va iqtisodiyotda tanglik alomatlari paydo bo‘la boshlaydi.

Iqtisodiy faoliyat sub’ektlarini jamiyatdagi mavjud iqtisodiy shart-sharoitdan qoniqishi, ularni tashabbuskorligining o‘zaro uyg‘unlashuvi, iqtisodiy muvozanatlikda o‘z ifodasini topadi. Bu holda iqtisodiy muvozanat ishlab chiqarishning shakli va turidan qat’iy nazar bozor sub’ektlarining faoliyatining faolashtirishga undashi lozim.

Iqtisodiy rivojlanish tug‘risida so‘z yuritganda nafaqat mahsulot ishlab chiqarish hajmining o‘sishi, balki ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa iqtisodiy ko‘rsaikichlar, ya’ni xo‘jalikning ustav kapitali oshishi, daromadi foyda miqdorining kupayishi, xo‘jalikda ishlaydiganlarning soni ish haqi miqdori, kapital sig‘imi va qaytimi kabi ko‘rsatkichlarning ijobiy tamonga o‘zgarishning qamrab oladi.

Demak, iqtisodiy o‘sish deganda, qisqa davr davomida real ishlab chiqarishning ko‘paiyishini emas, balki o‘zoq davr ichida, iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqan holda, real ishlab chiqarishning iqtisodiy resurslar bilan birgalikda o‘zgarishi yoki o‘zoq vaqt oralig‘ida ishlab chiqarish salohiyatini bir muvozanatlik holatidan ikkinchi muvozanatlik holatiga o‘tishi tushunishi lozim. Iqtisodiy o‘sishini o‘rganishda asosiy e’tiborini uning sur’atlariga berish lozim.

Shu sababli real iqtisodiy o‘sishini tahlil qilganda nafaqat uning jo‘shqinligini belgilovchi omillarini, balkim makroiqtisodiyot darajasida tarmoqlararo va institutsional tarkibiy o‘zgarishlarini, hamda davlatning bu yo‘nalishda olib borilayotgan ichki va tashqi iqtisodiy siyosatini ham o‘rganish ham zarur.

Ma’lumki, real iqtisodiy o‘sish o‘z ifodasini iqtisodiy resurslarining cheklanganligi bilan ehtiyojlarini cheksizligi o‘rtasidagi ziddiyatining takrorlanishi va yechimini topadi. Ushbu ziddiyatni yechish, bizning fikrimizcha ikki usulda amalga oshiriladi: Birinchidan, bu ishlab chiqarish imkoniyatlarin kupaytirish bo‘lsa, ikkinchidan, mavjud ishlab chiqarish imkoniyatidan samarali foydalanish yo‘l-yo‘riqlarini izlab topishdan iboratdir. Lekin, har ikkala usulning amal qilishi mobaynida yangi ehtiyojlarvujudga kela veradi.

Ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengayishi nafaqat ijtimoiy ehtiyojlarining miqdor jihatdan o‘sishga, balki tarkibiy o‘zgarishiga ham bevosita bog‘liqdir. Real holatda aholini qaysi bir qismi, qanday tovarni qisqa vaqt ichida afzal ko‘rishi tez o‘zgarib, ishlab chiqarish resurslari va ishlab chiqarishning tarkibi unga tez moslasha olmaydi, ya’ni ehtiyojlari o‘zgarishi sur’ati bilan ularni qondirish imkoniyati vaqtida bir-biriga mos kelmaydi.

Hozirgi vaqtda iqtisodiy o‘sishga ikki yoqlama yondashish keng tarqalmoqda. Birinchi yo‘nalish bu iqtisodiy faoliyatning natijasi sifatida qabul qilingan real yalpi milliy mahsulot, yalpi ichki mahsulot yoki real milliy daromad hajmining o‘sish sur’ati, ikkinchisi esa, bu real milliy mahsulot va real milliy daromadning jon boshiga to‘g‘ri kelishidir. Bizning fikrimizcha yuqoridagi yo‘nalishdan qaysi birini tanlash ushbu masalani yechishini yechishi uchun qo‘shgan maqsadiga bog‘liq. Birinchi yo‘nalishdagi iqtisodiy o‘sishni aniqlash ko‘p hollarda davlatning takror ishlab chiqarish salohiyatini aniqlash maqsadida ishlatilsa, ikkinsichisi esa, jamiyat asoslarining turmush darajasi dinamikasini hamda bu ko‘rsatkichlarni boshqa mamlakatlar bilan taqozlash uchun ishlatiladi.

Real ishlab chiqarishning hajmi uning tarkibiy jamiyatda mavjud bo‘lgan institutsional o‘zgarishlar bilan birgalikda hamohang olib borilishi lozim. Bu masala ham mvozanatning muhim masalasi bo‘lib, uni e’tibordan chetda qoldirish mumkin emas.

Bunday sharoitda muvozanatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda bozor mexanizmlaridan tashqari davlat mexanizmlarining roli oshib boraveradi. Iqtisodiyot nazariyasiga oid bo‘lgan adabiyotlarda keng yoritilgan E.Domar va R.Xarrodning iqtisodiy o‘sish nazariyalari mavjud bo‘lib o‘rganish va hisobga olish foydadan holi emas. Masalan E.Domar modelida uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga aholining to‘la bandlik muammosi hisobiga olingan bo‘lsa, R.Xarrod modelida esa, iqtisodiy o‘sish nafaqat tenglamalar asosida ularning nisbatlari balki ularning funksional aloqalari hamda tadbirkorligini psixologik motivlari ham hisobiga olinadi. Albatta, bu sharoitlarning hisobiga

olinishi qisqa va o‘zoq muddatlarga mo‘jallangan iqtisodiy muvozanatlikni ta’minlashda va uning tendensiyasini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy o‘sish nazariyasida iqtisodiy o‘sish o‘zoq va nihoyatda o‘zoq muddatli davrlarga bo‘lib o‘rnatiladi. Lekin, shuni aytish kerakki muddat jihatdan iqtisodiy o‘sishning “uzoq va nihoyatda uzoqqa” bo‘linishi asosan o‘zining konseptual muhimligiga sifat jihatdan yangi hodisa yoki jarayonning vujudga kelishigacha bo‘lgan iqtisodiy o‘sishni o‘z ichiga oladi. Neokeynschilar va neoklassik iqtisodiy o‘sish nazariyasining tarafdorlari uzoq davrga mo‘jallangan iqtisodiy o‘sish muddatini asosiy kapitalning amal qilish sikliga teng, deb hisoblaydi.

Real hayotda shunday iqtisodiy jarayonlar bo‘ladiki, o‘zoq va nihoyatda o‘zoq muddatga mo‘jallangan iqtisodiy o‘sishlarni ta’minlaydigan tarkibi, institutsional va funksional o‘zgarishlar o‘zoq vaqtdagi o‘zgarishlarga nisbatan oldinroq, ya’ni, mo‘jaldagi vaqtdan oldin sodir bo‘lishi mumkin. Lekin, shunga qaramasdan nihoyatda o‘zoq muddatdagi iqtisodiy o‘sishni tahlil etganda, bizning fikrimizcha, ning ikki xususiyatini hisobga olish zarur.

Birinchidan, iqtisodiy o‘sish iqtisodiy rivojlanishning tarkibiy elementi, tarkibiy qismi sifatida qaralib, tahlil qilinishi lozim. Sababi, ma’lum qisqa davr ichidagi iqtisodiy usish iqtisodiy sikllini keltirib chiqarishga o‘z ta’sirini ko‘rsatsa, ma’lum bir qisqa davr ichidagi iqtisodiy o‘sish iqtisodiy siklning natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan shunday xulosa chiqardikki, uzoq davr ichidagi iqtisodiy usish tahlil qilinganda e’tiborni uning shu davrdagi o‘sish sur’atiga emas, balki iqtisodiyotdagi global o‘zgarishlar, barqaror tendensiyalar va qonuniyatlarga qaratish lozim bo‘ladi.

Ikkinchidan, iqtisodiy rivojlanishning makroiqtisodiy asoslari, ya’ni tadbirkorlikni rivojlantirish muammolari, ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar manfaatlarining to‘qnashishi bilan bog‘liq bo‘lgan ziddiyatlar hamda tashqi muhitning o‘zgarishi sharoitida yangi iqtisodiy tarkibining tashkil topishi, iqtisodiyotning samaradorligini oshirish va bu masalalarni hal qilishda davlat institutlari rolining o‘zgarishi kabi masalalar tahlil qilinadi.

Demak, makro mikro darajadagi iqtisodiy o‘sish qisqa, o‘zoq va nihoyatda o‘zoq davr ichida bo‘ladimi, bundan qat’iy nazar uning o‘z oldiga qo‘ygan pirovard maqsadi aholini moddiy ma’naviy ehtiyojlarini to‘liqroq qondirish, xalq farovonligini oshirish va xavfsizligini ta’minlashdir.

Iqtisodiy o‘sishdan ko‘zlangan maqsadi quyidagilardan iborat:

- Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan real milliy daromadni ko‘paytirish;
- Iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari va aholining bo‘sh vaqtini ko‘paytirish;
- Real milliy daromadning taqsimlanishi va qayta taqsimlanishini takomillashtirib, jamiyat a’zolarining, jumladan, mehnatga layoqatli va layoqatsiz ishsizlarga tegadigan mahsulot hissasini oshirib borish, ijtimoiy himoyalash, jamiyatda ijtimoiy adolat tamoyillarni qaror toptirish;

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, iqtisodiy o‘sishdan ko‘zlangan maqsad, jamiyat a’zolarining moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini to‘laroq qondirib, ularni farovonligini oshirishdir.

Mamlakatning kelgusida hududiy rivojlanish formatini aniqlab beruvchi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat: qishloq hududlaridan shahar va shahar tipidagi qishloqlarga migratsiya oqimining kuchayishi. O‘zbekiston aholi soni o‘sishining yuqori sur’ati (ayniqsa qishloq hududlarda) bilan ajrab turadi (1.3-1.7%). 2030 yilga kelib O‘zbekiston aholisi soni 37.7 mln. kishini tashkil qiladi, bu ko‘rsatkich 2013 yil ko‘rsatkichidan 22% ga yuqori.

Hozirgi kundagi aholi yashash hududlarining geografik tarkibini saqlanib turilishi sharoitida, asosiy ishchi kuchining o‘sish ko‘rsatkichi qishloq hududlariga to‘g‘ri keladi. 2025 yilga kelib qishloq hududlarida keragidan ortiq ishchi kuchi 7 mln. ga yetishi mumkin. Bu vaziyat migratsiya oqimini kuchayishiga sabab bo‘ladi.

Iqtisodiy o‘sish bilan iqtisodiy muvozanatning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilganda, bizning fikrimizcha, iqtisodiy o‘sishning iqtisodiy muvozanatlikka ta’sirini va aks ta’sirini tahlil qilish zarur.

Bu ta’sir va aks ta’sir yo‘llari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, iqtisodiy o‘sish mamlakat ichida va mamlakataro raqobat sharoitida amalga oshganligi sababli, u tovarlar va xizmatlar sifatini oshirishni va ularning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini kuchaytirishni taqozo etadi;

Ikkinchidan, qondirilmagan ehtiyojlarni yangi tovarlar ishlab chiqarish evaziga qondirishga sharoit yaratadi;

Uchinchidan, ishlab chiqarish resurslarning xalq xo‘jaligi tarmoqlari, sohalari va mintaqalari bo‘yicha taqsimlanishini takomillashtirish evaziga ularni samaradorligini oshiradi;

To‘rtinchidan, ishlab chiqarish omillarining unumdorligini oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan chora tadbirlar, usullar takomillashtiriladi va inson omiliga e’tibor, unga sarflanadigan investitsiya hajmi ko‘payadi;

Beshinchidan, bozor iqtisodiyoti o‘zining tabiatiga ko‘ra, jamiyatining ba’zi bir ijtimoiy masalalariga salbiy munosibatida bo‘lishiga qaramasdan, iqtisodiy o‘sish, jamiyatdagi ishsizlarni kamaytirish, xavfsizligini ta’minlash va ularni ijtimoiy himoya qilishiga undaydi;

Oltinchidan, iqtisodiyotda mutanosiblik va muvozanatlik ta’minlangan sharoitdagina iqtisodiy o‘sish ro‘y beradi va o‘ziga xos vazifalarini bajara oladi.

Bu yerda o‘sish turli darajada iqtisodiy muvozanatlikning yakuniy natijasisifatida yuzaga chiqadi. Sababi, iqtisodiy muvozanatlik ta’minlanganini ifodalaydigan asosiy ko‘rsatkichlar YaMM va YaIMning oshishi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromad hajmining ko‘payishidir.

Iqtisodiy mikro, makro va hududiy muvozanatlikning qaror topganligini ifodalovchi va taqsimlovchi muhim integral ko‘rsatkich sifatida yuzaga chiqadi.

Jamiyat tomonidan iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda yuqorida keltirilgan ikki usulining hissasi qay darajada ekanligini aniqlash yalpi milliy mahsulot (YaMM), yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki sof milliy mahsulot (SMM)ning tarkibiy qismlariga qarab aniqlanadi.

Ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining ko‘payishi sur’ati bilan uni ishlab chiqarishda ishtirok etgan omillar hajmi o‘rtasidagi mutanosiblikka va iqtisodiy o‘sish turiga bog‘liq. Ma’lumki, iqtisodiy o‘sishning ekstensiv va intensiv tiplari mavjud.

Iqtisodiy o‘sishning ekstensiv turiga moddiy ne’matlar va xizmatlar hajmi qo‘shimcha xarajatlar, ya’ni qo‘shimcha mehnat vositalari va resurslarni ko‘p jalb etish evaziga amalga oshirilsa, intensiv tipda esa ishlab chiqarishning hajmi ishlab chiqarish omillarini sifat jihatidan takomillashtirish, prgressiv texnologiyani joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish asosida erishiladi. Bu tipdagi iqtisodiy o‘sish jarayonida ishlab chiqarishning real hajmini o‘sishi jami real xarajatlar hajmining o‘sishiga qaraganda tez sur’atlar bilan rivojlanadi.

Ma’lumki, iqtisodiy o‘sishning ekstensiv va intensiv ko‘rinishi real hayotda sof holda uchramaydi. Hamma vaqt iqtisodiy o‘sish omillarning fan texnika taraqiyoti asosida miqdor jihatidan takomillashuvi har doim ishlab chiqarish vositalariga, ishchi kuchiga, ishlab chiqarish resurslariga ko‘p investitsiyalar sarflashni taqozo etadi va shu sababli ishlab chiqarish resurslarini sifati o‘zgarib boradi. Shunday ekan, iqtisodiy o‘sishning ekstensiv va intensiv ko‘rinishlari o‘zaro uyg‘unlikda amal qiladi.

Real sektor iqtisodiyotini izchil rivojlanishiga ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashda hududlarda iqtisodiy o‘sishni ta’minlash va hududiy investitsiya dasturlarini amalga oshirilishi ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda

Takliflar. Hududiy dasturlarni qabul qilinishi va bajarilishi orqali:

- mavjud tabiiy resurslarni kompleks va samarali o‘zlashtirish, har bir tumanning iqtisodiy salohiyatidan to‘liq foydalanish, shuningdek xorijiy investitsiyalar hajmlarini ko‘paytirish hisobiga yalpi mintaqaviy mahsulotning o‘sishini ta’minlaydigan mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror yuqori sur’atlarda o‘sishiga erishiladi;
- zamonaviy qayta ishlovchi ishlab chiqarishlarni tashkil etish, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish va texnologik jihatdan qayta jihozlashni davom ettirish, birinchi navbatda, aholining bandlik darajasi past va dotatsiyada bo‘lgan tumanlarda raqobatbardoshli mahsulotlar ishlab chiqarishni o‘zlashtirish hisobiga yalpi hududiy mahsulot hajmida sanoat korxonalari ulushi oshashi;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni, ayniqsa qishloq joylarda jadal rivojlantirishni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, kichik biznesning yalpi mintaqaviy mahsulotdagi ulushini oshishi hamda shu asosda doimiy ish o‘rinlari va barqaror daromad manbalari yaratish hisobiga aholi bandligi muammolarini hal etiladi;
- xizmatlar ko‘rsatish va servis sohasida, ayniqsa qishloq joylarda tadbirkorlik tashabbuslarini yanada kengaytirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, uning yalpi hududiy mahsulot tarkibidagi ulushining ko‘payishiga erishiladi.

Mamlakatimiz hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o‘rtasidagi tafovutlarga barham berishning eng samarali usullaridan biri joylarda, ayniqsa, qishloqlarda kichik va xususiy tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirish hisoblanadi. Qishloq joylarida kichik va xususiy tadbirkorlikning taraqqiy topishi qishloq aholisini yangi ish o‘rinlari bilan ta’minlash, qishloq xo‘jaligidagi ortiqcha ishchi kuchini ishlab chiqarishning boshqa sohalariga jalb etish, mahalliy xom ashyo resurslaridan samarali foydalanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. 1.Chen, H., & Zhao, X. (2024). A Literature Review on Socialized Agricultural Services Enabling High-Quality Rural Development. *Rajapark International Journal,* 1(3), 48–59.
2. Rustamova, D., Makhmudov, O., & Yuldashev, A. (2019). Innovative Activities of Agriculture in Uzbekistan. *World Science.*
3. Mullabayev, B., & Qazakov, T. (2024). Management Systems of Agricultural Products in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences.*
4. Menkyu N.G. Prinsipы makroekonomiki: 4-ye izd./ Per.s ang. – SPb.: Piter, 2009.
5. Samuelson, Pol E., Nordxaus, Vilyam D. Makroekonomika,18-ye izd.: per. s angl,-M.: OOO «I.D. Vilyams», 2009.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С РОССИЕЙ

[1]Мадреимова Гуззаля Рахметовна, [2]Наров Улугбек Ирискулович
[1]Студентка кафедры ВЭД ТГУВ, [2]д.э.н. профессор кафедры ВЭД ТГУВ
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816693

Актуальность исследования

В современных условиях внешнеэкономические связи Республики Узбекистан формируются под воздействием глобальных экономических и геополитических изменений. Российская Федерация остаётся одним из ключевых торговых партнёров страны, что обуславливает необходимость анализа динамики и структуры двусторонней торговли. Актуальность исследования определяется сохраняющимся торговым дисбалансом и необходимостью поиска резервов роста экспорта.

В условиях усиления внешнеэкономических связей и трансформации мировой экономики возрастает значение углублённого анализа двустороннего сотрудничества, что подчёркивает актуальность данного исследования.

1. Географическое и геополитическое положение России в мире

Российская Федерация занимает стратегически важное положение на евразийском пространстве, находясь между Европой и Азией, что определяет её роль в международных экономических и торговых связях. Протяжённость территории и выход к основным морским бассейнам способствуют развитию внешней торговли. Геополитическое положение России изменилось после распада СССР, а в последние годы усилилось влияние внешнеэкономических и политических факторов. Это привело к переориентации внешнеэкономических связей и адаптации экономики к новым условиям.

Таким образом, географические и геополитические особенности России оказывают влияние на развитие её торгово-экономических отношений с Узбекистаном.

2. Экономический потенциал России

Экономический потенциал России определяется масштабом её экономики, ресурсной базой и структурой производства. По итогам 2024 года ВВП по паритету покупательной способности составил около 6,9 трлн долларов, а доля в мировой экономике — 3,51% [1].

В 2019–2025 гг. структура экономики характеризовалась доминированием сферы услуг: её доля снизилась с 62,3% в 2019 году до 52,9% в 2022 году, что было связано со снижением деловой активности. К 2025 году показатель частично восстановился до 55,0%.

Одновременно усилилась роль промышленного сектора: его доля увеличилась с 31,2% до 35,2%, после чего стабилизировалась на уровне 33–34%, что отражает изменения в структуре экономики. Доля сельского хозяйства оставалась стабильной (3,7–4,0%).

Данные изменения указывают на перераспределение экономической структуры под воздействием внешних факторов и оказывают влияние на характер внешнеэкономических связей России. Это также отражается на направлениях внешней торговли и формирует особенности взаимодействия с ключевыми партнёрами, включая Узбекистан.

3. Торговый баланс Узбекистана с Россией

Анализ динамики торговли Узбекистана с Россией в 2019–2025 гг. показывает неравномерное развитие с последующим ростом товарооборота [1]. В 2019–2020 гг. объём торговли сократился с 6 669,6 до 5 659,5 млн долл., что было связано со снижением экономической активности. В последующие годы наблюдалось восстановление: к 2025 году товарооборот увеличился до 12 985,7 млн долл. Восстановление сопровождалось постепенным оживлением экономической активности и адаптацией внешнеторговых связей к изменившимся условиям. При этом импорт из России рос быстрее и достиг 8 644,2 млн долл., тогда как экспорт Узбекистана составил 4 341,5 млн долл. Это указывает на устойчивое превышение импорта над экспортом и формирование отрицательного торгового сальдо.

Финансово-инвестиционное взаимодействие и денежные переводы

В 2019–2025 гг. важную роль в экономических связях играло финансовое сотрудничество с российскими банками, включая Газпромбанк, ВТБ и ВЭБ.РФ, финансирование которых направлялось на реализацию инфраструктурных и промышленных проектов [2]. Финансовое взаимодействие выступает важным фактором поддержания устойчивости двусторонних экономических связей. Введение санкционных ограничений создало риски для привлечения средств и обусловило необходимость поиска альтернативных источников финансирования.

Существенным элементом двусторонних связей являются денежные переводы из России в Узбекистан. В 2019–2020 гг. их объём оставался стабильным (около 6 млрд долл.), в 2021 году увеличился до 8,06 млрд долл. [3]. В 2022 году зафиксирован резкий рост до 16,9 млрд долл. [4], после чего в 2024–2025 гг. показатель достиг 18,9 млрд долл.

Данные изменения отражают значительные колебания финансовых потоков в рассматриваемый период. Данная динамика отражает чувствительность объёмов переводов к внешнеэкономическим условиям.

4. Экспортно-импортные отношения Узбекистана с Россией

Структура двусторонней торговли Узбекистана и России в 2024–2025 гг. носит выраженно асимметричный характер, что обусловлено различиями в уровне индустриализации и внешнеторговой специализации экономик. Такая структура обусловлена различиями в уровне промышленного развития и характере производства.

Экспорт России в Узбекистан представлен преимущественно промышленной продукцией: металлы и изделия из них (около 24%), машины и оборудование (23–24%), минеральные продукты (14–15%), а также химическая продукция и древесно-бумажные товары (около 10–12%) [5–7]. В то же время экспорт Узбекистана в Россию характеризуется высокой концентрацией: текстиль и обувь составляют около 57%, продовольственные товары — 23–27%, тогда как доля промышленной продукции остаётся незначительной [8–9].

Дополнительное влияние оказывают ценовые и валютные факторы: девальвация рубля снижает конкурентоспособность узбекского экспорта. Несмотря на отдельные положительные изменения, включая рост поставок переработанной продукции, существенной диверсификации экспорта не наблюдается [10]. Данные различия отражают особенности товарной структуры и внешнеторговой специализации стран.

5. Резервы роста экспорта продукции Узбекистана в Россию

Анализ экспорта Узбекистана в Российскую Федерацию показывает его высокую концентрацию в ограниченном числе товарных групп. Это формирует основу для выявления

резервов роста. Ключевые направления развития связаны с увеличением доли продукции с более высокой степенью переработки и расширением товарной номенклатуры.

Значительный потенциал сосредоточен в развитии агропромышленного комплекса и увеличении экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции, что позволяет снизить влияние сезонных факторов. Важным направлением выступает развитие текстильной отрасли полного цикла, предполагающее переход к поставкам готовой продукции.

Дополнительные возможности связаны с развитием химической промышленности, металлургии и машиностроения, что создаёт условия для расширения промышленного экспорта. Реализация указанных направлений закреплена в государственных стратегиях, ориентированных на диверсификацию экспорта и развитие промышленного производства. Это способствует формированию более устойчивой и сбалансированной структуры экспорта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. Внешняя торговля Республики Узбекистан за январь–декабрь 2024 года [Online].
2. ВЭБ.РФ. Проекты сотрудничества с Узбекистаном в рамках двустороннего взаимодействия [Online].
3. Gazeta.uz. Денежные переводы в Узбекистан: динамика и тенденции [Online].
4. Kun.uz. Динамика денежных переводов в Узбекистан в последние годы [Online].
5. United Nations. UN Comtrade Database [Online].
6. World Trade Organization. Trade Profiles: Uzbekistan [Online].
7. Trading Economics. Uzbekistan Imports from Russia [Online].
8. Google Share. Статистические данные по внешней торговле [Online].
9. Trading Economics. Uzbekistan Imports of Wood and Articles of Wood [Online].
10. Alta.ru. Внешняя торговля и экспортно-импортные операции [Online].

АНАЛИЗ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЗБЕКИСТАНА СО СТРАНАМИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

[1]Туланбаева Феруза Тахировна, [2]Наров Улугбек Ирискулович
[1]Студентка кафедры ВЭД, ТГУВ, [2]д.э.н., профессор кафедры ВЭД ТГУВ
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816826

Актуальность исследования

Страны Северо-Восточной Азии занимают важное место во внешнеэкономических связях Узбекистана, выступая одновременно крупными торговыми партнёрами, поставщиками промышленной и технологической продукции, а также значимыми рынками для узбекского экспорта. Особое значение среди них имеют Китай, Республика Корея и Япония, поскольку именно эти страны формируют основную часть торгово-экономического взаимодействия Узбекистана с регионом и представляют различные модели включения в международное разделение труда [1;2;7].

В последние годы торговые связи Узбекистана с указанными странами последовательно расширялись, однако рост внешнеторговых показателей сам по себе ещё не свидетельствует о качественном развитии экспортного потенциала. Ключевое значение имеет определение того, какая именно продукция формирует экспорт и в какой степени её структура способствует созданию добавленной стоимости внутри страны. Несмотря на снижение доли сырьевых товаров в совокупном экспорте Узбекистана с 44,8% в 2020 году до 39,2% в 2024 году, сырьё и промежуточная продукция по-прежнему сохраняют доминирующее положение, тогда как экспорт готовых изделий остаётся ограниченным [5].

Это означает, что расширение внешней торговли пока не сопровождается сопоставимым усложнением экспортной структуры. Увеличение объёмов товарооборота усиливает внешнеэкономическую активность, однако не всегда формирует устойчивые источники долгосрочного роста, основанные на глубокой переработке сырья, расширении промышленного производства и увеличении доли продукции с высокой добавленной стоимостью. Иначе говоря, количественное расширение торговли ещё не означает её качественной трансформации.

По этой причине ключевое значение приобретает анализ не столько объёма торговли, сколько структуры экспорта. Именно экспорт наиболее полно отражает внутренние производственные возможности экономики, уровень технологической переработки продукции и степень участия страны в международных цепочках создания стоимости. Если в экспорте преобладает сырьё, экономика сохраняет участие преимущественно на начальных стадиях формирования добавленной стоимости. Рост доли готовой продукции и машинно-технического сегмента, напротив, свидетельствует о качественном усложнении экспортной модели. Особое место занимает промежуточная продукция: её устойчивое присутствие отражает вовлечённость страны в производственную кооперацию и участие в более сложных стадиях международного обмена [1;3;6].

Выбор Китая, Республики Корея и Японии для сравнительного анализа обусловлен различиями их экономической роли и характера взаимодействия с Узбекистаном. Китай выступает крупнейшим торговым партнёром Узбекистана среди стран региона и одним из

ведущих мировых индустриальных центров переработки. Республика Корея занимает значимое место как поставщик технологической продукции, промышленного оборудования и высокотехнологичных компонентов [2;9]. Япония уступает по масштабам торговли, однако отличается иными качественными характеристиками взаимодействия, связанными с более высокой ролью стандартизации, качества продукции и устойчивым спросом на товары более глубокой переработки [2;8]. Сопоставление этих направлений позволяет определить, какие модели внешнеэкономических связей закрепляют сырьевую специализацию, а какие создают предпосылки для постепенного усложнения экспортной структуры.

Методологическая основа исследования

Исследование основано на сравнительном и структурном анализе экспортных потоков Узбекистана в торговле с Китаем, Республикой Корея и Японией за 2020–2024 годы. В качестве аналитической базы использованы данные United Nations, International Trade Centre и Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан [3–5]. Экспортные поставки сгруппированы по четырём ключевым категориям: сырьевые товары, промежуточная продукция, готовые изделия, машины и оборудование. Такой подход позволяет определить, в каком сегменте формируется экспортная специализация Узбекистана и насколько она связана с созданием добавленной стоимости внутри страны.

Анализ экспортной структуры Узбекистана в торговле со странами Северо-Восточной Азии

Сравнение трёх направлений показывает, что за внешне схожими торговыми отношениями скрываются принципиально разные модели экспортного взаимодействия, отличающиеся как масштабами торговли, так и качеством экспортной структуры.

Наиболее масштабным направлением остаётся Китай. В 2024 году товарооборот Узбекистана с Китаем составил 12 673,5 млн долларов, из которых экспорт Узбекистана — 2 103,9 млн долларов, а импорт — 10 569,6 млн долларов [5]. Таким образом, объём импорта почти в пять раз превысил экспорт, а отрицательное торговое сальдо превысило 8 млрд долларов. Это указывает на высокий уровень торговой зависимости и свидетельствует о том, что китайское направление для Узбекистана выступает прежде всего как источник промышленной, технологической и промежуточной продукции, тогда как экспортная составляющая развивается значительно слабее.

Структура экспорта подтверждает данную особенность. В 2024 году промежуточные товары в экспорте в Китай составили 48,0%, сырьевые товары — 39,2%, а их совокупная доля достигла 87,2% [4]. При этом доля готовой продукции составила лишь 0,5%, что в денежном выражении соответствует 6,1 млн долларов, а машины и оборудование — 2,2% [4]. Иными словами, даже при высоком товарообороте экспорт в Китай формируется преимущественно за счёт продукции с низкой и средней степенью переработки. Это ограничивает рост экспортной добавленной стоимости и фактически закрепляет за Узбекистаном роль поставщика сырья и промежуточной продукции в рамках данного направления.

Во взаимодействии с Республикой Корея складывается иная ситуация. В 2024 году экспорт Узбекистана на корейский рынок составил 48,8 млн долларов, тогда как импорт достиг 1 972,5 млн долларов [5]. Таким образом, импорт превысил экспорт более чем в 40 раз. Это показывает, что корейское направление имеет ярко выраженную импортную направленность и играет для Узбекистана прежде всего роль канала поставок

технологической продукции, оборудования и промышленной техники, а не устойчивого рынка сбыта узбекского экспорта.

Ещё более показательной является внутренняя структура экспорта. В 2024 году сырьевые товары составили 45,4% или 9,0 млн долларов, промежуточная продукция — лишь 4,2% или 0,8 млн долларов, тогда как готовая продукция достигла 13,6%, что составило 2,7 млн долларов [4]. Формально рост доли готовой продукции выглядит положительно, однако в абсолютном выражении её объём остаётся небольшим и почти в 3,3 раза уступает сырьевому сегменту. Одновременно резкое сокращение промежуточных товаров — с 29,4% в 2020 году до 4,2% в 2024 году — указывает на ослабление участия Узбекистана в производственной кооперации и сокращение присутствия в сегментах более глубокой переработки [4]. В результате качественного усложнения экспортной структуры не происходит; напротив, наблюдается её упрощение при сохранении сырьевой направленности поставок.

На этом фоне японское направление выглядит наиболее сбалансированным с точки зрения структурной динамики. Несмотря на относительно небольшие масштабы торговли, качественные изменения здесь выражены значительно заметнее. В 2024 году сырьевые товары составили 44,5% экспорта Узбекистана в Японию, или 6,9 млн долларов, промежуточные товары — 29,0%, или 4,5 млн долларов, а готовая продукция — 20,0%, что соответствует 3,1 млн долларов [4]. Для сравнения: в 2020 году доля готовой продукции составляла лишь 5,0%, а её объём — 0,5 млн долларов. Таким образом, за четыре года объём готовой продукции вырос более чем в шесть раз, а её доля увеличилась на 15 процентных пунктов [4].

Не менее важно, что рост готовой продукции в японском направлении сопровождался снижением доли сырья и сохранением устойчивого промежуточного сегмента. Это указывает не просто на перераспределение долей внутри экспортной корзины, а на постепенное качественное усложнение самой структуры поставок. Существенную роль здесь играет специфика японского рынка, ориентированного на стабильность качества, стандартизацию, высокие требования к переработке продукции и более устойчивый спрос на товары с большей добавленной стоимостью [8]. Именно поэтому взаимодействие с Японией объективно стимулирует расширение перерабатывающих производств, повышение качества экспортной продукции и постепенный переход от сырьевой модели к более сложной структуре внешних поставок.

Полученные результаты позволяют сделать более широкий вывод: долгосрочный рост экспортного потенциала Узбекистана связан не столько с расширением географии торговли или увеличением её объёмов, сколько с изменением самой структуры экспортного предложения. Ключевое значение приобретает переход от преобладания сырьевых поставок к росту продукции с более высокой степенью переработки, промышленной кооперации и развитию сегментов, способных формировать устойчивую внутреннюю добавленную стоимость.

В практическом плане это означает необходимость корректировки приоритетов внешнеэкономической политики. Одним из ключевых направлений должно стать углубление внутренней переработки сырья с последующим расширением экспорта полуфабрикатов, компонентов и готовой промышленной продукции. Существенным резервом остаётся развитие экспортноориентированных производств в текстильной, химической, пищевой,

электротехнической и перерабатывающей промышленности, где существует потенциал перехода от поставок базового сырья к более сложной товарной номенклатуре.

Не менее важным направлением является расширение промышленной кооперации с технологически развитыми странами региона. Для Узбекистана сотрудничество с Китаем и Республикой Корея может стать не только источником импорта оборудования, но и инструментом формирования локальных производственных цепочек, включающих выпуск промежуточной продукции внутри страны. Это позволит постепенно перейти от импортозависимой модели торговых отношений к модели индустриальной интеграции, основанной на совместном производстве и более глубоком участии в региональном разделении труда [7;9].

Таким образом, сравнительный анализ Китая, Республики Корея и Японии показывает, что экспортный потенциал Узбекистана определяется не только масштабом внешней торговли, но прежде всего характером включения страны в международные цепочки создания стоимости [1;3;6]. Если рост торговли не сопровождается изменением структуры экспорта, экономика сохраняет зависимость от сырьевой и низкопереработанной специализации. Если же расширение внешнеэкономических связей сопровождается ростом доли готовой продукции, развитием промежуточного сегмента и повышением технологической сложности поставок, внешняя торговля становится фактором качественной модернизации экономики и формирования более устойчивой модели долгосрочного роста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Organisation for Economic Co-operation and Development. *Trade in Value Added (TiVA) Nowcasts 2023* [Online].
2. International Monetary Fund. *World Economic Outlook Database, October 2025* [Online].
3. United Nations. *UN Comtrade Database* [Online].
4. International Trade Centre. *Trade Map Database* [Online].
5. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. *Official statistics on foreign trade of the Republic of Uzbekistan* [Online].
6. World Trade Organization. *World Trade Statistical Review 2025* [Online].
7. Asian Development Bank. *Asian Economic Integration Report 2025* [Online].
8. Ministry of Economy, Trade and Industry (Japan). *Trade Statistics of Japan* [Online].
9. Korea International Trade Association. *Korea Trade Statistics* [Online].

Contents – Mundarija – Содержание

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ 9

Маматкулов Илҳом Абдурашидович
ЎЗБЕКИСТОНДА МАКРОИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ 13

Otamurod Madiyev, Dildora Xudayberdiyeva
STATISTIK MA'LUMOTLARNI JAMLASH NAZARIYASI VA AMALIYOTINI O'QITISHDA INTERAKTIV VA AMALIY YONDASHUVLARNING AHAMNIYATI 18

Мусаева Шоира Азимовна
РАЗВИТИЕ РЫНОЧНЫХ ФАКТОРОВ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РОСТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ФИРМЕННЫХ МАГАЗИНОВ "SAG EXPRESS") 25

M. Abdurahmanova, Z. Alijonova
HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA GEOLOGIK RAQAMLI INNOVATSIYALARNI TIJORATLASHTIRISH IMKONIYATLARI 36

Sodikov Zokir Rustamovich
TASHQI EKOLOGIK ZARARNI ICHKILASHTIRISH TAMOYILLARI 41

М.Абдурахманова, О. Ортиков
ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РЫНОК ТРУДА И ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ 48

Мусаева Шоира Азимовна, Усмонова Дилфуза Илхомовна
НЕЙРОМАРКЕТИНГ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ПОКУПАТЕЛЯ 56

Karjavova Xurshida Abdumalikovna
IJTIMOIY XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISHDA INSTITUTSIONAL ISLOHOTLAR: YEVROPA ITTIFOQI VA OSIYO DAVLATLARI TAJRIBASI 61

Musaeva Shoira Azimovna
EVOLUTION OF MARKETING STRATEGIES FOR SALES PROMOTION IN THE DIGITAL ECOSYSTEM: A THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS BASED ON PRODUCT LIFE CYCLE STAGES 69

Narzullayev Elmurod Shuxrat o'g'li
SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARI TAJRIBASI 74

Musayeva Shoira Azimovna
WAYS TO IMPROVE THE CREATION, SUPPORT, AND DEVELOPMENT OF MOTIVATION IN PROMOTION 79

Sabirova Lobar Baxramovna
TIJORAT BANKLARI KREDIT OPERATSIYALARI VA MUAMMOLI KREDITLARINING PROGNOZ KO'RSATKICHLARI 83

Abduxamid Abdumalikovich Bektemirov
TADBIRKORLIK FAOLIYATIDA MOLIYAVIY RISKLARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI 93

Ishmanova Diana Nurmamadovna
TOPIC: THE IMPORTANCE OF STATE HEALTH INSURANCE THROUGH RESULTS-ORIENTED BUDGETING 99

Усмонова Дилфуза Илхомовна
АНАЛИЗ ФИНАНСОВО- ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ООО «SAM TRADING STROY» 103

Salayeva Lobar Ulug‘bek qizi
SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISH VA UNGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR 112

Sotvoldiyev Ulug‘bek Kamolovich, Kimsanova Gulsanam
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI YURITISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH 117

Urazmatov Jonibek Musurmanovich
O‘ZBEKISTONDA QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INI UNDIRISHDA NAZORAT TIZIMLARINI JORIY ETISH 120

SH.B. Imomqulov, R.R. Rustamov
JIN MASHINASI ARRALI SILINDIRIDAGI DINAMIK KUCHLARNI ENERGIYA SARFIGA TA’SIRINI OPTIMALLASH YECHIMLARI 128

Sabirova Lobar Baxramovna
EMPIRICAL ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE CREDIT PORTFOLIO OF COMMERCIAL BANKS 134

Abdullayev Sharof Abdug‘afforovich
TEXNIK TIZIMLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI O‘QITISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH 142

Karimjanova Ra’noxon
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AGROLOGISTIKA XIZMATINI RIVOJLANISH IMKONIYATLARI 146

Normurodov X.E, Abdurazakova Farangis Dilshod qizi
TURIZM KLASTERINI YARARTISHNING QIYMAT ZANJIRI SAMARADORLIGINI OSHIRISH 150

Алимова Кундуз Ойбек кизи
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА БАЗЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА 155

Abdurakhmanova Nargiza Rustamovna
EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A STRATEGIC RESOURCE: THEORETICAL FOUNDATIONS AND IMPLICATIONS FOR ORGANIZATIONAL PERFORMANCE 160

Azamqulov Nurbek Ulug‘bek o‘g‘li
QISHLOQ XO‘JALIGIDA BUG‘DOY YETISHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI VA UNING MAKROIQTISODIY KO‘RSATKICHLARGA TA’SIRI 163

Jabborov G‘ulom Abdug‘aniyevich
RAQAMLI IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING QO‘LLANILISHI VA XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI 170

Fakhriddinova Shakhnozakhon Akhrorjonovna
IMPROVING THE DIGITALIZED SYSTEM FOR MANAGING INNOVATIONS IN THE HOSPITALITY INDUSTRY: PERSPECTIVES ON EFFICIENCY AND STRATEGIC DECISION-MAKING 175

Komilov Sarvarjon Anvarjon o‘g‘li
O‘ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARI KREDIT FOIZ STAVKALARINING SHAKLLANISHI VA DINAMIK TAHLILI 181

Abbosbek Jurayev
BARQAROR SANOAT RIVOJLANISHIDA YASHIL TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI: O‘ZBEKISTON KONTEKSTI VA NAZARIY-MODELLAR..... 188

Egamberdiyev Oybek Fozilovich
EFFECTIVE USE OF MARKETING STRATEGY IN THE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT SYSTEM IN THE REGION (ON THE EXAMPLE OF KHOREZM REGION) 191

O.U. Mavlonov
DIRECTIONS FOR THE EFFECTIVE USE OF DEBT FUNDS IN THE FINANCIAL ACTIVITIES OF ELECTRIC POWER NETWORK ENTERPRISES..... 194

Anarkulov Dilshod Abdumalikovich
IQTISODIYOT AGRAR SEKTORINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA UNING DARAJASIGA TA’SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR..... 200

Uktamjonova Zulayxo Anvarjon qizi
TO‘QIMACHILIK KORXONALARI BARQAROR RIVOJLANISHIDA STRATEGIK BOSHQARUV MEXANIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI VA TENDENSIYALARI 207

Yaxshiboyev Shohruh Xayitmurod o‘g‘li
O‘ZBEKISTONDA MUNITSIPAL MULKNI BOSHQARISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI VA ISTIQBOLLARI..... 211

Niyazova Gulnoza Shovkat qizi
O‘ZBEKISTONDA INSON KAPITALIGA INVESTITSIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI 217

Umaraliyev Olimjon Raushanovich
QISHLOQ XO‘JALIGIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TA’MINLASHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI..... 223

Dinara Nazarova, Deniza Alieva
UNDERSTANDING DISTRIBUTED LEADERSHIP IN CONTEMPORARY EDUCATIONAL SETTINGS..... 229

Mirzayeva Shaxnoza Mamat qizi
SIYVI INDEKSI ASOSIDA SHO‘RLANISH SHAROITIDA HOSILDORLIK BARQARORLIGINI BAHOLASH 233

Рустемова Ленура
ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕФОРМ ПО РАЗВИТИЮ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ 240

Xojiyev Ma'murjon Muxsinjon o‘g‘li
YOSHLAR TADBIRKORLIGINI RAG‘BATLANTIRISHNING MAVJUD MEXANIZMLARI 244

Shavkatov Shaxzod
TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA STRATEGIK BOSHQARISH TURLARI VA SHAKLLARI 251

Otayeva Dilfuza Zaripovna
MINTAQAVIY INNOVATSION KLASTERLAR TURLARI, SHAKLLARI VA TAMOYILLARI 255

Isroilova Zarina Ismoil qizi
O‘ZBEKISTONDA ISLOM MOLIYASINI JORIY ETISHNING ZARURATI VA IQTISODIY SHART-SHAROITLARI 260

Ортиков Оллоберди Музаффар угли
ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕГО ХАБА КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ 263

Хурсанабодов Жахонгир Бахит Угли, Наров Улугбек Ирискулович
ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН СО СТРАНАМИ ЮЖНОЙ АЗИИ 267

Умаров Санжар Фаридович, Наров Улугбек Ирискулович
ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ 270

Po‘latov Sardorbek Azmiddin o‘g‘li
HOZIRGI GLOBAL IQTISODIY O‘ZGARISHLAR SHAROITIDA MILLIY IQTISODIYOT BARQARORLIGINI TA’MINLASH YO‘LLARI 274

Jo‘rayeva Zulayho Zafar qizi
BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH SHAROITIDA KORXONA MOLIYAVIY RESURSLARINI BOSHQARISHDA TRANZAKSION XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH (“OKMK” AJ MISOLIDA) 281

Toshmamatova Zuhra Shermatovna
IQTISODIY O‘SISH MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNING PIROVARD NATIJASI SIFATIDA 287

Мадреимова Гуззаля Рахметовна, Наров Улугбек Ирискулович
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С РОССИЕЙ 295

Туланбаева Феруза Тахировна, Наров Улугбек Ирискулович
АНАЛИЗ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЗБЕКИСТАНА СО СТРАНАМИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ 298

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 3 ISSUE 3
APRIL 2026

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali
2026-yil 3-soni

Published: 30.04.2026. Font: “Times New Roman”.

Ilmiy maqolalarga qo‘yiladigan texnik talablar:

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali oliy ta’1im muassasalarining professor-o‘qituvchilari va ilmiy izlanuvchilari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini ilmiy maqola tarzida chop etadi. Shuningdek jurnalga ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko‘rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borayotgan hodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritiladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha maqolalar qabul qiladi:

05.00.00 - TEXNIKA fanlari;

08.00.00 - IQTISODIYOT fanlari;

12.00.00 - YURIDIK(Huquq) fanlari.

Jurnalning rasmiy tillari: o‘zbek, ingliz, rus.

- maqolalar ilmiy jurnal yo‘nalishlariga oid dolzarb mavzularda, ilmiy tahlil va tugallangan fikrlar asosida amaliy tavsiyalar bilan taqdim etilishi lozim.

- maqolalar hajmi – 5 betdan ortiq bo‘lmasligi lozim.

- matn formati: MS Word, Times New Roman shrifti, 12 kegl kattalikda bo‘lishi kerak. Satrlar oralig‘i 1,5 interval. Chegara o‘lchovlari: barcha tomondan – 2 sm. Matn boshlanishida 1 sm satr boshi tashlanadi.

- rasm va jadvallar nomlanishi arab raqamlari bilan belgilanishi (1-rasm, 1-jadval va h.k.), maqola matnida ularga havola etish lozim; jadvallar ichidagi yozuvlar 12 kegl bo‘lishi kerak. Foydalanilgan adabiyotlarga matnda havola beriladi.

- maqola nomi va muallif (hammualliflar)ning familiyasi, ismi-sharifi katta harflar bilan 12 keglda (ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, ish joyi, lavozimi, telefon raqami, e-mail kichik harflar bilan) o‘rta qismiga joylashtiriladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus(OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

Har bir muallif bir vaqtning o‘zida yakka va hammualliflikda maqola bilan qatnashishi mumkin.

Maqola elektron shaklda +998 95 863 63 40 (https://t.me/ Science_MMM_journal) telegram profili orqali qabul qilinadi.

Shuningdek maqolalar journalmmf@gmail.com elektron manzillariga yuborilishi mumkin.

Maqolalar har oyning 25-kuniga qadar qabul qilinadi.

Jurnalning nashr etilish sanasi: har oyning so‘nggi sanasi.

Jurnalning rasmiy sayti: https://jmmf.uz

Ma’lumot uchun telefonlar: +998 95 863 63 40; +998 90 992 00 95 (MDIST).